ספר

יצירנה

ספר
יזירנה

ערך יצחק זיגלמן

חברי המערכת: פרופ׳ מנחם דול, ליפא פישר,
פסח אלטמן, עזריאל זמורה, יצחק חרפ, חנה ירדני, שמעון קריץ.

תשל״א — חיפה — 1971

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

יעזיערנער יזכור־בוך

רעדאגירט: יצחק זיגלמאן

MEMORIAL BOOK OF JEZIERNA

Edited by J. SIGELMAN

הוצא על־ידי ועד יוצאי יזירנה בישראל
ארויסגעגעבן דורכן יעזיערנער לאנדסלייט־קאמיטעט אין ישראל

Printed in ISRAEL

ספר יזירנה / יעזיערנער יזכור־בוך

ה י ת ה ע י י ר ה

געווען א שטעטל

ועד ארגון יוצאי יזירנה בישראל: פרופ' מנחם דול, פסח אלטמן, יצחק חרפ,
עזריאל זמורה, דורה גוטפריד, שלמה גוטפריד, דורה גלעד, חנה ירדני, שמעון קריץ,
ליפא פישר, יעקב סגל, אבא כ"ץ.

עם הספר

בדחילו ורחימו ניגשנו למלאכת הקודש להציב יד לקדושי קהילת יזירנה, שהוכחדה על־ידי הצורר הנאצי במלחמת העולם השנייה. מאז העידן המר והנמהר, עת עלה הכורת על עריסת ילדותנו, עברו כבר שנות דור, אולם קול דמי אחינו זועק עדיין אלינו מגיא ההריגה — וצווינו אנו המעטים, שנשארנו לפליטה, להקים להם מצבה בצורת ספר זה שלפנינו. ואם גם ידענו, כי דלי לשון אנו להביע את עצמת השואה לכל עומקה, לא יכולנו ולא רצינו לפטור עצמנו מהאחריות הכבדה, שרבצה עלינו, מלרשום ומלהעלות לפחות את המעט שיכולנו.

ויספרו דפים אלה מחדש על החורבן והשואה, שפקדו את קהילת יזירנה, כפי שפקדו את כל בית ישראל; יספרו על אנקת תינוקות, שהושלכו חיים אלי קבר ועל "שמע־ישראל", שזעקו יהודים על עברי־פי־בורות תהומיים, לשם הושלכו; אכן, יאירו דפים אלה מחדש את דרך הייסורים, בה צעדו יקירינו את מצעדם האחרון לפני מותם.

אך לא על השואה בלבד יסופר בספר זה, כי אם גם על חיים מפכים בעבר הלא־רחוק, עת עמדה עדיין קהילת יזירנה על תילה; עת חיו בעיירה זו — בקו הדרכים לבוב־טרנופול — יהודים עמלים, אנשי עם ומשכילים. ואם כי בזיעת אפיהם אכלו לחמם, ידעו גם לחיות חיים יהודיים שלמים ותוססים. אכן, למרות היות יזירנה היהודית קטנה ומעוטת אוכלוסין, הוציאה ממנה סופרים, רבנים, מנהלי בתי־ספר, עורכי עיתונים וסוחרים גדולים, וחבל על דאבדין!

ועז רצוננו, כי כאשר נעלעל בדפי הספר, ביחידות כבצוותא, תתגלם לנו מחדש יזירנה היהודית, יזירנה שלנו, כפי שעוצבה במשך דורות, על פינות החמד שלה, על בתיה בהם התגוררנו, על רחובותיה בהם התרוצצנו, על בתי מדרשיה ומתפלליהם, ובעיקר, על הדמויות היקרות, שנעקרו מתוכנו. ויהיו כל אלה לנו, ולבנינו אחרינו, למקור השראה וגאווה ולזיכרון לדורות.

המערכת

מיטן בוך

מיט ציטער און ליבשאפט האבן מיר געגומען אויף זיך די הייליקע שליחות אויפצושטעלן א דענקמאל די קדושים פון אונדזער שטעטל יעזיערנע, וועלכע זענען פארטיליקט געווארן דורכן נאצישן פיינט אין דער צווייטער וועלט מלחמה. זייט דער דאזיקער ביטערער צייט, וועו די האק האט זיך אראפגעלאזט אויפן וויגל פון אונדזער קינדהייט, איז שוין פארלאפן א דור, אבער דאס בלוט פון אונדזערע פארפייניקטע בריידער און שוועסטער האט נישט אויפגעהערט צו שרייען צו אונדז פון שחיטה־פעלד. האבן מיר, די שארית הפליטה, דערפילט דאריבער די אחריות אויפצושטעלן א דענקמאל אונדזער שטעטל און אירע קדושים אינם פארם פונם דאזיקן בוך, וואס ליגט פאר אונדז. און כאטש מיר האבן געווווסט, אז ארעם איז אונדזער שפראך אויסצודריקן דאס וועזנטלעכע פונם פארלענד און גרויל אין זייער גאנצער טיף — האבן מיר דאך נישט געקענט זיך באטראכטן פריי פון פארצייכענען און באשרייבן דאס ביסל, וואס מיר זענען אומשטאנד געווען צו טאן.

זאלן־זשע די דאזיקע בלעטער דערציילן אויפסניי וועגן חורבן און בראך, וועלכע האבן געטראפן די קהילת יעזיערנע, ווי זיי האבן געטראפן דעם גאנצן בית־ישראל; זאלן זיי דערציילן וועגן די וויי־געשרייען פון אונדזערע קינדער, וועלכע זענען לעבעדיק געשליידערט געווארן אין קבר אריין און וועגן די "שמע ישראל" אויסרופן פון יידן ביי צעעפנטע מיילער פון די אפגרונטן, אין וועלכע זיי זענען ארייגגעווארפן געווארן. זאלן די דאזיקע בלעטער באלייכטן אויפסניי דעם יסורים־וועג, וועלכן אונדזערע טייערע האבן באטראטן אין זייער לעצטן גאנג צום קבר.

אבער נישט נאר פון אומקום זאל דערציילט ווערן אינם בוך, נאר אויך וועגן שפרודלדיקן לעבן אין דער נישט ווייטער פארגאנגענ־הייט, וועו די קהילת יעזיערנע איז נאך געשטאנען גאנץ; וועו ס'האבן נאך געלעבט אין שטעטל — אויף דער ליניע לעמבערג־טאראנאפאל — הארעפאשנע יידן, פאלקס־מענטשן און אינטעליגענטן. און טראץ דעם, וואס זיי האבן זייער ברויט געגעסן מיט שווייס אויף זייער שטערן, האבן זיי דאך פארשטאנען ווי־אזוי צו לעבן א בשלימותדיק און קוואלנדיק יידיש לעבן. מערקווירדיק, ווי קליין אונדזער שטעטלע

איז געווען, האט עס דאך ארויסגעגעבן פון זיך שרייבער און פאעטן, רבנים, שול־דירעקטארן, צייטונגס־רעדאקטארן און גרויסע סוחרים.

און שטארק איז אונדזער באגער, אז אין ביחידותדיקער איינזאמקייט ווי אין קאלעקטיוון צוזאמענטרעף, ווען מיר וועלן בלעטערן אין אונדזער בוך — זאלן מיר זיך קענען פארשטעלן דאס אמאליקע יעזיערנע, אונדזער יידישעס יעזיערנע, ווי ס׳האט זיך געשטאלטעט אין פארלויף פון דורות, מיט אירע פרעכטיקע ווינקעלעך, מיט אירע הייזער, ווי מיר האבן געווויינט, מיט אירע גאסן, אין וועלכע מיר זענען יונגערהייט ארומגעלאפן, מיט אירע בתי־מדרשים און דאוונערס, און דער עיקר — מיט אירע טייערע געשטאלטן, וועלכע זענען פון אונדז אויסגעווארצלט געווארן. זאל־זשע דאס אלץ זיין פאר אונדז און פאר אונדזערע קינדער נאך אונדז, א קוואל פון שטאלץ און דערהויבונג.

די רעדאקציע

במרתף השואה

משמאל לימין: חיים גוטפריד, חנה ירדני, אלישבע יפו, סופיה הליטשר אנדרמן, מנחם דול, יעקב קריץ, יצחק חרפ, שלמה שנהוד, אבא כץ, יהושע גליקמן, יעקב סגל, טובה פוקס, חיים זמורה.

✡ ✡ ✡

בחודש ינואר שנת 1966 קם, ביזמתו של פרופ׳ מנחם דול וב־השתתפותם של פסח אלטמן, יצחק חרפ, ליפא פישר ושמעון קריץ, ועד אירגון יוצאי יזירנה, אשר החל בפעולתו להנצחת ק־דושי העיירה. הוועד הציב לוח זיכרון בהר ציון והוציא את ספר הזיכרון הזה.

לקריאת הוועד נענו רבים וכן טובים מיוצאי יזירנה בארץ וב־תפוצות והגישו עזרתם:

אין יאנואר 1966, מיט דער איניציאטיוו פון פראפעסאר מנ־חם דול, און מיט דער באטיילי־קונג פון פסח אלטמאן, יצחק חאראפ, ליפע פישער און שמעון קריץ — איז אנטשטאנען דער קאמיטעט פון דער יעזיערנער לאנדסמאנשאפט, וועלכער האט אנגעהויבן זיין טעטיקייט צו פאראייביקן די קדושים פון ש־טעטל. דער קאמיטעט האט אויפגעשטעלט אן אנדענק־טאפל אויפן הר־ציון (אין ירושלים) און ארויסגעגעבן דאס בוך.

צום רוף פון קאמיטעט האבן זיך אפגערופן אסך חברים פון יעזיערנער לאנדסמאנשאפט, פון ישראל און פון דער גארער וועלט:

החברה היזירנאית "בני שלמה" בארצות־הברית, עם מזכירה יוסף זילברברג בראשה; איגוד יהודי יזירנה שומרי מסורת, ומזכירו משה פוקס. כן גם חברים בודדים רבים, ביניהם: יוסף פוקס, לוטה פרנקל, רבקה שוואלב, נ. קלמן — מארצות הברית; החברים אטל שפינדל, חנה כץ, דוד קורצרוק — מקנדה; החברות פפי שארר עם הבנות, הלנה פוקס — מאוסטרליה; יצחק־וולף כץ מבראזיל; ד"ר נורברט קאלאפער וד"ר בנציון רוזנפלד — ממערב גרמניה; יעקב כץ ז"ל — מצרפת.

ובישראל: ד"ר ראובן אבינרי, בנו שטייגר, דבורה ושלמה גוט־פריד, דבורה גלעדי, יואל חאראפ, הרמן רוזה, רגינה גינזברג, מיכאל אלטמן, מגיסטר סופיה האליטשר־אנדרמן.

יבואו כולם על הברכה.

יהושע פוקס
לאנדאן

יעזיערנער יידן

דאס שטעטל יעזיערנע ליגט אין א טאל אויף דעם וועג פון זבאַראַוו קיין טארנאפאל. דער יעזיערנער רב ר׳ זעליג אפטאוויצער זצ״ל איז דורך זיין משפחה געווען פארבונדן מיט זבאראוו און מיט טארנאפאל. דער יעזיערנער רבי רב לוי יצחק זצ״ל האט געשטאמט פון דעם ריזשענער גזע און חסידים האט ער געהאט מער פון טארנאפאל און פון יענעם ראיאן.

מיט הונדערט עטלעכע-און-זעכציק יאר צוריק האט די קעניגין מאריא טערעזיא צוגענומען גאליציע פאר אירער א קרוין קאלאניע און זי האט אהין געשיקט יידן, עסטרייכישע פאטריאטן, א פארלעסלעכער כוח צווישן דער איינ-געזעסענער אוקראיניישער און פוילישער פויערים באפעלקערונג.

דאס שטעטל יעזיערנע האט געהאט א יידישן גוט-באזיצער, ער האט געהייסן מענדל יאמפאלער. ער האט זיך געפירט יידישלעך און האט געהאלטן א יידישן פארוואלטער. צו אים האט געהערט א שטח פון צוויי טויזנט מאַרג פעלד, מיט לאנקעס, מיט א טייך, מיט א מיל, מיט א גוראלניע און מיט וועלדער. דער דאזיקער רייכער יעזיערנער יידישער האט געלאזט בויען די גרויסע שול, און די שול איז געווען דער שטאָלץ פון דעם שטעטל.

אחוץ דעם רבינס קלויז, האט א רייכער יעזיערנער יידישער פלאם, געלאזט בויען א קלויז אויף זיין נאמען. יעזיערנער בחורים פלעגן לערנען אין בית המדרש.

כאראקטעריסטיש פאר די יעזיערנער יידן זענען געווען די משפחות: פוקס, כראפ, און גאַטפריד.

מיין פאטער ע״ה האט געהייסן חיים פוקס און מיין מוטער ע״ה האט געהייסן פייגע פוקס. דער זיידע אברהם-משה פון טאטנס צד און דער זיידע יצחק-שלמה פון דער מאמעס צד האבן זיך אנגעקערט און זיי זענען געווען פון די ערשטע יידן, וואס זענען לויט דעם פלאן פון דער קעניגין מאריא טערעזיא געקומען זיך באזעצן אין דעם שטעטל אזיערנע. מיין פאטער איז געפארן אין די ארומיקע דערפער און געהאנדלט מיט די פויערים. מיר זענען דריי ברידער; דער פערטער. הערש וואלף פוקס ע״ה איז אומגעבראכט געווארן מיט די אנדערע

יידן פון שטעטל, דורך די נאצי-רוצחים ימ״ש אין יאָר 1943. דער עלטעסטער ברודער, אברהם משה פוקס, איז א יידישער שריפטשטעלער און ער ווויגט אין מדינת ישראל. דער יונגסטער ברודער, י. א. ליסקי (יהודה איתמר פוקס), איז דער רעדאקטאר פון דער יידישער וואכנצייטונג ״די אידישע שטימע״, וואס דערשייַנט אין לאנדאן. ער איז דער מחבר פון לידער, דערציילונגען און עסייען. זיינע ביכער זענען דערשינען אין לאנדאן. איך אליין האב פאַרלאזט יעזיערנע אין יאר 1914 און פון זינט דאמאלט ווויין איך אין לאנדאן. פון דער דערמאנטער משפחה גאָטפריד האבן אייניקע אויסגעוואנדערט ביים אנהויב פון דעם צוואנ-ציקסטן יאר-הונדערט און זיי האבן זיך באזעצט אין לאנדאן. ר׳ אברהם גאָטפריד האט אויך געהערט צו די ערשטע יידן, וואס האבן זיך באזעצט אין יעזיערנע. ער איז לאנגע יארן געווען דער גבאי פון דער גרויסער שול.

די דריטע משפחה, וואס האט געהייסן כראפ, ווי איך האב פריער דערמאנט, איז כאראקטעריסטיש מיט דעם, וואס ביי ר׳ שלמה כראפ פלעגן איינשטייַן יידן, וואס זענען געקומען צום רבין זצ״ל, און דארט איז תמיד געווען פריילעך.

נאך א משפחה, כראפ, וואס האט געווויגט אין שטעטל, האט זיך געפירט אויף א משכילישן שטייגער. אין יענעם הויז פלעגן זיך צוזאמענטרעפן: דער דאקטאר הירשהאָרן, דער מעטריקאל פירער מרדכי מארדער, דער אפטייקער לודוויג מינץ, דער העברעאישער לערער פון דער בראָן-הירש שולע, שמריה אימבער (א ברודער פון נפתלי הערץ אימבער און דער פאטער פון שמואל יעקב אימבער, דעם יידישן דיכטער), דער שול-דירעקטאר יעקוב בלושטיין, דער שול לערער פאר פוילישׁ, יוסף פעלדמאן, און אויך זייערע זין און טעכטער. דאס זענען געווען די געבילדעטע קרייזן פון דעם שטעטל.

אין יעזיערנע האבן געווויגט אין יענער צייט, דאס הייסט ווען איך בין פון דארט אוועקגעפאָרן, ארום דריי הונדערט יידן. לויט מען האט מיר דערציילט, איז אין יעזיערנע געבליבן איין יידׂ; ער הייסט עזריאל פאלאק.

זאל מיין בלעטל זכרונות זיין א בייטראג לזכרון די יעזיערנער יידן, וועמען איר ווידמעט דאס יזכור בוך.

ה ע ר ה :

האירועים ההיסטוריים, שנמסרו במאמרו של מר יהושע פוקס ז״ל, נוסחו לפי תפיסת המחבר עצמו.

מ. ד.

גבריאל הערמאן גרין
בויענאס-אייריס

דער צדיק פון יעזיערנע

וואס זענען יארן? יארן זענען אזוי ווי כוואליעס. דער מענטש באמיט זיך כסדר צו גיין שטראם-ארויף און די יארן לויפן מיטן שטראם-אראפ, און זיי פארשווינדן אלץ וויייטער און טיפער אין דער פארגאנגענהייט.

אזוי זענען שוין אסך, אסך יארן פארשוווונדן, איך האב שוין אויסגעוואגלט און אויסגעוואנדערט אסך, אסך לענדער און עס זענען שוין אסך יארן פארגאנגען, זייט איך האב דא, אויף די ברעגן פון לא-פלאטא-טייך, אויפגעשלאגן מיין געצעלט, פונדעסטוועגן געדענק איך נאך מיין שטעטעלע יעזיערנע, אדער ווי יידן האבן עס גערופן: אַזשערנע, ווו איך בין געבוירן גאוואָרן און זיך אויפ-געהאלטן ביז מיין צענטן לעבנס-יאר.

פון אלע הונדערטער און אפשר טויזנטער שטעט און שטעטלער, איבער וועלכע איך האב פון מיין יונגסטער יוגנט אנגעהויבן וואנדערן, טיילט זיך אויס מיין געבורט-שטעטעלע יעזיערנע און ווען איך דערמאן מיך דערין, זע איך עס אין מיין געדאנק, איך זע די קרומע הילצערנע שטיבלעך, די צעבראכענע ברונעמער, וואס האבן גאנץ אפט פארשלונגען קרבנות, און איך זע נאך די קלויסטער-שפיצן, וואס שטרעקן זיך פונווייטן ווי זיי וואלטן געוויזן: — קומט, גייט ארויס פון שטעטל, קוקט אן א וועלט, אויב איר וועט וועלן צוריקקומען, וועט איר נישט בלאנדזשען, מיר וועלן אייך וווייזן דעם וועג!...

א קינד בין איך געווען, אן ארים פארלאזן קינד, א יתום, האב איך זיך געדרייט אין שטעטל, גענישטערט איבעראל און איך האב אלץ געזען און אמערסטנס האב איך געזען דאס ביסל אריימקייט, צו וועלכן איך האב געהאט מער צוטריט.

אין יעזיערנא זענען געווען א היבש ביסל יידישע געווען לעבעדיק איז אנגענאנגען דער יידישער האנדל אויף די ירידים, וואס האבן זיך דארט געשטעלט, אַבער קיינער האָט נישט געזאָגט, אז די יעזיערנער יידן לעבן פון האנדל, ווייל זייט איך בין געקומען צו מיין קינדישן שכל, האב איך נאר געהערט, אז די יעזיערנער יידן לעבן אין זכות פון יעזיערנער צדיק, ר' שלמה כראפ.

ר׳ שלמהלע האט דווקא נישט געשטאמט פון קיין רבנים, ער איז געווען א זון פון א קרעטשמער, אבער ער איז געווען אן עלוי און א מתמיד און זיין לומדות האט שנעל באקומען א שם איבער דער גאנצער געגנט. און איינמאל, ווען אין יעזיערנע האט אויסגעבראכן א שרפה און א שטיבל נאך א שטיבל איז אוועק מיטן רויך, און דער ווינט האָט אלץ געיאָגט דאָס פייער צו דעם יידישן געסל און צו דער קלויז, דעמאלט (אזוי האב איך געהערט דערציילן) האט זיך שלמהלע אוועקגעשטעלט מתפלל זיין צו גאט — און א וווּנדערלעכע זאך, כאטש דער ווינט האט ווייטער געטריבן צו דער זייט ווו שלמהלע האט זיך געפונען, פונדעסטוועגן האט מען געזען באשיינפערלעך, אז דאס פייער קעמפט מיטן ווינט און לאזט זיך נישט טרייבן ווייטער, נאר גייט אויף צוריק...

געווען אפילו מענטשן וואס האבן דערציילט, אז זיי אליין האבן געזען, ווי עפעס אן אומזעבארע האנט וואלט צוריקגעטריבן דאס פייער קעגן ווינט און אלע זיינען געווען זיכער, אז דאס האבן די תפילות פון דעם יונגן צדיק ר׳ שלמהלע געקעמפט מיטן ווינט און אזוי ארום אפגעראטעוועט די גאנצע יידישע געגנט יעזיערנע פון דער געפערלעכער שרפה.

און זייט דעמאלט איז ר׳ שלמהלעס נאמען געווארן געגרויסט און באריימט און יידן פון אונגארן, בעסאראביע און רומעניע זענען געקומען צו אים מיט קוויטלעך. און עס האט זיך דערנאך ארויסגעוויזן, אז נישט בלויז אין לערנען איז ר׳ שלמהלע געווען גרויס, נאר אויך אין וועלטלעכע ענינים, ווייל ר׳ שלמה-לע איז באלד באריימט געווארן אלס גרויסער חכם, וואס גיט די בעסטע עצות צו די אלע וואס וועגדן זיך צו אים. און אזוי האט יעזיערנע געווּוסט, אז דאס שטעטל וואלט שוין פון לאנג געווען פארטיליקט פון דער שרפה, נאר אדאנק ר׳ שלמהלען איז עס געבליבן לעבן און די יידן האבן פרנסה פון די חסידים, וואס קומען צו שלמהלען מיט קוויטלעך און פדיונות.

ווי אזוי מיין יעזיערנע האט זיך שפעטער אנטוויקלט, דאס ווייס איך נישט, ווייל שוין וויט אריבער א האלבן יארהונדערט זייט איך בין אוועק פון דארט. אבער איינס ווייס איך, דאס איז, אז אן אור-אייניקל פון יעזיערנער צדיק ר׳ שלמהלע, איז הייַנט פרעזידענט פון גאליציאנער פארבאנד אין ארגענטינע, דאס איז דער פרעזידענט שלמה קוועלער, וואס הייסט טאקע נאך זיין גרויסן זיידן ר׳ שלמהלע.

(באמערקונג: שלמה קוועלער שטאמט פון קאזאלאוו — מ. ד.)

חנה מרדר־ירדני
קרית ביאליק

מיזירנה לארץ־ישראל

לפנים היה היה... כך מתחילות כל האגדות. השואה הפכה אלפי קהילות ישראל באירופה לאגדה, לאגדה טרגית ומזעזעת; הן היו ואינן עוד.

היה היתה עיירה יז׳ירנה, בה נולדנו, בה גדלנו, בה חיו אמותינו ואבותינו, אחיותינו ואחינו — וראו: הם אינם עוד!...

יז׳ירנה היתה עיירה תוססת-חיים, בחינת מדינה עצמאית בזעיר-אנפין, על חיי התרבות שלה, על שכבותיה הסוציאליות המגוונות ועל מלחמת הקיום של כל אחת מהן, על פרנסי הציבור, גבאי הצדקה ופשוטי העם, על מפלגותיה ומלחמת הדעות והבחירות ביניהן, על בני נוער עובדים ונוער לומד, ״נוער הזהב״ שלה.

זכורתני אותו בית קטן, בן שלושת החדרים, אשר על הגבעה, מרכז חיי הרוח, ״הפרלמנט״ עם מלחמת הדעות של נושאי הרעיון הציוני. החדר הגדול היה בידי ״הציונים הכלליים״; אבי מרדכי מרדר ז״ל היה דוברם הראשי והרוח החיה שלהם. ואליהם מסונף ״הנוער הציוני״, דור ההמשך של ״הציונים הכלליים״ הזקנים, שבהנהגתם עסקו החברים: משה אלטמן, משה קלמן, ויליק לאופר, מניה הזלנוס ומוניו מצברוב — כולם אבדו בשואה זיכרונם לברכה; ואיבדל לחיים אנוכי, בת הזקונים של יושב ראש הציונים הכלליים. בשני החדרים האחרים התכנסו: באחד — הנוער של הפועל הצעיר—״גורדוניה״; שם היתה פעילה אחותי לוטה. ובחדר השני — הרויזיוניסטים; שם היה פעיל גיסי (בעל אחותי הבכירה שרה). וכך, בשבתנו בבית אבא מסביב לשולחן לסעודות שבת וחג נמשך במשפחה הוויכוח הנצחני בין נציגי שלוש המפלגות מן הבית אשר על הגבעה. וכשאמי היתה מזכירה, כי שבת היום ואין במריבות אלה משום עונג שבת, היו הכול משיבים: ״מה איכפת לך, הרי זה התענוג שלנו״...

בית ציוני

אכן, זוהי דמות טיפוסית של בית אבות בעיירה היהודית על מלחמת הדעות שבו.

אבי, יליד זבורוב, גדל בבית הורים חרדים ואדוקים, שנשאו נפשם לגדל

את בנם-יחידם לתורה ולרבנות. אולם הוא היה עצמאי בתודעה ובשיפוט, בעל נפש רגישה ופיוטית, וכבר בגיל צעיר מרד במוסכמות של בית-אבא, קרא בהיחבא את ספרות ההשכלה על-יד הגמרא. התבסם מיצירות גיטה, שילר וזולא, ואף נהג לדקלם פרקים מיצירותיהם. וכך רכש לו בכוחות עצמו, כאוטודידאקט, השכלה רחבה, נמשך אל האמנציפאציה, שהתפשטה בזמנו בעולם הנאור וכפר בדעות קדומות נושנות. תמיד עקב בדריכות על הנעשה בעולם הגדול, ואף החל להדביק ברעיונות אלה את חבריו ובני נוער אחרים בלהט אמונתו, בכושר השיכנוע ובכישרון הדיבור, שחונן בהם.

אמי ז"ל, גדלה בבית הורים מתקדמים. ייחודו של בית זה מצא ביטויו בעובדה, שהוזמנה הביתה מורה פרטית לחינוך ארבע הבנות. היה זה דבר בלתי שכיח בכלל, ובייחוד כשהתכנית החינוכית כללה לימוד שפה זרה שנייה נוסף על פולנית, וכן לימוד בהליכות נימוס ואורחות תרבות כלליים. ואמנם, חינוך זה נשא פרי, שניכר היה באמי בשקט הנפשי שבה, בחכמת החיים שלה, בהתנהגותה האצילית. הופעתה של אמי היתה תמיד מסודרת ומטופחת כהלכה, אם כי לא תמיד היו לה "חיים קלים".

מיזוג נדיר זה של קוטביותם של אבא ואמא נתן אותותיו בחינוך הילדים בבית. עירנות רוחנית, רגישות והרקעת שחקים של אבא — מזה, אצילות טבעית, שקט נפשי וחכמת חיים של אמא — מזה; שתי התכונות השכינו חן וחמימות, תרבות וחיים, שיש בהם עניין בבית.

בהשפעת חברו הגדול ממנו, יהושע רדלר-פלדמן, הלא הוא הסופר ר' בנימין, הפך אבי לציוני מובהק ונלהב. במשך שנים עבדו תוך שיתוף פעולה בעיירה ואחר כך עמדו בקשרי מכתבים עד עצם ימי המלחמה והשואה. ואכן, מאז הקדיש אבא את עצמו, את כל-כולו, בכל להט נפשו ומרצו לתנועה הציונית והיה לוחם באומץ לב את מלחמותיה, נגד הימין הדתי מזה, ונגד השמאל החפשי מזה.

במיוחד הרבה לפעול בתקופת ההכנות להפצת השקלים ולבחירות לקונגרסים. אז היה אבא מגייס כל כוחות נפשו והיה דרוך למאבק. היה מזמין מרצים מפורסמים מן החוץ לדבר באספות הבחירות בבתי-המדרש, אולם בדברי הפתיחה שלו באספות האלו היה מתלהב, היה חוצב להבות. ודבריו, שיצאו מן הלב, נכנסו אל הלב ועשו נפשות למפלגתו.

זכורתני, פעם ביום בחירות לקונגרס נוכח אבי לדעת, כי שני שוקלים-בוחרים, שהבטיחו לו קולותיהם, שוהים מחוץ לעיר, הלא הם: רחל שליטא, בתו של הרב שליטא והסבא של פרימעלע פייערשטיין; שניהם נסעו לזבורוב. מה עשה? — שכר עגלון על עגלתו ושלחו לזבורוב להביא את האנשים לקלפי. כן

חילק הרבה שקלים ללא תמורה וכיסה אחר־כך את הגירעון מכיסו הוא, ולא משום, שהיה לו יותר מדי, אלא שגורל הבחירות היה יקר לו עד כדי נכונות לחסוך מפיו ומפי בני ביתו!

העפלה

אבי היה מעלה דברי ביקורת על המנהיגים הציוניים במרגלה, שבפי הבריות: איזהו ציוני כללי? — זה שלוקח כסף מיהודי שני ושולח ארצה יהודי שלישי... וכדי להוכיח אמונתו ברעיון העלייה, תיכנן עליית המשפחה ארצה. בראשונה שלח ארצה את בתו הבכירה, אחותי שרה, ובעלה יצחק חרפ עם נכדתו, שאהבה כנפשו. אחריה עלתה הבת השנייה, אחותי לוטה. אולם גודל הקרבן, מבחינת הצער והיסורים, ניתן לשער, היה מחמת עלייתי אני, בת הזקונים במשפחה. לאחר מאבק נפשי קשה התירו לי לצאת להכשרה חלוצית, דבר שלא היה שכיח אז; הייתי התקדים הראשון בעיירתנו לעניין זה. סרטיפיקטים לעלייה ליגלית לא היו, החלטתי על־כן לעלות כמעפילה בעלייה בלתי ליגלית. הורי לא עמדו בדרכי. אולם התלאות, שנתנסיתי בהן, והצער, שגרמתי להורי — היו כבדים מנשוא.

בקונסטנצה שברומניה העלו אותנו, אלף נפש, לאניית־משא קטנה להובלת תפוחי־אדמה בשם "קטינה". תפוסתה לא הספיקה אף לחמש מאות איש. לא היו בה כל סידורים לנוסעים ולא שירותים נאותים. אולם לאחר שבועיים של ניסיונות התקרבות לחוף ישראל ושל בריחה בחזרה ללב ים בשל מעקב הצי הבריטי, נתקעה ספינתנו על שרטון על יד חוף שומם של האי כרתים; האנייה שקעה וטבעה מיד לאחר שהספקנו לעלות לחוף.

פעמוני האזעקה וקריאות ה־S.O.S הזעיקו לעזרתנו אניית מעפילים שנייה בשם "ציפור", שנסעו בה בדחיסות 700 נפש, ואף אנו, אלף נפשות נוספות, הצטרפנו אליהן.

שבע מאות זקנים, נשים וילדים, ללא כל מיטען ורק לבושם לעורם, הספיקו להגיע אל החוף, כשהם נישאים על כתפי אנשי ההגנה, שחיכו לנו בליל גשום ואפל; הנותרים נדונו לנדודים נוספים. אנו מצאנו את עצמנו עד־מהרה בבית אריזה אחד, רטובים ורועדים מקור, ואוכלים לראשונה, לאחר חודש נדודים, לחם טרי וחלבה, גם שתייה חמה. למחרת גם זכינו לאמבטיה חמה ולאוכל מבושל, שהעניקו לנו שליחי התנועות, שבאו לקבלנו ולפזרנו בקרב מקומות הקליטה, שנועדו לנו.

*

כל־אותו זמן ציפו אבא ואמא לידיעה ממני, ונפשם כלתה מדאגה. באותה

תקופה הגיעו אליהם שמועות על אניות, שנורו על-ידי הבריטים וכי נפלו קרבנות מקרב מעפילי האנייה שטבעה (ואנייתנו טבעה!) וכן על אנייה שנשרפה. כשהגעתי לבית אחותי, בארץ, מצאתי שם מכתבים רבים מהורי, שהיו כותבים יום-יום ומתחננים להודיע להם שמץ דבר על גורלי. והנה קטע אחד, המסמל דביקותם של הורי בעלייה, שהיתה להם מקור ניחומים בעת צרה:

"האגדה מספרת, כי שיבת ציון, בימות המשיח, תהיה כרוכה בגלגול מחילות ובחיבוט הקבר — נראה, שכך נגזר, שלא יהיה קל ליהודים לחזור לארצם. הצער והייסורים שלנו גדולים הם, בידענו, כי עליית המעפילים הבלתי-ליגלית יש בה מטעם גילגול מחילות. אנו מהלכים כל הימים מזועזעים ונדהמים, שוקלים בנפשנו, שמא חטאנו לך, בתנו, בתיתנו לך לנסוע בדרך מסוכנת זו. בלילות אין אנו ישנים כלל, אין עוד כוח לסבול ולשאת דאגה ופחד אלה. אולם, אם נגזר עלינו לסבול עקב עלייתנו א נ ו ארצה — נקבל זאת באהבה..."

כל חייו של אבא היו קודש לאידיאל של תחיית עם ישראל בארצו. חלומם של אבא ואמא היה לעלות ולהצטרף לילדיהם בארץ האבות — אולם לא זכו לכך...

תלמידים יהודים בבית־הספר העממי הממשלתי ביזירנה, עם מורם י. פוקס.
יידישע קינדער אין דער יעזיערנער פוילישער פאלקס־שולע.

במרתף השואה.
האדונים יעקב סגל וליפא פישר לפני הסרת הלוט מעל לוח הזיכרון של קהילת יזירנה.

מנחם דול
חיפה

די צוואה פון אונדזערע קדושים

אונדזערע קדושים האבן אונדז איבערגעלאזט די צוואה פון "זכור תזכור" — מיר זאלן נישט פארגעסן די מערדער פון אונדזער פאלק, מיר זאלן אנווענדן אלע כוחות, כדי אויפצודעקן פאר דער גאנצער וועלט זייער מערדעריש פרצוף, אנווייזן אויף זייערע רציחות, און ברענגען זיי צום משפט. דאס האבן מיר געהערט פון די קרבנות, בעת מ'האט זיי געפירט צו פארטיליקן, דאס האבן מיר אויך געהערט אפילו פון די יודבראטלער א מינוט פאר זייער אייגענעם טויט; דעמאלט האבן זיי שוין אויך פארשטאנען די טראגעדיע פון פאלק.

מיר, איך און צילע העליטשער, האבן טאקע אנגעשטרענגט אונדזערע אלע כוחות אויסצוגעפונען און צו ברענגען רישארד דיגא — דעם מערדער פון די יידן, וואס זענען פארשפארט געווען אין באווסטן יעזיערנער ארבעטס-לאגער — צום משפט. א באזונדער מסירת נפש האט טאקע צילע העליטשער ארויסגעווייזן פאר דעם.

ווי נאר די מלחמה האט זיך פארענדיקט און מען האט אונדז איבערגעזידלט פון בזשעזשאן קיין שלעזיע, האב איך אנגעהויבן זוכן דיגאן. געווווסט האב איך, אז דער מערדער שטאמט פון שלעזיע, פון ביטאם (בויטען). האב איך זיך דערפאר געוועגדעט צו דער זיכערהייט-פאליציי פון קאטאוויץ, פון וואַרשע, פון וואַרצלאוו און אויך צום געריכטיקייט-מיניסטעריום פון וואַרשע.

אין יאר 1947, וועז מיר האבן געווויגט אין זאמבקאוויצע (פראנקענשטיין — נידערשלעזיע), האט דאס געריכט אייגעלאדן מיך און מיין פרוי עדות צו זאגן וועגן דיגאס רציחות אין יעזיערנע. אויף מיין פראגע האט דער ריכטער געענטפערט, אויב מ'נעמט ביי אייך עדות, האט מען מן-הסתם שוין געכאפט דעם מערדער.

חדשים זענען פארבי און וועגן ענין דיגא האב איך גארנישט געהערט. האב איך געמוען פרעגן ביי אלע אינסטאנצן, כדי זיך צו דערוויסן, וואס עס איז געשעען מיט דעם ענין, אבער קיין ענטפער האב איך נישט באקומען. אויך דער ריכטער אליין האט גארנישט געווווסט; געוואגט האט ער, אז דיגא איז מן-הסתם אנטלאפן קיין דייטשלאנד.

✶

צילע העליטשער האט זיך נאך ביי די נאצים שנעל אריינטירט, אז מען דארף אנטלויפן כדי זיך צו ראטעוון, בפרט ווען זי האט געזעען די געוואלד-טאטן, וואס דיגא האט אנגעוועדעט אנטקעגן די יידן פון יעזיערנע. זי איז ארויסגעפארן פון שטעטל אויף אריש פאפירן, ווי אן אוקראיניש מיידל, און אזוי ארום האט זי זוכה געווען לעבן צו בלייבן. נאך דעם ווי זי האט פארלאזט יעזיערנע, האט זיך אנגעהויבן איר טראגיש נע-ונד זיין; פאר יעדן איינעם זיך געשראקן, מ'זאל זי חס וחלילה נישט דערקענען און אויסגעבן; אלע מאל פלעגט זי בייטן איר דירה און אויך דאס ווינארט. ס'האט אבער נישט געהאלפן — זי איז אריינגעפאלן צום סוף אין תפיסה, אפגעזעסן א פאר חדשים, אויסגעשטאנען שרעקלעכע פארשונגען פון די געסטאפא-לייט און ענדלעך פארשיקט געווארן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט.

די דאזיקע צילע, אן אפגעצייטערט קינד ביי איר מאמע, איז דורכגעגאנגען שבעה מדורי גיהינום; הערנדיק זי דערציילן, שטעלן זיך די הער קאפויער; שווער צו גלויבן, אז א מענטש בכלל קען אזעלעכס דורכמאכן. איך באצייכן בלויז דעם פאקט, ווייל דערציילן דאס וואלט זי אליין באדארפט. אירע איבער-לעבונגען זענען איר אויך נאך דער מלחמה געשטאנען פאר די אויגן, דער רושם איז אן אומפארגעסלעכער.

במרתף השואה.
משמאל לימין: מנחם דול, שלמה שנהוד, יעקב סגל, יצחק חרפ, יעקב קריץ, שמואל אלטמן.

נאך דער מלחמה, ווען צילע ציימער, פון דער היים העליטשער, האט געווויגט אין אכען (מערב דייטשלאנד) און ס׳איז איר אויסגעקומען צו דערציילן איר אדוואקאט, אין צוואמענהאנג מיט וויידערגוטמאכונג, פרטים פון אירע איבערלעבונגען בעת די נאצים, האט זי אויך דערמאנט דעם נאמען דיגא. הערנדיק דאס האט דער אדוואקאט איר דערציילט, אז די פאליציי זוכט עדות קעגן א קריגספארברעכער מיטן נאמען רישארד דיגא. דער אדוואקאט האט עס באלד איבערגעגעבן דער פאליציי.

דער צופאל האט געוואלט, אז די משפחה ציימער, זוכנדיק א דירה (דאס איז געווען אין 1959), זאל זיך אנשטויסן אין א הויז אויף א ווייזיטקארטע: ״רישארד דיגא״. צילע, זעענדיק דעם דאזיקן נאמען איז איר ממש דאס בלוט אנטרונען און דאס הארץ אירס האט געגומען שוידערלעך קלאפן. איז עס טאקע מעגליך, אז דא-אָ ווויגט דערזעלבער דיגא?! דער מערדער פון די יעזיערנער יידן? זאל ער טאקע דא לעבן רואיק מיט זיין משפחה? האט זי זיך געטראכט. און אויסער זיך שנעל אוועק מעלדן דער פאליציי, ווי עס איז שוין געווען געמאלדן פון איר אדוואקאט. ס׳האט זיך אבער ארויסגעוויזן, אז ער איז נאר געווען דעם מערדערס א קוזין. די פאליציי האט אים חוקר ודורש געווען און פון אים ארויסבאקומען דעם אדרעס פונעם אמתן רישארד דיגא, דעם געווען פונעם שעף פונעם יודנארבעטסלאגער אין יעזיערנע.

אין א שטעטל ביי דער שווייצארישער גרענץ, אין א שיינער ווילע, האט געווויגט רישארד דיגא מיט זיין משפחה. געלט, דאלארן און גאלד האבן אים נישט געפעלט. ער האט ממש געשוומען אין גאלד און ווערט-זאכן. דא האט ער נישט מורא פאר קיינעם. ווער האט אים דען דא געקענט? געלעבט האט ער ווי מ׳זאגט: ״ווי גאט אין פראנקרייך״. די יידן האט ער אויסגעהרגעט, איז ווערזשע ווער אים אויסגעבן? געווויסט האט ער, אז ס׳ווערט קומען א פארעלטע-רונג פאר די מלחמה-פארברעכנס, און אויך זיין פארברעכן ווערט פארעלטערט ווערן. דעמאלט ווער ער פארלאזן דאס שטעטל, זיך באזעצן אין בערלין אדער צוריקפארן קיין ביטאם, און בלייבן א העלד.

צילע ציימער איז ענדלעך איינגעלאדן געווארן צום פראקוראטאר, ד״ר אנגעלבערגער אין וואלדסהוט, ער האט זי אויסגעפארשט, גענוי אויסגעפרעגט וועגן אלץ, איר געוויזן א בילד פון דיגא לויט וועלכן זי האט אים באלד דער-קענט. ער האט איר פארגעשלאגן מיטפארן מיט זיי אין שטעטל, ווו דיגא האט געווויגט. אין באגלייטונג פון פראקוראטאר און פאליציי, זענען זיי מיט שנעלצוג צו אים געפארן. מ׳קאן זיך פארשטעלן די שרעק און אויך די פרייד וואס האט זי באהערשט. זי וועט שטיין מיטן מערדער פנים-אל-פנים, זי וועט אים דערקענען

און פאר אירע אויגן וועט מען אים ארעסטירן!

נאך פיר-און-צוואנציג שעה פארן זענען זיי אנגעקומען אין שטעטל אריין, אוועק אין גערייכט און געמוזט אביסל צוווארטן. נאך א שטיק צייט האָט מען אריינגעפירט דיגאן. צילע האט אים דערקענט. שטארק געירט האט זי א געשריי געטאן: "אט איז ער דער יודנמערדער!" טויט בלאס איז דיגא געשטאנען; אויך ער האט זי דערקענט. די "זאו-יודין", די "פערפלוכטע יודין", איז איצט דא געשטאנען און אים אגנאסצירט. ער האט געוווסט, אז איצט איז שוין נישטא קיין שום טענות, קיין שום חכמות. מ'האט אים דערקענט און ארעסטירט. שפעטער האט מען אים אריבערגעפירט קיין וואלדסהוט און דארט אריינגעזעצט אין "סאנאטאריום".

איצט איז געשטאנען פאר אונדז די אויפגאבע צו מאבילזירן באווייזן, אויפזוכן עדות. עטלעכע עדות האט צילע באלד אויפן ארט אנגעגעבן.

צילע האט מקיים געווען די צוואה פון די יעזיערנער קדושים. עס איז צו באוונדערן איר העלדנטאט; פיר-און-צוואנציק שעה צו פארן מיט פרעמדע מענטשן און דערצו נאך דייטשן, שטיין אויג אויף אויג מיטן מערדער און דערמאנען אים זיינע טאטן, איז באמת א גבורה. בישט אנדערש, אז די טרייב-קראפט צו דעם איז געווען די צוואה "זכור תזכור".

פאסירט האט עס, ווי שוין געזאגט, אין 1959. פערצן יאר נאך דער מלחמה, און זעכצן יאר נאך דער ליקווידאציע פון די יידן אין יעזיערנע.

די פרוי העניע העליטשער, צילעס מוטער, האט אונדז פארשטענדיקט, אז דיגא איז ארעסטירט; האב איך, מיט דער מיטהילף פון "יד ושם" אנגעהויבן צו מאבילזירן עדות.

און אט איז די רשימה פון די עדות, וואס מיר האבן אויפגעזוכט:

אויסטראליע: פרוי פעפא שארער מיט אירע צוויי טעכטער, בראניע און פריידע;

קובא: דארע בלאושטיין, די טאכטער פון צינע בלאושטיין;

ישראל: איך, מיין ווייב און הער רייסקי (ענגעל), אן ארטיסט פונעם יידיש-פוילישן טעאטר, וואס איז א געוויסע צייט געווען אין יעזיערנער לאגער;

קאנאדא: חנה כ"ץ-רייכמאן;

פאריניקטע-שטאטן: ניו-יארק (ברוקלין) — אינזש. איזידאר שטיינבערג פון בארשטשאוו, געווען אין יעזיערנער לאגער.

הויפט עדות זענען אבער געווען צילע און איר מוטער.

אויפן פארלאנג פונעם פראקוראטאר פון וואלדסהוט זענען מיר אלע אנגע-
געבענע עדות אויסגעהערט געווארן אין אונדזערע ווינערטער און אלע האבן
מיר געשילדערט דיגאס גרוילטאטן. צו קיין משפט איז אבער נישט דערגאנגען.
דער פראקוראטאר האט צו וויסן געגעבן "יד ושם" און דער ישראל פאליציי, אז
דיגא האט זיך אויפגעהאנגען אין קרימינאל.

אזא סוף האט געהאט דער, וואס האט העכער צוויי יאר מיט קאלט בלוט
אויף א שרעקלעכן אופן אויסגעהרגעט בערך צוואנציק טויזנט יידן אין יעזיערנע.
מן-הסתם האט ער נישט געוואלט שטיין אויג אויף אויג מיט די איבערגעבליבענע
פאר יידן, צו גענג זיי די סאטיספאקציע זיי זאלן אים, "דעם שעף" דיגא, זענען
אין ארעסטאנטן-קליידער שטיין פארן גערייכט און אויסרעכענען איינס ביי איינס
זיינע אומגעהויערע גרוילטאטן.

ימח שמו וזכרו!

נ ד ר

על דעת עיני שראו את השכול
ועמסו זעקות על ליבי השחוח,
על דעת רחמי שהורוני למחול,
עד באו ימים שאיימו מלסלוח —
נדרתי הנדר: לזכור את הכול,
לזכור — ודבר לא לשכוח.

דבר לא לשכוח — עד דור עשירי
עד שוך עלבוני, עד כולם, עד כולהם
עדי יכולו כל שבטי מוסרי — —
קונם אם לריק יעבור ליל הזעם,
קונם אם לבוקר אחזור לסורי
ומאום לא אלמד גם הפעם.

א. שלונסקי
(מספר מלחמות הגטאות)

חיים והוי

אזוי האט זיך געלעבט

ש. י. אימבער

שאטן־טענץ

עמעץ טייטלט אויף מיין שטערן
מיט א פינגער שוואַרץ ווי קויל;
עמעץ קושט מיין האַנט די דאַרע
מיט א קאַלט פאַרפּרוירן מויל.

ערגעץ האַט א קרא געשריגן,
דאַרט אין דרויסן — ווייט, העט־העט.
ס׳איז דאַך ווינטער, ס׳איז דאַך ווינטער.
ס׳איז דאַך אזוי קאַלט אין בעט.

עפּעס הוידען זיך געשטאַלטן
אן אן אויפהער, אן אן ענד
אויף זיין שויבלס קרומע וועגטלעך,
און זיי ברעכן מיט די הענט.

און די עקן שאטן־פּלעקן
מאַלן דאַס און מאַלן יענץ.
און זיי סטראַשען און זיי שרעקן
און זיי גייען שטילע טענץ — — —

(1910)

(שמואל יעקב אימבער האט דאס ליד געשריבן אין יעזיערנע, ווען ר׳איז אלט געווען 21 יאר. די משפּחה אימבער האט דאמאלס געווויינט אין יעזיערנע; זיין פאטער, שמריהו אימבער, איז דארט געווען אין דער בראַנך־הירש־שול. — מ. דול).

ד״ר נחמן בלומענטאל
ירושלים

יעזיערנע

הקדמה

א מענטש איז — האט עמעץ געזאגט — א וועלט פאר זיך, א מיקראָקאָסמאָס, אין וועלכן עס שפיגלט זיך אפ די גרויסע וועלט (מאקראָקאָסמאָס), א וועלט מיט אלע פיטשעווקעס. און אויב דאס איז ריכטיק בנוגע צו א יחיד, איז עס אוודאי און אוודאי ריכטיק בנוגע צו א קאלעקטיוו, ווי א יידיש שטעטל, א יידישע קהילה. דא האבן מיר שוין צוטון — ווי ס׳פלעגט דאס אויסדרוקן דער זיידע פון דער יידישער ליטעראטור, מענדעלע מוכר ספרים — א וועלט מיט וועלטעלעך.

און אויב א וועלט, א גאנצע וועלט, טא וועט קאן זיך אונטערנעמען אנצושרייבן איר געשיכטע פון אנהויב ביזן סוף ? ! מ׳וואָלט דאך דערצו געדארפט האבן יארן פון ארבעט און די מעגלעכקייט פון וואנדערן איבער דער וועלט, זוכן און נישטערן אין די ארכיוון, בלעטערז אין אלע צייטונגען, נאכקאנטראלירן א יעדן זכרונות-שרייבער, וואס שטאמט פון יענע מקומות אדער איז אין יענע מקומות פארוואנדלט געווארן, און נאָכשפיאָנירן א יעדז אפשטאמלונג פון יענעם מקום, וווהין און וועז ער איז פארוואָגלט געווארן א.א.וו.

וועט קאן זיך דערוויף דערלויבן ? !

איך האלט דאס פאר נויטיק צו זאגן, בעת איך טרעט צו אנצוצייכענען אין גראָבע ראמען די געשיכטע פון דער שטאט יעזיערנע. אפגעשניטן אויף טויזנטער קילאמעטר פון דער שטאט גופא, אן א מעגלעכקייט פון א צוגאנג צו די ארכיוון צי אינסטיטוציעס, ווז, מעגלעך, עס האבן זיך נאך אפגעהיטן, נאכן גרויסן חורבן, וואס ס׳האט מיט זיך געבראכט די צווייטע וועלט-מלחמה, עפעס וואס פון אונזער עבר — מוז בלית-ברירה אונזער ארבעט טראגן דעם כאראקטער פון א ווייטן וויידערקול פון דעם, וואס געווען און נישטאָ מער. איבריקנס איז פאר א יזכור-בוך אפשר טאקע נישט מער נויטיק, ווי א היסטארישע סכעמע פארן... יזכור.

דאס שטעטל (יעזיערנע ; אויף פויליש Jezierna ; אויף אוקראיניש אָזירנא)

דער אלטער ישוב האט זיך געפונען נעבן א גרויסער אָזיערע, אין וועלכער עס פאלן אריין ריטשקעלעך, און נעבן א טייכל וואָסושקא (Wosuszka), וועלכער

Jezierna, miasteczko w pow. złoczowskim, 40 kil. na płd.-wschód od Złoczowa. Zajmuje ono płd.-wsch. narożnik powiatu, przypierający wschodnią krawędzią o tarnopolski, zach. o brzeżański powiat, i leży m. 49°35' a 49°40' płn. szer., 42°55' a 43°5' wsch. dług. od Ferro. Na półn. leżą Daniłowice i Ostaszowce, na wschód Isypowce, Seredyńce i Cebrów, na płd. Pokropiwna, Kozłów, Cewry i Płaucza wielka, na zachód Jarczowce. Przez środek mka płynie od półn.-zach. na płd.-wschód pot. Wosuszka (dopływ Strypy). Wchodzi on tu z Ostaszowiec, zaraz na wstępie tworzy stawek i zabiera od prawego brzegu kilka dopływów. W dolinie potoku na prawym jego brzegu leżą zabudowania przeważnie drewniane (361 m., 350 m. koło stawu); na lewym brzegu Wosuszki, o 2 kil. od mka, leży folwark Opal, a o 3 kil. na płd.-zachód od mka karczma Odydra. Najwyżej (do 394 m.) wznosi się wzgórze Jezierna w płd.-zach. kącie, na granicy; o 2 kil. od mka na półn.-zach. wznosi się Mikota do 392 m. a o 3 kil. na płd.-wsch. od mka Za dubem do 388 m. Przez środek obszaru idzie gościniec od półn.-zach. na półn.-wschód (ze Złoczowa do Tarnopola) a w średniej odległości 2 kil. na półn. od niego kolej Karola Ludwika, mająca tu stacyą, na lewym brzegu Wosuszki, na płn. granicy (stacya między Zborowem a Hłuboczkiem wielkim, o 108 kil. ode Lwowa). Własność większa ma roli ornej 2132, łąk i ogr. 451, pastw. 75, lasu 440; własn. mniej. roli ornej 6102, łąk i ogr. 971, pastwisk 110, lasu 16 mr. Wedle spisu z r. 1880 było 4713 mk. w gminie, 226 na obszarze dworskim; wedle szematyzmów z roku 1881 mk. obrz. rzym. kat. 1386, gr. kat. 1900. Par. rzym. kat. w miejscu, dek. Złoczów, arch. Lwów. Rok erekcyi 1636, fundatorem Jakób Sobieski. Par. gr. kat. w miejscu, dek. Zborów, archid. Lwów. J. należą do sądu pow. w Zborowie, urząd pocztowy, stacya kol. i telegraf są w miejscu. Jest tu cerkiew i kościół murowany, szkoła etatowa dwuklasowa. Kuropatnicki wspomina w Geogr. Galicyi, że nad stawem leży piękny dom; Celary zaś mówi o obronnym zamku. W czasie budowy kolei w r. 1870 odkopano w miejscu, gdzie dziś leży stacya kolejowa, grób pogański z popielnicą i kościotrupem. Narzędzia wojenne nowsze wydobywano rozmaitemi czasy. Mogiłki poniszczone całkiem. 2.) J., przysiołek Wiszenki w pow. jaworowskim. *Lu. Dz.*

פאלט אריין אין טייך סטריפא. פון דעם סטאוו, Jezioro אויף פויליש, אזירא אויף אוקראיניש — האט זיך געגומען דער נאמען פון ישוב. און דאס טאקע האט צוריק מיט יארן געגעבן פרנסה די ערשטע איינווויינער פון דעם ישוב. מיט דער צייט, וועו דער ישוב האט זיך אנטוויקלט ארום ביידע זייטן פון טייכל, איז אויסגעקומען, אז דער טייך שפאלט דאס שטעטל אויף צווייען. מיט יארן צוריק, וועו די וואסערן האבן זיך צעגאסן, איז דער ישוב געווען ווי א נאטירלעכע פעסטונג; מ'האט צו איר נישט געקענט לייכט צוקומען.

וועגן יעזיערנע הערן מיר דאס ערשטע מאל אין א בריוו פון זיגמונט אויגוסט, געשריבן אין יאר 1545 צו זיין פאטער, דעם קעניג פון פוילן זיגמונט I (סטארי); עס האט זיך געהאנדלט אין דעם, וואס דאס דאזיקע ד א ר ף האט יאן טארנאווסקי, דער גרויסער העטמאן פון פוילן (פון "קאראנא — ד.ה. פון פוילן אן ליטע) צוגענומען בכוח (צי מיט רעכט צי מיט אומרעכט, ווער קאן דאס היינט משפטן?) פון דער פירשטין בעאטא אסטראגסקא.

ארום 1615 האט דעם ישוב אפגעקויפט יאקוב סאביעסקי, דער וואיעוואדע פון לובלין, פאטער פון שפעטערדיקן קעניג יאן סאביעסקי, וואס זייערע משפחה-גיטער האבן זיך געפונען אין רייסן (אטייל פון שפעטערדיקן מזרח-גאליציען: ווי אלעסק, זלאשטשעוו, זשולקיעוו א.א.וו.). ער האט דא אויפגעשטעלט א זאמעק, צום פארטיידיקן זיך אויפן בארג, וואס געפינט זיך דרום-מערבדיק פון ישוב, אויף דער הויך פון קנאפע 400 מעטער. אחוץ דעם האט ער אויפגעבויט א רוימיש-קאטולישן קלויסטער (אין יאר 1636). אהער פלעגן אויך קומען און געווויינט די משפחה-מיטגלידער פון די סאביעסקיס, דער פאטער און דערנאך דער זון, דער שפעטערדיקער קעניג יאן III און זיין זון יאקוב.

די לאגע פון ישוב: א סטאוו, א טייך, מיט פליסנדיק וואסער, א בארג, וועלכער האט געהאט א סטראטעגישע באדייטונג און האט גורם געווען, אז דא זיינען פארגעקומען נישט איינמאל קאמפן.

היסטארישע געשעענישן

אין יאר 1649, דעם 3-טן אויגוסט, בעתן בונט פון כמיעלניצקין און די קאמפן מיט אים, און די טאטארן פון איין זייט און פוילישן מיליטער פון דער צווייטער זייט — וואלט אונטער זבאראווו דער קעניג יאן קאזשימיעוש, מ'זאל פאררייכטן די בריקן, כדי ער זאל קענען דורך זיי גיין אויף **יעזיערנע**, טארנאפאל*) . . .

דעם 29.5.1651 — ביים צווייטן אנפאל אויף פוילן — ווערט יעזיערנע

*) הרושעווסקי מיכאילא: היסטאריא רוסי—אוקראיני, באנד VIII ז. 196.

פארנומען דורך כמיעלניצקין; ער ווארט דא עטלעכע חדשים אויפן טאטאריישן חאן [1].

אין יאר 1655 קומט אונטער יעזיערנע צו אן אפמאך צווישן די פאלאקן אוו חאן [2]. אין דעם זעלבן יאר, דעם 9.11, קומט צו א צוואמענשטויס צווישן די טאטארן אוו רוסישן מיליטער; די טאטארן האבן נישט געוואלט אדורכלאזן די רוסן איבער די גראַבליעס אין שטאט אריין אוו דאס איז זיי נישט געלונגען. אזוי, לכל הפחות, שטעלט פאר די זאך דעם צארס שליח, בוטורלין, אין א בריוו, באריכט, צום צאר.

ווידער, אין 1657 שטייט דא דער באקאנטער פוילישער העטמאן, גרויסער מיליטערמאן אוו גרויסער אנטיסעמיט, סטעפאן טשארנעצקי; פון דאנען פירט ער ווייטער זיין קאמף מיט די שוועדן...

אין יאר 1667 שרייבט דער גרויסער העטמאן אוו "מארשאלעק קראַנני", יאן סאביעסקי, דער שפעטערדיקער קעניג, צו זיין שוועסטער, פירשטין קאטאשינא, ראדזיוויל, אז די טאטארישע הארדעס האבן, צווישן אנדערן, געגנצלעך פארניכטעט יעזיערנע. "נישטא קיין סימן, וואס דא איז אמאל געווען; אויף קיין רפואה קאן מען קיין פויער נישט געפונען" — זיי זיינען זיך צעלאפן.

☆ ● ☆

דאס זיינען מער-ווייניקער אלע ידיעות וועגן וויכטיקע היסטארישע פאקטן פון פוילנס פארגאנגענהייט, וואס זיינען געבונדן מיט יעזיערנע פון די דאמאל-דיקע צייטן. יעזיערנע גייט דערנאך איבער אין די הענט פון די מאגנאטן-משפחה ראדזיוויל; פון זיי קויפט אפ דאס דארף מאציי סטאזשענסקי. העלפט 1863 איז דער ישוב דאס אייגנטום פון דער משפחה אילינסקי [3].

ביי דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן, 1772, גייט איבער יעזיערנע צו עסטרייך, ווי א טייל פון קעניגרייך גאליציע, און בלייבט ביי עסטרייך (דערנאך עסטרייך-אונגארן) ביזן סוף, אנהויב נאָוועמבער 1918, ווען די גרויסע אימפעריע צעפאלט זיך. יעזיערנע ווערט פארנומען דורך די אוקראינער, וואס שאפן אין דעם טייל גאליציע זייער מערב-אוקראינישע רעפובליק. נאך א האלב יאר, מער-ווייניקער, ווערן די אוקראינער אין קאמף פארטריבן פון יעזיערנע דורכן פוילישן מיליטער. יעזיערנע ווערט א פוילישע שטאט (מיט א קליינעם איבערוויס, ווען

---

1) הרושעווסקי, ב. IX ז. 273.

2) הרושעווסקי ב. IX ז. 1091. "פיד אזיערנויאר".

3) לויט דער ענציקלאפעדיע (ערשטע אלגעמיינע ענציקלאפעדיע אויף פויליש) ארויסגעגעבן דורך א. יידן, שמואל אָרגעלבראנד, אין די זעכציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט אין ווארשע.

אין שטאט קומען אריין אויף זייער א קורצער צייט, אין יאר 1920, באל-שעוויסטישע חיילות), ביז סעפטעמבער 1939, וועו עס גייט איבער צום ראטנ-פארבאנד. אין יאר 1941, יולי, קומען אהער אריין די דייטשן אוו פארבלייבן דא ביז יוני 1944 ; דעמלט קומט צוריק די סאוועטן-מאכט.

בימי עסטרייך האט דאס שטעטל געהערט צום זלאטשעווער בעצירק (פאוויאט) ; פון 1.10.1904 — צום זבארעווער קרייז, וואס איז דעמלט אנטשטא-נען. אזוי איז עס אויך פארבליבן בימי פוילן. אין דער צייט איז די גרעסערע אדמיניסטראטיווע אייגנהייט, צו וועלכער דער זבאראוער פאוויאט האט געהערט, געווען די טארנאפאלער וואיעוואדשאפט. ביי די סאוועטן איז דאס שטעטל געווארן אליין א צענטער פון א רעיאן (אמאליקער פאוויאט).

דעמאגראפישע געגעבענע

די צאל איינווינער אין שטעטל [4] :

יאר	אלגעמיין	דערפון יידן	% פון יידן
1880	4.713	955	20,3%
1890	5.275	1164	22,1%
1900	5.843	1195	20.5%
1921	5.578	813	14.6%
1931	6.026	700	11.6% [5]
1939	.....	.....	.....%

די ערשטע דריי ציפערן זיינען פון דער צייט, וועו יעזיערנע האט געהערט צו עסטרייך-אונגארן ; די איבעריקע — וועו דער ישוב האט שוין געהערט צו פוילן.

---

4) יעזיערנע איז אין אלטן פוילן, אוו דערנאך אין עסטרייך, געווען באטראכט ווי א שטאט (שטעטל, miasteczko), אין אומאפהענגיקן פוילן איז עס פארריכנט געווארן קודם ווי א "שטאטישער ישוב" (osada miejska) אוו שפעטער-צו ווי דער זיצאָרט פון א קאלעקטיווער געמיינדע (gmina zbiorowa), צו וועלכער עס געהערן בלויז דערפער.

5) די צאלן זיינען פאר די יארן 1880, 1890, 1900 לויט
Dr. St. Gnunski : Materyaly do kwestii zydowskiej w Galicyi, Lwow 1910.
די צאלן פאר יאר 1921 לויט :
Statistisches Gemeindeverzeichnis, Berlin 1939
זייט 98
Bogdan Wasitynski : Ludnosc zydowska w Polsce w XIX, XX wieku
די צאל פארן יאר 1931 :
די צאל אויפן 1.9.1939 לויט "בלעטער פאר געשיכטע" וואַרשע, 1953 באנד 6, העפט 3, טאבעלע 11 ז. 132.

מיר זעען פון די ציפערן, אז צווישן די יארן 1880—1900 איז דער ישוב געוואקסן: סיי די צאל פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג מיט 1.130 נפשות (מיט כמעט 19,4%), סיי די יידישע מיט 240 נפשות (ד.ה. מיט העכער 20%). נאך בולטער ווערט דער ווּוקס פון דער יידישער באפעלקערונג פאר דעם דאזיקן אפשניט, ווען מ'נעמט אין באטראכט פאר די יארן 1880—1900 נישט די אלגעמיינע צאל פון דער באפעלקערונג, נאר די צאל פון נישט-יידן און מ'פארגלייכט זיי מיט דער צאל יידן. דעמלט קומט אויס פארן יאר 1880 — 3758 נישט-יידן, פארן 1900 — 4648; דער צוואקס פון דער נישט-יידישער באפעלקערונג באטרעפט אזוי ארום 890 נפשות, ד.ה. א. 19.1%.

כדאי צו באמערקן, אז די אלגעמיינע (נישט-יידישע) באפעלקערונג איז אין דעם ערשטן צענדליק יאר (1880—1890) געוואקסן מיט 562 נפשות, כמעט מיט אזוי פיל, מיט וויפל ס'איז געוואקסן אין צווייטן צענדליק יאר (1890—1900) — 568, א נארמאלער, גלייכמעסיקער גאנג; דאקעגן ביי די יידן האבן מיר א געוואלטיקן שפרונג. אין ערשטן צענדליק יאר איז די יידישע באפעלקערונג געוואקסן מיט 209 נפשות, אין צווייטן צענדליק מיט בלויז 31; די דאזיקע ענדערונגען זיינען, פארשטענדלעך, נישט קיין רעזולטאט פון א נאטירלעכן נארמאלן ביאַלאַגישן צוווּוקס, נייערט פון אן איינוואנדערונג פון יידן פון דער פרעמד, צומייסט פון דער נאענטסטער סביבה: ס'רוב יידן פון די דערפער טראגן זיך איבער אין שטעטל — א טיפיש "יידישע" דערשיינונג.

אין יאר 1890 דערגרייכן די יידן אין שטעטל רעלאטיוו דעם הויך-פונקט — זיי בילדן 22.1% פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג.

דאס זיינען געווען "נארמאלע" צייטן, וואס האבן זיך אבער אויסגעצייכנט מיט א ווּוקס פון דער עמיגראציע פון דער פראַרימטער גאליציישער באפעלקערונג, יידן און אוקראינער, וואס האבן פארלאזט דאס לאנד און עמיגרירט צומייסט קיין "אמעריקע" (פאריניקטע שטאטן, ס'רוב יידן) אדער קאנאדע (ס'רוב אוקראינער). דאס האט אייגנעשלונגען א טייל פון נאטירלעכן צוווּוקס און דערפאר איז דער ישוב נישט געוואקסן אין דער פראפארץ, ווי דער נאטירלעכער צוווּוקס באטרעפט, אבער אלץ איז נאך געווען א קענטיקער צוווּוקס אין די שפעטערדיקע יארן.

דאקעגן וועט מיר נעמען די צאלן פון די יארן 1900—1921, אויך א קיימא-לן פון א 20 יאר, זעען מיר אן אנדער בילד:

די באפעלקערונג, די נישט-יידישע איז עפעס געוואקסן: אין 1921 — 4.765 (5,578 — 813), אין 1900 — 4,648 (1195 — 5843), געוואקסן מיט בלויז 117

נפשות, דאס איז ווינציקער, וואס דער נאטירלעכער צוווואקס וואלט באדארפט באטרעפן. אבער פארט געוואקסן.

דאקעגן די יידישע באפעלקערונג איז שטארק געפאלן מיט א צאל פון 382 נפשות (813 — 1195), נישט רעדנדיק אין וועגן א נאטירלעכן צוווואקס, וואס האט געדארפט באטרעפן פאר דער צייט (העכער 20 יאר) — לכל הפחות א 50 נפשות: די צאל יידן פארקלענערט זיך דעריבער סיי אבסאלוט, סיי רעלאטיוו — כלפי דער גישט יידישער באפעלקערונג, פון 20.5% אויף 14.6%. דאס זיינען די רעזולטאטן פון דער מלחמה כלפי אונז יידן. מיט אנדערע וועגן, מיר האבן געליטן פון דער מלחמה (1914—1920) אין א באדייטנדיק גרעסערער מאס ווי די נישט-יידן.

וואס אן אמת דארף מען נאך צוגעבן, אז ביי די יידן, אנהויב מלחמה און בעת די קאמפן ארום יעזיערנע (עסטרייכיש-רוסישע, און דערנאך פויליש-אוקראיניש, פויליש-סאוועטישע) — זיינען מער יידן, ווי נישט-יידן אויסגע-וואנדערט פון שטעטל (געגויע ציפערן פעלן אונז), אבער אלנפאלס האט ניט די אויסוואנדערונג באטראפן אזוי פיל, ס'זאל קאנען דעקן די פעלנדיקע צאלן. 382 נפשות פלוס דעם נאטירלעכן צוווואקס פון 1900 ביז 1914 אין נארמאלע צייטן; אין דעם פארקלענערטן צוווואקס אין די יארן 1915—1921, אין נישט נארמאלע קריגס-צייטן!

ובכן, צוליב דער ערשטער וועלט-מלחמה האט יעזיערנע פארלוירן א 450 נפשות, דאס זיינען די אייגנטלעכע מלחמה-קרבנות (געפאלן אין די קאמפן, מיליטער-לייט און ציווילע, אומגעקומען פון די עפידעמיעס, דחקות און נויט) און די יענעקע, וואס האבן פרייוויליק, צי נישט פרייוויליק (ארויסגעטריבן געווארן, מורא פאר פאגראמען א.א.וו.), פארלאזט די שטאט און אנטלאפן אין ווייטן ווין (ביי די עסטרייכער), צי אין די גרעסערע שטעט ("צווישן יידן" — קיין זלאטשעוו, טארנאפאל, עווענטועל לעמבערג א.א.וו.). א קליינע צאל יידן איז דערנאך צוריק געקומען נאכן פארענדיקן זיך פון דער מלחמה, וואס האט דא לענגער געדויערט, ווי אין מערב.

פאר די ווייטערדיקע יארן פעלן אונז אפיציעלע געגעבענע בפרט וואס שייך יידן, אבער די צאל יידן איז זיכער נישט געווואקסן; דעם נאטירלעכן צוווואקס, וואס האט זיך ביי יידן איבריגנס באדייטנדיק פארקלענערט נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, אי צוליב דער פאראמקייט פון דער יידישער באפעלקערונג אי צוליב דער געענדערטער לעבנס-אויפפאסונג, מער מאדערניזירטער, ווייניקער קינדער א.א.וו. — האט זיכער איינגעשלונגען די עמיגראציע פון די יידן פון יעזיערנע, וואס באזעצן זיך אין אנדערע גרעסערע שטעט אין פוילן אדער פאַרן

ארויס אין אויסלאנד (אמעריקע און... ארץ-ישראל).

אגב, אין יעזיערנע האט נאך אין יאר 1921 דער פראצענט יידן באטראפן 14.6%, דאקעגן אין די אנדערע שטעט — צוזאמען געגומען — פון זבאראוועך פאוויאט, צו וועלכן יעזיערנע האט אויך געהערט, האט די צאל יידן באטראפן בלויז 5,8% (געפאלן פון 14,2% אין יאר 1880 !).

וואס שייך דעם נאטירלעכן צווווקס האט ער באטראפן אין יאר 1921 ביי יידן פון זבאראוועך פאוויאט אויף 1000 יידן 31,1 געבורטן, 13.0 טויט-פאלן, ד. ה. 18,1 (פרא מיל); דאס מאכט אויס 5,5% פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג, בשעת דער פראצענט יידן אין פאוויאט האט באטראפן 5,8%; ד.ה. אז יידן האבן זיך וויניקער געמערט מיט 0.3% פון דער אלגעמיינער נישט יידישער באפעלקערונג. די סיבה איז א פארשטענדלעכע: יידן זיינען מער "גרויסשטעטיש", מאדערניזירט, קלערן מער אריין אין דער... צוקונפט. נו, און די עקאנאמישע לאגע פון די יידן איז זיכער געווען ערגער פון דער נישט יידישער, וואס איז געזעסן אויף איר באדן (פויערן, ערד-באזיצער), געגאסן פון דער מלוכה-שטיצע (באאמטן, א.א.וו.).

☆ ☆ ☆

לויטן רעליגיעזן צוזאמענשטעל איז דאס שטעטל באשטאנען אין יאר 1921

פון 2496 רוימיש-קאטולישע,
2269 גריכיש-קאטולישע (אוניטן),
813 יידן (דת משה),

5578 סך-הכול.

לויט דער נאציאנאליטעט:

3.635 — פאלאקן
1.634 — רוסן [6])
309 — יידן [7])

5.578

וויכטיגלעך איז די גרויסע צאל פאלאקן לויט דער נאציאנאליטעט. דאס איז א רעזולטאט פון דעם אופן, וויאזוי מ'האט אדורכגעפירט די ציילונג אין 1921 יאר. די פוילישע פאלקס-ציילונג-קאמיסארן (פאלאקן) זיינען געווען באזונדערס

6. פון פוילישן "רוסיני"; די פוילישע אדמיניסטראציע האט זיך נישט געהרן באנוצט מיט דער נאציאנאלער באצייכענונג "אוקראינער".
7. לויט דער קארטאטעק, וואס אין "יד ושם".

פאראינטערעסירט, אז אין דעם יאר, וועו מזרח גאליציע האט מען נאך נישט געהאט אנערקענט ווי א טייל פון פוילן, זאל די צאל פאלאקן זיין א גרויסע. האט מען נישט יעדן געפרעגט וועגן זיין נאציאנאליטעט, אוו געשריבן, וואס מ׳האט געוואלט. צווייטנס האבן נישט אלע יידן, באזונדערס יידן, וואס האבן קיין פוילישׂ נישט געקענט, זיך אריינטירט אין די פראגן פון רעליגיע אוו נאציאנאליטעט אוו בכלל בירגערליכקייט; פאר א סתם-יידן איז וויכטיק געווען, אז ער איז א ייד, ד.ה. פון משהס גלויבן, דער רעשט האט אים נישט אינטערעסירט.

ס׳איז דאך נישט מעגלעך, אז אין אזא שטעטל ווי יעזיערנע זאלן אזש 504 יידן (מער ווי די העלפט) טאקע זיין אסימילירט, רעדן פוילישׂ, פילן זיך ווי פאלאקן א.א.וו.

צו דער אויבן געבראכטער סטאטיסטיק פון 1921 יאר דארף מען נאך צוגעבן די צאל נפשות, וואס האט זיך געפונען אין הויף, ביים אייגנטימער פון שטאט, אזוי גערופענע אויף פוילישׂ obszary dworskie, צו דער צייט האבן זיי געשאפן א זעלבשטענדיקע אדמיניסטראטיוע אייגנקייט.

אין הויף (ד.ה. געארבעט ביים פריץ) זיינען געווען 106 מענטשן: דערפון פאלאקן 61, רוסן — 23 אוו יידן 22. בשעת לויט דער רעליגיע איז געווען 24 רוימיש קאטוילישע אוו 60 גריכיש-קאטוילישע, אוו מיר ווייסן, אז די גריכיש-קאטוילישע זיינען געווען כמעט אלע אוקראינער; אזוי האט אויסגעזען די פוילישע פאלקס ציילונג צו יענער צייט.

די 22 יידן דארף מען צורעכענען צו די יידן פון שטעטל; זיי האבן דאך געהערט, ווי די איבריקע יידן, צו דער יידישער קהלה. זייער צוגעהערן צום הויף באווייזט אונז נאר אויף זייער לאנדווירטשאפטלעכער באשעפטיגונג (פארהעלטעניסמעסיק א געוג גרויסע צאל): עקאנאם, שרייבער, זשאנדצע, גוראלניק, לעסניטשע וכדומה.

אנהויב מלחמה סעפטעמבער 1939 איז לויט געווייסע נישט אמטלעכע אויסרעכענונגען (אויפן סמך פון יידישע מקורות) געווען בלויז א 700 יידן. א פארמינערונג אין פארגלייך מיטן יאר 1921 — מיט 113 נפשות!

פון וואס האבן געלעבט די יעזיערנער יידן?

וועגן דער ווירטשאפטלעכער לאגע פון די יידן אין יעזיערנע וואלט זיך געלאזט זאגן דאס, וואס ס׳האט געשריבן ד״ר ח. ד. הורוויץ וועגן דער ״יידישע

עקאנאמיע" אין יאר 1902 בכלל, אין "יידישער פאלקסצייטונג", נ"ר 1 (פון 13.6.1902), וואס איז דערשינען אין קראקע, אונטער דער רעדאקציע פון מ. ספעקטאר און ח. ד. הורוויץ: "די יידישע לאגע (אין גאליציע בכלל) וועט טרויריקער, שרעקלעכער פון טאג צו טאג, און נאך מער די לאגע פון אונזערע יידישע בעלי-מלאכות". פריער האבן זיי געהאט א רויק לעבן; נישט געווען קיין גבירים, אבער געהאט פרנסה. דאס זעלבע איז שייך די סוחרים. "איין זאך פעלט דעם יידישן בעל-מלאכה היינטיקן טאג מער ניט ווי פרנסה. ער ווערט א שטיקל סוחר (פארט אויף די יארידים פארקויפן זיין סחורה), אבער אויך די סוחרים ווערן אריימער פון טאג צו טאג".

אין דעם 13.8.1902 שרייבט יעקב שאר אין דער זעלבער צייטשריפט אין ארטיקל א.ב. "די יידן אין גאליציען" — אז גאליציען איז אויסערפולט מיט געבילדעטע לייט... און אלע פעלט פרנסה. צווישן די סיבות פון דער שווערער לאגע פון די יידן, רעכנט דער מחבר אויס: די קאנקורענץ פון די פוילישע און אוקראינישע קאאפעראטיוון, ווי דער פוילישער "ראַלניק", די אוקראינישע "נאראָדנא טאַרהאָוולא", ווי אויך די געזעצגעבונג, וואס איז געווענדט קעגן יידן. יידישע געשעפטן זיינען געשלאסן צוויי טעג אין דער וואך: שבת פון אייגענעם ווילן, זונטיק — צוליבן געזעצלעכן צוואנג; דאס זעלבע איז שייך בעלי מלאכות א.א.וו.

די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך אין די שפעטערדיקע צייטן ביזן סאמען סוף. פארקערט, זי האט זיך באדייטנדיק פארערגערט.

און וועז דער אלגעמיינער קריזיס האט זיך געלייגט אין פרייען פוילן קודם כל אויף די פלייצעס פון די יידן, און וועז די אנטיסעמיטישע איינשטעלונג פון דער רעגירונג: הויכע שטייערן, נישט צולאזן יידן צו מלוכה-פאסטנס א.א.וו. האט זיך געלאזט גוט פילן אין די דרייסיקער יארן, איז די לאגע פון די יידן איז יעזיערנע געווען פארהעלטענישמעסיק בעסער, ווי אין אנדערע ערטער, און דאס, ווייל אין יעזיערנע האבן יידן זיך פארנומען אויך — צי דער עיקר — מיט לאנדווירטשאפט. ס'זיינען ווי מקומ געווארן די ווערטער פון פאלקס-ליד (פון אליקים צונזער) אז "אין דער סאַכע ליגט די מזל-ברכה".

אינטערעסאנט איז דאס ארטיקל פון ש. גרשוני, וואס איז דערשינען אין "נייער מארגן" פון 3.11.1932, אונטערן קעפל: "א שטעטל אין גאליציע, ווו יידן לעבן פון ערד-ארבעט".

דער קארעספאנדענט האט אדורכגעפירט א לענגערן געשפרעך מיטן מעטריקע-פירער מ.מ. (מארקוס מארדער) און דער האט — אויפן סמך פון

געטעניש פון די פארהעלטענישן פון "זיין" שטאט; אויפן סמך פון דער סטאטיסטיק, וואס ער האט אפיציעל געפירט — פעסטגעשטעלט, אז 90% פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטעטל זיינען גרונדבאזיצערס (דאס הייסט נישט "גוט-באזיצערס"!); כמעט יעדער ייד האט זיין שטיקל פעלד, בהמות (אדער לכל הפחות א פאר ציגן, וואס גיבן אויך מילך), א גארטן — פון פירות, ירקות. דער גרעסטער רוב פון זיי באארבעט די ערד אליין (א סימן, אז דער שטח איז נישט קיין גרויסער), יידן אקערן, זייען. מ'לעבט באשיידן, פרימיטיוו, נאר אויב מ'שפארט אפ א פאר גראשן, קויפט מען צו פעלד. און דאס גיט — אויב נישט קיין פולע חיונה (אלעמען), לכל הפחות אין א גרעסערער צי קלענערער מאס.

פארשטייט זיך אז אין שטעטל געפינען זיך אויך בעלי-מלאכות און א גרעסערע צאל סוחרים (קליינע סוחרים), אבער נישט אלע קאנען פון דעם אויסלעבן — און דערפאר פארקלענערט זיך זייער צאל. — דע. יבער פארנעמען זיי זיך אויך מיט לאנדווירטשאפט. אין קרעמל זיצט די פרוי, אויף דער ערד ארבעט דער מאן, דער זון...

(זע וועגן דעם פראבלעם אויך דאס קאפיטל וועגן דער יידישער באנק און וועגן דער קאאפעראטיוו "אוניא").

אין יעזיערנע ווערט אויך אין די וועגדע-יארן פון 19טן און 20טן יאר-הונדערט כארימט שלמהלע כראפ ווי א רבי, צו וועלכן עס קומען חסידים פון דער פרעמד. אויך דאס גיט "פרנסה" דעם בעל-אכסניה, דעם גבאי, נו און דעם "בין גופא".

די יעזיערנער קאאפעראטיוו באנק

די יעזיערנער קאאפעראטיוו באנק (איר אפיציעלער, פוילישער, נאמען איז געווען Bank Ludowy Spoldzielczy 8 — קאאפעראטיוו פאלקס-באנק) איז אנטשטאנען אין 1930 יאר. אין דער צייט, וועז דער אלגעמיינער קריזיס אין לאנד האט זיך גוט געלאזט פילן ביי די יידן און באזונדערס ביי די יידישע בעלי-מלאכות און קליין-סוחרים. די באנק האט באדארפט העלפן אירע מיטגלידער — אויף ווי ווייט מעגלעך מיט א (קליינער) הלוואה, מיט דיסקאנטירן א וועקסל,

---

8) דער ערשטער נאמען איז געווען —
Kasa Kredytowa. Spoldzielnia z ograniczona odpowiedzialnoscia w Jeziernie
געענדערט געווארן אין מערץ 1933.

כדי אזוי ארום נישט לאזן פאלן דעם ארבעטנדיקן יידן, וואס האט מיט אלע כוחות געראנגלט זיך פאר זיין עקאנאמישן קיום און נישט געוואלט ארונטערפאלן אונטער דער קאטעגאריע פון ארימע לייט, וואס זיינען להוט נאך סאציאלער הילף.

די באנק האט זיך תיכף אנגעשלאסן אין פארבאנד פון די יידישע קאאפעראטיוון אין פוילן (Zwiazek Zydowskich Spoldzielni w Polsce), וואס איר צענט-ראלע האט זיך געפונען אין וואַרשע, און אין לעמבערג איז געווען א פיליע פאר קליינפוילן. די צענטראלע פלעגט געבן אן אנפראצענטיקע הלוואה יעדער קאאפעראטיוער באנק בעתן אנטשטיין און דערמיט געהאלפן איר ארגאניזירן זיך, געגעבן אינסטרוקציעס, אינטערוועניירט ביי די מאכט-ארגאנען, וועלכע נויטיק א.א.וו. די צענטראלע פלעגט אויך יעדעס האלבע יאר באקומען פון די אנגעשלאסענע אין איר פיליעס געניוע באריכטן און זיי פארעפנטלעכן. א דאנק דעם האבן מיר היינט געניוע ידיעות ווען דער ארבעט פון דער באנק אין יעזיערנע.

אגב, האט די צענטראלע באנק אפעריירט און געגעבן הלוואות פון די פאנדן, וואס ס'האט איר צוגעשטעלט די צעקאבע Centralna Kasa Bezprocentowa (צענטראלע אנפראצענטיקע קאסע), יואס איז געווען אן עמאנאציע פון דזשאינט.

די אנפירונג פון דער קאסע אין יעזיערנע איז געווען קענטיק א זייער רירעוודיקע; מיר זעען דאס פון דעם, וואס זי האלט אן א נאענטן קאנטאקט מיט די צענטראלע אינסטאנצן שוין פון ערשטן מאמענט פון איר אנטשטיין — בעת אנדערע גרעסערע פון איר בענק, פון גרעסערע שטעט, פארשפעטיקן אין דער הינזיכט, טייל ליקווידירן זיך אפילו אין משך פון דער צייט.

צווייטנס, די יעזיערנער באנק שיקט אירע דעלעגאטן אויף די צוזאמענפארן פון פארשטייער פון די בענק קיין וואַרשע, לוואוו. אויפן לעצטן, זיבעטן, יערלעכן צוזאמענפאר פון די יידישע קאאפעראטיוון אין קליינפוילן, וואס איז פארגעקומען דעם 30.4.1939 אין לעמבערג, איז געווען אויך א דעלעגאט פון יעזיערנע, מארקוס מארדער; ער איז אפילו געווייולט געוואָרן ווי איינער פון די 29 באפולמעכטיקטע פון קליין פוילן, וואס האבן זיך באדארפט באטייליקן אין צוזאמענפאר פון די באפולמעכטיקטע פון גאנץ פוילן, אין וואַרשע.

מיר וועלן אויפן סמך פון די פארעפנטלעכטע אין זייער צייט באריכטן באמיען זיך צו רעקאנסטרויירן די טעטיקייט פון דער אינסטיטוציע. אנהויב 1931 האט די קאאפעראטיוון באנק געהאט אינגאנצן 117 מיטגלידער. אין משך פון ערשטן יאר פון קיום זיינען צוגעקומען 50 נייע מיטגלידער און קיין איינער איז

אין דעם יאר נישט ארויסגעטרעטן — א זעלטענהייט אין יענע צייטן און אין יענע מקומות; אזוי אז צום סוף פון 1931-סטן יאר, איז שוין געווען 167 מיטגלידער אויף א צאל פון 750—800 יידישע נפשות אין גאנצן שטעטל! כמעט יעדער ראש-המשפחה — איז אנצונעמען — איז געווען א מיטגליד אין באנק! באמת, א פאלקס-באנק!

צו וועלכע ווירטשאפט-קרייזן געהערן די מיטגלידער פון באנק? אויך אויף דעם ענטפערן אונז די באריכטן.

ובכן, 33 לאנדווירטן (!), 96 — סוחרים און פאבריקאנטן; 15 בעלי מלאכות; 23 — אנדערע.

עס שלאגט אין די אויגן די גרויסע צאל לאנדווירטן אין שטעטל.

לאמיר נעמען איצט דעם לעצטן באריכט, וואס געפינט זיך אין אונזערע הענט, פארן יאר 1937 (דערשינען — פארשטייט זיך אין וואַרשע 1938; דאס איז דער לעצטער באריכט, וואס איז בכלל דערשינען). אין דעם יאָר האבן מיר פון אנהויב יאר 195 מיטגליטער פון באנק (מיט א דרייסיק מער, ווי ביים אנטשטיין פון באנק), אין משך פון יאר זיינען צוגעקומען 11 נייע מיטגלידער און צוזיינען אפגעקומען — וואַרשיינלעך פארלאָזט די שטאט. אזוי, אז צום סוף פון דעם יאר האט די צאל מיטגלידער באטראפן 196! וועט מ'פארגלייכט דאס מיט די ציפערן פון אנדערע שטעטלעך אין פוילן פון דער צייט, זעט מען קודם-כל, אז פון דער יעזיערנער באנק איז מען נישט אנטלאפן, מענטשן האבן צו איר צוטרוי, זי אנטוויקלט זיך, אמת מיקראָסקאָפיש קליין, אָבער ס'איז דאָך א קליינער ישוב! און אין יענע צייטן אנפירן מיט א יידישער באנק איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. וואס שייך יעזיערנע וויסן מיר דאך, אז די צאל יידן אין יעזיערנע האט געהאלטן אין איין פאלן, און פונדעסטוועגן האלט זיך די באנק און וואקסט אפילו צוביסלעך, קענטיק זי האט נישט וויניק געהאלפן אירע מיטגלידער.

וועט זיינען אירע מיטגלידער אין יאר 1937: 48 לאנדווירטן — מיט 15 מער ווי מיט זעקס יאר צוריק! סוחרים און פאבריקאנטן 95 — מיט איינעם ווינציקער ווי אין פריערדיקן באריכט; בעלי מלאכות — 13, ווינציקער מיט צוויי; 4 באאמטן צי ביורא-אנגעשטעלטע — אוא קאטעגאָריע האבן מיר פריער נישט געהאט, און 36 פארשיידענע — פריער 23.

פון די צאלן זעט מען: אז די באנק נעמט איצט ארום אויך אזעלכע, וואס זיינען פריער געשטאנען מחוץ פון איר, ווייל זייער מצב איז געווען א זיכערער, א בעסערער; איצט נויטיקן זיך אויך זיי אין א... קורצטערמיניקער הלואה, אין א וועקסל, וואס מ'קאן דיסקאנטירן א.א.וו.

דאס פארגרעסערן זיך פון דער צאל לאנדווירטן — ווייזט אומדירעקט, אז פאר יידישע סוחרימלעך, בעלי-מלאכות האָט זיך אין פוילן געשטעלט א שווערע צייט. ס׳איז געקומען די צייט פון אויפשטעלן א פוילישן מיטלשטאנד, מ׳שטיינס געזאגט! — געציילטע יאָרן פאר דער גרויסער קאטאסטראָפע בייטן די יידישע בעלי-מלאכות און אנדערע זייער בארוף און ווערן לאנדווירטן (בלויז לאנדווירטן אָדער לאנדווירטן אויך, ד.ה. דערביי צופארדינט מיט האנטווערקעריי א.א.וו.).

דער פאי פון די מיטגלידער האט באטראפן 25 זל. חוץ מזה איז יעדער מיטגליד פון באנק געווען פאראנטוואָרטלעך מיט נאָך 20 זל. אגב, אין באריכט פארן יאָר 1931 פיגורירן 2 באצאלטע באאמטן פון באנק, פארן יאָר 1937 זיינען זיי נישטאָ.

כדי צו שפאָרן געלט האָט מען זיך אפגעזאָגט פון די באאמטן. מיר זעען, אז אין יאָר 1931 האבן די צוויי באאמטן באקומען א מאנאטלעכן געהאלט; אָבער די אנפירנדיקע אינסטאנץ ארבעט אומזיסט. דאקעגן אין 1937 זיינען קיין באאמטן ניטאָ און די אנפירער פון באנק באקומען יאָ א געהאלט; מ׳דארף צוגעבן — א קליינעם. דאס איז דער סימן פון דער צייט.

מיר וועלן זיך אפשטעלן אויף אנדערע רובריקן פון באריכט פארן יאָר 1931 און 1937.

ק ר ע ד י ט

(די סומען זיינען אין פוילישע זלאָטעס)

העכסטער קרעדיט	אויסגע־צאלט הלוואות האבן	אויף א סומע	דיסקאנטא און אנדערע קרעדיטן	צוזאמען	צאל לווים צום סוף יאר	העכסטער צינז־פוס פון די הלוואות
						1931
1.000	119	46071	54.667	100.738	111	11%
						1937
800	228	46180	732	46.912	120	10%

פ ק ד ו נ ו ת

אריינגעטראגן	ארויסגענומען	צאל בעלי פקדונות	צינז פוס פון די פקדונות
			1931
32.812	20.491	31	5%
			1937
3.686	3.553	12	5—5,5%

דאקומענטן אויף אינקאסא

	צאל	סומע
1931	742	107.442
1937	466	66.556

הוצאות

	האנדלס און אדמיניס־טראציע הוצאות (ס״ה)	באלוינונג פון לייטנדיקע ארגאנען	געהאלט פון סערסאנאל	סאציאלע פארזיכע־רונג	אפצאלן פארן פארבאנד	שטייערן	אנדערע הוצאות
1931	1635	—	665	45	132	—	793
1937	2066	1100	—	4	160	4	798

פארהעלטעניש פון קאסטן צום אומזאץ קאפיטאל

1931	4,2
1937	—

ריינער ריווח

	סומע	באשטימט פארן רעזערוו פאנד	אנדערע צוועקן
1931	700	600	100
1937	—	—	—

הי ז ק ו ת

	האנדלס און אדמיניסטרא־ציע הוצאות	פראצענט און פראוויזיע	אמארטיזאציע	ריינער ריווח	ס״ה
1931	1635	2,710	11	700	5.056
1937	2066	1.168	16	—	3.250

קאסע	לאקאטן און בענק	וועדט־ פאפירן	פאר־ טיילטע קרע־ דיטן	באווע־ גלעכע גיטער	דיסקאָנטא און אנדערע קרעדיטן	אנדערע חשבונות	היזקות	בילאנס סומע
1931								
939	208	65	28.050	97	31.008	204	—	58.965
1937								
97	107	1065	24.782	298	—	537	363	27.249

פ א ס י ו

פאיזן	רעזערוו פאנד	פקדונות	ספעציעלע פאנדן	באקומענע הלוואה פון צענטר
1931				
5323	601	20869	—	5400
1937				
7646	1122	5423	1022	5423

פון פארגלייכן די צווי רייען ציפערן פון צווי יאר קאן מען זיך עפעס דערוויסן פון ווירטשאפטלעכן מצב פון די יידן אין יעזיערנע. נעמען מיר, למשל, די צאל און גרויס פון די הלוואות; אין יאָר 1931 האבן 119 פערזאנען אפגעצאלט הלוואות אויף א סומע פון 46.071 זל.; אין יאָר 1937 א גרעסערע צאל פערזאנען, 228 (כמעט דאפלט), צאלן אפ כמעט דעם זעלבן סכום 46.180. וואָס הייסט דאָס? — די הלוואות זיינען באדייטנדיק קלענער, אבער די צאל מענטשן, וואס נוטיקן זיך אפילו אין אזא קלייענר הלוואה וואקסט! זיכער נישט צוליב ווילטאג נעמט מען די הלוואה! דאָס פארׂרימען פון די יידן באוויזן אויך די סומען פון די פקדונות — דאס אריינגעטראגענע געלט ("אויף פראָצענט") אין קאסע: אין 1931 באטרעפט די סומע 32.812 זל., אין 1937 — בלויז 3.686 זל. אמת פון די אריינגעטראגענע 32.812 זל. וועדט אין לויף פון דעם יאר ארויסגענומען 20.491 זל.; אָבער צום סוף יאָר 1931 בלייבט נאָך אלץ 12.321 זל. דאקעגן צום סוף 1937 בלייבט פון די אריינגעטראגענע אין דעם יאר פקדונות בלויז 133 זל.!

אין יאָר 1931 האָט נאָך די באנק א ריווח פון 700 זל. אין יאר 1937 — קיין שום ריווח; עס וואקסן די הוצאות, עס וואקסט דער היזק (עם וועדן פארפאלן הלוואות?) א.א.וו.

אגב פון אן אנדערן באריכט פארן יאר 1933 זעט מען, אז די פקדונות

9) Przeglad Spoldzielczy Nr. 1 פון 1.1.34.

אין דעם יאָר האָבן באטראפן 47.437,44 זל.) 9 דאס איז א פנים געווען די העכסטע סומע, צו וועלכער די באנק איז דערגאנגען אין איר קורצער געשיכטע! דאס איז געווען א יאר פון "פראָספעריטי"!

ווארשיינלעך וועלן אין בוך זיין זכרונות וועגן דער טעטיקייט פון דער באנק, מ'וועט אויך דערמאנען די מענטשן, וואס זיינען געווען אין איר טעטיק און פארדינען מ'זאל זיי דערמאנען לטובה. אבער אויך פון די טרוקענע ציפערן זעט מען, ווי אייניק די יידן אין שטעטל זיינען געווען, ווי זיי האבן מיט קליינע מיטלען געשאפן זיך א הילפס-ארגאניזאציע, וואס האט זיי געהאלפן אין זייער שווערן ווירטשאפטלעכן קאמף אין די לעצטע יארן פון פאר דער מלחמה.

אגב, דער לייטער פון דער באנק איז אויך געווען דער מעטריקן-פירער, מארקוס מארדער, לויטן באקאנטן כלל, אז אין אזא קליינעם ישוב, ווי יעזיערנע, פארנעמט זיך מיט אלע קהלישע ענינים איין מענטש. און אזוי ווי, קענטלעך, די הכנסות פון מעטריקאל-פירער זיינען דערגאנגען ביז א מינימום — דער ישוב ווערט קלענער צוליב דער אויסוואנדערונג פון דער יוגנט; דער נאטיר-לעכער צווווקס פארקלענערט זיך קאטאסטראָפאל, באקומט ער זיין געהאלט פון דער... באנק, ווו ער איז לייטער, פאר זיין קהלישער ארבעט בכלל. דאס דערלויבט אים אויך אנצופירן מיט דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע א.א.ו.ו. סוף-סוף איז דאך דער ישוב קליין סיי אין שטח, סיי מיט דער צאל נפשות — איז גוט וואס איינער קאנצענטרירט אין זיך די גאנצע ארבעט.

אוניא

אין יעזיערנע האט עקזיסטירט א קאאפעראטיוו פון תבואה־סוחרים "אוניא" (Unia Zbiorowa, Spoldzielnia zarejestrowana z ograniczona odpowiedzialnoscia) אין נומער 12 פון 1.12.1929 פון Przeglad Spoldzielczy געפינען מיר א בילאנס פארן יאר 1928.

אקטיוו: סחורות — 21.354 זל.; חובות — 2.211,57 זל.; אומבאוועגלעכע גיטער — 634.50 זל.; היזק — 84.34 זל.; קאסע — 527,64 זל.; ס"ה — 24.812.05 זל.

פאסיוו: מלוים — 19,812.05 זל.; פאיען — 3.500; לויפנדיקע חשבונות — 1.500 זל.; צוזאמען — 24.812.05 זל.

רווחים פון סחורות: 13.824,47 זל.; היזק — 84,34 זל.; צוזאמען — 13.908,81 זל.

היזקים: אדמיניסטראציע־הוצאות — 13.588,31; באַניפיקאציע — 250 זל.; באוועגלעך פארמעגן — 70.50 זל.; צוזאמען — 13,908,81 זל.

וועגן דער "אוניע" וועלן זיך זיכער געפינען ידיעות אין בוך פון מענטשן, וואס האבן צו איר געהערט זייענדיק נאך אין יעזיערנע.

דאס קולטור-פאליטישע לעבן

די "התקוה", וואס ס'האט געגרינדט דער לערער שמריהו אימבער איז געווען דער אייניציקער יידישער פאריין אין יעזיערנע און עקזיסטירט — ביי א 40 יאר — ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. זי האט זיך געפונען אין א אייגן הייזל. אהער קומט מען לייענען א צייטונג, דא קומען פאר פארלעזונגען, דיסקוסיעס, דא איז פאראן אויך די אינציקע אין שטעטל יידישע ביבליאטעק, מיט ביכער אין פארשיידענע שפראכן, לאו דווקא אין יידיש.

צום 25-טן יובל פון קק"ל ארדנט איין די נאציאנאל-פאנד-קאמיסיע א "טיי-אוונט", פארשטייט זיך אין פאריין "התקוה". יצחק חראפ האלט א רעפעראט וועגן דער געשיכטע פון קק"ל. אין פראגראם זיינען פאראן: געזאנג-נומערן, ארקעסטער, און דער עיקר... דער אוונט האט אריינגעבראכט א "שיינע הכנסה פארן ק.ק.ל." (קארעספאנדענץ פון ש.י. אין "הייַנט" פון 4.1.27).

די קהלה פאר זיך האט נישט קיין גרעסערע באדייטונג אין שטאט; זי באגרענעצט אירע ארבעט צו אירער אייגנטלעכער פונקציע, דאגה פארן רעליגיעזן איינגעשטעלן פון דורות לעבן: רב, שוחטים, מקוה, בית הקברות.

אין שטאט עקזיסטירט אויך א אמאטאָרישער דראמאטישער קרייז, וואס שטעלט פון צייט צו צייט א פיעסע, און די הכנסה פון איר גייט אויף א "ווילטעטיקן צוועק". צו כ' תמוז תרצ"ד — הערצלס יארצייט — קומט פאר אינדערפרי א הזכרה, א "טרויער-פייערונג" (אויף וועלכער עס רעדט פראפ. סאסאָוער). און אויפדערנאכט שטעלט דער קלוב — אונטער דער אנפירונג פון פרוי פאנציע בלאשטיין — גארדינס "דער אונבעקאנטער", וואס האט געהאט אחוץ א מאָראלישן גרויסן ערפאלג, ווי מען פלעגט זיך ביי אונדז אויסדריקן, אויך א שיינע הכנסה (אויף "א געזעלשאפטלעכן צוועק" — 2.8.1924, Chwila, לעמבערג).

יעזיערנע קען נאר איין פארטיי — די ציוניסטישע, אין אלע אירע שא-טירונגען; אזוי לפחות שטעלן פאר די זאך די צייטונגס-קארעספאנדענטן פון יעזיערנע. שוין אין יאר 1900 עקזיסטירט דא א ציוניסטישע ארגאניזאציע [1]). און אין 1905 איז די יעזיערנער ציוניסטישע ארגאניזאציע, ארגאניזירט אין פאריין "דורשי ציון" — אונטערן פאָרזיץ פון שמריהו אימבער — אנגעשלאסן אין ועד הגליל לבוב. פון יעזיערנע שטאמט אויך דער באקאנטער ציוניסטישער עסקן אפרים ואשיץ [2]).

---

1) ד"ר נ. מ. גלבר: תולדות הציונות בגאליציה, עמ' 432.
2) זע וועגן אים א באזונדערע נאטיץ.

בעת די וואלן צום קאנגרעס אין 1933, גיט אפ יעזיערנע פאלגנדיקע צאל שטימען אויף די באזונדערע ליסטעס:

1.	וועלט-פארבאנד פון סתם ציוניסטן	— 94;
2.	מזרחי און צעירי מזרחי	— 17;
3.	ארבעטנדיקע א"י (פאריניקטע ציוניסטיש-סאציאליסטישע פארטיי, החלוץ, השומר הצעיר, גורדוניה)	— 63;
5.	ציוניסטן רעוויזיאניסטן ("זשאבאטינסקיאנער")	— 89;
8.	ציוניסטישע ארבעטער-פארטיי "התאחדות" (קעגנער פון "איחוד", גרופע פון ד"ר שווארץ)	— 12;
	צוזאמען	— 275

("בייער מארגן" 17.7.1933)

אין יולי 1939 — איז די צאל שטימען באדייטנדיק קלענער (ליסטע 1—16, 2—4 — לויטן "היינט" פון 26.7.39. מעגלעך, אז ס'איז פאראן דא א טעות-דפוס, וואס מיר קאנען היינט נישט קארעגירן, סיידן די יעזיערנער, וואס געדענקען יענע צייטן.

אין יאר 1934 פארנעמען זיך די היימישע ציוניסטן מיט זאמלען געלט פאר די חלוצים פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע, וואס באזעצן זיך אין כפר אוסישקין. עס באטייליקן זיך אין דער אקציע דער ראש הקהל וו. קלינגער, די פרוי פון דר. טענענבאום, ר. שטריק א. א.

די היימישע אלגעמיינע חלוצים האבן געשאפן א פלוגה, וואס באמיט זיך אנצוקומען אויף ארבעט אויף א גוט אונטער דער השגחה פון די וויכטיקסטע כלל-טוער פון יעזיערנע", קודם-כל פון ה' קלינגער, וואס איז צוגלייך דער פארוואלטער פון גוט, און ה' פאלק.

אין יעזיערנע איז פאר דער מלחמה געווען א יידישער בירגערמייסטער; כדי דאס צו פארמיידן, איז נאך דער מלחמה דורך דער מאכט נאמינירט געווארן א רעגירונגס-קאמיסאר א פאלאק, און נעבן אים האט עקזיסטירט א געווייליטער בייראט לויט א פארשטענדיקונג פון די דריי נאציעס, וואס האבן באווינט יעזיערנע: יידן, פאלאקן און אוקראינער. אין 1931 האבן יידן רעזיגנירט פונם אמט פון בירגערמייסטער און באגנוגנט זיך מיטן אמט פון וויצע-בירגער מייסטער, וויל זיי זיינען ארויסגעגאנגען פון דער הנחה, אז א געווייליטער בירגערמייסטער וועט מער זיך אינטערעסירן מיטן גורל פון שטאט, ווי א נאמינירטער באאמטער. צום סוף האבן די יידן — ד.ה. די 12 יידישע ראדניקעס אויף 48 — רעזיגנירט למען השלום פון די פרעטענסיעס אויף וויצעבירגערמייסטער לטובת די אוקראינער.

אבער וועז ס׳איז באפרייט געווארן די שטעלע פון דעם קאסירער אין דער שטאט-פארוואלטונג, וואס זיין פענסיע האט באטראפן 35 זל. א חודש (!) אזן יידן האבן פארלאנגט דעם פאסטן פאר א יידן, האבן זיך די פאלאקן פארייניקט ס׳האט באשעפטיקט די שטאט-פארוואלטונג, איז נישט געווען קיין איין ייד. הגם די יידן האבן געצאלט דעם גרעסטן טייל פון די שטאט-שטייערן.

די יידן האבן אויך אפגעגעבן אומזיסט דריי קלאסן פון דער געווען בארַאן-הירש-שול פאר דער מלוכהשער פאלקס-שול, הגם די פארוואלטונג פון פוילישן פאלקס-הויז האט באקומען פאר איין זאל, וואס זי האט אפגעגעבן פאר דעם צוועק, יא באצאלט.

״אט דאס איז א גוטע לעקציע פאר די מאַשקעס״ (אסימילאנטן) — מיט די ווערטער פארענדיקט זיין קארעספאנדענץ מ. מ. געדרוקט אין דער לעמבערגער ״כווילא״ דעם 16.3.1932.

די בארַאן הירש שול

די בארַאן-הירש שול, וועז זי איז אנטשטאנען אין גאליציע אזן בוקאווינע אין לעצטן צענדליק פון ניינצענטן יארהונדערט, האט געהאט קעגן זיך כמעט אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. די רייכערע, די בארופס-אינטעלי-גענץ — אויף ווי ווייט זיי זיינען געווען אסימילירט, האבן זיך נישט געוויטיקט אין קיין יידישער שול דווקא; פארקערט: וויסן, קולטור איז ״אינטערנאציאנאל״. אזן זיי זיינען געווען גרייט צו אסימילירן זיך — אלנפאלס לויט דער שפראך — צו די פאלאקן, וואס האבן אין אונזערע קאנטן געהערשט, צי צו די דייטשן, וואס זיינען דאך געווען דאס אויבערשטע פון שטייסל אזן געשעמירט מיט דער הויפטשטאַט ווין, מיטן קייזערס הויף א.א.ו.ו.

די יידישע מאסן, ווידער, זיינען אין זייער רוב געווען איבער-רעליגיעז אזן נישט געזען קיין נויטוועדיקייט ארויסצוגיין פון חדר, ישיבה, בית המדרש. זיי האבן געזען אין דער בארַאן-הירש שול, רחמנא ליצלן, א ווערקצייג, וואס פירט צו שמד. פארשטייט זיך, אז זיי האבן געטון אלץ, כדי נישט דערלאַזן עפענען די שול. אזן וועז זי איז פארט אנטשטאנען, אהין זייערע קינדער נישט געשיקט... פון דער צווייטער זייט, אבער, האט געדראט דעם יידישן קינד צו זיצן אין דער אלגעמיינער ״פאַווישכנער״ שול, ווו ס׳האט געהאנגען אויף דער וואנט דאס יויזל אזן מ׳האט געמוזט זיצן אין הוילן קאַפּ. שווער איז אנגעקומען דער שול, אין יעזיערנע ווי אין אנדערע ערטער (סאסאָוו, זבאַריוו, זלאַטשיוו אין דער נענטערער סביבה), צו קעמפן ביז זי האט זיך דערווארבן א שם אזן געווארן ריכטיק

אויפגענומען און אפגעשאצט אויך פון די יידן. ווייל די אנערקענונג פון דער מאכט האט זי פון אנהויב אן געהאט.

היינט צו טאג — אין דער פערספעקטיוו פון איבער א האלבן יאר-הונדערט — איז נישטא קיין יידישער היסטאריקער, קיין קולטור-טויער, וואס זאל נישט זען די גרויסע אויפטאן פון דער שול אויף די פארשיידנסטע געביטן פונעם לעבן. די שול האט נעמלעך נישט נאר געלערנט די קינדער לויט א באשטימטן פראגראם, זי האט אויך דערציונגן, זי האט אויך דערנענטערט דאס יידישע קינד צו דער — ווי מ'האט דעמאלט געזאגט—אייראפעישער קולטור, זי האט אבער אויך געלערנט יידישע קינדער יידישקייט אין נייעם, נאציאנאלן זינען. זי האט אויפמערקזאם געמאכט די יידישע געזעלשאפט אויף נייע געביטן, ווי גימנאסטיק, ספארט, לאנד-קענטניש, ארבעט אויף ערד, אין גערטנער; זי האט אויך באמיט זיך די ארימערע יוגנט נאכן פארענדיקן די שול אויסלערנען א פאך, א פראָד־קטיוון, כדי נישט פאלן צו לאסט דער פאראָרימטער יידישער געזעלשאפט.

די שול האט זיך געעפנט אין שול-יאר 6-1895 מיט איין לערער און א הונדערט שילער, וואס באזוכן די שול זייער און זייער נישט רעגולער.

אין צווייטן שול-יאר 7-1896 האט שוין די שול אן אייגן געביידע, וואס האט אפגעקאסט א נישט קליינע אין יענער צייט סומע: 21.759 קראנען מיט 65 גרייצער (גראשן).

*

פון דער פרעקווענץ פון די שילער איז צו זען, אז ס'זיינען פאראן וואק-לענישן, טייל קינדער פארלאזן די שול, נישט ענדיקנדיק זי; אנדערע קומען זעלטן און שול, אזוי אז זיי ווערן נישט קלאסיפיצירט; טייל פון זיי בלייבן אויף נאך א יאר אין דער זעלבער קלאס. די סיבות דערפון — די גלייכגילטיקע באציונג פון די עלטערן צו דער שול בכלל, די קרענק פון שילער, זייער סאציאלער נידעריקער מצב וכדומה.

עס קומט למשל אויס, אז אין צייט אפשניט פון 1.11.1900 ביזן 1.7.1901 — אין דעם יאר האָבן זיך די למודים אָנגעהויבן שפעטער מיט צוויי חדשים צוליב אן עפידעמיע (פאקן!). איז פאר דער גאנצער שול געווען 1958 אדורכגעלאזטע האלבע שול-טעג (פארשפעטיגונגען), ד.ה. דורכשניטלעך כמעט נייַנצען פאר-שפעטיקונגען אויף יעדן שילער אין משך פון 8 חדשים לערנען; אזוי אויך האט מען א חוץ דעם אין דעם צייט-אפשניט אדורכגעלאזט צוליב קראנקייט 1450 טעג, ד.ה. דורכשניטלעך 14 טעג אויף איין שילער. באמת א שווער פראבלעם.

וואס שייך דעם סאציאלן מצב (בארוף) פון די עלטערן פון די שילער טיילט זיי איין דער באריכט אויף פאלגנדיקע גרופן:

1.	גרופע: באאמטן, לערער, אדוואקאטן, דאקטאר (רופא)	—	1
2.	" פאבריקאנטן און זעלבשטענדיקע בעלי-מלאכות	—	4
3.	" זעלבשטענדיקע סוחרים	—	36
4.	" אנגעשטעלטע, בוכהאלטערס, קאמיס (אין די געשעפטן)	—	5
5.	" געזעלן	—	—
6.	" טאג-ארבעטער (באקומען געצאלט פארן טאג-ארבעט)	—	23
7.	" פון צייט צו צייט ארבעטלאזע	—	27
8.	" לעבן פון נדבות	—	—
			96

א באמת שוידערלעך בילד. מער ווי א העלפט (גרופע 6 און 7 צוזאמען 50 אויף 96 עלטערן) געהערן צו די נידריקסטע סאציאלע שיכטן: האבן נישט קיין סטאבילע ארבעט, און זיינען פון צייט צו צייט אפילו ארבעטלאז (מער ווי א פערטל פון אלע עלטערן 27.5%!) און צו די העכסטע גרופן (1 און 2) געהערן בלויז 5 עלטערן, עפעס מער פון 5%! די דריטע גרופע, זעלבשטענדיקע סוחרים — זיי זיינען זעלבשטענדיק, אבער זייער מסחר באגרענעצט זיך ס'רוב צו די גאר קליינע געווערבלעך, און שווער אנצונעמען, אז זיי אלע האבן טאקע פרנסה! אויף זייער מצב ווי אויך אויפן מצב פון די זעלבשטענדיקע בעלי-מלאכות וויזט אן אומדירעקט דער פאקט, אז עס פעלן לגמרי אין שטעטל געזעלן, און אנגע-שטעלטע איז פאראן בלויז 4 ד.ה. מיט אנדערע ווערטער, אז די זעלבשטענדיקע בעלי מלאכות (קיין אמתע פאבריקאנטן זיינען אין שטאט נישט געווען!) ארבעטן זעלבשטענדיק און אליין!

די טאבעלע וויזט, ווער ס'שיקט זיינע קינדער אין דער בארען-הירש שול. פון דער צווייטער זייט וויזט זי אויך אז אויפן מצב פון די יידן פון גאנצן שטעטל, ווייל די 106 קינדער פון דער שול (אין דער אויביקער טאבעלע פיגורירן בלויז 95, ווייל וועגן די איבריקע, וואס קומען נישט אין שול און זיינען נישט קלאסיפיצירט, האט די שול-פארוואלטונג קיין ידיעות נישט, אבער זיכערלעך געהערן נישט די דאזיקע קינדער צו די העכערע קלאסן! אויף די דאזיקע קינדער האט נישט ווער אכטונג צו געבן, דערפון זייער פארווארלאזיקייט) ווארשיינלעך אויס אלע יידישע קינדער אין שול-עלטער וואס אין שטעטל, אויף א צאל פון 1195 נפשות אין דער צייט. געציילטע קינדער זיינען געבליבן מחוץ דער שול און געלערנט פריוואט צי אין אנדערע שולן און געהערט צו די רייכע אין שטעטל. דאקעגן איז גאנץ זיכער, אז די קינדער פון די פרומסטע, די כלי-קודש, זיינען

כלל נישט געקומען אין שול; דאס זעלבע איז שייך די קינדער פון די גאר און גאר אריימסטע, וועלכע האבן געמוזט גיין העלפן די עלטערן אין זייער פרנסה, גיין איבער די הייזער בעטן נדבות און דערפאר טאקע איז די דאזיקע קאטעגאריע עלטערן אין דער שול בכלל נישט פארטרעטן. אזוי בעמען מיר אן, אז די טאבעלע שפיגלט מער וויניקער ענוי אפ דעם עקאנאמישן מצב פון די יידן פון גאנצן שטעטל.

און נאך א טרויריקע טאבעלע: צווישן די 95 קינדער געפינען מיר 7, וואס האבן נישט קיין פאטער, 2 האבן נישט קיין מוטער און 1 קינד איז א קיילעכדיקער יתום. און וועגן איין קינד זאגט נישט בכלל דער פאטער (פארלאזט די משפחה!). אויך א טרויריקער מצב, העכער צען פראצענט קינדער (א הויכער פראצענט ציינען יתומים!

דעם דאזיקן אויספיר באשטעטיקט אויך די סטאטיסטיק פון די זאכן, וואס די שול-קינדער האבן באקומען אין דעם יאר, נעמלעך: נייע ווינטער-מאנטלען מיט היטלען — 30 (כמעט א דריטל); העמדער — 80; זומער-אנצוגן — 56, פאררייכטע ווינטער-מאנטלעז 48, צוואמען מיט דער פריערדיקער גרופע 78 (אויף 96 קינדער!) וועש — 40, שיך — 73, דערפון נייע 19, פאררייכטע 54; טיכלעך צו דער נאז — 120 (!!); אויך דעם לעצטן איז כדאי זיך אפצושטעלן: דאס געבן א נאז-טיכל צו אזעלכע קינדער — איז שוין געווען געבונדן מיטן געהעריקן דערציען פון קינד, צוגעווייגען עס צו א געווייסער געזעלשאפטלעכער קולטור (נישט שנייצן די נאז — ווי דאס איז געווען אנגענומען — מיט די פינגער).

די שול זאגט פארן אויסערלעכן אויסזען פון שילער, פאר ריינקייט. פונקט ווי זי זאגט — לויט די אינסטרוקציעס פון קוראטאריע פון די בארען-הירש שולן — אפצוהיטן דאס קינד פון דער שלעכטער אטמאספער אין דערהיים און אין גאס. דערפאר באמיט מען זיך צו האלטן דאס קינד אין שול אויך מחוץ די לערן-שעה; מ'פארנעמט זיי מיט ספארט, שפילן אויפן ספארט-פלאץ, אין קלאס אויף פרייע שמועסן, מ'לייענט עפעס מיט זיי, מ'דערציילט זיי עפעס, און דאס קומט פאר אפילו אין א יומא דפגרא, וועו אפיציעל איז די שול געשלאסן. די שול פלעגט אויך ארגאניזירן אויספלוגן מחוץ דער שטאט א.א.וו.

פונקט אזוי היט מען דאס קינד פון שלעכטע וועגטער, מ'וויל עס אויסלערנען א שיינעם... פויליש, און מ'פארלאנגט אפילו, ס'זאל רעדן בלויז פויליש אין שול אפילו בשעת די הפסקות, און אפילו אין גאס.

די שילער האט מען צודערנערט: איז געגעבענעם יאר 1900-1 האבן 70 קינדער געגאסן פון צוגאב-שפייז. זיי האבן באקומען דעם צוגאב-שפייז אין משך פון 79 לערן-טעג (79 מיטאגן). אויך דאס ווייזט אן אויפן נידעריקן עקאנאמישן

מצב פון די עלטערן. חוץ דעם אלעמען האט מען אין דעם יאר געגעבן 410 ביכער, רעקווויזיטן **100**, העפטן 228, פאר די הונדערט שילער וואס אין שול.

דאס הייסט, די שול האט נישט נאר געלערנט תורה און מידות טובות, נאר באמיט זיך צוהעלפן דעם קינד — און דערמיט דער גאנצער משפחה — מיט אנטוועכץ, שולזאכן, די עלטערן זאלן דערוויף נישט דארפן אויסגעבן קיין געלט. און נוסף צו דעם אלעמען געשפייזט דאס קינד, ווייל ס׳איז געקומען אין שול... הונגעריק.

די אויסגאבן פון דער שול ענדערן זיך פון יאר צו יאר, זי איז אפהענגיק פון דער צאל שילער, פון דער פענסיע פון די לערער, וואס וואקסט נאך א גע-וויסער צאל ארבעט-יארן, א.א.וו.

מיר וועלן בלויז ווי א ביישפיל ברענגען אייניקע ציפערן, כדי קאנען זיך אויסארבעטן א בילד פון דעם, וואס פארא סכומים דער בודזשעט פון שול האט איינגעשלונגען.

דער נארמאלער בודזשעט פון שול פארשלינגט א יאר פון א 2,500—3000 קראנען. אויף איין שילער קומט אויס פון דעם (אין יאר 1900-1) — 56.61 קראנען.

אויף באקליידונג, עסן א.א.וו. — קומט אויס א יאר א 800—900 קראנען; אויף איין שילער אין דעם יאר קומט אויס א 15—16 קראנען. צו יענע צייטן א גרויסער סכום געלט.

*

א גרויסע צאל רעפעטענטן (33 אויף 73 נישט-רעפעטענטן) צוליב נישט קומען רעגולער אין שול, נישט גרייטן קיין לעקציעס וכו׳.

די רעזולטאטן פון לימוד:

קלאס	עס האבן באקומען זייער גוט	גוט	געניגנדיק	נישט געניגנדיק		צוזאמען:
1	4	11	8	6	=	(31)29
2	4	10	6	6	=	(27)26
3	2	6	12	6	=	(29)26
4	1	7	9	—	=	(19)17

דער רעשט 8 שילער לגמרי נישט קלאסיפיצירט.

פארשטייט זיך, אז דאס בילד איז נישט קיין איבעריק דערפרייענדיק. דאס בלייבן פון די שילער אין אזא גרויסער מאס אויף נאך א יאר איז אבער נישט קיין רעזולטאט פון טעמפקייט פון די שילער, נייערט פון דעם, וואס זיי קומען נישט

זייער אפט אין שול, און דאס צוליב סאציאלע סיבות, אדער זיי גרייטן נישט לעק-ציעס, טיילווייז צוליב די זעלבע סיבות; די קינדער העלפן צו אין דער היים, אין מסחר, ביים האנדווערק א.א.וו.

און נאך א זאך. די אלע שילער לערנען דאך — אחוץ אין דער שול — נאך אין א חדר, בית מדרש, וואס איז אין די אויגן פון די עלטערן זיכער חשובער, פון דער "שקאלע"; דעם קינד בלייבט שוין נישט קיין צייט און כוח צו גרייטן נאך לעקציע פאר דער "שקאלע". בכלל האט מען צו דער "שקאלע" א ביטול באציונג.

די שול פלעגט יאר-יערלעך וויזיטירט ווערן סיי דורך דער אמטלעכער עסטרייכישער שול-מאכט, סיי דורך דער קוראטאריע פון דער "שטיפטונג" (פונדאציע). די רעזולטאטן פון די וויזיטאציעס זיינען גוטע, וואס ווערט נאטירט אין די באריכטן. באווייז דערפון איז אויך דאס, וואס די שול האט באקומען אין שול-יאר 3-1902 עפנטלעכקייט-רעכט.

די שול איז בלויז פאר יינגלעך. אבער אויך פאר די מיידלעך זאלגט די שטיפטונג: זי עפנט פאר זיי אוונט-קורסן (אין איין יאר געווען 30 מיידלעך), אבער נאך אייניקע יאר (אין שול-יאר 8-1897) ווערן די קורסן פארמאכט, ווייל די שילערינס "קומען נישט רעגולער אויף די קורסן".

נאכן פארענדיקן די שול גיט איבער די שול לייטונג געוויסע קינדער, וואס זייערע עלטערן האבן דערויף מסכים געווען, צו געוויסע בעל-מלאכות אויף לערע; און די שול-לייטונג צאלט פאר זיי. די צאל שילער, וואס האבן געלערנט א בארוף איז בדרך כלל א קליינע אין משך פון איין יאר (3—4), זעלטן ווען קומט אויס א העכערע צאל. די שילער לערנען אויפן ארט אין יעזיערנע צומייסט שניידעריי, שוסטעריי, סטאלעריי, טאקעריי, בלעכעריי א.א.וו. עס ווערן אבער אויך געשיקט שילער קיין זלאטשעוו אויף לערנען פאכן, וואס זיינען אין יעזיערנע נישט פארטרעטן. אזוי שטרייכט אונטער דער באריכט פארן יאר 9-1898, אז זיבן שילער, וואס האבן געענדיקט די יעזיערנע שול, לערנען א פאך אין זלאטשעוו שוין דאס צווייטע יאר. אלץ אויפן חשבון פון דער שול.

וואס האט מען אין דער שול געלערנט

לאמיר נעמען אין באטראכט דעם לערן-פלאן פון די קעגנשטאנדן און די שעהן, וואס זיינען זיי געווידמעט געווארן, וואס האט זיך נישט געענדערט אין משך פון דער גאנצער צייט:

רעליגיע (אחוץ העברעיש), העברעיש, פוילישע שפראך (אונטעריכט-שפראך), לעזן און שרייבן, דייטשע שפראך, רעכענן און געאמעטרישע פארמען, צייכנען, געזאנג, גימנאסטיק.

די צאל שעהן א וואך האט באטראפן אין דער 1-טער קלאס — 21, 2-טער — 23, דריטער — 24, פירטער — 24. עוועניטועל האט מען נאך געלערנט רוטעניש צוויי שעה א וואך.

די שול — ווי אלע איבעריקע שולן פון בראון-הירש פונדאציע — האט אויפגעהערט איר ארבעט מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה. נאך דער מלחמה — איז דער פאנד פון דער פונדאציע געגאנגען לאיבוד. און אין די איבערגעבליבענע געביידעס האבן זיך אייגעארדנעט אנדערע אינסטיטוציעס, קהלישע, אטייל זיינען פארדונגען געווארן צו פריוואטע מענטשן און מיט דער צייט איז נעלם געווארן דער פאקט, אז דאס זיינען בנינים פון דער אמאליקער בראון-הירש שול.

אין באריכט פארן יאר 1900-1 געפינען מיר אינטערעסאנטע פרטים וועגן דעם בנין, וואס די בראון-הירש שטיפטונג האט אויפגעשטעלט פאר איר שול.

דער בנין האט פארמאגט 5 צימערן, פון דעם — דריי פאר די אלגעמיינע למודים, איין צימער פאר דער שול-לייטונג (און קאנפערענצן), 1 צימער פאר די מיטאגן, וואס א גרויסער טייל פון די שילער פלעגט דא באקומען.

חוץ דעם האט ביי דער שול זיך געפונען די ווינונג פון דירעקטער (פיר צימערן ו).

ביי דער שול איז געווען א גרויסער הויף (147.28 קוואדראט מעטר) אויף צו מאכן גימנאסטישע איבונגען און אויף צו שפילן זיך פאר די קינדער; און א שול-גארטן (350 קוו. מעטר), וווּ די שילער האבן, אונטער דער השגחה פון די לערער, פארנומען זיך מיט לאנדווירטשאפט (גערטנעריי).

וועך זיינען געווען די לערער פון דער שול

דער ערשטער לערער (אייניציקער) און לייטער פון דער שול צוגלייך איז געווען **עקיבא נאגעלבערג**, וואס האט געהאט סעמינאר-מאטורע און א לערער-פאטענט. אנגעהויבן זיין לערער-ארבעט דעם 31.12.1893. דער צווייטער, צוגע-קומענער לערער, איז געווען **שמריהו אימבער**. פון 1.10.1896 — דער לערער צו **העברעיש**, "הילפס-לערער" מיט א מאנאטלעכן געהאלט פון 80 קראנען. זייטן 15.11.1897 ארבעט אין שול **אֶסטערזעצער אננא**, האט סעמינאר-מאטורע, ווי א פראקטיקאנטקע (האט נאך נישט דעם לערער-פאטענט).

נאגעלבערג גייט אוועק צום סוף שול-יאר 7-1896 און אויף זיין אָרט קומט **בלאושטיין יעקב**. בלאושטיין, וואס איז אויך באאויפטראגט מיט דער שול, האט סעמינאריאל-מאטורע און א לערער-דיפלאָם (פאטענט). זיין יערלעכער געהאלט באטרעפט 1980 קראנען (אין יאר 1900), נישט קיין קליינער, צו דער צייט, **געהאלט**.

בלויז איין יאר, 9-1898, האט דא געארבעט א פראוויזאָרישער הילפסלערער, וואס האט נאך נישט קיין סעמינאר-מאטורע, און דארף זי אפגעבן ביז א יאר, **פרעזעס יהודה**; פאר דעם געלערנט אין דער בראַן-הירש שול אין קאלאמיי.

שטערנבאך אב, האט סעמינאר-מאטורע, פראוויזאריישער לערער, יערלעכער געהאלט 1080 קראנען. ארבעט אין שול זייטן 1.10.1896.

ברוך ציפע, סעמינאר-מאטורע, ארבעט זייטן 15.11.1900, ווי א צייטווייליקע לערערין, מיט א געהאלט פון 60 קראנען א חודש (דערנאך געווארן א שטאבילע לערערין).

אט די פיר לערער — דריי פון "פראַפאנע (וועלטלעכע) וויסנשאפטן", ווי דאס ווערט אנגערופן אפיציעל אין די באריכטן פון די בראַן-הירש שולן, און איינער צו העברעיש און רעליגיע — האבן געארבעט די גאנצע צייט אין יעזיערנע, ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה (פעריזן-צייט פון 1914 יאר).

וואס שייך דעם עלטער פון די פיר לערער: איינער איז געווען (אין 1900-1) יינגער פון 25 יאר, איינער צווישן 25—30 יאָר, איינער צווישן 30—35, און איינער צווישן 40—50 יאָר.

צוויי זיינען געווען "לוידיקע"; און 2 — "געזעצלעך פארהייראטע".

לויט דער פראקטיק, האט איין לערער געארבעט דעמאלט דאס ערשטע יאר, צוויי — דאס 4—5 יאר, און איינער דאס 8—9.

גאנץ זיכערלעך איז, אז דער מארקאנטסטער צווישן די לערער איז געווען שמריהו אימבער, וואס האָט דא געלערנט זייט 7-1896 שול-יאר ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה. דערנאך איז ער אינאיינעם מיט זיין משפחה אנטלאפן פאר די רוסן קיין ווין (1915), אבער נאכן פארענדיקן זיך פון דער מלחמה צוריקגעקומען קיין גאליציע, באזעצט זיך אין קראקע, אבער ער פלעגט קומען קיין יעזיערנע פון צייט צו צייט — אזוי צוגעבונדן איז ער געווען צו דעם ארט!

שמריהו אימבער איז געבוירן געווארן אין זלאטשעוו (1868); ער איז געווען דער יינגערער ברודער פון נפתלי הערץ (געבוירן 1857), דעם דיכטער פון די "התקוה". זיין זון איז געווען שמואל יעקב, וואס איז באקאנט געווארן ווי א יידי-שער און פוילישער דיכטער, אנגעשריבן אויך אין ענגליש א דאקטאר-ארבעט וועגן אסקאר וויילדן. אין די לעצטע יארן פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, וועו דער אנטיסעמיטיזם אין פוילן האט געהאלט אין איין וואקסן, האט אימבער, דער זון, ארויסגעגעבן א צייטשריפט אין א שיינעם פויליש, oko w oko (אויג אויף אויג), ווו ער איז ארויסגעטרעטן שארף און מיט אירעניע

קעגן די פוילישע שרייבער, וואס האבן זיך איבערגענומען מיט דער היטלעריסטי-שער תורה.

טייל ביאַגראפן זיינע גיבן אפילו אן[1], אז ער איז געבוירן געווארן אין יעזיערנע, פאקטיש איז ער געווען א בחורל פון א 7—8 יאָר, וועו זיין פאטער האט זיך באזעצט — מיט דער משפחה — אין יעזיערנע, און פארבראכט זיינע קינדער און פאלק-שול-יאָרן.

שמריהו אימבער איז געווען אן איבערצייגטער ציוניסט. באטייליקט זיך צו יענער צייט אין העברעישע אוו יידישע צייטונגען אוו צייטשריפטן: "יידישן וואכנבלאט", "דער כרמל", "המצפה", "הצפירה"; געווען א קולטור-געזעל-שאפטלעכער עסקן, געגרינדעט אין יעזיערנע א ציוניסטישן פאריין, געהאלטן רעפעראטן אוו דעסגלייכן, געווען דעלעגאט צום ציוניסטישן קאנגרעס אייניקע מאל. זייטן יאר 1887 איז ער געווען לערער פון העברעיש אין א שול, אויסגע-האלטן דורך דער קולטור-געמיינדע אין זלאטשעוו. אין יאר 1888 האט ער געגרינדעט אין זלאָטשעוו א ציוניסטישן פאריין "דגל ישורון", איינע פון די ערשטע אין גאליציען.

אין זלאטשעוו האט ער אין יאר תרס"א (1901) ארויסגעגעבן די העברעישע לידער פון זיין ברודער, נפתלי הערץ.

אין יאר 1887 האט ער חתונה געהאט מיט בלה מרים בת יעקב פרויד; אין יאר 1933 איז זי געשטארבן אין קראקע. אין דעם יאר האט שמריהו אימבער פארלאזט פוילן און זיך באזעצט אין ירושלים, צום צווייטן מאל חתונה געהאט מיט שרה בת דוד אפרת, א שוועסטער פון דיכטער י. אפרת.

אין יעזיערנע האט שמריהו אימבער געגרינדעט דעם ציוניסטישן פאריין "התקוה"; צום 30 יעריקן יובילי פון דעם פאריין (אין י. 1927) ספעציעל געקומען קיין יעזיערנע פון קראקע, כדי זיך צו באטייליקן אין די פייערלעכקייטן.

אין 1939 יאר האבן זיינע פריינט אין יעזיערנע פארשריבן אים אין ספר הזהב.

אין לאנד האט ער געדרוקט ארטיקלען אין "דבר", "הבוקר", געפירט א גמילת-חסדים קאסע פאר די עולים פון גאליציע.

ארויסגעגעבן א באנד שירים פון זיין ברודער און מקדים געווען זיי מיט א גרעסערער הקדמה וועגן לעבנסלויף פון נפתלי הערץ אימבער I). ס'איז זעלבסט-פארשטענדלעך, אז אזא לערער (הגם נישט קיין "קוואליפיצירטער", ווי ס'וועט

1. למשל אין לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור באנד I ניו־יארק 1956.

אונטערגעשטראכן אין אפיציעלן באריכט, און דערפאר טאקע באקומען א קלענערן געהאלט) האט נישט געלערנט טרוקן, בלויז די כללים פון העברעישן דקדוק. ער איז געווען א דערציער פון א דור קינדער, און זיין השפעה איז אנזעעוודיק געווען אין לעבן פון גאנצן שטעטל ביז זיין טראגישן סוף [2]).

✶

דעם 31.7.1902 האט שמריהו אימבער אפגעדרוקט אן ארטיקל אין "לעמבער-גער טאג-בלאט" א.נ. "חסידים און מלמדים", ווו ער אנאליזירט די צוויי ווערטער, וואס פארא באדייטונג זיי האבן אמאל געהאט ביי אונז יידן און וואס פארא היינט צוטאג. אמאל איז "חסיד" געווען א "שם בפני עצמו", געווען א גרויס ווארט,

מ'האט נישט געדארפט צו דעם ווארט צוגעבן קיין-שום אנדערע באצייבענונג ווי "רבי" א.א.וו. היינט צוטאג "ווער עס וויל — ווערט א חסיד. ווער תורה, ווער למדנות, ווער יראת שמיים! — א פאר צום רבין און מ'איז שוין א קדוש!"

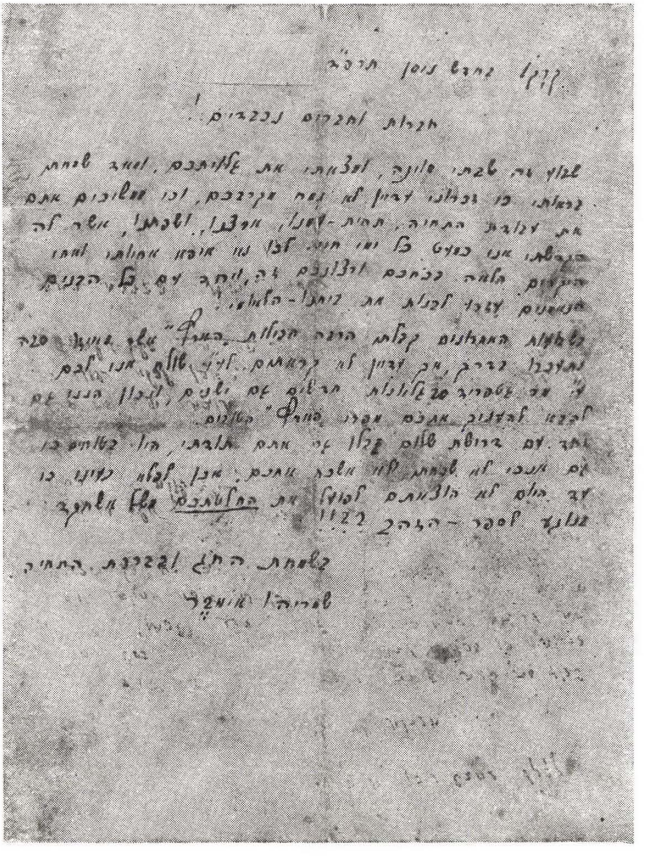
---

1. כל שירי נפתלי הרץ אימבער, ביאוגרפיה — שמריהו אימבר, מבוא — דב סדן. הוצאת מ. ניומן, תל־אביב, 1950.
2. די ביאגראפישע נאטיצן לויט: זלמן רייזין — לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור באנד I, ווילנע 1928;
אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו מאת דוד תדהר. כרך רביעי, זייט 178.

"נישט קיין בעסער מזל האט דאס ווארט "מלמד" — א חלשות אנצוקוקן, ווער אונזערע מלמדים זיינען אצינד". פשוטע עמי הארצים, אוז אזעלכע יידן גיט מען אפ קינדער אויף דערציען. אויך די רבנים, וואס וואָלטן דאָך געדארפט זאָרגן וועגן דער דערציונג פון קינדער — פארנעמען זיך נישט דערמיט. זיי אינטערעסירן בלויז די פראבלעמען פון דער שחיטה, כשר — אסור — — —".

דער מחבר האלט, אז מ'וואלט באדארפט בכלל עפענען א סעמינאר פאר... מלמדים. אוז אז דער 8-טער ציוניסטישער קאָנגרעס, וואָס האָט געדארפט זיך דעמאלט צונויפקומען, וואָלט געדארפט זיך אויך מיט דער פראגע פארנעמען.

אומווילקירלעך כאראקטעריזירט דער מחבר אין דעם מאמר דעם מצב פון די חדרים בכלל אוז אין יעזיערנע בפרט. די רבנים, מלמדים האבן זיך נישט

געביטן און נישט געענדערט זייערע אנשויונגען, זייער שיטה פון לערנען א.א.וו. נישט געגאנגען מיט דער צייט, אויף דעם וועט זיך אויך קלאגן אן אנדערער שרייבער מיט 30 יאר שפעטער ווי מיר וועלן דאס זען.

אין דאזיקן מאמר פון שמריהו אימבער קומט צום אויסדרוק די שטעלונג פון א משכיל אין יענער צייט ווי אויך דער שטאנדפונקט פון א לערער אין א מאדערנער יידישער שול, א שול פון בארַאן-הירש פונדאציע.

רבנים

אנהויב צוואנציגסטן יארהונדערט איז רב געווען אין יעזירנע הרב אשר זעליג אפאטוויצער. זיין נאמען געפינען מיר צווישן די יעניקע רבנים, וואס האבן אונטערגעשריבן דעם פראטעסט (מחאה גלויה) פון די רבנים, וואס זיינען זיך צונויפגעקומען אין דער צאל פון 100 פערזאן אין סאַנדאַווא ווישניא אין יאר 1907, סוף אוגוסט — אונטערן פארזיץ פון הרב הגאון ר' שלום מרדכי הכהן שוואדראן, אבד"ק בערעזשאן, כדי צו פראטעסטירן קעגן די רבנים, וואס האבן ערלויבט צו פאַרן מיטן עלעקטרישן טראמווייי אום שבת — "בקרון ההולך בכח מעתאני (מסלת הברזל והטראמווייא)" — ווי עס ווערט אויסגעדריקט אין דער מחאה. מיר לאַזן איבער די ווערטער און אויסלייג פון מקור. זע דעם "קול מחזיקי הדת", וואָס איז ארויסגעגאנגען אין לעמבערג, אין העברעיש, פון 8.9.1907.

דער רב איז געווען דער איידעם פון הרב ר' חיים לייביש אבד"ק לאַפאטין, וואָס איז געווען דער זון פון הרב ר' יוסף האבד"ק שטערוויץ [1]).

חוץ דעם איז אין דער זעלבער צייט געווען רב ר' לוי יצחק מאנזאהן, געבוירן תר"ג (1843), אן אייניקל פון ישראל ריזשינער זצ"ל און אן איידעם פון הרב ר' מיכל מאזיפאלא, ר' לוי יצחק; ער איז געווען דער מחבר פון א ספר איבער דער תורה, "כך יברך ישראל". "הוא אדם גדול בתורה", חוץ דעם גיט אים צו דער בעל "ספר אהלי-שם" נאך א שבח: "הוא מפזר הרבה כסף להחזקת כל הישיבות במדינה הנ"ל [2])".

און אין דער אמתן האבן מיר געפונען אין "קול מחזיקי הדת" פון 22.12.1905 א מודעה, אז הרב לוי יצחק מאנזאהן האט געגעבן 10 קראנען (כתרים) חנוכה-געלט פאר דער ישיבה אין בראדשין, ערשטע מאדערנע ישיבה אין מזרח-גאליציען.

---

1) ספר אהלי־שם יכל כל תולדותיהם ואדריסותיהם של רבני עיר ועיר מדינה ומדינה. נערך ונסדר ויצא לאור ע"י שמואל נוח במהו"רר דובר זצ"ל גאטליב מפינסק תרע"ב (1912). ע' 385.

2) פון ספר אהלי־שם. אגב וועלן מיר צוגעבן, אז די ביאגראפיעס האָט דער מחבר געשעפט פון די פרעגבויגנס, וואָס ער האָט צוגעשיקט צו די רבנים פון די באזונדערע ישובים.

מאַדנע, אזא קליין שטעטעלע און אייניציטיק — א געוויסע צייט — צווישן רבנים.

ווי סאיז צו זען פון שער-בלאט, פון "ספר בך יברך ישראל", איז דער רב ר' לוי יצחק מאנזאן געווען אז אייניקל פון ריזשינער (ישראל פרידמאן), וואס איז אין יאר 1840 אריבערגעקומען פון רוסלאנד קיין עסטרייך (גאליציע) און דערנאך זיך באזעצט אין סאדעגורע (בוקאָווינע). ער איז דאס געווען דער גרינדער פון דער דינאסטיע רביים, וואס האָט זיך צעצווייגט אויף באזונדערע רביישע הייף, ווי וויזשניצע, טשאָרטקיוו, הוסיאטין, אויסרעכנדיק בלויז די בארימטערע הייף.

מאנזאן איז געווען אן אמת אייניקל. אין מיינע יונגע יאָרן — געדענק איך — האָט מען גערעדט אויך וועגן "סתם" אייניקלעך מיט בטול, ווייל זיין מוטער גיטל איז געווען די טאָכטער פון ריזשינער (זיין פאָטער יוסף איז געווען סתם א פרומער ייד, וואס האָט געקענט לערנען).

דער ספר אנטהאלט ס"א דפים אין צוויי קאָלומנעס — און איז א פירוש אויף דער תורה. דאס איז בלויז דער ערשטער טייל; דער צווייטער, "זהב פנינים", איז — אויב כ'האָב קיין טעות נישט — נישט דערשינען אין דרוק.

אין דער הקדמה צום ספר פארענטפערט זיך דער מחבר, און בעט דעם לייע-נער, אויבער וועט געפינען א דרוק־פעלער, זאל ער אים דן זיין לזכות "וד' ישמריני ויערכיני שאזכה ג"כ להוציא לאור החלק השני" —

דעם ספר האט צונויפגעשטעלט "הצעיר מרדכי לייטער", א תלמיד פון רב, וואס האט טאקע געווינט אין רבס הויז — אויפן סמך פון די הערות, וואס דער רב האט געמאכט אויפן ראנד פון די ספרים צו די באזונדערע שטעלעס פון דער תורה.

אין אחרית דבר — פארענטפערט זיך דער מחבר, א צווייט מאל, אז דאס געבראכטע אין ספר האט ער נאטירט פאר זיך בעתן לערנען. מסתמא האט ער די הערות-פשטלעך אויסגענוצט אין זיינע דרשות, געהאלטן אין שול. ער בעט איבער פאר "שגיאות הרעיון או טעות הדברים וגם לרבות איזה מאמר אשר תמצאנו כתוב בספר כבר". ער בעט, מ'זאל אים דאס מוחל זיין, ער האט דאס ניט געטון במזיד — נייערט אדער "הזכרון הוליכני שולל או כי אנכי לא ראיתי המאמר ההוא". דאס הייסט — ס'איז נישט קיין פלאגיאט.

אין א ווייטערער פארענטפערונג זאָגט ער, אז דאס גאנצע לעבן האט ער געליטן פון "צער גידול בנים" — ס'וואלט געווען אינטערעסאנט צו וויסן פון די יעזיערנער יידן, וואס געדענקען נאך די פרשה, וואס איז געשען מיטן רבס זין.

3364
ספר
בך יברך ישראל
Bachu jewurech Israel
Verlag L. I. Mauson Rab. Jezierna.
Druck Knoller & Sohn Przemyśl 1905

שמות הפרענומעראנטען

אויערנא

הרב הק' מ' משה"ג נר צדיק החסיד מליע"ה
החכ"ת רבני מל' חדוש"ר שליט"א
ה"ר יעקב זאב פוקטע
ה"ר יוסף העלימסיר
ה"ר ליב שרייבער ה"ר זאב פישער
ה"ר מנחם פוקטע
ה"ר דוד נוטמעין
ה"ר שלום חסר טעלליר
ה"ר נחמן עיקיל
ה"ר יצחק כ"ץ ה"ר יהושע פלאם
ה"ר יצחק פוקטע
ה"ר משה פוקטע
ה"ר דוד פוקטע
ה"ר שלום חרשם
ה"ר חסרן חרשם
ה"ר זלמן ווילנער
ה"ר עשהאל פישער
ה"ר מלכיה כ"ץ
ה"ר ישראל שיפעלן
ה"ר נחום פוקס
ה"ר משה ווילנ"ר
ה"ר שלמה ווילנער
ה"ר מאיר ווילנער
ה"ר יצחק פוקס מנחם פוקס
ה"ר יוסף פוקס
ה"ר מנחם חלפש
ה"ר זלמן יוסף פרייליך
ה"ר יוסף נחטפרישר
ה"ר ליב קנייל
ה"ר משה לחמען
ה"ר ישראל שטחקהמער
ה"ר יעקב קרי"ב
ה"ר מיכאל כ"ץ
ה"ר נפתלי הרץ שטחקהמער
ה"ר זוכר טחטסקים
ה"ר יוסף פישזין
ה"ר שרגא שוחרן
ה"ר אהרן פוקס

אוזערנא

ה"ר שלום לוידיל
ה"ר כחום חרשם
ה"ר שלמה נחלרפחרב
ה"ר שמואל בני פעלר

אויפאלי

הרב הג' משה יעקי לחדש מנד"ק
ה"ר משה שטחקהמער
ה"ר אלעזר שטחקהמער
ה"ר יעקב שטחקהמער
ה"ר מיזיק קאטיל שטחקהמער
ה"ר ליפמן זאלל
ה"ר זלמן כ"ץ ה"ר חיים שמחם פרישיר
ה"ר יעקב דוב רחטנפחלט ה"ר חנינדל וטכהחרט

ה"ר דוד פרישדאלר אמשינסקין
ה"ר משה טכטסין
ה"ר חנרשם שפירא אבוואוויצע
ה"ר אליהו כ"ץ אילאוויטשע
ה"ר חנרשם יחתי ליטרינג ארוואנטשין
ה"ר חנרשם ווייכסטין אחרימאוויטש
ה"ר לבי נחלטנכנערג אורבויאון
ה"ר משה ליב קאפלאן אלעיאב
ה"ר שלום שכנא פרית

ה"ר קלמן אפטעל בילקאמין
ה"ר אהרן ניחלשפקי בראדי
ה"ר זאב נחלרפינכערג בערזאן
ה"ר יהושע דוד גלוק בודואנאב
הגביר ר' יהודה עהרלין באגדאנאווקא
ה"ר נחמי' בענין הורי[illegible]אן
ה"ר משה מורדט גאלא[illegible]

דאניוב

הרב"ג אפטרסים משה יחיאל מיכל [illegible] טער חגד"ק
ה"ר לבי זילבערפלד
ה"ר משה יעקב טרינגער

ארויסגעגאנגען לתרבות רעה?! — און חוץ דעם איז דער רב כסדר געווען קראנק. דאס זיינען די אביעקטיוו סיבות, וואס האבן געשטערט דעם מחבר ביי דער ארבעט. זיינע קריטיקער, עוועטועלע, ענטפערט ער דאקעגן: "נקל להיות מבקר מהיות חוקר". א קלאסישער זאץ, וואס באווייזט, אז דער רב מאנזאן איז געווען א ייד א פקח; בשום אופן נישט קיין אפגעשטאנענער "כניאק".

דעם אחרית דבר ענדיקט דער מחבר זייער שיין: "אסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה, לכן הנני מברך ברכה הראוי (נ.ב.!) לאותו המין: ברוך אתה ד' למדיני חוקיך".

אזא רב איז זיכער געווען דאס שיינדל פון שטאט!

צום ספר איז צוגעגעבן צוויי בלאט מיט נעמען פון די "פרענומעראנטן", ד.ה. יידן, וואס האבן אייגנעצאלט פארן ספר נאך איידער מ'האט עס איבערגעגעבן צום דרוק און דערמיט דערמעגלעכט בכלל דאס דערשיינען פון בוך. אז אנגענומען אין יענע צייטן מיטל, מיט וועלכן ס'האבן זיך באנוצט מחברים, וואס האבן נישט געהאט קיין אייגן געלט אויף ארויסצוגעבן א ספר און אויך נישט געהאט אונטער זיך קיין פארלאג, וואס זאל וועלן דאס טון אויף זיין חשבון.

צווישן די פרענומעראנטן געפינען מיר 44 נעמען פון יעזיערנער משפחות. קענטיק, אז דאס זיינען געווען די נכבדי העיר, וואס האבן אי געקענט לערנען אי געקענט זיך דערלויבן אויף פארשאפן זיך דעם ספר. וויפל מ'האט אייגנעצאלט — וועט נישט אנגעגעבן. זיכערלעך יעדער לויט "זיינע מעגלעכקייטן". צווישן די נעמען געפינען מיר: הרב הק' מ' משהל; בר אדמו"ר הקדוש שליטא; הקלויז רבתי (גרויסע קלויז) של אדמו"ר שליטא; ה"ר שלום חראפ, אברהם חראפ, נחום חראפ, זלמן וויקלער וכו', נעמען פון משפחות, וואס האבן געשפילט א ראל אין לעבן פון די יעזיערנער יידן. א חוץ דעם געפינען מיר צווישן די פרענומעראטארן מענטשן פון אנדערע מקומות, ווי אזיפאלי (הרב הג' מור' ישעי' לאנדא אבד"ק), אמשינעטץ, בודזאנוב, בראדי, טארנאפאל, קאפיטשינעץ, פידהייץ א.א.

פערזענלעכקייטן

וואשיץ אפרים (פישל), געבוירן אין יעזיערנע אין יאר 1879, געענדיקט די מיטלשול אין זלאטשאוו און דעם אוניווערזיטעט אין לעמבערג אלס אדוואקאט. ער איז געווען איינער פון די גרינדער פונעם "טאגבלאט". האט זיך אקטיוו מיטבאטייליקט אין דער ציוניסטישער באוועגונג (צעירי ציון) און בייגעווען אלע ציוניסטישע קאנגרעסן. נאכן פאגראם אין לעמבערג אין יאר 1918 האט ער געגרינדעט א יידישע מיליץ. ער איז דערנאך אנטלאפן קיין ווין און שפעטער

זיך באזעצט אין לאנד (1919), ווו ער האט געארבעט אלס אדוואָקאט, צוערשט אין חיפה און דערנאָך אין ירושלים. נפטר געוואָרן אין ירושלים, י"ז שבט תש"ה (1945).

(פנקס גאליציע 1945 ז. 225/6).

פוקס אברהם משה, געבוירן 1890 אין יעזיערנע. אלס קינד פון אן ארים קליין שטעטל און געבונדן מיטן דארף, האט ער אינגעזאפט אין זיך די געזונטע גוטמוטיקייט און איינפאכקייט פון די הארעפאשנע יידן מיט זייערע פריידן און ליידן און האָט געהאט א שווייגנדיקע ליבשאפט צו דער נאטור. אין עלטער פון 16 יאָר איז ער געקומען קיין לעמבערג און זיך באשעפטיקט מיט פארשידענע ארבעטן. דא האט ער אנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט דער ארבעטער-באוועגונג און מיט דער טעטיקייט פון דער יידישער סאצ. דעמ. פארטיי (גאליציאנער "בונד"). שפעטער איז ער געקומען קיין טארנאפאל, און דא רייף געוואָרן. אין 1911 האט ער דעביוטירט מיט סקיצן און דערציילונגען אין "סאנאקער פאלקס-פרייַנט" און דערנאך געשריבן אויך פארן "טאגבלאט" און "אידישער ארבעטער" אין לעמבערג. אין 1912 איז ארויס זיינס א זאמלונג דערציילונגען אונטערן טיטל "איינזאמע". אין זעלבן יאָר איז ער אווען קיין אמעריקע און 1914 צוריקעקומען קיין אייראפע און זיך באזעצט אין ווין. מיט דער צייט איז ער געוואָרן מיטארבעטער פון א גאנצער רייע טאג-צייטונגען, זשורנאלן און זאמלהפטן מיט דערציילונגען, און האט זיך אין דער בעלעטריס-טיק אנטוויקלט צו קינסטלערישער גאנצקייט. אייניקע פון זיינע זאכן זיינען איבערזעצט אין דייטש. די מערסטע פון זיינע דערציילונגען זיינען איבער די לעבנס פון די אריימע שיכטן און פון דער אונטערוועלט. זיינע הויפט העלדן זיינען אומגליקלעכע, געפאלענע, בלינדע, משוגעים, גאסנפרויען, מערדער און זעלבסטמערדער, און ער מאלט זיי שטארק בולט און פארביק, אנטפלעקנדיק פארן לייענער מיט סאטירישער פאטענץ די פארהוילנסטע בילדער פונעם מענטשלעכן גראנגל אין זייער שוואכקייט און פארלוירנקייט אינעם לעבן. מענטשלעכע ליידן, אריימקייט, געפאלנקייט, פארביטערטער צווייפל און פאטאליס-טישע דערשיינונגען זיינען געווען דער שטאף פאר זיינע שאפונגען.

(פנקס גאליציע, 1945, ז.2-241)

סוף דבר

פארן היסטאריקער פון א לעבעדיקן ישוב, קיבוץ, איז פאראן קודם כל אן עבר, וואס ער באמיט זיך אויפן סמך פון דאקומענטן צו רעקאָנסטרואירן. נישט אומזיסט האָט עמעץ אנגערופן היסטאריקער "נביאים פון נעכטן"; ער זעט

צוריקווענס, נישט ווי ס׳איז אנגענומען ביי א נביא — צו זען דעם פארויס און טיילווייז די קעגנווארט (היינט-צייטיקייט), וואס גייט איבער פאמעלעך און אומאויפהערלעך אין דער פארגאנגענהייט. די צוקונפט איז שוין נישט די טעמע פון היסטאריקער; דאס לאזט ער איבער דעם פאַליטיקער, דעם פובליציסט, דעם שרייבער, וואס האט פאנטאזיע, וואס זעט דאס, וואס איז נאך פארהוילן פון שטרענג וויסנשאפטלעכן אויג. היסטאריע דעריבער האט נישט קיין אנהויב — ווייל ווער קאן זיך דערגריבלען ביז צום סאמען "אנהויב"? און קיין סוף נישט, ווייל ווער קאן דענרונטעוועז דעם אחרית הימים פון א לעבעדיק פאלק?

אבער אין אונזער געשיכטע פון יידישן ישוב אין יעזיערנע — ווי פון די איבעריקע שטעט אין יענע קאנטן — זיינען מיר, צוליב דעם גרויסן בראך, וואס מיר האבן אדורכגעלעבט בימי היטלער, צוגעקומען צום סוף פסוק. דער יידישער ישוב אין יעזיערנע האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. פון יידישן ישוב איז געבליבן בלויז א זכר ביי די יעניקע, וואס שטאמען פון דעם ישוב, וואס טראגן נאך אין זיך די זכרונות פון דער שטאט. געבליבן איז דער זכר פון עבר איז די ארגונים, וואס האלטן ווייטער די "גאַלדענע קייט" פון זייער פריערדיקן ישוב — אין זיערע זכרונות, אזכרות און יזכור-ביכער.

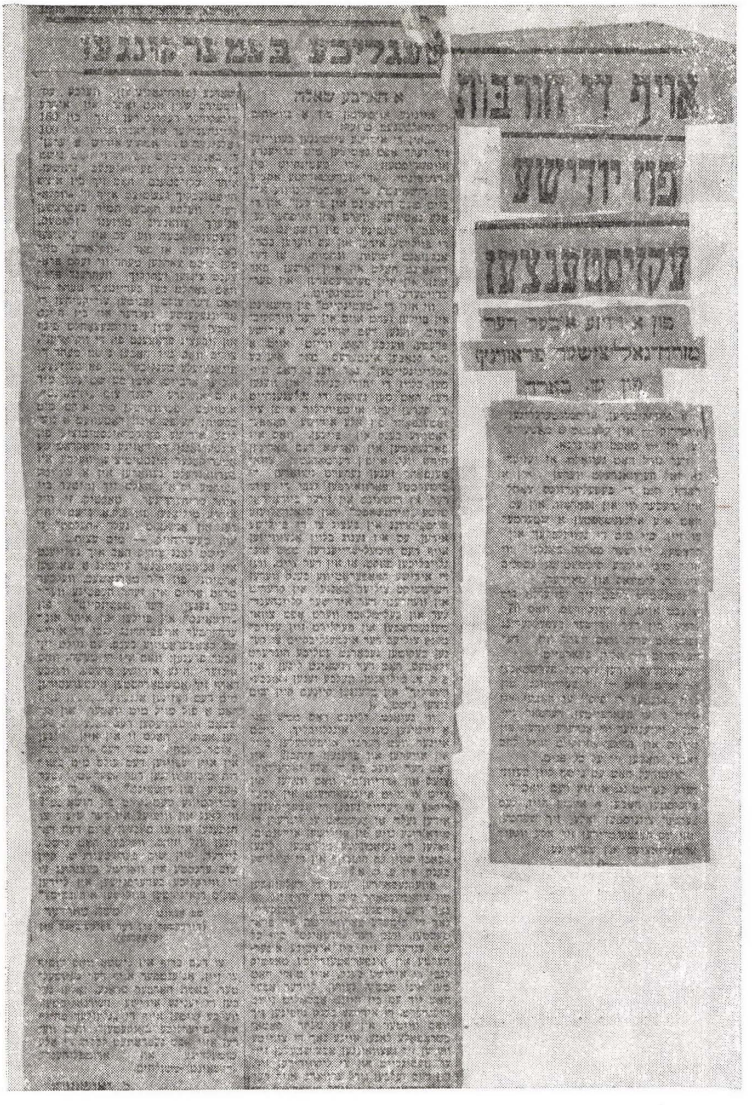
זינט כ׳האב געזעען...

זינט כ׳האב געזעען די בריידער וואס לאכן,
קאן איך נישט קלאגן שוין מער;
זינט כ׳האב געזעען מיין לאנד אין ערוואכן,
האב איך קיין טרער חוץ פריידנטרער.

זינט כ׳האב געזעען דעם דור וואס קאן גלויבן,
קאן איך נישט גלויבן, אז גאט איז אונז ווייט;
זינט כ׳האב מיין בליק צו דעם מזרח דערהויבן,
האב איך די נאכט אין די מערב זייט.

ש. י. אימבער

"היים-לידער" ווין 1918
געשריבן אין ארץ ישראל
1915 — 1912.

הדים בעיתונות היהודית בפולין על יזירנה.

פרעסע־שטימן אידער יעזיערנע.

שמעון קריץ
חיפה

מיין שטעטל ווי איך געדענק עס

יארן זענען פארפלאסן; אין דער וועלט זענען געקומען גרויסע ענדערונגען: מלוכות זענען אונטערגעגאנגען, נייע זענען אנטשטאנען, און צווישן זיי אויך אונזער מדינה, מדינת ישראל. איך אליין בין שוין נישט מער יונג ווי אין יענע צייטן אין יעזיערנע... איך האב שוין קינדער און אייניקלעך און זיי ווינען אין גרויסע הייזער און שייגע דירות. אבער וועו איך דערמאן מיך אין קליינעם שטעטל, ווו איך בין געבוירן געוואָרן, דאָס קליינע הייזל, ווו מיר האבן געווויינט, און בכלל אינם לעבן פון יענע צייטן — דאכט זיך מיר, אז דאס אלץ איז געווען א חלום פון צוריק מיט אסך יאָרן...

גאסן און געסלעך

א לאנגער שטראס אויפן וועג פון זבאראוו קיין טארנאפאל, א לאנגער וועג פונם באנהויף צום טארנאפאלער שטראס, און פון בייטן פון די צוויי לאנגע שטראסן — גאסן און געסלעך, פארטער-הייזלעך, בייס פראנט געבויטע פון ציגל און געדעקטע מיט בלעך אדער דאכאווקעס און אויך אטייל געדעקט מיט גאנטעס. אויך מאדערנערע הייזלעך מיט גאנעקלעך, און ארום די גאנעקלעך אזא "גדר חי" און בענק, ווו די משפחה און פארבעטענע געסט פלעגן זיצן און שעפן אוונטס פרישע לופט. אזעלכע הייזלעך האבן געהאט ד"ר ליטוואק, ד"ר טענענבאום, משה האליטשער, זלמן שארער, שלמה גלאז און אנדערע. שטאקיקע הייזער זענען אין יעזיערנע נישט געווען.

אבער ווייטער פונם שטראס, אין די געסלעך, ווו ס'האבן געווויינט די נישט-יידן, איז דער רוב פון די הייזלעך געווען פון לייס (וואלקעס) מיט שטרוי און געדעקט מיט שטרוי. די הייזלעך, וואס האבן נישט געהאט קיין גאנעקלעך, פלעגן האבן א פריספע. אויף דער פריספע פלעגן זיך אוועקזעצן שבת די וויבער און קינדער און — שמועסן...

אויף שבת און זונטיק פלעגט דער רינגפלאץ זיין אפגערייניקט און דא פלעגן זיך שפילן די קינדער אין די דאמאלסדיקע שפילעכצן: "מלך, מלך — שיק מיר א קנעכט", זעמינע, באלן און אנדערע.

קיין טראטוארן זענען נאָך אין יעזיערנע, צו יענער צייט, בישט געווען. אויף דער זאבראמסקי אוליצע, לאנגער גאס און אנדערע געסלעך, ווו ס׳האָבן קיין יידן כמעט נישט געווינט, אדער גאר-וויניק געווינט, האט יעדער בעל-הבית געהאט אן ״אבייסציע״ ד.ה. א כאטע (הייזל), א סטאדאלע, שטאלן פאר די קי און פערד און א שטעלעכל פאר חזירים; אמאל אויך פאר א ציג און פאר עופות. אויך פלעגט זיין א הויף.

דער רינגפלאץ איז אויך געווען דער מארקפלאץ און ארום־אן־ארום אין דער פארם פון א ״ח״ זענען געווען יידישע הייזלעך און געוועלבלעך; דאס איז געווען דער האנדלס-צענטער. אויך לענג-אויס די צוויי הויפט שטראסן האבן געווינט יידן. דער הויפט־שטראס זבאראוו-טארנאפאל, ווועלכן מ׳האט גערופן קייזער-שטראס, איז געווען גוט דערהאלטן, אלעמאל פאראכטן מיט ״שוטער״. דער וועג, ווידער, פונם שטעטל צו דער באן איז קודם געווען א האלצערנער; אונטערן האלץ פלעגן זיך זאמלען וואסער און נישט איינמאל, ווען ס׳איז דורכגעפארן א שווערער וואגן אדער, פשוט א פערד-און־וועגעלע, פלעגט דאס וואסער א שפריצגעבן ארויס און פארגיסן דעם בעל-עגלה דאס פנים, פארכלאפן די פערד און די דורכגייענדיקע מענטשן... שפעטער האָט מען דעם דאָזיקן שטראס איבערגעבויט. די גאסלעך ארום זענען, פארשטייט זיך, נישט געווען קיין גאפלאסטערטע, און אין אסין, אין דער צייט פון רעגנס, אדער ווען דער שניי איז צוגאנגען, פלעגט אויף זיי — נישט איינמאל אויך אויפן באן-וועג — ווערן א גרויסע בלאטע; אן שטיוול מיט כאלעוועס האָט קיינער נישט געהאט קיין ״רעכט״ דורצוגייען... האט עמיצער געפרוווט ארויסגייען אין שיך מיט קאלאשן, אפילו טיפע, פלעגט ער נישט איינמאל איבערלאזן א קאלאש... אפילו שבועות-צייט פלעגן אין א פאר גאסלעך נאך זיין קאלוושעס. כדי דורכצוגייען דעם שטראס פון איין זייט אויף דער אנדערער, האט מען אויסגעלייגט שטיינער און געמאכט סטעזשקעס. פונם שטעטל צום פאלווארק האט מען כמעט נישט געקענט צוקומען צו-פוס.

דאס טייכל

א וויכטיקע ראל האט געשפילט דאס טייכל. וויאסנע און אסין האט עס אויסגעזעען ווי א גרויסער טייך; די וואסערן פלעגן איבערלויפן די ברעגעס און פארגיסן די פעלדער ארום-און-ארום און אפילו דערגרייכן ביזן שטראס. ביים טייכל פלעגן בעל-הביתעס, און ספעציעל די פויערטעס, וואשן וועש, און מיט דעם פראלניק גוט אויסקלאפן זיי אויף א שטיין. די פויערן פלעגן אריינפארן מיטן וואגן און וואשן די רעדער ווי אויך די פערד; דער־ביי פלעגן זיי אויך

פאיען די פערד. פארנאכט, וועז די בהמות האבן זיך צוריקגעקערט פון די פאסטוויסקעס, פלעגט מען זיי אריינטרייבן אין טייכל, זיי וואשן אוז אויך פאיען.

ווינטער, וועז די פלעך פון טייכל איז געווען פארפרוירן, פלעגן זיך די קינדער דא גליטשן, אויף איין פוס אדער אויף ביידע. לענג-אויס דעם ברעג, וואס איז געווען באדעקט מיט שניי, פלעגן יינגלעך אויפשטעלן באלוואנעס אדער סתם זיך וואדפן מיט שניי. אויך פאר פרומע יידן האט דער טייך געהאט א באדייטונג: ראש-השנה פלעגן זיי אהערגייען צו תשליך. מענער, ווייבער, אויך קינדער — פלעגן זיך אנידערשטעלן ביים ברעג, זאגן תשליך, אויסליידיקן די קעשענעס אוז אריינוואדפן די עבירות פון אגאנץ יאר אין טייכל אריין, זיי זאלן אוועק שווימען צום ים. ותשליך במצולות ים — —. פאר סוכות פלעגט מען באשניידן די צווייגן פון די ווערבע-בוימער, וואס זענען געוואקסן ביים ברעג, זיי אהיימברענגען אוז סאטירן: די גרעסערע אוז גרעבערע צווייגן ארויפלייגן אויף די סוכות (אוז דאדויף ארויפלייגן שטרוי אדער קוקורידזעניקעס) אוז פון די קלענערע מאכן הושענהס פאר הושענא-רבא.

זומער-צייט פלעגן איינצלנע גייען צום טייכל גאנץ פרי זיך באדן אוז וואשן אוז אויך די קינדער פלעגן זיך אין דער הייסער זומער-צייט באדן.

וואסער אוז באלייכטונג

וואסער פלעגט מען נעמען פון קערניצעס. אין צענטער פונם שטעטל זענען געווען קערניצעס מיט פולמפן אוז אסך בעלי-בתים פלעגן יעדן טאג ארויסגייען מיט קאנען אוז אנפולמפען וואסער פארן שטובגעברויך, צום טרינקן אוז קאכן. רייכערע בעלי-בתים פלעגן קויפן וואסער ביים וואסערטרעגער אדער וואסער-טרעגערין. דער וואסערטרעגער — דער גראבער הערש האט מען אים גערופן — א ייד מיט א בארד, פלעגט יעדן טאג, שוין פארטאג, ארויסגייען מיט פיר קאנען — צווייי אויף די אקסל מיט א קאראמעסלע אוז צווייי אין די הענט. אזוי באלאדן. פלעגט ער ליפערן וואסער. אבער דאס איז געווען א שוואכע פרנסה, ווייל די קאנקורענץ זענען געווען גויים, וועלכע פלעגן אויך טראגן וואסער אוז נעמען ביליקער... מען פלעגט שוין אויך דערציילן, אז אין די גרויסע שטעט איז פאראן וואסערלייטונג אוז מ'דארף נישט טראגן קיין וואסער... דערווייל איז עס, אבער, געבליבן ביים אלטן.

דאקעגן, די באלייכטונג אין שטעטל איז איבערגעגאנגען עוואלוציעס. ס'זענען געווען צייטן, וועז די גאסן זענען איבער הויפט נישט געווען באלויכטן; ליכטיק איז געווען נאר וועז די לבנה האט געשיינט... שפעטער זענען אין צענטער פון שטעטל אוועקגעשטעלט געווארן אפאר סלופעס אוז אויך זיי אויפגעהאנגען

נאפט-לאמפען; דאס איז געווען ביי א געלעגנהייט פון פייערן דעם געבורטס-טאג פון קייזער פראנץ יאזעף... אין אסיז און ווינטער-צייט פלעגט יעדן פארנאכט ארומגייען א פאליציאנט מיט א באנקע נאפט, אנגיסן אין די לאמטערנעס און זיי אנצינדן. ארום פאליציאנט פלעגן זיך שטענדיק פארזאמלען קינדער און צוקוקן זיך מיט גרויס נייגער צו זיין ארבעט. מייסט בעלי בתים פלעגן נישט ארויסגייען ביינאכט, און די וועלכע האבן געדארפן ארויסגייען — האבן געהאט לאמטערנעס. קודם פלעגט אין אזא לאמטערנע זיין א ליכט שפעטער זענען זיי שוין געווען מיט נאפט. די לאמטערנעס פלעגט מען קויפן ביים בלעכער און ער פלעגט יעדעס מאל ארויסגעבן נייע פאטענטן... אמאל פלעגט עמיצער ברענגען א נייעם לאמפ פון טארנאפאל אדער פון זבורוב, און דאמאלס פלעגט דער בלעכער נאכמאכן דעם נייעם פאטענט. אפילו אין חדר איריין פלעגן די קינדער גייען מיט לאמטערנעס.

אלס גרעסערער פארשריט דארף מען באטראכטן דאס איינפירן פון גאז-לאמפן אין שטעטל. אויך די דאזיקע לאמפן פלעגט יעדן פארנאכט אנצינדן דער פאליציאנט. וועז מ'האט דאס ערשטע מאל אנגעצונדן די גאז-לאמפן, האט זיך כמעט א האלב שטעטל, אין דער עיקר קינדער, זיך צוגעקוקט צום גרויסן וווּנדער פון שטארקן ליכט: "הוי! ווי ליכטיק איז איצט ביי אונז אין שטעטל — די לאמפן שיינען! ווי די לבנה!...

אדאנק דעם יידישן מיל-באזיצער האט יעזיערנע באקומען עלעקטריישעס ליכט. דאס שטעטל איז שוין געווארן מאדערניזירט. אמלענגסטן האבן זיך מיט ליכט באנוצט די בתי מדרשים און די שולן; די שולן פלעגן זיך באנוצן מיט לאנגע וואקס-ליכט און די בתי מדרשים מיט געווייגלעכע ליכט.

דער מארק-פלאץ

כ'וויל זיך אביסל אפשטעלן וועגן מארק-פלאץ. אייגנטלעך זענען געווען צוויי מערק-פלעצער: איינער איז צענטער פון שטעטל — דא האבן די פויערן אריסגעברענגט צום קלייניפארקויף עופות, תבואה, גרינצייג, פירות א.א.וו. און דער צווייטער פלאץ איז געווען מחוץ פונם צענטער — אזוי גערופענער "טארהאוויצא", אויף וועלכן ס'פלעגט זיך קאנצענטרירן דער האנדל מיט פערד און בהמות. אין א ירידּ-טאג זענען ביידע פלעצער געווען פול מיט פארקויפערס און קויפערס, ספעציעל אסיז און ווינטער, וועז די פויערן פלעגן ארויספירן זייערע פראדוקטן אויפן יריד.

אויפן מארק-פלאץ, אין צענטער, זענען געווען אסך פורן, באלאדן מיט עופות, תבואה, קארטאפל און אויבסט. ס'פלעגן דא אויך זיצן אויף פריספעס אדער שטיינער פויערטעס, וואס פלעגן ברענגען צו פארקויפן אייער, פוטער, קעז און

קלענערע מענגען פון אנדערע פראדוקטן, און די בעל-ביתטעס פלעגן דאס איינקויפן. ס׳פלעגן זיך דא ארומדרייען פארשידענע איינקויפערס, קלייניהענדלער פון תבואה א.א.וו. זיי פלעגן גייען פון פור צו פור, "אויסטאפן" די היינער, קאטשקעס און געזנז — און סוף-סוף קויפן א האן. ווינטערצייט פלעגט מען אויך דא קויפן געזנז צום האדעווען אויף שמאלץ פאר פסח, פלאמען — צו מאכן פאווידלע פארן ווינטער; מ׳דארף דאך ווינטער דאס ברויט פאר די קינדער מיט עפעס באשמירן — און וואס האט געשמעקט בעסער ווי פאווידלע?

אויף דער טארהאוויצע, ווי שוין געזאגט, פלעגט זיין א פערד און בהמה האנדל. דא האט מען געקאנט קויפן, פארקויפן און טוישן פערד, קי, קעלבלעך אויך ציגן און חזירים. יעדעס מין האט דא געהאט א באזונדערן פלאץ. די פערד און קי הענדלער האבן נישט געשטערט די חזירים הענדלער; די לעצטע פלעגן זיין נאר גויים. יעדע טראנזאקציע האט זיך דא געענדיקט מיט א "תקיעת-כף" און מיט פארטרינקען "מאהאריטש". גוט-באזיצערס, גוט-פאכטערס, סתם לאנד-ווירטן — יידן אדער גויים — פלעגן דא קויפן, פארקויפן און בייטן די בהמות. פאר יעדן מין זענען שוין געווען פאכלייט, וועלכע פלעגן "צוראטן" דעם קויפער און פארקויפער, פארמיטלען — און דערפון געהאט פרנסה. דא האבן זיך ארומגעדרייט פארשידענע פאכמענער. פאר בהמות זענען עס געווען שבח בראון, סאני ראזנפעלד; פאר פערד — איצי פוקס, מאטיע פוקס און לייבוש פוקס.

די קצבים פלעגן דא קויפן דעם באדארף פאר א גאנצער וואך. אויך די עקספארטערן פון בהמות און קעלבלעך, וואס האבן געהאט אין יעדן שטעטל זייערע איינקויפערס, פלעגן דא דעקן זייער געברויך. אויך די אייער עקספארטערן פלעגן דא האבן זייערע איינקויפערס, וועלכע פלעגן איינקויפן יעדע צאל אייער, וואס האט זיך נאר געלאזט.

די פלאגערס (אדער: א פריילעכע מעשה...)

5—6 וואכן פאר דער מוסטערונג, וואס איז געווען אין זבאראוו, פלעגן די שטעלערס נישט שלאפן און זיך פלאגן. די גאנצע נאכט ארומגעגאנגען און געזינגען; געגאנגען צו-פוס קיין זבאראוו, קאזלאוו, זאלאזשיץ; ביי יעדן בעל-בית פארלאנגט א טרינק בראנפן. און אזוי פלעגן זיי זינגען:

גיט אונז ארויס א גלעזעלע בראנפן,
וועלן מיר טרינקען לחיים;
ווינשט אונז, מיר זאלן זיין יידן
און עסן דעם רבינס שיריים...

לעצטנס האבן די בעלי-בתים נישט געגעבן קיין בראנפן ווי אין די אמאליקע צייטן, אבער גאט העלפט שוין ווי-עס-איז דעם שיכור און שיקט אים צו דעם ביטערן טראָפן.

איז אזוי געווען: די קלויז האט געבויט יהושע פלאם, א רייכער מענטש מיט אסך פעלד אין דאנילאוויץ, אבער ער איז געווען קינדערלאז. האט ער געבויט א קלויז און געגעבן א ספר-תורה אויף זיין נאמען און אויפן ווייבס נאמען. דער גבאי איז דארט געווען יעקב ראזן, א שיינער ייד, א שניט-קרעמער, א קהילה-ראדניק, און ער פלעגט שטענדיק האבן באהאלטן אין ארון קודש א שיינע פּאָר פלעשער 96-ער בראנפן. יעדן טאָג, נאָכן דאוונען, פלעגט ער געבן עטלעכע יידן צו טרינקען "לחיים".

אלס פלאגערס זענען מיר אין מוצאי-שבת אריין אין קלויז, ארויסגענומען 10 פלעשער יי"ש און אריינגעשטעלט אויף זייער פלאץ 10 פלעשער וואסער... אין דערפרי האט ראזן ארויסגענומען א פלאש צו טרינקן לחיים און דא האט ער דערזען, אז דאס איז וואסער. דער קלויז-גרינדער, יהושע פלאם, האט געוואלט מעלדן די זאך אין דער פאליציי; חושד געווען האט מען טאקע דעם שרייבער פון די שורות. נאר אינם עניין זענען אויך געווען אריינגעמישט עטלעכע זין פון בעלי-בתים פונם קלויז — האט מען די זאך אפגעווישט...

הרב ליפה שליטא
והרוקח לודוויג מינץ,
ראש הקהילה.

״וו מיר האבן אונזערע קינדערישע יארן פארבראכט...״

עפיזאדן פון יידישן לעבן אין יעזיערנע אין אנהויב יארהונדערט. דערציילט פון צ ב י ז מ ו ר ה.

דער יידישער יישוב אין יעזיערנע האט זיך גערעכנט פאר א פארגעשריטענעם און האט געהאט דאריבער דעם צונאמען ״אזערנער פאליסטראנטן״. אנגעקומען אהין בין איך יינגלווייז פונם דארף אסטאשאווצע, 3 קילאמעטער ווייט פונם שטעטל. אבער לאמיר קודם אביסל דערציילן פונם דארף.

*

אין דארף אסטאשאווצע האבן געווויינט ביי 300 משפחות, מייסטנס פון דער רוטעניש-אוקראינישער נאציאנאליטעט. ס׳האבן אויך געווויינט פאלאקן, וועלכע האבן זיך מיט גארנישט אונטערשיידט פון זייערע אוקראינישע שכנים. צווישן זיי אלע האבן אויך געווויינט 12 יידישע משפחות, פונאנדערגעווארפן אויפן גאנצן דאָרף; די יידן האבן זיך גאנץ גוט איינגעלעבט מיט זייערע גויישע שכנים. די יידן האבן ארויסגעצויגן זייער חיונה פון באארבייטן א שטיקל פעלד און אביסל צוהאנדלען. ס׳זענען אפילו געווען אזעלכע, וואס זענען עקאנאמיש זייער גוט געשטאנען — זיי האבן געהאט גרעסערע שטחים און געפירט גרעסערע מסחרים.

ביי אזא קליינער צאל יידן איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו שאפן זעלבסטשטענדיקע אינסטיטוציעס, רעליגיעזע אָדער קולטורעלע — האבן דאריבער די יידן צוגעהערט צו דער יעזיערנער יידישער קהילה און פון דארט האבן זיי געשעפט זייער באפרידיקונג פאר זייערע גייסטיקע און רעליגיעזע באדערפענישן. און אז מ׳האט געדארפן שיקן א יינגל אין חדר אריין — האט מען עס געשיקט קיין יעזיערנע, ווו ס׳זענען געווען מלמדים פון פארשידענע קאטעגאריעס, אנהויבנדיק פון דרדקי-מלמדים, וועלכע האבן געלערנט דאס קינד קמץ-אלף ביז גמרא-מלמדים. ביים דרדקי-מלמד האָט דאָס יינגל געלערנט ביז 5 יאָר. נאכדעם איז ער איבערגענגען צו א מלמד פון חומש מיט רש״י און שפעטער צום גמרא מלמד. אין יעזיערנע איז אויך געווען א יידישע 4-קלאסיקע פאלקס-שולע, ווו ס׳האבן אונטעריכטעט יידישע לערער — דאס איז געווען די בארון-הירש-שולע. פארשטייט זיך, אז דעם זעלבן קאנטאקט מיט יעזיערנע האבן געהאלטן

"וווּ מיר האבן אונזערע קינדערישע יאָרן פארבראכט..."

נאך אפאר יידישע דערפלעך ארום שטעטל, וווּ ס'האָבן געווינט צו ביסלעך יידישע משפחות.

אין דארף אסטאשאוצע זענען מיר געווען פון די אלטגעזעסענע משפחות מיין זיידע האָט שוין דארט געווינט אוּן אפשר אויך מיין עלטער-זיידע, נאך פון אנהויב 19-טן יאָרהונדערט. די דארפס-יידן האבן זיך רוהיק צוואמענגעלעבט מיט די ארומיקע במשך דורות. מיין פאטער איז געווען פון די בעלי-בתישע יידן אוּן געהאט אַן אייגן פעלד אוּן אויך געהאלטן די גלחישע פעלדער. ער פלעגט זיי דינגען ביים ארטיקן רוטענישן גלח אוּן יעדע פאר יאָר באנייען דעם קאנטראקט. אבער אלס יידּ איז ער געבונדן אוּן געקניפט מיט יעזיערנע. אוּן וווען כ'בין געווארן א גרעסער יינגל אוּן דער דארפס-מלמד האָט שוין מער נישט באגניגנט, האָב איך אנגהויבן גייען לערנען אין יעזיערנע.

געגאנגען בין איך יעדן טאָג צופוס. זומער איז דער וועג געווען זייער אַן אנגענעמער. מ'פלעגט גייען דורך גרינע פעלדער, באצירט מיט רויטע בלומעלעך. די פויגעלעך האבן געשווישטשעט... איבער מיר זענען געפלויגן די ווראנעס, וועלכע האָבן געמאכט קיילעכדיקע קרייזן אוּן געהאלטן אין--איין שרייען: "קרא-קרא!" זיי האבן געמאכט אין דער לופט אפאר הקפות אוּן דערנאך אראפגעלאזט זיך צו מיר. אוּן אז זיי האבן מיך דערזעען, האבן זיי ווידער אפגע־קראקעווט אוּן זיך באלד בארעכנט, אז פון דעם קליינעם הערשל וועלן זיי פרנסה נישט האבן... האבן זיי זיך אויפגעהויבן אוּן אראפגעלאזט זיך אביסל ווייטער, וווּ א גוי האט געאקערט דאס פעלד, אוּן פון די פריש פאראקערט ערד אנגעהויבן קלויבן די ווערעמלעך אוּן מיט אפעטיט זיי געשלינגען... זענען אויך אויפן וועג געווען גרינע לאנקעס מיט קליינע וואסערלעך. דאָרט פלעגן זיך ווידער דרייען הויכפיסיקע באטשאנעס אוּן מיט זייערע לאנגע שנובלען געזוכט זשאבעס... אויף דער ערד האבן זיי זיך נישט געקאנט לייכט באווגן. פלעג איך אונטערלויפן נענטער — אבער דער באטשאן האט לאנג נישט געקלערט אוּן שנעל אוועקגעפלויגן... כ'בין שטיין געבליבן, נאכגעקוקט אים אוּן געטראכט: "וועז איך זאל האבן פליגעלעך...". האב איך זיך ארומגעקוקט, אז ס'איז שוין שפעט אוּן מ'דארף שוין זיין אין חדר, אוּן געשטעלט שנעלערע טריט. אבער, אז ס'האט זיך נאך געטראפן עפעס א שמעטערלינג, האט מען ווייטער פארגעסן דעם חדר... אוּן אמאל פלעגן מיך טרעפן פאסטוכלעך אויפן וועג. "ווהין גייסטו יינגל?" האבן זיי געפרעגט. אוּן איך פלעג זיי ענטפערן: "וואס גייט אייך אַן?" דאָרויף פלעג איך קריגן אפאר גרויסע באדן. כ'פלעג אויך אמאל פארן מיט א פערד-

און-וואגן, אונזער אדער פון א שכן — אבער ווינטער און אסיען פלעג איך א גאנצע וואך פארבלייבן אין יעזיערנע; אויף שבת פלעגט מיך דער טאטע אהיימנעמען.

✶

אין יעזיערנע האב איך קענענגעלערנט דאס שטעטל. איך געדענק אירע מענטשן נאך פון סוף פריערדיקן יאר-הונדערט, ווען כ'בין נאך געווען א חדר-ייגל. מיין ערשטער מלמד איז געווען ר' אלתר, פנחס דעם שוחטס איידעם. דער חדר איז געווען אין מלמדס ווויגונג; אין דער זעלבער שטוב פלעגט ער עסן און שלאָפן. אין דעם ענגשאפט פלעגן די קינדער זיצן ביים טיש און לערנען פון סידור; מ'פלעגט נאכזאָגן דעם מלמד, וואס האט געזאגט. די תלמידים האבן פארן רבין — אזוי האבן זיי אים געדופן — געהאט דרך-ארץ און אים אלץ געפאלגט. פאר נישט פאלגן האט דער רבי זיך באנוצט מיט דראסטישע מיטלען, דער מינדסטער פון זיי פלעגט זיין א שטארק.

אין חדר פלעגן פארקומען, אזוי-צו-זאגן, פארשידענע אימפרעזיעס. חוץ חנוכה מיט אירע דריידלעך, וואס דער רבי פלעגט אויסגיסן פון בליי און זיי צעטיילן די תלמידים; פורים — די גרעגערס; ל"ג-בעומר, ווי ער פלעגט פירן די חדר-ייגלער אויפן "בארג סיני" מיט ביקסלעך — איז אויך פארגעקומען אפט "קרישמעליינען" (לייענען קריאת-שמע). ס'איז געווען א מנהג, אז ווען ס'איז געבוירן געוואָרן א ייגל און דאס קינד איז אלט געווָארן אפאָר טעג, פלעגט דער בעל-ברית פארבעטן צו זיך א דארטיקן מלמד ער זאל קומען מיט קינדער צו די קימפעטארין. די קימפעטארן, פארהאנגען מיט א ווייס ליילעך, צוזאמען מיט די בני בית, האבן געווארט אויף די געסט. דער רבי מיט די קינדער זענען אריין אין צימער און באלד האט ער אנגעהויבן מיטן "אל-מלך נאמן" און די קינדער האבן אים נאכגעזאגט מיט א שטארק-הויכן קול. די קינדער האט מען מכבד געווען מיט לעקעכלעך, דער רבי האט געמאכט א כוסע און איז לוסטיק אהיימגע-גאנגען מיט די קינדער.

איך געדענק אויך מיין גמרא--מלמד, ר' יעקב בילער ז"ל, א געטרייער מענטש און אפגעגעבן זיך צו די קינדער. א געוויסע צייט האב איך אויך געלערנט ביי ר' חיים לאכמאן, וועלכער איז אייגנטלעך נישט געווען קיין מלמד, נאר א קלייגער סוחר פון ברענהאלץ. נאר אזוי ווי די פרנסה איז געווען שוואך, און ר' חיים איז געווען א ייד א ידען, האט ער אנגענומען אפאר קינדער און מיט זיי געלערנט.

אין יאר 1898 האט מען מיך פארשריבן אין דער בארען-הירש שולע. דארט האט מען געלערנט לויט דעם רעגירונגס--פלאן. די לערנשפראך איז געווען פויליש, אבער רעליגיע האט מען געלערנט אין עברית. אטייל ארטאדאקסישע

קרייזן האבן נישט געהאט קיין חשק צו שיקן זייערע קינדער אין דער-דאזיקער יידישער שולע, צוליב דעם ריח פון אפיקורסות, וואס האט געשמעקט פון איר... מ׳האט טאקע דארט געלערנט בגילוי-ראש און די לערער זענען געווען פאר-געשריטענע מענטשן. דער לייטער איז געווען בלאושטיין און די לערערס: אימבער, פעלדמאן, די פריילינס פאוסט און בריק. נאכן פארענדיקן די 4 קלאסיקע שולע האב איך, פארשטייט זיך, ווידער פארגעזעצט אין חדרים.

✶

די ערשטע יאָרן פון יארהונדערט. ס׳האט זיך אנגעהויבן אנטוויקלען ביי דער יידישער יוגנט דער נאציאנאלער באוווסטזיין און דער ציוניזם איז אויך אנגעקומען קיין יעזיערנע... אפאר יידן האבן דאמאלט ארגאניזירט דעם ערשטן ציוניסטישן פאריין. מ׳פלעגט זיך צונויפקומען ביי ר׳ יוסף שטייגער (יאסיע יצחקס); זיין בידריק הייזל איז געשטאנען הינטן, אין מארק. דארט איז געווען א צייטונג. מ׳האט געלייענט און דיסקוטירט איבער די וועלט געשעענישן איבערן פאליטישן ציוניזם. דאס איז געווען דאס איינציקע ארט, ווו יידן פלעגן זיך צוזאמענקומען אויסער די בתי כנסת.

דער זעלבער יאסיע יצחקס האט זיך פארנומען מיט נאך כלל-טוערייז: צוזאמען מיט אנדערע יידן האט ער ארגאניזירט א גמילות-חסד-קאסע. אן ארימער ייד האט געדארפן אייגנטיפן אביסל סחורה פארן יריד, האט ער דארט געקריגן אביסל געלט דערצו אן פראצענט; זאל ער פארדינען אויף שבת. וועז ר׳ יוסף איז נפטר געווארן, האט די ארבעט פארגעזעצט זיין זון לוזער שטייגער, וועלכער איז אומגעקומען מיט אלע יידן אין דער גרויסער שואה.

✶

נאר די פאליטיק האט מען געקאנט הערן אויך אויף אנדערע פלעצער — בעיקר אין בית מדרש. ס׳איז דאן געווען די תקופה פון דער רוסיש-יאפאנישער מלחמה, אין יאר 1904. די יידן אין דער עסטרייכישער אימפעריע זענען דאן געווען פרא-יאפאניש און קעגן דעם צארישן רוסלאנד, ווי ס׳האט געהערשט דער אנטיסעמיטיזם. אזוי איז אויך געווען אין יעזיערנע. נאר מ׳האט זיך מתווכח געווען וועגן דעם רעזולטאט פון דער מלחמה, מ׳האט זיך ממש געקוילעט... מ׳האט נאכגעפאלגט די שלאכטן ווי ענגעראלן ממש. ר׳ נחום שיינהאוז, פנחס שוחטס זון, האט זיך באשטעלט אהיים א צייטונג ספעציעל פון לעמבערג (אין יעזיערנע האט מען אזא זאך נישט געקריגן...) און האט ליינענדיק געפירט די גאנצע סטראטעגיע פון דער מלחמה. די מאפע האט ער געהאט פאר די אויגן און ער האט פארויסגעזאגט, אז יאפן וועט געווינען. און אז יאפאן האט טאקע געווינען — האט מען אים א נאמען געגעבן "יאפאנטשיק"...

*

מאכט זיך אין יענע צייטן אוא מעשה: שלום פראנצאז, דער זון פון דעם רבינס גבאי, וועלכער איז געזעסן יומם-ולילה ביים רבין איז שטיבל און געלערנט, וועלכע האט געטראגן לאנגע פאות, א לאנגע קאפאטע און סאמעטענעם קאפעלוש, ווערט אין א שיינעם פרימאַרגן נעלם און אנטפלעקט זיך אין דער עסטרייך-הונגארישע הויפט-שטאט — ווין. דארט האט ער זיך אנגעטון מאדערנע קליידער, אפגעשוירן בארד און פאות און ווערט אנגענומען אין א מיטלשולע. פארענדיקט זי און פארשרייבט זיך אויף דער אוניווערזיטעט און פלעגט אהיימקומען צו די שוועסטער — די עלטערן האבן שוין נישט געלעבט. ער האט זיך פארענדערט, אז מענטשן האבן אים נישט דערקאנט.... דערנאך איז ער געווארן מאטעמאטיק לערער אין טארנאפאל.

צו דער צייט האט די יידישע יוגנט אין יעזיערנע בכלל זיך געגנומען רייסן אין די גרעסערע שטעטלעך. מ'האט געוואלט ווערן "מענטשן". ס'האבן זיך באוויזן יידישע באאמטע, יידישע גימנאזיסטן, און יונגווארג האט געזוכט תכלית.

ראש הקהל
מ. קלינגר,
איתמר כ"ץ
ומשה שמש (שורמן) —
בדרכם בעניין
ציבורי חשוב...

א. מ. פוקס

מיין שטעטל

(אויטאביאגראפישע נאטיצן)

מיין געבוירנאָרט, דאָס שטעטל יעזיערנע, אויף דער באן-ליניע לעמבערג-טאַרנאָפאָל אין מזרח-גאליציע — האָט פריער געהערט צו דער עסטרייך-אונגאַרישער מאָנארכיע, אונטער דער הערשאפט פון דעם קייזער פראַנץ-יאָזעף. נאָך דעם ערשטן וועלטקריג, אין 1918-20, נאָכדעם ווי די מאָנארביע איז זיך צעפאלן, האָט יעזיערנע, ווי גאנץ מזרח-גאליציע, געהערט צו דער רוטענער-רעפובליק. און דאן, ווען די פּאָלאקן האָבן געוווּנען דעם קריג קעגן די רוטענער (1920), האָט יעזיערנע געהערט צו פוילן. היינט געהערט מיין געבוירן-שטעטל צו דער סאָוויעטישער מערב-אוקראינעשער רעפובליק.

אין ערשטן וועלטקריג איז דער יידישער טייל פון יעזיערנע צעשטערט געוואָרן. שפעטער, אין דער צייט פון דער פוילישער הערשאפט (במשך 20 יאָר), איז דאָס שטעטל ווידער אויפגעבויט געוואָרן.

ביים אָנהייב פון דעם דייטש-רוסישן קריג, איז יעזיערנע געווען פארנומען פון די סאָוויעטן — פון סעפטעמבער 1939 ביז יוני 1941, ווען זיי האָבן פאר-לאָזט מזרח-גאליציע. ווען די היטלער-דייטשן זענען אריין אין יעזיערנע, אין יולי 1941, האָבן זיי אויסגעהרגעט א גרויסע צאל יידן.

✶

מיר זענען געווען 4 ברידער; איך בין דער עלטסטער. דאן יהושע, הערש און איתמר. דער מיטלסטער ברודער, הערש ז״ל, איז געהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן אין זלאָטשאָוו, צוואמען מיט זיין פרוי מרים און צוואמען מיט אלע יידן פון דער שטאָט, אין יאָר 1941.

מיין פאָטער האָט געהייסן חיים פוקס, די מאמע — פייגע. מיין זיידע-באָבע פון טאטנס זייט האָב איך נישט געקאָנט (מיין נאָמען איז נאָך דעם זיידען) כ׳וויים, אז ער איז געווען א קליינהענדלער מיט פראָדוקטן פאר די פויערים פון די גויישע גאסן. ער איז געווען א בעל תפילה אין דעם פראָסטן שולעכל פון דער גרויסער שטעטלשער שול. די באבע האָט געפירט א מילכיקס.

מיין טאטן האָט מען אין שטעטל גערופן אויף א צוגאָמען, חיים חנהלע סמעטאנקעס. מיין זיידע פון דער מאמעס צד האָט געהייסן שלום פוקס, די באָבע

האָט געהייסן לאהקע. די משפחות פון ביידע זיידעס זענען געווען קרובים. אויך דער זיידע שלום איז געווען א דאַרפסהענדלער מיט פויערישע פראָדוקטן, און אום זומער געהאלטן געדונגענע אויבסטסעדער אין די דערפער פון דער געגנט. די באָבע לאהקע האָט אין דער שטוב פונעם זיידנס גרויס הויז געפירט א בעקעריי פון ברויט, קוילישטן, זעמל, קיכלעך, בילקעס, זאלץ-בייגל, מאָן-פלעץ און אנדערע בעקעריי. די קונים זענען געווען די שטאָטלייט, די ארענדארעס פון די דערפער און פויערים. אלע ערב פסח האָט מען ביים זיידן און דער באָבן, אין דער געכשרטער גרויסער שטוב, געבאקן מצות פאר די שטאָטלייט.

די משפחות פון מיין טאטנס דריי ברידער און צוויי שוועסטער פון יעזערנע זענען אלע, פאר דעם ערשטן וועלטקריג, אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע און קיין ענגלאנד; אויך מיינע צוויי ברידער זענען אויסגעוואנדערט קיין לאנדאן.

מיין מאמע האָט געהאט אין יעזיערנע דריי שוועסטער און איין ברודער מיט גרויסע משפחות, מיט קינדער. זיי זענען כמעט אלע אומגעקומען דורך די נאצים. נאָר א גאָר קליינע צאָל פון זיי זענען, על פי נס, געבליבן לעבן. אויך פון מיין זיידע-באבע פון דער מאמעס צד זענען געווען גרויסע משפחות מיט אסך קינדער, פון ברידער און שוועסטערס אין יעזיערנע, אין זבאָראָוו, אין טארנאָפאָל, אין לעמבערג, אין טשערנאָוויץ. זיי זענען אלע אומגעקומען אין דעם היטלער-חורבן.

אין מיינע קינדער-און יוגנט-יאָרן בין איך, נאטירלעך, געווען פארבונדן מיט נאָענטקייט און אייגנקייט מיט די אלע אויסגעהרגעטע קרובים, פעטערס, מומעס, געשוועסטערקינדער מיט גענילן פון ליבשאפט. זיי אלע שטייען מיר פאר די אויגן מיט געפילן פון צער און הארצפיין און ביטערניש. געווען צווישן זיי אויך יוגנטפריינט, גוט באקאנטע, נאָענטע מענטשן. אלע פריצייטיק פארשניטן געוואָרן פון לעבן דורך פייער און בלוט און גרויזאם פארפייניקט און פארטילויקט, מיט מיתות משונות. די אלע הנאהבים-והנעימים, מיט זייערע ריינע נשמות, מיט מיין אינערלעכן ווייגעשריי פון טרויער צום הימל פאר זייער געהיילויקטן אָנדענק.

נייערט מיט די גענילן פון יזכור און צער טוט אויך ברענען אין מיין הארץ דאָס פייער פון שנאה און טויט-קללה אויף דעם דייטשן מערדער-פאָלק, וואָס האָט געפרעסן יעקבן און זיך געבאָדן אין ים פון דעם אומשולדיק פארגאָסענעם בלוט פון מיין לייבלעכן ברודער הערש און די אלע קרובים, און פון די אלע מענגען יידישע מענטשן און מיליאָנען פון יידישן פאָלק — אז גאָט זאָל אויסגיסן זיין גרימצאָרן אויף די נאצישע מערדער, אז עס זאָל זיי טרעפן גאָטס גערעכטע שטראָף; עס זאָל פון זיי קיין זכר נישט בלייבן אונטער דעם הימל.

2

איך שטאם אַפֿ פון דעם שיכט פֿראָסטע יידן, האָרעפֿאשניקעס, ערלעכע מענטשן, פֿארהאָרעוועטע ארבעטלייט, מיט ברייטע דאָרע פֿלייצעס און פֿאר-מאָזאָליעטע הענט; פֿרומע יידן מיט גאָטפֿאָרכט און מיט הויכן געזאָנג און געשריי אין די תפילות אין שול. גוטמוטיקע מענטשן, מיט הומאָר און גלייכוערטלעך, פֿאָלקסטימלעכע, פֿריינטלעך און לייטזעליק, געניגט צו טאָן מצוות, א שטייגער ווי לויפן ראטעווען ביי א שריפה, צי העלפן ארויסשלעפן א פערד וואָס איז פֿארזונקען אין א טיפן זומפ, אָדער זיך אָנגענומען די קריוודע פון א געראָטן אָרעמען מענטש. זיי זענען געווען ארבעטמענטשן, פֿארהאָרעוועטע, האָנטווערקער, טישלער, בעקער, שלאָסער, אָדער יאָריד-הענדלער, סאדאָווניקעס מיט פֿרוכט-הענדלער, דאָרפֿסהענדלער מיט פויערישע פֿראָדוקטן, ווי תבואה, פלאקס, רויוואקס, פעלן, האניג. אייניקע האָבן געהאט קלייניע פערד און וועגעלעך צו פֿאָרן איבער די דערפער, צי אויף יאָרידים, און אויב נישט מיט וועגעלעך, איז צופוס מיט שווערע זעק סחורות אויף די פלייצעס. זומער אוןווינטער. זיי האָבן ארויסגעצויגן די פרנסה מיט שווערער האָרעוואניע אין די וואָכנטעג. בלויז שבת און יום-טוב איז געווען אָפֿרוטאָג, איז געווען עונג שבת. זיי און זייערע פאמיליעס האָבן גענוג געליטן נויט און צרות און ביטערנישן. עס זענען אויך אזוי געווען שמחות, נחת פון קינדער. די יינגלעך זענען געגאנגען אין חדר, געלערנט ביים מלמד עברי, דאָוונען און חומש. דאָן האָבן זיי געלערנט א פאָר. די טעכטער, ווידער, די כלה-מיידלעך האָבן געלערנט עברי און עברי-טייטש פון דעם סידור, ביי דעם חדר-בעלפער. די טאטעס האָבן מיט שוועריקייט געצאָלט דעם מלמד די צוויי רייניש זילבער א זמן שכר לימוד.

אין דער היים האָבן די טעכטער ליב געהאט צו זינגען יידישע פֿאָלקס-לידער. זיי האָבן גוט געקענט רעדן די צוויי לאנדשפראכן, אוקראיניש און פויליש. זיי האָבן געארבעט ביי די באלעבאטישקייטן פון זייערע עלטערן, ביז צו זייער חתונה. זיי זענען געווען גוט און אָרנטלעך דערצויגן און אפגעהיט אין ריינקייט און צניעות. די מאמעס האָבן אָפּגעהיט פרומקייט, שבתים און יום-טובים געלייענט דעם טייטש-חומש און די תחינה. ימים-נוראים זענען זיי פארפוצטע געגאנגען אין דער וויבערישער שול דאָוונען, בעטן גאָט מיט געוויין און געשריי און הייסע טרערן פאר א גוט יאר מיט א גוט קוויטל, מיט געזונט און פרנסה.

די מענטשן פון מיין אָפשטאם האָבן וויל און געטריי, מיט שווערקייט און מיט ליבשאפט און מיט נויטן דערצויגן קינדער, צו גאָט און צו לייט און אויסגעגעבן זין און טעכטער צו מזל. זענען געווען ערלעכע פֿאָלקסמענטשן, א

גאנץ לעבן אײַנגעשפאנט אין יאָך פון ארבעט מיט אַרנטלעכער פירונג, גלייביק און לייטזעליק, מיט א ריינער בשמה און א גוט הארץ. זיי האָבן ערלעך געהאלטן און אָפּגעהיט די דינים און מנהגים פון יידישקייט און מענטשלעכקייט, מיט אהבת-הבורא און מענטשנוועדע, מיט פארערונג און געריכטיקייט פון מענטש און באשעפענים. די מאנסבילן האָבן גוט געקאָנט פונעם חדרלערנונג און ליב געהאט שבת-יום-טוב מיט תענוג צו לייענען אין עברי-טייטש די שיינע ווונדער-לעכע חומש-געשיכטעס פון דער הייליקער תורה. אָדער פלעגן לייענען מיט תענוג פון א קליין אלט אָפּגעניצטן ירושה-ספרל, א "חיי אדם" צי א "עין יעקב" צי "שבחי בש"ט" אין עברי-טייטש, די שיינע געשיכטעס און גאָט-ווונדער און פרומע פירונג פון הייליקע צדיקים און תנאים און לאמעדוואָוניקעס און רביים פון אמאָליקע צייטן. צי אויכעט לייענען א מעשה-ביכל, וואָס מען פלעגט קויפן פאר א גראצער ביי דעם בראָדער פאקנטרעגער אין מארק. זיי האָבן ליב געהאט צו האָרכן עמעצן דערציילן, צי אליין דערציילן א מעשה פון אמאָליקע צייטן מיט גזלנים און גזירות אויף יידן, מיט היידאמאקעס און היידוקעס און בייזע פריצים און ניסים און גאָטס הילף. צי אויכעט דערציילן עפעס א שיין שטיקל, אן אָפּגעטאָען קלוג שפיצל פון (א)פרים גריידינגער, צי די בראָדער לצים-זינגער, צי זאָגן א גלייכווערטל מיט געלעכטער. די מענטשן זענען נישט געווען קיין חסידים, נייערט, לויטן פאָלקסטימלעכן שטייגער פון די פרומע פראָסטע לייט, האָבן זיי געהאלטן פון רביס, זיי פלעגן גייען אלע יאָר חול-המועד-פסח זיך פראווען מיט א קוויטל און מיט א פדיון צום היימישן, אָזיערנער רבין און ארויסגענומען א ברכה מיט הצלחה.

דער יעזיערנער רבי איז געווען בארימט אין די ארומיקע שטעט, מיט א גרויסער צאָל חסידים, וואָס פלעגן צו אים פאָרן זיך פראווען. עס איז געווען א גרויסער מויער־הויף מיט א קליין און לערנערס. זיין נאָמען איז געווען ר' לוי יצחק מאנעסזאָן, פון דעם ריזשינער גזע. אין מיינע יונגטיאָרן האָב איך פיל מאָל געזען דעם רבין. ער איז געווען קליין און גאָר מאָגער פון געשטאלט, מיט אן איידל בלאס פנים און א קורצער ברוין-געזילבערטער באָרד און קורצע געקרייזלטע פאות, און ברוינע אויגן. שבת און יום־טוב איז ער געווען געקליידעט אין א ווייס אטלאסענעם גרין-געשטרייפטן כאלאט, מיט א ווייס־געפראנזעטן גארטל און א גרויסן גילדן-סויבלענעם ספאָדעק אויפן קאָפּ און ווייס-זיידענע שיך און זאָקן. אין דער וואָכן האָט ער געטראָגן א קיילעכן שווארץ סאמעטענעם הוט מיט א שווארץ זיידענער בעקעשע, מיט סאמעטענע ארבל און קליינע שווארץ-גלאנציקע לאק-שטיוועלעך. איך האָב שפעטער געהערט זאָגן, או דער רבי האָט געשריבן

א רעליגיעז פילאָסאָפיש ספרל. נאָר געהאלטן אין מיינע הענט און געזען האָב איך אזא געדרוקט העברעיש ספר, פון אן אנדערן רבי, צי א חסיד (דעם נאָמען געדענק איך נישט) מיט א הקדמה פונעם אָזיערנער רבין.

אין ערשטן וועלטקריג, 1914-18, איז דעם רבינס הויף צעשטערט געוואָרן, און דער רבי אליין מיט זיין זון, ר׳ משהלע, זענען געווען פליטים אין ווין. דער רבי איז באלד נפטר געוואָרן אין ווין אין דעם יאָר 1915. שפעטער מיט צוויי יאָר איז דאָרט אויך נפטר געוואָרן דעם רבינס זון.

מיט אסך יאָרן פריער איז געווען דער אָזיערנער רבי — דער רבי שלמהלע. ער איז געווען א ילד פון דעם שטעטל, פון דער צייט פון מיטן דעם 19־טן יאָרהונדערט, ווען דער קייזער פראנץ-יאָזעף איז ארויף אויפן טראָן, און איידער מען האָט אויפגעבויט די גרויסע שטיינערנע שפעטל שול (די דייטשן ימ״ש האָבן אין 1941 די שול פראברענט). דער רבי ר׳ שלמהלע איז געווען גאָר בארימט און פארערט פון די יידן, אויך פון די ארומיקע שטעטלעך און אויכעט פון די פויערים פון דער געגנט. די יידן האָבן אים געהאלטן פאר א הייליקן צדיק און לאמעדוואָוניק. מען פלעגט זיך ווענדן אים דערציילן פיל מופתים און זעלטענע געשיכטעס. ער האָט געווויזט ערגעץ אין א בוידעם-שטיבל, און ער איז געווען א שמש און א דרדקי-מלמד, געווען טויב און האלב בלינד. מען האָט דערציילט אז ער פלעגט אלע מאָנטיק אויפן יריד, אין אָזיערנע, ארומטראָגן א שעפל פריש וואסער פון דעם ברונעם און געגעבן צו טרינקען די פויערישע פערד פון די וועגענער, כדי צו טאָן א מצווה. מאנכע פויערים האָבן אים געצאָלט א האלבן גראצער, מיינסטנס גאָרנישט. די פויערים האָבן אים געפונפן: ״ספראָווידליווי ראבין״ שלאָמקע (דער אמתדיקער, ערלעכער רבי שלמהלע).

אויף דעם אָזיערנער בית עלמין האָב איך אייגנטאָל אין מיינע קינדער-יאָרן, ווען איך בין מיטגעגאנגען אין חודש אלול מיטן טאטן אויף קבר אבות, געזען דעם קבר-אהל פון דעם רבין ר׳ שלמהלע. אן אלט, קרום ברעטערן שפיץ-דעכל, באוואקסן מיט טונקל-גרינעם מאָך, מיט דארע כאפטע צווייגלעך, די וועגט-ברעט-לעך צעבראָכן, און דאָרט אינעווייניק, אין טונקעלן געשאָטן, איז אינמיטן גע-שטאנען א גרויער מצבה-שטיין, פון אויבן האלב פארקיילעכט, ווי טאָפל-לוחות, מיט אייגנעקריצטע לאנגע איידעלע דוכן-הענט, מיט לאנגע שמאָל-צענויפגעלייגטע פינגער-פאָר, און גאָר אָנגעבויגן, ווי א דארע פלייצע אונטער דער לאסט פון עלטער. איך האָב געזען פון אויבנאָן דעם נאָמען: פ״נ הצדיק רבי שלמה — גרויס אייגנעקריצט אין שטיין. די אנדערע אייגנעקריצטע ווערטער זענען שוין געווען גאָר אָפגעריבן, פארמעקט און פארטונקלט; כ׳האָב נישט געקענט מער לייענען.

4.

דער הויפט-האנדל און פרנסה פון מיינע משפחה-לייט זענען אין מיינע יונגט-יאָרן געווען דער פרוכט-האנדל פון די אויבסט-סעדער, וועלכע זיי האָבן אלע יאָר, אום זומער, געדונגען ביי די פוילישע פריצים, גוטבאזיצערס פון די דערפער פון דער געגנט: צום ערשטן זענען געווען קארשן, ווייגשל, מארעלן, און שפעטער עפל, בארן, פלאָמען, ניס. מען פלעג פירן די פרוכטן מיט פערד-און-וואָגן, באלאָדן מיט קאסטנס און זעק, אלע פארטאָג צום פארקויף אין יעזיערנע — אין מארק, צו די קרעמער און שטאָטלייט, אויף וואָג און מאָס, אגאנצן זומער — פון ערב שבועות ביז ערב ראש השנה. מיט דעם ריווח האָט מען זיך געטיילט; אויכעט מיט דעם ווינטער-אויבסט.

מיט די גרויסע גרינע הארטע זויערע עפל און הארטע גרויסע ברוינע דולע-בארן, וועלכע זענען ערשט אין די הארבסט-טעג צייטיק געווָארן — מיט זיי האָט מען זיך געטיילט און אָפגעשיט אין די ווינטשטוב-קאמערס אויף שטרוי, צום פארקויף אום ווינטער, וועו דאָס אויבסט איז געווָארן וויך און זיס-זאפטיק.

אויך מיין טאטע איז געווען א דאָרפסהענדלער און א שותף צו די געדונגענע אויבסט-סעדער, און א גאנצן זומער האָט ער געארבעט אין די סעדער; געהיט אין די נעכט די אויבסטבייטער פאר גנבים, און געארבעט זיין טייל ביים אראָפנעמען פון די ביימער און זאמלען און פירן מיט פערד-און-וואָגן דאָס צייטיקע אויבסט אויפן מארק צום פארקויף. אָפט האָט מיין טאטע אויך געהאט זיין אייגענעם פערד און וועגעלע. נאָר פריער האָט ער געהאט א שפייזגעוועלב מיט צעלניק און שפעצעריי, ביי דעם וועגזייט צום שטאָטמארק. ביז וואנען שקצים-גנבים האָבן איינמאָל בייגאכט אויסגענבעט אלע סחורות פון דעם געוועלב און מען איז געבליבן נקי.

איך געדענק פון יענער צייט, פון מיינע קינדער-יאָרן, אז עס איז געווען ביי אונז אין שטוב א גרויס אומגליק מיט צרות און נויטן און ביטערנישן. מיין טאטע, אן איידעלער, שטילער מענטש און שוואך פון געזונט, איז געבליבן אָן פרנסה און נישט געהאט צו וואָס זיך צו נעמען. איך געדענק, אז מיין מאמע איז דעמאָלט געפאָרן צום וויבערישן רבי לייזער קיין טארנאָפאָל, און דער רבי לייזער האָט געגעבן א ברכה און אן עצה טובה, אז מיין טאטע זאָל זיך נעמען צום האנדעל איבער די דערפער און מיט די סעדער אויבסטן, בשותפות מיטן זיידן שלום און די פעטערס — וועט ער מיט גאָטס הילף מצליח זיין און פארדינען פרנסה. האָט ער טאקע אזוי געטאָן. איך געדענק, אז מיין מאמע פלעגט שפעטער פיל רעדן וועגן דעם און דערציילן דעם מופת פון דעם רבין לייזער; אז פריער גאָט און דערנאָך דער רבי לייזער, איז אונזער פאמיליע

געהאַלפן געווארן — פלעגט זי זאָגן מיט א פרומער מינע און מיט טרערן אין די אויגן.

אויך מיין טאטנס ליימענע, קליינע כאטע איז געשטאנען ביים עק פונעם זיידנס גאָרטן. פון פאָרנט איז געווען געדיכט אָפּגעגרענעצט מיט בלומען-קוסטעס, קראָפּעווע כאפטעס, דערנער און ביימער, פון דעם רוטענער גלחס גאָר גרויסן הויף-גאָרטן, מיט אן אָפּשיט בערל און ליים-גריבער און דער גרויסער פלאץ פון דער טארגאָוויצע פונעם מארק-יאריד פאר חזירים, פערד און בהמות. דער געווײַנלעכער גרויסער מארק-פלאץ, מיט די יידישע ווויניהייזער און געוועלבער איז געווען אין מיטן שטעטל. אין דער נאָענט איז געווען די אלטע שטיינערנע שול, דער בית המדרש, דעם רבס הויז און אויך דער פוילישער און רוטענישער קלויסטער מיט די הויכע גלאָקנטורעמס. דעם חסידישן רבינס הויף מיט א גרויסן גאָרטן, איז געווען ביים זייט פון דעם שטיינערנעם קייזערשטראָז. אויך דער אלטער שטיינערנער בראָנפן-שענק-מויער מיט א גרויסן איינפאָר פאר פויערישע פערד און וואָגנס איז דאָרט געווען און שיינע מויערלעך פון פריצים און יידן-גבירים. אויך די אלטע מעל-מיל מיטן גרויסן הילצערנעם וואסער ראָד, ביי דער זייט וואסערשטראָם, פונעם ברייטן טייך מיט הויכע ווערבע-ביימער ביי די ברעגעס.

מיין זיידע שלום און די באבע לאהקע זענען געשטאָרבן אין יאָר 1910 אין יעזיערנע. מיין טאטע איז געשטאָרבן נישט פון עלטער, אין יאָר 1923, אויך אין יעזיערנע. מיין מאמען האָבן מיינע צוויי ברידער, יהושע און איתמר, באלד ארויסגענומען קיין לאָנדאָן. זי איז דאָרט געשטאָרבן אין הויכן עלטער אין יאָר 1943.

אין מיין היימשטעטל האב איך, ווי אלע ייִנגלעך פון די פאָלקס-יידישע פאמיליעס, געלערנט אין דער בארָאן-הירש שול און געמאכט 4 קלאסן. די אונטערריכט-שפראך איז געווען פויליש. אין חדר בין איך געגאנגען צום מלמד ר׳ לייזער ביק. כ׳האָב געלערנט עברי, חומש מיט רש״י און אַנהייב קאפיטלען פסוק און אַנהייב גמרא. שפעטער האָב איך זיך זעלבסט געבילדעט אין יידישער און וועלטלעכער קולטור.

אין מיינע ערשטע יוגנט-יאָרן, אין עלטער פון 14 יאָר, בין איך אוועק פון יעזיערנע אין דער גרויסער וועלט. א שטיק צייט האָב איך געלעבט אין לעמבערג, א קורצע צייט אין ניו-יאָרק, א לאנגע צייט, גאנצע 24 יאָר, אין ווין, 10 יאָר אין לאָנדאָן און א קורצע צייט אין פאריז. אין ווין האָב איך מיך, אין יאָר 1914, געשטעלט צום ערסטרייכישן מיליטער און געדינט בעתן ערשטן וועלטקריג ביי פארשידענע מיליטער-ארבעטן, דערהויפט ביי דער

באפעסטיקונג פון דער שטאָט ווין מיט אָקאָפעס און אנדערע מיליטעריש ארבעטן ביז דער גרענעץ פון אונגארן.

5

פון זינט דעם יאָר 1910 איז מיין שטאבילע פראָפעסיע א יידישער שרייבער. אין ווין, און שפעטער אין לאָנדאָן, בין איך געווען 24 יאָר א שטאבילער רעדאקציע-קאָרעספאָנדענט פון דער ניו-יאָרקער יידישער טאָגצייטונג "פאָר-ווערטס". אין ווין בין איך געווען א מיטרעדאקטאָר פון דער יידישער טאָגצייטונג "ווינער מאָרגנצייטונג" — "מאָרגן-פּאָסט" און פון דער ליטעראריש חודש-שריפט "קריטיק". איך בין געווען און בין א מיטארבעטער פון פיל יידישע צייטונגען און ליטעראריש זשורנאלן און זאמלביכער אין אסך לענדער, ווו איך האָב פּארעפנטלעכט מיינע דערציילונגען און ליטעראריש ארטיקלען. פון מיר זענען דערשינען ביז היינט 6 ביכער יידישע דערציילונגען (2 ביכער איבערזעצט אין עבריית און אסך דערציילונגען איבערזעצט אין דייטש, פויליש און אנדערע שפּראכן).

אין ווין בין איך געווען א בירגער פון דער נייער עסטרייכישער רעפובליק. אין דער היטלערצייט, אין ווין 1938, בין איך, מיט מיין פרוי סאָניא און מיט מיין טאָכטער לאָלא, געווען ארעסטירט אין א תפיסה און דאן אויסגערויבט פון אלץ, וואָס איז געווען אין מיין באזיץ. אויך א צאָל מאנוסקריפטן פון מיינע דערציילונגען און ארטיקלען האָבן די דייטשע געשטאפּאָלייט, ביי דער רעוויזיע אין מיין ווינונג, אוועקגענומען. דאן זענען מיר, איך און מיין פרוי און טאָכטער געפליכטעט פון ווין קיין לאָנדאָן.

6

עס איז מיר אויסגעקומען צו זיין אויף א באזוך אין מיין געבוירנשטעטל, אין יעזיערנע, ביים סוף פון ערשטן קריג, אין 1919.

דורך יעזיערנע זענען דורכגעגאנגן, מיט דעם קייזערשטראז, פון לעמבערג צו דער רוסישער גרענעץ, אהין און צוריק, פיל עסטרייכער און רוסישע קריגס-ארמייען. עס זענען געווען פילע שלאכטן אין דער געגענט. א גרויסע צאל שטעט און דערפער זענען אין דער געגענט צעשאסן געווארען. אויך אין יעזיערנע זענען פילע ווינהייזער צעשאסן און פארברענט געוואָרן. די יידן פון יעזיערנע — און אויך די יידן-איינוווינער פון די דערפער ארום — זענען אין דער צייט פון דעם ערשטן וועלטקריג אלע געפליכטעט קיין אונגארן, דורך די וועגען פון די קארפאטען בערג. אין אן אָרטשאפט אין אונגארן איז געווען א לאגער מיט בארעקען פון יעזיערנער יידישע פליכטלינגע.

ביים ענדע פון קריג, אין 1918-19, זענען די יידן-פליכטלינגע צוריק-געקומען קיין יעזיערנע. א גרויסע צאל פון זייערע ווינהייזער זענען געווען צעשטערט, די געוועלבן אויסגערויבט, פארברענט. די פרנסות זענען געווען געבראכן און עס האט געהערשט ארעמקייט און נויט. די הערשער זענען דאן געווען די רוטענער. די רוטענישע הערשאפט איז אבער נישט געווען שטאביל. די רוטענער האבן דאן אין גאנצן לאנדטייל מזרח-גאליציע געפירט קריג מיט די פאלאקען. עס איז אויך געווען דער בירגערקריג פון סאוויעט-רוסלאנד ביי די גרעניצן פון מזרח-גאליציע (1919-20). די פעטליורע-זעלנער-היידאמאקעס, האבן אין יענער צייט פאגראמירט די יידישע באפעלקערונג פון אוקראינע און האבן אויך געפלינדערט און געהרגעט יידן אין פילע גרענעץ-ערטער, אין מזרח גאליציע. די רוסישע רויטע ארמיי האָט געשיצט די יידישע באפעלקערונג און פארהיט די יידן פון פאגראמען. דורך יעזיערנע זענען געגאנגען אין יענער צייט טיילען פון פעטליורעס ארמייען, דאס טיילען פון דער רויטער ארמיי פון די רוסישע באלשעוויקעס און דאן פוילישע לעגיאנערען-סאלדאטען פון דער נעווראל האלער ארמיי. די פוילישע האלערטשיקעס-זעלנער, האבען אין יענער צייט געהרגעט יידן, אין לעמבערג און אין אנדערע שטעט פון גא-ליציען.

די שלאכטפראנטען זענען געווען אין דער געגענט פון זלאטשאוו. מזרח גאליציע איז געווען באזעצט פון רוטענער מיליטער און אינגאנצען אפגעשניטען פון דער אויסערליכער וועלט, אן פאסטפארבינדונג און אן באן-פארקער פאר דער ציווילער באפעלקערונג. קיין ווין זענען דאמאלס אנגעקומען צו די יידן טרויריקע נאכריכטען וועגען די פעטליורע-פאגראמען אויף די יידן אין די שטעט אין אוקראינע און וועגען די רדיפות און הריגות פון יידן אין גאליציע.

אין יענער צייט האב איך געלעבט אין ווין מיט מיין פאמיליע, מיין פרוי און טאכטער קינד און איך בין געווען א רעדאקציע-שרייבער פון דער יידישער טאג-צייטונג "ווינער מארגענצייטונג". איך בין דאמאלס געשיקט געווארן פון דעם יידישן נאציאנאלראט אין ווין, און פון דער "ווינער מארגענצייטונג" צו מאכען א רייזע קיין מזרח-גאליציע, צו זען די לאגע פון די יידן דארט, אין שטעט און ערטער, און ברענגען קיין ווין די ריכטיקע נאכריכטען. מיין רייזע איז געווען, אין אנהויב יאר 1919, זייר שווער. איך האב געמוזט פארען וואכנלאנג מיט דער באן איבער גאנץ אונגארן, דורך בודאפעסט, מונקאטש, דאן דורך די קארפאטן-בערג, ביז וואנען איך בין אנגעקומען "אונטן-ארום" קיין גאליציע, איבער סטרי קיין טארנאפאל.

די גרויסע שטאט טארנאפאל איז געווען האלב צעשאסען; די געשעפטן אויסגערויבט. בלויז א קליינע צאל יידן, צוריקגעקומענע פון די פלוכט-ערטער, זענען געווען אין שטאט ארעמע, אויסגערויבטע און פילע פון זיי מיט פארבינדענע קעפ, פון די קלעפ פון די פעטליורע-זעלנער, וועלכע זענען געווען די הערשער אין דער שטאט און האָבען גערויבט און געפלינדערט די יידן.

קיין באן רייזע איז דעמולט נישט מעגלעך געווען פאר ציווילע מענטשן. איך בין געפארן אין די געגענטן, אין די מוראדיקע קעלטן מיט פרעסט און שטורמווינטן, מיט פויערישע שליטענס, פאר פיל געצאָלט. אין די נעכט האבען אין די שנייפעלדער געוואיעט וועלף. ביי די יידן אין די געגענטן איז אומעטום געווען די זעלבע ביטערע לאגע — ארעמקייט, רויב, רדיפות; מען האָט קוים איבערגעלעבט די טעג און נעכט, מיט פיין און שרעק.

די יידישע יוגנט, זעלנער צוריקגעקערטע פון דער עסטרייכער מלחמה, האָבן זיך געהאלטן מוטיק און האבן מיט שווערקייטן געפירט קליין האנדעל און האנטווערק און האבן געהאָלפען מיט פרנסה די געבראכענע עלטערן.

איך בין, נאטירלעך, באלד געפארען קיין יעזיערנע, צו זעען זיך מיט מיינע עלטערן און פאמיליע-מענטשן, וועלכע זענען אויך ערשט געהאט צוריקגעקומען אהיים פון די פלוכט. ביי מיין רייזע אין די געגענטן פון טארנאפאל בין איך אנגעקומען בין פידוואלאטשיסק, די גרענץ-שטאָט פון גאליציע און רוסלאנד. אין דער שטאט זענען געווען א קליינע צאל פאראַרעמטע יידן האנטווערקער. ווערענט מיין רייזע אין יענע געגענטן בין איך געווען עטלעכע מאל ארעסטירט אין די הענט פון די פעטליורע-זעלנער, הייזאמאקסן, נאר איך האב געהאט גוטע רייזע-דאקומענטן און צייטונג-דאקומענטן פון ווין. ארענטלעכע רוטענער, מיליטערבעאמטן, האבן פארהאָלפען מיך צו באפרייען פון די ארעסטן.

די יידן זענען נישט געווען געוואָרען צו דעם רוטענער-מיליטערדינסט, עס איז אויך נישט געווען קיין ציווילע, אדער מיליטעראמטלעכע יידן-פארפאלגונג פון דער רוטענער-רעגירונג. גילטיק איז געווען דאס בירגער רעכט, וואס די יידן האבען געהאט פון דער אויפגעלייזטער עסטרייכער מאָנארכיע. עס זענען פארגעקומען אייניצעלנע פאלן פון רויב, שלעגעריי, און הריגה אויף יידן, אין טייל ערטער, אבער, האט די רוטענער-רעגירונג אין אלגעמיין פארהיט מערדערריי אדער פאגראמען אויף די יידן אין מזרח גאליציע. דאקעגען האבען די יידן-הריגות און פאגראמען געבישעוועט אויף דער אנדערער זייט גרענץ, אין דער רוסישער אוקראינע, פון די בלוטיקע הענט פון דער פעטליורעשער היידאמאקן ארמיי, וואס האט געפירט דעם קריג קעגן דער באלשעוויסטישער רויטער ארמיי,

ווי אין קיעוו, וויניצע, פראסקוראוו, וואלאטשיסק און אנדערע שטעט און ערטער.

דעם 29טן יאנואר 1919 בין איך געווען אין טארנאָפאָל, און איך האָב זיך דערוווסט פון עסטרייכער קריגסגעפאנגענע זעלנער, וועלכע האבן זיך צוריק-געקערט פון רוסלאנד, וועגען דעם מוראדיקן פאגראם אויף די יידן אין דער גרויסער שטאָט פראסקוראוו, וואָס איז מיט אטאָג פריהער דארט פארגעקומען. די פעטליורע-זעלנער-כוליגאנעס האבען אין יענעם טאָג אויסגעהרגעט 15 הונדערט יידן פון פראסקוראוו, נאכדעם ווי די רויטע ארמיי האָט פארלוירן די שלאכט און איז אוועק, און די פעטליורע-ארמיי האט פארנומען די שטאט.

די פיינטלעכקייט פון די פוילישע נאציאנאליסטען פון דעם גענעראל האלערס ארמיי צו די יידן אין מערב-גאליציע ביז לעמבערג, און אין אנדערע שטעט און ערטער צום מזרח, דעסגלייכען די פאגראם-שנאה פון די אוקראינער נאציא-נאליסטען-זעלנער פון דער פעטליורע ארמיי, ווי אויך פון פוילישע רעאקציא-נערע געזעראלען און פאליטיקער, האט זיך אין יענער פינסטערער צייט געזומען דערפון, וואס זיי האבן באשולדיקט די יידן, אז זיי האלטן מיט די קאמוניסטן, אז פיל יידן זענען פירער פון דער קומוניסטישער רעוואלוציע, ווי טראצקי, זינאוויעוו, יפה, ראדעק און אסאך אנדערע, ווי דער יידישער פירער פון דער קאמוניסטישער רעוואלוציע אין אונגארן, בעלא קון און אנדערע. עס האט אין אלגעמיין געהייסן "יידישער באָלשעוויזם", וועלכער איז כלומרשט דער פיינט פון דעם באפרייעטען בירגערלעכן פוילן און פון דער נאציאנאליסטישער אוקראינע, און אז זיי פירען קריג קעגען "די יידן און די קאמוניסטען".

ריכטיק איז, אז אין סאוויעט-רוסלאנד און אין אונגארן איז די יידישע אינטעלעגענץ און יידישע ארבעט מאסען געווען דעמאָלט איינגעגלידערט אין די קעמפער-רייען פון דער קאמוניסטישער רעוואלוציע און די גאנצע יידישע יוגנט איז געווען פון די בעסטע זעלנער-קעמפער אין דער רויטער ארמיי, אין יענער קריגסצייט, מיט די העכסטע מיליטעריישע אויסצייכנונגען און מיט פילע יידישע קעמפער פארלוסטען אויף די שלאכטפעלדער.

די פאגראמען אויף די יידן אין די שטעט און ערטער אין דער אוקראינע, וועלכע עס האבן דורכגעפירט די באנדעס זעלנער-כוליגאנעס פון די קעגנרע-וואלוציאנערע נאציאנאליסטישע ארמייען פון די צארישע געזעראלן פעטליורע דעניקין, קאלטשאק און אנדערע — האבן די יידן אפגעקאסט טייכן בלוט. עס זענען אויסגעהרגעט געוואָרן, לויט די היסטאָרישע דאטען און צאָלען, העכער א האלבער מיליאָן יידן אין דער אוקראינע און אנדערע געגענטן.

אט מיט די טרויעריקע נייעסן וועגן דעם שלעכטן מצב פון די יידן אין

מזרח-גאליציע און וועגן דעם פאַגראַם אין פראסקוראוו, און די הריגות אויף יידן אין אנדערע ערטער אין אוקראינע, וועלכע איך האָב זיך דערוווסט וועגן מיין רייזע אין די געגענטן פון מזרח-גאליציע, האב איך זיך באלד צוריקגעקערט קיין ווין און איך האָב באלד געשריבען וועגן די מוראדיקע געשעענישן א צאל ארטיקלען אין דער "ווינער יידישער מארגן-צייטונג". מיינע ארטיקלען זענען איבערגעדרוקט געווארען אין די יידישע צייטונגען אין אמעריקע, אין פוילען און אין אנדערע לענדער און די דארטיקע יידן האבן זיך דערוווסט איינצלהייטען וועגן די טרויריקע געשעענישן. איך האָב אויך שפעטער געשריבן א צאל דערציילונגען מיט טעמעס וועגן דעם איבערבירוך און דעם שווערן לעבן פון די יידן אין די מזרח-גאליציישע שטעטלעך אין יענער קריגס-צייט און זיי פארעפענטליכט אין פילע צייטונגען, זשורנאלען און ליטעראריש זאמלביכער.

✶

אין לאָנדאָן האָבן מיר איבערגעלעבט דעם צווייטן וועלטקריג מיט דעם "בליץ" פון די היטלערבאָמבעס. אין יאָר 1950 האָבן מיר אויסגעוואנדערט פון לאָנדאָן און זיך באזעצט אין ישראל, אין תל-אביב.

י. א. ליסקי
לאנדאן

דאס יידישע ליד

לערנט זיי ליינען אייך א ליד —
א ליד געשריבן פון א יד.

ניט א ליד מיט לידער גלייך —
וואקסט ארויס א יידיש ליד.

א ליד געשריבן פון אן יד —
אויסגעצייטיקט האט זיך אין געמיט.

עס איז דער ציטער אין דעם ליד —
דער איינציקער סימן פון א יידיש ליד.

מיט דעם כוח פון זיין לאנד —
גייט ארום דאס ליד.

דאס ליד געשריבן פון א יד —
טראגט דעם ציטער פון דעם נביא
אין געמיט.

געשריבן האט דער נביא מיט א ברען
זיין ליד —
עס איז דער ברען, דער כוח פון
דעם ליד.

פון זיין ליד, דעם ברען און דעם
ציטער —
טראגט דער דיכטער, אין יעדן גליד.

דורכגעברענט דאס ליד אין זיין געמיט —
פארשרייבט דער דיכטער, דעם ציטער
פון זיין ליד.

(פון "געזאנגען צו מדינת ישראל"
לאנדאן 1968 ; ליסקי — פריער פוקס)

ליפא פישער
תל-אביב

צו דער אנטוויקלונג פון שטעטל

צו דער אנטוויקלונג פון שטעטל יעזיערנע האבן יידן אסך בייגעשטייערט, אנהויבנדיק שוין פון אויסערלעכן אויסזען. די הייזער, וועלכע האבן געהערט צו יידן האבן זיך אונטערשיידט מיט זייער שענערן אויסערליכן אויסזע, איבערהויפט די ניי-אויפגעבויעטע. זיי זענען געווען העכערע, געבויעט פון ציגל אויף העכערע פונדאמענטן; די דעכער באדעקט מיט בלעך. אויך אינערווייניק זענען די יידישע הייזער געווען מער עסטעטיש. די בריקן פון האלץ, גרויסע פענסטער, וועלכע האבן זיך געפנט. דאס האט אויך משפיע געווען אויף דער נישט-יידישער באפעלקערונג. ס׳פלעגן זיך באווייזן נייע הייזלעך, וואס האבן געהערט צו גויים, מיט בלעכערנע דעכער אנשטאט שטרויענע ביז איצט. אויך אויף אנדערע געביטן האבן יידן משפיע געווען. למשל, די בעסטע נישט-יידישע בעלי-מלאכות זענען געווען די יעניקע, וועלכע האבן זייער מלאכה געלערנט ביי יידן...

אין אלגעמיין איז דער יידישער יישוב אין יעזיערנע געווען אן אלטגעזעסענער; ס׳זענען שוין דא געווען יידן נאך אין די צייטן פונם פוילישן מלך סוביעסקי, צו וועמען דאס שטעטל האט איבערהויפט אנגעהערט. דער מסחר איז שוין דאמאלס געווען אין יידישע הענד. די קרעטשמעס און אייגנפאר-הייזער זענען געווען אויסשליסלעך יידישע. אין יאר 1860, בערך, איז דער יעזיערנער גיט פון גראף לובאמירסקי איבערגעגאנגען צו דעם יידן מענדיל יאמפאלער; דער פוילישער פריץ האט נאכן אפשאפן פון פאנשטשינע (אלט-פעאדאלישע ארדנונג) נישט געקאנט מער פירן זיין אגראריש פארמעגן און, ווי מ׳האט דערציילט, באנקראטירט. יאמפאלער, דאקעגן, האט זיך צוגעפאסט צו די נייע באדינגונגען און געמאכט פון די פארלאזטע פעלדער א בליענדן גארטן.

און דאס יעזיערנע גיט, געפירט דורך א פרומען יידן, איז געווארן א שם-דבר אין דער געגנט. אין יאמפאלערס הויף איז אויך געווען א גרויסע ספירט פאבריק. די פאבריק האט זיך געפונען אין א מאדערנעם בנין מיט א הויכן קוימען; ווען די פאבריק איז צעשטערט געווארן דורך דער אפטרעטנדער רוסישער ארמיי אין 1915, איז דער קוימען איבערגעבליבן און געשטאנען נאך אסך יארן. א גרויסע באדייטונג פאר דער עקאנאמישער אנטוויקלונג פון שטעטל

איז געווען דאס אויפבויען פון דער ערשטער מעכאנישער מיל פון ר׳ וואלף פישער אין די ערשטע יארן פונם יארהונדערט, וועלכע האט באדינט די יעזיערנער אומגעבונג.

פון פרייַ בארופן זענען געווען: דער ד״ר הירשהארן, וועלכער איז געווען דער אייניציקער מעדיצין דאקטאר אין שטעטל און אין דער אומגעבונג ביז 1910 בערך; אויך די אייניציקע אפטייק איז געווען פון ל. מינץ, וועלכע האט עקזיסטירט ביז 1940. ס׳ווייזט אויס, אז די אויבנדערמאנטע זענען בכלל געווען די ערשטע אינם שטעטל אין זייער בארוף. זיי זענען געקומען קיין יעזיערנע אין די 80־ער יארן. ס׳זענען אויך געווען אביסל לערערס פון דער בארון-הירש שול. ס׳זענען שוין געווען פארן ערשטן וועלט-קריג נאך קולטורעלע טוערס, יידישע שרייבערס ווי שמואל־יעקב אימבער, א. מ. פוקס, וועלכע האבן שוין געהאט א וועלט-נאמען. פארשטייט זיך, אז פראפארציאנעל זענען יידן אין יעזיערנע אין דעם געביט ווייט איבערגעשטיגן די נישט-יידישע איינווינער.

צו סוף: דער יעזיערנער צדיק ר׳ שלמהלע, וועלכער איז אין זיינע יינגע יארן געווען א דארפסגייער און איז צו זיין הויכער מדרגה נאמינירט געווארן פון פראמישלאנער רבין, ר׳ מאירל. ווי אויך דער באקאנטער רבי, ר׳ לוי-יצחק מאנסאן, פון דער ריזינער שושלת. זיין הויף איז געווען א שם-דבר אין דער חסידישער וועלט און האט צוגעצויגן אין שטעטל אריין אסך חסידים פון דער עסטרייך-הונגארישער מאנארכיע. אויך די נישט-יידישע באפעלקערונג האט זיך פארטראגן צום רבין מיט גרויס יראת-הכבוד. דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה און דאס פליכטן פון רבין קיין ווין האבן פארענדיקט די עקזיסטענץ פון דער רבנישער דינאסטיע אין יעזיערנע.

ש. י. אימבער

אויף מיין קבר

זון מיינער, טאנץ אויף מיין גרוב, איך הער דיין געזאנג,
רוף מיך ביים נאמען און הויך קוש מיך אין שטילסטן געדאנק.
זעץ דיך אנידער אין גראז — גראז איז דאך דא אויף מיין גרוב —
און טראכט, אז צווישן טויזנט האב איך אויך דיך ליב.
ווין, **1921.**

גאדל פוקס

מלאכה און קליינהאנדל אין יעזיערנע
בעלי־מלאכות

יעזיערנע איז נישט אפגעשטאנען מיט גארנישט פון אנדערע יידישע שטעטלעך אין גאליציע און אסך אינזיכטן; אויך נישט מיט מלאכה און האנדווערק. ס׳זענען דארט געווען בעלי־מלאכות פון פארשידענע צווייגן: סטאלארעס, בלעכער, קאוואלעס, מולארעס (מויערער), שנייידערס, שוסטערס, קירזשנערס, בעקערס, קצבים, טרעגערס א.א.וו.

אלי כראפ מיט זייגע דריי זין זענען געווען בארימטע בוי־סטאלארעס. זיי האבן געפירט א גרויסע ווערקשטאט און געארבעט פאר דער גאנצער סביבה. די גאנצע ארבעט איז געווען האנדארבעט. א גרויסן פארנעם אויף דער גאנצער געגנד האט אויך געהאט ישראל סאקאלסקי — ער איז געווען דער בעסטער שמיד. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האט ער געארבעט אין קוזשניע צוואמען מיט זיינע צוויי זין. ביי אים האבן זיך אויסגעלערנט די מלאכה אסך נישט־יידן. יידן און נישט־יידן האבן נוהג־כבוד געווען אין אים. אויך חלוצים פלעגן זיך ביי אים לערנען דאס פאך פארן עולה זיין קיין ארץ ישראל.

א גוטער מולער איז געווען נפתלי. ער האט עס אויסגעפירט די פאראנטווארטלעכע בוי־ארבעטן פאר פריוואטע און רעגירונגס אונטערנעמונגען. ער האט אויפגעבויט דאס גמיינדע הויז, די שוץ־שטיינוואנט אין מארק־גאס, וואס האט אונטערגעהאלטן דעם באדן, אנהויבנדיק פון משה וויזעלטיר ביז יעקב פוליוער. ער האט אויך געבויט די צוויי שולן און דעם קלויסטער.

ס׳זענען געווען אין שטעטל א פאר יידישע בלעכערס: יצחק לעכאוויץ האט פארנומען אן אנגעזעען ארט אין דער האנדווערקער משפחה. ער איז אויך געווען א כלל־טוער, א מיטגליד פון קהל־ראט און גבאי אין בית־כנסת. ער האט אויך באשעפטיקט די זין און אנדערע ארבעטער. געצל דער בלעכער, וועלכער איז געווען פארנומען נאר מיט זיין טאג־טעגלעכן לעבן און שטענדיקער ארבעט, כדי מפרנס צו זיין זיין גרויסע משפחה. אויך זענען געווען מאיר זילבערבערג, אברהם קורצראק און ברודער שלמה. דער לעצטער איז, אלס עסטרייכישער סאלדאט, געפאנגען געווארן אין רוסישן געפאנגנשאפט (1915) און האט זיך נישט מער צוריקגעקערט. די אלע זענען געווען די תלמידים פון יצחק לעכאוויץ. איינער פון זיינע תלמידים איז אויך געווען יהושע פוקס, וועלכער געפינט זיך אין לאנדאן.

דער שניידער בערל בערנשטיין איז געווען א פיינער בעל-מלאכה און אויך א באווסטזיניקער מענטש. ר׳איז געווען א בעל-קורא אין שולעכל. ער האט אויך געהאט בכבודיקע קינדער; איין זון איז געווען א מעדיצינער, ד״ר ניסן בערנשטיין, דער צווייטער א דענטיסט און דער דריטער, משה, איז געווען א שניידער.

ס׳איז אין יעזיערנע אויך געווען א שוסטער מיטן נאמען בערל בערנשטיין. ער האט געווויינט אין צענטר פון שטאט און איז געווען אן אנגעזעענער בעל-בית. ס׳פלעגן ביי אים ארבעטן געזעלן, אמייסטנס נישט-יידן. ס׳איז אויך געווען דער שוסטער מוניע בלאושטיין, וועלכער האט די מלאכה זיך אויסגעלערנט ביי בערלען.

כדאי צו דערמאנען פרויען, וואס זענען געווען שניידערינס. בתיה זילבערבערג איז געווען באקאנט אלס גוטע דאמען-שניידערין און האט באשעפטיקט א פאר שניידער-מיידלעך, יידישע און נישט-יידישע. בתיהס שוועסטער, רייזל קורצראק, האט זיך אויך פארנומען מיט שניידעריי. אויסער זיי זענען אויך געווען ספעציעלע וועש-שניידערינס (שוואטשקעס) — די צוויי שוועסטער רחל און אסתר בראון.

דער קירזשנער יוסף אקזן פלעגט נייען פעלצן און היטלען פאר די פויערן פון העכטן פוטער אדער פון איבערצוג — דאס איז געווען די נאציאנאלע קליי־דונג פון די ארטיקע פויערן. דאס איז געווען, אזוי־צוזאגן, א קונסט ארבעט מיט ספעציעלן סיסטעם. ער פלעגט זיין פראדוקציע פארקויפן אויף די ירידים.

ס׳זענען אויך געווען אין יעזיערנע פאכן און פאכמענער, וועלכע זענען נישט געווען שטארק פאפולער. למשל, גאנטע שלעגערס און אזוי געהופענע ״דרוקערס״. די פויערן פלעגן ברענגען זייער לייוונט, אייגענע פראדוקציע און פאר אייגענעם געברויך, צום פארבן (דרוקן). דאס פלעגט געמאכט ווערן נאר אויף איין זייט. דער דאזיקער דרוקער ווי אויך דער גאנטע שלעגער (וואס האט באדעקט די דעכער) זענען געווען פארקערפערט אין איין-אין-דער זעלבער פערזאן... דאס איז עס געווען ר׳ ישראל ווינטער. זומער פלעגט ער באדעקן די דעכער און ווינטער האט ער געפארבן (געדרוקט) די לייוונט זייערע פאר זייערע זומער-מלבושים, הויפטזעכלעך פאר די מענער אין די דערפער.

די קצבים האבן פארנומען אין שטעטל א בכבודיקן פלאץ. כ׳געדענק א פאר קצבים: הערש כץ, שבח בראון, גרשון קורצראק, אברהם צאצקעס און לייביש ראזנפעלד. דער לעצטער האט איבערגעלאזט א דור קצבים — זיינע 3 זין: יצחק, יהודה-הערש, אייזיק-וואלף. אויך נתן בראון האט זיך געעכנט פון די יונגערע קצבים אין שטעטל.

גרויפן מילעכלעך און אלעינעס

כדאי צו דערמאנען אזעלכע קליינע אונטערנעמונגען ווי גרויפנמילעכלעך און אלעינעס; אין די לעצטע פלעגט מען מאכן אייל פון סימיע און לאן. די פויערן פלעגן ברענגען די רויע פראדוקציע און זי מאלן. דאס גרויפן מילעכל האבן זיי באוויזן מיט "אייגענע" כוחות. אזוי אויך דאס אייל-מאשינדל. יעדער פויער, וועלכער האט געברענגט צו מאכן גרויפן האט אליין, מיט אייגע הענד, געדרייט דאס מילעכל... די אייגנטימער פון מילעכל פלעגן נעמען א געוויסן אפצאל פארן באנוצן זיך מיט דער מאשין; די אייגנטימער פלעגן גלייכצייטיק דינגען אלס מילנער. זיי פלעגן רעגולירן דאס מילעכל, כדי די ארויסגעגעבענע פראדוקציע זאל זיין צופרידנשטעלנד. און אזא מילנער קאן מען פארעכענען פאר א בעל-מלאכה.

אין די צייטן פארן ערשטן וועלט-קריג זענען די דאזיקע אייניריכטונגען געווען זייער פרימיטיוו, אבער וואס ווייטער האבן די אייגנטימער פארפאלקאמט זייערע אונטערנעמונגען. למשל, דאס אייל מאשינדל איז זייער א פשוטע זאך, אבער אין די שפעטערדיקע יארן איז דאס פארביטן געווארן מיט אן אנדער כלי, אויסגעארבעט אין א פאבריק, וואס האט פארלייכטערט דאס מאכן, פארקירצט די ארבעטס-צייט און אויך פארבעסערט די פראדוקציע.

אין יעזיערנע זענען געווען 2—3 אזעלכע אונטערנעמונגען. זישע פערל-מוטער פלעגט מאכן גרויפן און אייל, און צוזאמען מיט זיינע זין געהאט פרנסה. נאך אזא אונטערנעמונג האט געהאט א געוויסער שאול גאלדבערג; ער האט זיך איינגעריכטעט מיט מאדערנע כלים. זיין אייל-מאשינדל האט זיך גערומט אין יעזיערנע און איר סביבה. דאס זעלבע איז אויך געווען ביי אהרן קורצראק.

די סעזאנען זענען געווען פאר "פסחא" און ווייזאכטן. אין אלגעמיין איז די צייט פאר די חגאות געווען א תקופה פון אויפלעבן אין מסחר און אין אלע צווייגן פון דער קליין־אינדוסטרייע. צו דער דאזיקער תקופה פלעגן זיך גרייטן די סוחרים און בעלי-מלאכות און אפווארטן דעם סעזאן מיט האפנונג, ווייל פון אים איז געווען אפהענגיק די פרנסה פון א פאר חדשים.

יידישע בעלי־מלאכות פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה

דער פראצענט פון יידישע בעל-מלאכות אין יעזיערנע האט זיך כמעט נישט געענדערט פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה ווי פון דער צייט פון דער ערשטער. בעלי-מלאכות פון דער ערשטער וועלט מלחמה זענען געבליבן גאנץ ווייניק, אבער שפעטער זענען געווען אסך צוגעקומענע פון אנדערע ערטער ווי

אויך יונגע, וועלכע האבן זיך אויסגעלערנט די מלאכה און געארבעט זעלבס-שטענדיק.

דער שמיד ישראל סאקאלסקי איז נפטר געווארן אין די דרייסיקער יארן; בעריל, דער שוסטער, האט זיך אומגעקערט פון דער פלוכט און האט געפירט אן אייגענע ווערקשטאט; ער איז שוין געווען אן עלטערער מענטש און נפטר געווארן נאך אין צוואנציקער יארן. די סטאלארעס האבן זיך בכלל נישט אומגעקערט פון די פלוכט נאך דער ערשטער מלחמה. יצחק לעכאוויץ, דער בלעכער, איז אוועקגעפארן קיין אמעריקע.

פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה איז פארבליבן פון די עלטערע בעלי-מלאכות בערל בערנשטיין, דער שניידער, וועלכער האט געארבעט צוזאמען מיט זיין זון משה. דער צווייטער יידישער שניידער איז געווען עזריאל פאלאק. ס׳האט אויך געארבעט שניידערייי מיכאל אלטמאן וועלכער איז עולה געווען קיין ארץ-ישראל אין יאר 1939 און פירט איצט א שניידערייי אין חיפה. זיין ברודער, פסח אלטמאן, האט געהאט א שיך-ווערקשטעל ביזן יאר 1937; ער איז אויך עולה געווען קיין ארץ-ישראל און פירט איצט אין חיפה א ווערקשטעל פאר ארטאפעדישע שיך, ווי אויך א שיך געשעפט. שמואל אלטמאן, א מעבל-סטאלער, חבר פון "גורדוניה", איז עולה געווען קיין ארץ-ישראל אין 1936. דא פירט ער א מעבל־פאבריק און איז פארזיצער פון "התאחדות בעלי מלאכה" אין חיפה. ס׳זענען געווען 2 בלעכערס, מאיר זילבערבערג און משה ערדרייך; דער לעצטער איז געווען א צוגעקומענער. ס׳איז אויך געווען א סטאלער, א צוגעקומענער, מיטן נאמען פינק. ער האט אין יעזיערנע געווויינט בסך־הכול א פאר יאר. ער איז עס געווען א טיפ פון אמתן יידישן בעל-מלאכה. ער האט אפגעהיטן מצוות, געטראגן בארד-און-פאות און האט שווער געארבעט מפרנס צו־זיין זיין גרויסע משפחה. ר׳האט געהאט 6 קינדער — 3 האב איך גוט געקאנט. דאס עלטסטע מיידל זיינס, שרה, איז אלט געווען 16 יאר ביים אויסברוך פון דער מלחמה. זיין ווערקשטאט האט ער געהאט אין שטוב, ווו ר׳האט געווויינט. פלעגט אויפשטייען גאנץ פרי און געארבעט ביז אין דער פינסטערער נאכט אריין. אייגנטלעך אזוי האבן זיך געפירט דאס רוב יידישע בעלי־מלאכות אין שטעטל.

אויך די יעניקע יוגנטלעכע, וועלכע האבן געוואלט עולה זיין קיין א״י האבן געלערנט א פאך. יעקב קריץ, צום ביישפיל האט געלערנט א פאך אין זבאראוו, און איז איצט דער מנהל פון דער חברת "חרות" אין חיפה.

תיקוני טעות עיקריים

בעמוד 35, שורה 9 מלמעלה צ"ל מאכט במקום מאכס.
בעמוד 47 השורות הראשונות מסורסות:
שורה 2 צריכה להיות שורה 1,
שורה 3 צריכה להיות שורה 2,
שורה 4 צריכה להיות שורה 3,
שורה 1 צריכה להיות שורה 4.
בעמוד 59 שורה 16 מלמטה צ"ל אויב ער במקום אויבער.
בעמוד 162, שורה 16 מלמטה צ"ל דוד במקום אדוואַרד.
בעמוד 167, שורה 6 מלמטה צ"ל שרה־גיטל במקום באשע.
בעמוד 176 שורה, 15 מלמעלה צ"ל קמו במקום קמה.
בעמוד 176 שורה, 7 מלמטה צ"ל לתת במקום לתה.
בעמוד 177, השם ליד התמונה צ"ל אברהם במקום בעריל.
בעמוד 180, בכותרת, צ"ל אויפרוף במקום אויסרוף.
בעמוד 185, שורה 5 מלמעלה צ"ל העירה במקום העירייה.
בעמוד 224, שורה 12 מלמעלה צ"ל צו טאן במקום צווטאן.
בעמוד 226, שורה 8 מלמטה צ"ל דייטש־פוילישער במקום דייטש־סאוויעטישער.
בעמוד 265, שורה 7 מלמטה צ"ל פארוווּנדעט במקום פארוווּנדערט.

כמעט אלע בעלי-מלאכות אין שטעטל פלעגן ארבעטן אליין אן ארבעטער, אויסער לערנייניגלעך. ס׳זענען נאר געווען אויסנאמען, וועלכע האבן יא באשעפ-טיקט געוועלן, ווי למשל פסח אלטמאן; ער האט באשעפטיקט אויסער לערנ-יינגלעך אויך אפאר נישט-יידישע ארבעטער. אין אלגעמיין פלעגן זיך לערנען ביי די יידישע מייסטערס אסך נישט-יידישע לערנייניגלעך; אז זיי פלעגן זיך אויסלערנען פלעגן זיי זיך האלטן פאר גוטע מייסטערס. בדרך-כלל האבן אויך גויים געאכטעט מער זייערע בעלי־מלאכות, וועלכע האבן זיך געלערנט ביי יידן... זיי פלעגן, פשוט, קומען צו זיי מער.

פריזירערס זענען אין יעזיערנע געווען אויסשליסלעך יידן. ס׳זענען געווען צוויי פריזירייען, ביידע צוגעקומענע. איינער איז געווען יהושע שווארץ פון טארנאפעל, וועלכער האט געארבעט מיט יאשע בלאססער; יהושע שווארץ איז געווען זיין שטיף־פאטער. דערנאך איז געקומען דער צווייטער, געהייסן בירגער. ער איז עס געווען דער איידעם פונם מלמד הענזל שטיגער ז״ל. זיין פריזעריי האט ער געהאט אין צענטער פון שטעטל און געהאלטן לערנייניגלעך און אפילו געזעלן. די פריזירערס אין יעזיערנע זענען געווען דיפלאמירטע מייסטערס.

יהושע שווארץ איז געקומען אויפן ארט פון בלאסער; מען פלעגט אים רופן ״רופא״. חוץ פריזירעריי פלעגט ער רייסן ציין, שטעלן באנקעס און ״קורירן״ קראנקע.

ס׳זענען אויך געווען אזוי ווי גערופענע ״הייבאמעס״ אדער ״באבעס״. דאס זענען געווען חוה שורמאן (משה שמשס ווייב), סאלקע די באבע און אויך די פרוי פון פריזירער שווארץ. זי פלעגט אויך שטעלן באנקעס און ״קורירן״ מיט א ״מאדערנע״ קוראציע: געבן אספיריין און חינין.

ס׳זענען אויך געווען 2 גלעזערס. שלום בלייך האט געהאט א געוועלבל אין מיטן מארק אין די קהילה געוועלבלעך. צו אים פלעגן ברענגען די ארטיקע איינווינער ווי אויך פון די ארומיקע דערפער זייערע פענסטער אריינצושטעלן שויבן; גרעסערע ארבעטן פלעגט ער אויספילן ביים קליענט אויפן ארט. ר׳ שלום איז געווען א ייד א תלמיד-חכם, נאך דער ארבעט האט ער געלערנט אין בית-מדרש. דער צווייטער גלעזער איז געווען ר׳ יצחק קריץ ז״ל, דער פאטער פון שמעון און יעקב קריץ. ער האט אויסגעפירט זיין מלאכה מיט כבוד. ער איז געווען א פארגעשריטענער מענטש און א נאציאנאלער ייד. ביי דער ערשטער געלעגנהייט האט ער אוועקגעשיקט זיין נאך דאן יינגן זון יעקב קיין ארץ-ישראל. מיט א פאר יאר שפעטער, 1935, האט ער אלץ ליקווידירט און עולה געווען, צוזאמען מיט דער משפחה און עלטערן זון שמעון, קיין ארץ-ישראל.

בעקרייען

נאך איידער ס׳זענען אין יעזיערנע ענטשאנען בעקרייען פלעגן א פאר יידישע פרויען באקן געבעקס פאר געשעפטן און שענקען. זיי פלעגן דאס מאכן אין געווענלעכע שטוב-אויוונס, וועלכע פלעגן זיין כמעט אין יעדער דירה. די באדערפענישׂ פון געבעקס פלעגט אמאל נישט זיין קיין גרויסע — יעדע בעל-ביתטע פלעגט באקן פאר זיך אויף יעדן שבת.

איז מיטאמאל אראפגעקומען קיין יעזיערנע א קוואליפיצירטער בעקער, ר׳ אייזיק מאנטעל; געווען איז דאס אין אנהויב יארהונדערט. ער האט עס אויפגעשטעלט אין שטעטל א מאדערנע בעקרייי מיט מעכאנישע אייניריכטונגען. צו דעם צווועק האט ער אויפגעבויט, לויטן דאמאלסדיקן געזעץ, א ספעציעלע געביידע פון א פאר צימערן. זיין געשעפט האט זיך שנעל אנטוויקלט און ער האט געהאלטן א פאר ארבעטער. דאס געבעקס איז צוגעשטעלט געווארן מיט א ספעציעל פערד-און-וועגעלע נישט נאר די איינווויינער פון שטעטל, נאר אויך אין די ארומיקע דערפער. אין דער ערשטער וועלט-מלחמה איז געווען אן איבעריים אין דער בעקרייי, אבער שפעטער, ווען דאס לעבן האט זיך צוריק סטאביליזירט, האט די אונטערנעמונג אנגעהויבן צו ארבעטן.

בערך אין די דרייסיקער יארן איז צוגעקומען אין שטעטל אריין נאך א בעקרייי, פון לייזער זאלץ; ער איז געווען פון לעמבערג. אויך זיין בעקרייי איז געווען א מאדערנע, מיט טעכנישער אייניריכטונג און לויט היגיענישע פארשריפטן. מ׳דארף באצייכענען, אז דאס זענען געווען די אייניקע בעקרייען אין יעזיערנע און אין סביבה, וועלכע איז נישט געווען קיין קליינע.

אין סעזאן פון קריסטלעכע חגאות, באזונדערס ווייניאכטן, פלעגן די בעקרייען זיין פול מיט ארבעט. דאס איז געווען די צייט פון באקן די קוילישטן (אזעלכע קליינע חלות); טויזנטער זענען דאס אויסגעבאקן געווארן — ס׳איז נישט געווען קיין איין קריסטלעכע משפחה, וועלכע האט זיך נישט פארזארגט מיט קוילישטן אויף די חגאות, וואס זענען געבאקן געווארן ביים יידישן בעקער.

פאר פסח פלעגן זיי כשרן די בעקרייען און באקן מצות אויף פסח. מיט באקן שמורה־מצות פלעגט זיך דער רב באשעפטיקן פארזענלעך.

אייגפאר־הייזער

יעזיערנע איז געליגן אויפן שלאך טארנאפאל — לעמבערג אין דער, אזוי גערופענער, "קייזער-שטראס" האט זי איבערגעשניטן; די פארבינדונג צווישן די 2 גרויסע האנדלס צענטערן זענען דאריבער געגאנגען דורך איר. און אזוי ווי די אלע קאמוניקאציע מיטלען פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה זענען געווען

פערד און וואגנס — זענען געווען אין דער גאנצער לענג פונם שאסיי איינפאר-הייזער. דאס זענען עס געווען לאנגע הייזער, ווו ס׳האבן געקאנט אריינפארן עטלעכע פאר פערד-און-וואגנס מיט איין מאל. דער בעל-הבית פון אזא הויז האט אויסער זיין דירה אויך געהאט א מין אכסניה, וווּ מ׳האט געקאנט עפעס אפעסן, אויסטרונקען און אויך איבערנעכטיקן.

אין יעזיערנע גופא האבן זיך געפונען 4 איינפאר-הייזער; אלע זענען געווען אויפגעבויט נאענט צום שטראס, כדי די בעל-עגלות זאלן זיך נישט דארפן ווייט שלעפן מיט זייערע שווער-באלאדענע וואגנס. איינע פון די אזעלכע פראספעריטדע אונטערנעמונגען האט געהערט צו ר׳ ראובן פישער, דעם פאטער פון וואלף. אלע איינגענטימער פון די איינפאר-הייזער זענען געווען גוט סיטואירט: זומער אוןווינטער זענען געפארן פארשידענע קאטעגאריעס מענטשן, סוחרים פון פארשידענע בראנזשעס, סתם פאסאזשירן אויף פערד־און-וואגנס, וועלכע זענען געווען באדעקט מיט ביידלעך. חסידים צו א רבין זענען אויך נישט איינמאל געפארן אין ווייטן וועג און דורכגעפארן די הייזלעך. אזא איינפאר הויז האט אויך געהאט ר׳ שלמה חרפ; ביי אים פלעגן בדרך-כלל איינשטייען חסידים, וועלכע זענען געקומען צום רבין. איינע פון די דאזיקע הייזלעך איז נאך פאר-בליבן ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה — פון יעקב צאצקעס ז״ל. אבער דאס האט שוין נישט געהאט קיין באדייטונג, צוליב דער מאדערניזירונג פון די קאמוני־קאציע מיטלען.

צו דער דאזיקער תקופה געהערן אויך די שראנקן און די שראנקנציער. ביים איינפאר אין שטעטל איז געווען ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה אזא מין האלטשטעלע, וווּ מ׳האט געזומען פון די אנקומענדע אין שטעטל פון פארשידענע ערטער א געוויסן אפצאל. די שראנק איז דאמאלס געווען פון דער טארנאפאלער זייט פאר דער בריק.

זייגער-מאכער — מאטל ביק; זיין פאטער איז געווען א מלמד, בינע ביק.
פיאקערניקעס און בעלי־עגלות: העניק פייערשטיין, סאניע פוקס.

ליפא פישער

מסחר אין יעזיערנע

איבריק צו דערמאנען, אז ווי אין אנדערע גאליציאנער שטעטלעך איז אויך אין יעזיערנע געווען דער מסחר אין יידישע הענד. דאס האט אנגעדויערט ביז די 30־ער יארן. אפילו אין די ערטער, ווו ס׳האבן געווינט אויסשליסלעך נישט־יידן, איז אויך דער געוועלבניק געווען א ייד. די פראדוקטן ביים פויער האבן געקויפט יידן. ס׳זענען געווען יידישע דארפסגייער, וואס האבן אויפגעקויפט די דראבנע פראדוקטן. דער תבואה סוחר איז ארומגעפארן מיט א פערד־און־וואגן און האט ביי די פויערן אין זייערע קוואַרטאלן אויפגעקויפט די תבואה.

די מאכט ארגאנען האבן נישט געמאכט קיין ספעציעלע שוועריקייטן און געלאזט פריי האנדלען. מ׳האט נאר געדארפן אויסקויפן דעם געהעריקן פאטענט דערצו; די דאזיקע זענען ארויסגעגעבן געווארן אן באגרענעצונג.

פארשידענע צווייגן פון מסחר האבן זיך אנטוויקלט איז יעזיערנע; אויפן ערשטן פלאץ זענען געשטאנען די לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן. די דאזיקע פראדוקטן, וועלכע די סוחרים האבן אויפגעקויפט ביי די פויערים זענען געווען כל מיני תבואות, קארטאפל, צוקערבארקעס, בהמות, פערד, פלאקס, לאן, האניג און עופות.

פון די אלע פראדוקטן איז יעזיערנער קרייז געווען א גרויסער פראדוצענט. ס׳האבן זיך געפינען גרויסע סוחרים, וועלכע האבן פון יעזיערנער וואקזאל אוועקגעשיקט אין די הונדערטער וואגאנען פון די אויבנדערמאנטע פראדוקטן. אטייל פון דעם איז געשיקט געווארן אויך אויף עקספארט. די דאזיקע סוחרים פלעגן די פראדוקטן אפקויפן ביי די קלענערע הענדלער, וועלכע האבן זיי געקויפט, ווי שוין געזאגט, דירעקט ביים פויער.

אין די מלחמה יארן 1914—1918 איז דער מסחר איבערגעריסן געווארן און האט זיך ערשט באנייט מיטן אנטשטייען פון פוילן און מיטן נארמאליזירן זיך פון דער צייט. ער איז נאכדעם נאך מער פארשטארקט געווארן.

●

קיין הורט־געשעפטן זענען אין יעזיערנע נישט געווען, ס׳זענען נאר געווען דעטייל־געוועלבן. פונדעסטוועגן זענען נישט אלע געווען גלייך... ס׳זענען געווען גרויסע געוועלבן מיט א סך סחורה און אויך קליינע געוועלבלעך, וואס

זייער סחורה איז באשטאנען בסך-הכול פון א פאר ארטיקלען, און אויך די דאזיקע ארטיקלען אין א קליינע צאל... ס׳זענען געווען די אזוי-גערופענע געמישטווארן געשעפטן, טעקסטיל, לעדער בראנזשע, אייזנווארג און ראדיא פאר-קויף, קוילן און האלץ, שענקען און רעסטאוראנען, ביר-פילונגען, בוי-האלץ א.א.וו.

ס׳זענען אויך געווען ארטיקלען, וועלכע מ׳האט אין יעזיערנע נישט געקאנט קריגן און מ׳האט געמוזט נאך זיי פארן אין די גרעסערע שטעט, כדי זיי צו קויפן. דאס זענען געווען ארטיקלען ווי גרייטע קליידער, גרייטע שיך א.א.וו. קיין ממשותדיקער ביכער-געשעפט איז אויך נישט געווען אין יעזיערנע. אויך האט מען געמוזט נאך פארשידענע בוי-מאטעריאלן אנקומען אין אנדערע שטעט.

וועז ס׳האט זיך, אין די דרייסיגער יארן, אנגעהויבן דער אויטאבוס פארקער, האבן יידן געגרינדעט א פארקערס-געזעלשאפט. דער ערשטער אויטאבוס, וואס מ׳האט געקויפט, איז געווען אביסל א געגוצטער און האט נישט לאנג געדינט... האט מען אים דאן פארביטן פאר א נייעם. ער איז געפארן אויף דער שטרעקע טארנאפאל - זלאטשעוו. דער שאפער איז געווען א פאלאק, אראפגעברענגט פון ערגעצוו.

●

נאך יארן פאר דער צווייטער וועלט מלחמה, האט זיך אנגעהויבן א העפטיקע פראפאגאנדע מצד די פירער פון דער פוילישער און אוקראיניישער באפעלקערונג קעגן דעם יידישן האנדל. צו דעם צוועק האבן זיי נישט דורכ-געלאזט קיין איין געלעגנהייט אויפצווייזן אז דער יידישער סוחר לעבט אויפן חשבון פון דער נישט-יידישער באפעלקערונג. אויסער די קאאפערטיוון זענען צוגעקומען טאג-טעגלעך קריסטלעכע סוחרים, וועלכע האבן ארויסגעשטופט דעם ייד פונעם האנדל, נאך איידער די נאצים ימ״ש האבן באווייזן זיי פיזיש צו פארניכטן. דאס איז געווען די אזויגערופענע ״אוושעם-פאליטיק״.

לאנדווירטן, סוחרים און אנדערע פראפעסיעס

באארבעט דורך:
ליפא פישער, פסח אלטמאן, עזריאל זמורה, יצחק חרפ, שמעון קריץ.

לאנדווירטן — ערד באזיצערס:

מענדיל יאמפאלער, דער גוט-באזיצער פון יעזיערנע, איבער 2000 מארג אקערבוי, אחוץ וואלד און א וואסער-מיל. געווען א רעליגיעזער מענטש, געלעבט און זיך אויפגעפירט לויט דער יידישער טראדיציע. זיינע יורשים, יאמפאלער און יאמפאלסקי, זענען שוין געגאנגען אין אן אנדערער ריכטונג.

וויליהעלם קלינגער, אן אגראנאם, איז אין די לעצטע 20 יאר געווען דער פאכלייטער (אדמיניסטראטאר) פון די אויבנדערמאנטע גיטער, געווען אויך — פרייוויליק — אן אינסטרוקטאר פון די חלוצים, וועלכע האבן אין יעזיערנע דורכגעמאכט א לאנדווירטשאפטלעכע הכשרה. די פויערן-לאנדווירטן פון יעזיערנע און סביבה פלעגן ביי אים באקומען עצות און אינסטרוקציעס וועגן פארבעסערן זייער ווירטשאפט.

מאיר פאלק איז געווען קאסירער. זיין זון איז אן אפיציר אין פוילן. די טאכטער איז אומגעבראכט געווארן אין דער נאצי-פארניכטונג. פון די פריערדיקע באשעפטיקטע זענען געווען: אהרן העלין, האזעלבוס, דניאל ביטערפעלד, רובינ-שטיין, אויסטערזעצער.

מיל-באזיצער

וואלף פישער, אן אייזעלער ייד, א בר-אוריין, א גוטער פאכמאן. געווען געמיינדע-ראדניק און א צייט אויך ראש הקהל. אין דער שפעטערער צייט זענען אויך געווען שותפים צו דער מיל.

סומער (איתמר) כ"ץ, א שותף צו דער מיל און אויך אן ערד באזיצער. אן אייזעלער ייד, געווען קולטוס-ראדניק און אויך געמיינדע-ראדניק. זייגע צוויי זין, אבא און מוניע, זענען די ערשטע עולה געווען קיין ארץ-ישראל. די טאכטער לעבט אין אויסלאנד. צוויי זייגע אייניקלעך (די זין פון מוניען) זענען אפיצירן אין צה"ל.

יעקב דאנציגר, א שותף צו דער מיל, א בעל-בתישער ייד, א פארגעשריטענער מענטש. זיין זון ווויגט אין ישראל.

יוסף קעלמאן, וואלף פישערס איידעם, איז געווען דער לייטער פון דער מיל. א תלמיד-חכם און א פארגעשריטענער מענטש, א געשולטער בוכהאלטער. זיין

זון, ד״ר ראובן קלמן-אבינרי, ווויגט אין ישראל; זיין צווייטער זון לעבט אין אמעריקע. די מיל זייערע איז געווען אן אינדוסטריע-מיל; דארטן פלעגן אויך מאלן זייערע תבואות די פויערן פון יעזיערנע און איר סביבה.

קלענערע לאנדווירטן-ערד באזיצער

יהושע פלאם, האט געהאט אסאך פעלד אין דאנילעוויץ. א רעליגיעזער מענטש, שטרענג אפגעהיט די מסורת. א קינדערלאזער — האט ער לזכר אויפעבויט א קלויז און געגעבן א ספר-תורה אויף זיין און זיין ווייב עלקעס נעמען.

חיים שטיינער, אויך א תבואה-סוחר, אן אנגעזעענער בעל-הבית. פון זיינע דריי זין איז אייניר אומגעבראכט געוואָרן אין דער נאצי-פארניכטונג; דער צווייטער, מונדיק, א קעמפער קעגן די נאצים — איז געשטארבן אין ישראל, איבערגעלאזט א פרוי מיט א קינד; דער דריטער, בענא, האט געקעמפט קעגן די נאצים אין דער ארץ-ישראלדיקער בריגאדע, ווויגט אין רחובות.

יוסף ביק, אויך געהאט א באנק. דער לייטער פונם באנק איז געווען זיין זון אברהם. דריי אנדערע זין, יאנקל, נפתלי, און מאטל, זענען געווען לאנדווירטן און תבואה-סוחרים.

דוד בלאושטיין, א גרויסער לאנדבאזיצער, אן אנגעזענער מענטש. א צייט געווען ראש-הקהל, געמיינדע-ראדניק. זיין זון צינע (בן-ציון) איז געווען אן איידעם פון איציע לעכאוויטש, ער איז אומגעבראכט געוואָרן אין חורבן. צינעס טאכטער, דוזיע ווויגט אין אמעריקע. די פארבליבענע טאכטער רבקה פון דוד בלאושטיין ווויגט אין תל-אביב.

שלמה שארער, א בכבודיקער ייד, אן אמתער לאנדווירט, ער פלעגט אליין גייען נאכן אקער, אליין פארזייען און אראפנעמען די תבואה פונם פעלד.

שמעון טשאטשקעס, אויך א תבואה-סוחר, א פרומער ייד, געווען גבאי פון קרן רבי-מאיר-בעל-הנס. זיינע דריי זין, מאטל, העניק און איציע, פלעגן מיט אים מיטארבעטן.

אברהם פאקעט, אן אנגעזענער און בכבודיקער ייד. געדאוונט אין דער גרויסער שול. פון דער משפחה איז קיינער נישט געבליבן לעבן.

משה פאקעט, אן ערד-באזיצער.

נחום פוקס, פלעגט אליין באארבעטן זיין פעלד, אויך איינקויפן תבואה ביי די פויערן און קליינהענדלער. אן אנגעזענער ייד, געדאוונט אין רבינס קלויז, אן עסקן, געקענט לערנען. זיינע קינדער: בערצי, משה, יוסף, חוה חנא, דיזיע — לעבן אין אמריקע.

מעכל פוקס, א בכבודיקער ייד, אן אמתער לאנדווירט; געדאוונט אין פלאמס קלויז.

מרדכי גוטפריד, א קליינער גוט-באזיצער (בערך 200 מארג פעלד) אין סארעווערעב. פון זיין משפחה איז קיינער נישט פארבליבן.

תבואה־סוחרים — גרויסהאנדל

פאר דער ערשטער וועלט מלחמה זענען תבואה סוחרים — גרויס-העגדלער — געווען: **וואלף פישער, אלי גוטפריד** און **יוסף העליטשער**. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך דער האנדל שטארק פארגרעסערט.

שמעון העליטשער פלעגט עקספארטירן וואגאנען תבואה פון יעזיערנע. מיט אים האבן געארבעט זיינע צוויי זין, משה און בערצי.

משה העליטשער האט בשותפות מיט זיין ברודער בערצי געפירט אן עקספארט האנדל. די תבואה פלעגט ער קויפן ביי די גוט־באזיצער און גוטפעכטער. געהאט ביי דער באן־סטאנציע א גרויסן תבואה־ מאגאזין. א פארגעשריטענער מענטש, געווען געמיינדע-ראדניק און קולטוס־ראדניק. געבליבן לעבן זיין פרוי און צוויי טעכטער.

בערצי העליטשער האט געהאנדלט בשותפות מיט זיין ברודער משה.

זלמן שארער, א זון פון שלמה שארער, געהאנדלט בשותפות מיט זיין שוואגער שלמה גלאס; זיי האבן געהאט ביים באן-הויף א גרויסן תבואה-מאגאזין. אין די לעצטע 2 יאר פארן חורבן זענען זיי — צוזאמען מיט ויהעלם קלינגער — געווען די פעכטער פון גוט יעזיערנע. געבליבן די פרוי פעפי און צוויי טעכטער בראניע און פרידע; זיי ווינען אלע אין אויסטראליע.

שלמה גלאס — אן עסקן. געהאנדלט בשותפות מיט זלמן שארער.

יצחק שערף, א שותף מיט שארער און גלאס.

אביגדור פוקס — געווען אן אויפקויפער און ליפעראנט פאר די ברידער העליטשער.

מאיר זמורה — אויך האלץ-העגדלער און שוטער ליפעראנט. דער איידעם פון בערל פיירינג, זון פון אברהם זמורה. א פארגעשריטענער מענטש, א גוטער פאכמאן. א געלערנטער. פון די ערשטע ציוניסטן אין שטעטל. זיינע קינדער, דבורה גוטפריד, עזריאל און מוניע זמורה, לעבן אין ישראל.

יעקב זמורה — א ברודער פון מאיר. צוזאמען מיט זיין איידעם, **יוסף פיירינג** געהאנדלט בשותפות מיט מאיר זמורה.

ווי שוין באצייכנט, האבן די תבואה־גרויס־העגדלער געהאט מאגאזינען ביים באן־הויף. יעדן זונטיק פלעגן זיי אנטיילנעמען אין דער תבואה־בערזע אין לעמבערג.

תבואה־קליין־הענדלער

יעקעלע (יעקב) שטייגער — א ברודער פון חיים שטייגער.

חנא פוקס, זון פון מעכל. איבערגעלעבט די שואה. געשטארבן אין אמעריקע.

חיים צאטענבערג, דער זיידע פון יהושע גליקסמאן. געהאנדלט מיט תבואה. אויך געקויפט קלאטשע און אנדערע פראדוקטן.

יעקב כ״ץ, זון פון הערש כ״ץ, אן אינטעליגענטער מענטש, אן עסקן ציבורי. זיין ברודער איזיו כ״ץ ווויינט אין בראזיל.

מאיר בין — א שותף פון יעקב כ״ץ.

ביניע גוטפריד און **יעקב גוטפריד** — צוויי זין פון יוסף גוטפריד.

יעקב ביק, אן איידעם פון סומער כ״ץ. א געבילדעטער מענטש. א לערנער. פלעגט דאוונען פארן עמוד.

מרדכי ביק — דער ברודער פון יעקב.

לייב פוקס — זון פון אביגדור. זיינע צוויי טעכטער לעבן אין ישראל (חדרה).

שמואל בין — זון פון משה בין.

יצחק האלפערן און **יחזקאל הוך** — פון זייערע משפחות איז קיינער נישט פארבליבן.

זלמן יוסף פרייליך — די קינדער לעבן אין קאנאדע.

דודי שפינדעל, איין זון זיינער איז געווען אן אפטייקער, א צווייטער — א דענטיסט. פון דער משפחה איז קיינער נישט געבליבן.

מוניע פאקעט — משהס זון און יוסי גוטפרידס אן איידעם.

שלום פישער, פון צעבראוו. א זון פון משה פישער, דער הויפט־טראפיקאנט.

שלמה פיירינג, אויסטאשאוויץ, א ברודער פון ישראל פיירינג. צוויי זיינע זין לעבן אין קאנאדע.

אפרים ראפאפארט פון נעסטעראוויץ.

אברהם (אברהמצי אייזיק אשרם) פוקס מיט זיין זון וואלקע.

הערש לאופער, זיין זון וואלקע צוריקגעקומען פון דער מלחמה אלס פוילישער אונטעראפיציר. אומגעקומען אינם נאצי־חורבן.

יוסף גוטפריד פון דאנילאוויץ — עולה געווען מיט זיינע זין קיין ארץ־ישראל. איין זון איז אומגעקומען ביי דער אומלעגאלער עליה. דער צווייטער, משה, ווויינט אין עפולה. דער דריטער, חיים, אין מושב חרות.

נטע הירשהארן, דער איידעם פון שבח ברון — אויך געווען א ליפעראנט פון בהמות.

בעריש פוקס פון צעבראוו.

די אויפקויפערס פלעגן פארן מיט פערד-און-וועגעלע אין די דערפער, געהאט מיט זיך א וואג און אזוי ארויסגעצויגן זייער פרנסה.

בהמה־סוחרים

הורט-הענדלער (זיי פלעגן לאדן וואגאנען קיין אולמעץ; פלעגן אויך האבן שטאלן און האלטן בהמות, זיי האדעווען און עקספארטירן): **אברהם קורצראק**, **נתן ראזנפעלד**, **העריש פוקס** (פון צעבראוו), **שבח ברוין** (געווען דער הויפט־עקספארטער).

דעטאליסטן: כאניע ראזנפעלד אייזיק ראזנפעלד, מאטיע ראזנפעלד, אהרן הירשהארן, חיים פרענקעל, לייזער הירשהארן, יעקב כ״ץ (פון צעבראוו.) **יידל כ״ץ** (זיין טאכטער חנה לעבט אין קאנאדע), **יחיאל בין, מאטיע כ״ץ, ברוך פוקס, יוסף פוקס** (זון פון לייבוש) **אברהם קאפער, מרדכי קורצראק.**

אייער־סוחרים

עקספארט:

אהרן בלייך, צוויי ברידער **בנימין** און **אירע קורצער**, צוויי זין פון אהרן בלייך — **לייב** און **יידל בלייך.**

אייער אינקויפער:

אברהם־חיים פאקעט (צירל מעניעס) אן עסקן ציבורי.

משה ראזנפעלד — אויך געהאנדלט מיט קלוטשע; זיין זון לעבט אין מערב דייטשלאנד.

בערל ראזנפעלד.

יעקב אפט, דער איידעם פון צאטענבערג.

מענדל דיאמאנט.

זיסיע פאקעט (אלי ברוכ׳ס) דער פאטער פון אברהם־חיים.

געוועלבן מיט שפייז־ארטיקלען.

שלום חרפ מיט זיינע זין שמחה און בעריש. פרומע יידן. בעלי תורה.

לייב פישער — א בעל־בתישער מענטש. געלעבט בכבוד, געשעצט אין שטעטל. זיין זון ליפא לעבט אין ישראל.

נחום חרפ — א גרויס מעל-געשעפט.

לייב סענגאל. זיין זון יעקב סענגאל לעבט אין ישראל. זיינע אייניקלעך שמואל און יוסי סענגאל — באקאנטע שוישפילער אין ישראל.

אבא פוקס — א דעליקאטעסן געשעפט.

ישראל שפירא, באשע ראזנפעלד, מרדכי העכט.

אברהם הערצאג. אן אייניקל פון סאקאלער רב, דער איידעם פון בערל פיירינג. אן איידעלער יינגערמאן, א גוטער צייכנער. פלעגט מאלן פרייוויליק פלאקאטן פאר ארגאניזאציעס. פון זיינע צוויי זין לעבט איינער, מאטל, אין אמעריקע.

בעריש ברוין — א פיש העגדלער.

העניך פיירשטיין — א גאלאנטעריע געשעפט. די טאכטער, פרומע, מיט איר מאן און 2 קינדער לעבן אין עפולה.

יעקב ביק — דער זון פון לייזער מלמד.

לוזער שטיינער — אויך אן אייער אייגקויפער.

משה וויזעלטיר — א געבילדעטער מענטש, א ציוניסטישער עסקן.

ישראל פיירינג — אויך אייער־האנדל. א בכבודיקער בעל־בית. זיין זון לייבוש לעבט אין אמעריקע. זיין איידעם, יעבץ, איז געווען דער לערער פאר העברעאיש.

יצחק זואלאך — שול־ביכער האנדל. ווויגט אין ישראל.

שלום לאכמאן, זון פון חיים לאכמאן. א תלמיד־חכם און א גוטער בעל־תפילה. דער איידעם פון בערל פיירינג. פון זיינע 7 קינדער איז פארבליבן איין זון, אנטשעל, וועלכער לעבט אין אמעריקע.

שניט קרעמער:

משה האכבערג, דער פאטער פון אברהמצי. א תלמיד־חכם.

אברהם האכבערג — אן אינטעליגענטער מענטש, געבילדעט יידישלעך און וועלטלעך. אן עסקן ציוני.

משה בין — א בעל־בתישער ייד.

זעליג בין — דער זון פון משה'ן.

שמעון שענהויט — דער זון פון יענקל שוחט, דער ברודער פון שלמה שענהויט. אן איידעלער ייד, דער איידעם פון שלום לאכמאן.

חנה כ"ץ — יעצט אין טאראנטע, קאנאדע. טאכטער פון יידל כ"ץ.

שמואל ריים — געווען אן איידעלער ייד, א בעל־תורה.

לייב בלייך — זון פון אהרן בלייך, איידעם פון משה בין.

דודי פאקעט — אויך אן ערד באזיצער.

לאנדער־קאסער.

יעקב ראזען — א בכבודיקער ייד, גבאי אין פלאמס קלויז, א הומאריסט, פלעגט דאוונען פארן עמוד.

נפתלי הרפ, זון פון שלום חרפ — א שניידער־צוגעהערן־געשעפט.

לעדער קרעמערס:

שלום יאפע; **יוסף יאפע**, זון פון שלום; **שמואל קארן**, דער איידעם פון שלום יאפע; **נוסקע (נתן) פאקעט**; **שולי (שלום) פוקס**; **יצחק פאקעט**, דער פאטער פון נוסקע.

אייזנוארן-געשעפט:

זכריה קאמינקער, דוד שפינדעל.

מילך העגדלער:

איצע פוקס. ער פלעגט אפנעמען די מילך פונם הויף, מאכן די מילך־פראדוקטן פאר יידן. זיינע 2 זין און טאכטער — שמואל, יעקעל און רבקה — לעבן אין אמעריקע.

ברענהאלץ און קוילן האנדל:

הערש כ״ץ, שלום לאכמאן.

רעסטאראנען און גאסטהייזער:

יוקל (יעקב) **טשאטשקעס** און זיין זון דודי; **שלום איידל**; **אברהם חרפ**; יוקעל (יעקב) **פולוועך**; **שלמה שוואנגער**; **איציע כ״ץ**; **אלעקסינצער**, דער איידעם פון איציע כץ. **סומער (איתמר) כ״ץ** — אן איינפאר און ווירט הויז פאר פאסאזשירן, וועלכע זענען געקומען מיט דער באן און פון די דערפער; **הערש כ״ץ** — ווירט הויז. זיינע 2 זין האבן שטודירט מעדיצין אין פראנקרייך.

האלץ האנדל:

הערש בארער, א שותף פון אלי גוטפריד, א ייד א למדן און אויך בקי אין וועלטלעכן וויסן. זיינע טעכטער לאה און רייזל לעבן אין ישראל. דער איידעם, נחום, א געבילדעטער מענטש, ווויגט אין תל־אביב.

מאיר זמורה — באשריבן ביי די תבואה-גרויס־**העגדלער**.

אלי גוטפריד, א רייכער ייד. געהאט אויך א גרויס **לאנדווירטשאפט**. זיין זון שלמה לעבט אין ישראל, לייבוש אין ארגענטינע. די טאכטער **דבורה** איז געשטארבן אין ישראל. זיין זון יואל איז אומגעקומען אין דער שואה.

שלמה ווילנער. זיין זון זעליג און טאכטער טוני ווויגען אין בויאנוס־איירעס.

ראובן ווילנער — זון פון שלמה.

מאדע־וואסער פאבריקלעך און פארקויף:

אבא כ״ץ; **מאניע גלאס**, די מוטער פון שלמה גלאס.

ציגארעטן-פאבריקויף-טראפיק:
מלכה לאכמאן, די מוטער פון שלום און משה לאכמאן.

מעד־פאבריק:
ישראל זיידמאן, אן ערלעכער און געלערנטער ייד.

זאקן שטריקערין:
פרוי מיגדען.

אויבם־העגדלער אין פאד־פעטטער:
מאיר אפטער — געדינגען סעדער.
פאקעט קאסער — געדינגען סעדער און געהאט פארקויף שטעלן.
חיים פוקס — דער פאטער פון די שרייבער א.מ. פוקס, י.א. ליסקי און יהושע פוקס. געדינגען סעדער.
חיים שענהויט — פארקויפער אויף א שטעלע.

שוטער ליפעראנטן:
בעריל פיירינג. ברודער פון ישראל און שלמה, אן אנגעזעענער מענטש, טעטיק אין קהילה ענייגים, געהאט א שטיינברוך.
מאיר זמורה; הערש לויפער — באשריבן ביי אנדערע פראפעסיעס.

זיינערמאכערס:
מאטעל ביק; משה ביק.

פערד העגדלער:
יצחק פוקס (שפילקעלע); **מאטעל פוקס; לייבוש פוקס; פנחס פוקס.**

ביר פילונג:
שלמה שוואגער.

פערד־און־וועגעלער — **פיאקערניקעס:**
שמעון בילער. זיינע 2 טעכטער, ראצי און חיה, לעבן אין קאנאדע, פייגע איז אומגעקומען אין דער שואה.
סאניע פוקס.

דענטיסטן:
נחום קאלאפער; נוני העליטשער; בובעק שפינדעל; מעכל בערנשטיין.

יונה (טאבע) פוקס (קורצראק)
נס־ציונה

ציוניסטישע טעטיקייט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין יאר 1918 האבן מיר זיך אומגעקערט פון דער פלוכט אין אונגארן; געווען בין איך דאז א קינד פון א יאר צען. די הייזער זענען אמייסטנס געווען צעבראכן; אויך די פרנסות זענען געווען צעבראכן. די עסטרייכישע מאנארכיע איז געפאלן און ס׳איז אנטשטאנען די ״סאמאסטינע אוקראינע״ מיט זייערע היידאמאקעס. דערצו האבן זיך נאך צו זיי צוזאמענגעקניפט די רעשטלעך פון פעטלוראס באנדעס, וועלכע זענען אנטלאפן פון די סאוויעטישע רעוואלוציאנערע כוחות, און דא באפאלן די יידישע באפעלקערונג.

ציוניסטישע יוגנט באוועגונג

דער רוב פון די געפליכטעטע זענען שוין געווען אין דערהיים. ס׳פלעגט אנקומען שטיצע פון די יעזיערנער לאנדסלייט אין אמעריקע, און דאס יידישע לעבן האט זיך אנגעהויבן אויפסניי. ס׳איז דאן געשאפן געווארן א ציוניסטישע יוגנט ארגאניזאציע, ארגאניזירט דורך חנה לעכאוויטש. דאס חברים לאקאל האט זיך געפונען ביי פינע פאקעט ז״ל. אין אנפאנג זענען מיר געווען א קליינע צאל חברים, הויפטזעכליך מיידלעך. מיר האבן דאס געמאכט אן שום הילף פון די עלטערע.

קודם־כל האט מען געדארפן איינארדנען דאס לאקאל מיט א טיש און אפאר בענק; מיר האבן דאס געקויפט פאר אייגן געלט. ס׳האט זיך געפירט א קולטורעל־נאציאנאלע אויפקלערונגס ארבעט. חנה לעכאוויטש האט געהאלטן שיחות. די ערשטע שיחה איז געווען איבער ד״ר הערצל. מיר האבן אויך געזינגען לידער און געטאנצט. במשך פון דער צייט האט זיך די צאל מיטגלידער פארמערט און אויך עלטערע חברים האבן אנגעהויבן אונז צוהעלפן. צווישן זיי דבורה פוקס (די שוועסטער פון שבע) רבקה פוקס, ריינע צאצקעס. צוליב פינאנציעלע שוועריקייטן האט זיך אין אפאר חדשים שפעטער די ארגאניזאציע אפיציעל אויפגעלעזט, אבער די ארבעט איז ווייטער אנגעגאנגען. די אנפירשאפט פלעגט זיך פון־צייט צו־צייט צוזאמענקומען און באהאנדלען אקטועלע זאכן פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. אקטיוו זענען דאן געווען פאנציע בלאושטיין, די טאכטער פון אברהם פאקעט, וועלכע איז אומגעקומען אין דער שואה; חיה

חראפ, וועלכע געפינט זיך אין ישראל, יעקב ביק, אברהם האכבערג, ריינע צאקעס און אנדערע.

עברית קורסן

אין יאר 1920 האט מען ארגאניזירט העברעישע קורסן. דער לערער פונם ערשטן קורס איז געווען שמריהו אימבער, דער באקאנטער לערער פון בארזן הירש שול. צוליב פארשטענדלעכע טעמים איז שווער געווען צו באקומען א לאקאל, האט מען אויסגעריכטעט א צימער ביי איטשע פוקס אין דער בזן גאס: דארט איז עס געשאפן געווארן דער ערשטער עברית קורס.

די צאל תלמידים איז געווען א קליינע. כ׳געדענק נאר אפאר נעמען; אין מיין עלטער זענען געווען נאר דריי: לאה קורצראק, די טאכטער פון שמעון, נושקע פעלדמאן, דעם לערער פעלדמאנס א טאכטער אוז איך. ס׳זענען אויך געווען עלטערע תלמידים, ווי באשע כץ — אלעקסינצער מיט אירע שוועסטער ריינע און שרה, רויזע לעכאוויטש און נאך. דער קורס האט עקזעסטירט איאר צייט. דער לערער, ווי שוין געזאגט, איז געווען אימבער, וועלכער האט זיך שטארק אפגעגעבן צו די קורסן, און אדאנק דעם האט זיך יעדער אויסגעלערנט לייענען און שרייבן עברית. ער אליין איז געווען אין א נישט-גלענצענדער לאגע, ווייל די משפחה זיינע איז פארבליבן אין ווין. ער איז געקומען, ווייל ר׳האט געהאט סענטימענטן צו די יעזיערנער יידן. ר׳האט, אבער, דאך געמוזט צוריקפארן קיין ווין. וועז ער איז געווען אין שטעטל האט זיך מיט אים פארנומען אלי גאטפרידס טאכטער, דבורה.

צו קיין גרויסן איבערייס אין לערנען איז נישט געקומען, ווייל אין יענער צייט איז צוריקגעקומען קיין יעזיערנע ישעיה יעבץ, דער איידעם פון ישראל פיירינג, וועלכער איז געווען א לערער פאר העברעיש. יעבץ האט משפיע געווען אויף דער יוגנט צו לערנען העברעיש. מ׳האט דאן, מיט דער הילף פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע געדונגען א נייעם לאקאל ביי חיה־גיטל מאנטעל, וועלכער האט זיך געפונען אין צענטער פון שטעטל. דאן האט זיך אנטוויקלט דאס נארמאלע לערנען. דער רוב פון דער יעזיערנער יוגנט האט דאן אינטענסיוו געלערנט העברעיש. דאס לערנבוך איז געווען "שפת עמנו", חלק ראשון. כמעט אין יעדן יידישן הויז זענען געווען עברית ביכער.

אין צווישנצייט האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע געקויפט אן אייגענעם לאקאל, "התקוה"; די קורסן זענען דאן איבערגענגען אינם דאזיקן לאקאל. ס׳איז אויך דאן געגרינדעט געווארן א "תרבות"-שול און אדאנק דעם לערער יעבץ האבן די שילער געמאכט פארשריטן אין די לימודים. יעבץ האט אויך

ארגאניזירט א דראמאטישן קרייז, און פון צייט צו צייט זענען פארגעקומען פארשטעלונגען; די הכנסה איז געגאנגען אויף ציונישטישע צוועקן ווי אויך אויף קויפן ביכער פאר דער ביבליאטעק.

יעבץ האט אויך ארגאניזירט א תנ"ך קרייז, אין וועלכן ס'האבן זיך אויך באטייליקט אסך דערוואקסענע חברים פון "התקוה" פאריין. ס'פלעגן אויך פאר-קומען דעבאטן וועגן אקטועלע פראגן. דער דאזיקער מצב האט אזוי אנגעדויערט ביז די דרייסיקער יארן. יעבץ האט פארלאזט יעזיערנע אבער ער האט איבער-געלאזט א דור פון תלמידים, וואס האבן געקאנט עבריט. זיי האבן עס אויך געזארגט, אז דאס לערנען זאל פארגעזעצט ווערן. און ס'זענען טאקע שטענדיק געווען קורסן פאר העברעיש ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. ס'איז, דאריבער, נישט געווען קיין אייגציק הויז אין יעזיערנע אין וועלכן די קינדער זאלן נישט לערנען אונזער שפראך.

הנוער הציוני עם "האפוטרופסים" ביזירנה.

ליפע פישער

יידישע ארגאניזאציעס אין יעזיערנע

די צוואנציק יאר, וואס יעזיערנע איז געווען אונטער דער הערשאפט פון פוילן, ד.ה. די תקופה צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, זענען געווען יארן פון לעבהאפטער אנטוויקלונג פון געזעלשאפטלעכן לעבן ביי די יידן. דאס איז געווען אייגנטלעך, אן אלגעמיינע דערשיינונג איז דער יידישער געזעלשאפט אין פוילן, און יעזיערנע איז נישט געווען אונטערשטעליק פון די אנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך. דאס איז געווען די תקופה פון שטורם און דראנג ביי דער יעזיערנער יידישער יוגנט. די אלע יידישע ארגאניזאציעס האבן, בדרך־כלל, געהאט א נאציאנאלן כאראקטער און האבן אנגעהערט צו דעם ציוניסטישן לאגער.

דאס „התקוה" הויז

אין יעזיערנע איז געווען א יידיש נאציאנאל־הויז, וואס איז געווען אן אייגנטום פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע "התקוה"; דאריבער האט מען אויך דאס הויז גערופן "התקוה". דאס הויז איז געווען קליין און אלט, די וועגט פון ליים, דער דאך פון גאנטעס. ס'איז באשטאנען פון א גרעסערן צימער מיט צוויי קליינע צימערלעך. ווי מ'האט איבערגעגעבן, האט די פארוואלטונג פון "התקוה" געקויפט דאס הייזל נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאס הייזל איז געווען רואינירט גלייך ווי אנדערע יידישע הייזלעך; מ'האט דאס אביסל רעמאנטירט — און דער פאריין האט אנגעהויבן זיין טעטיק. דער פלאן איז אייגנטלעך געווען, אז מיט דער הילף פון אמעריקאנער לאנדס־לייט וועט מען אויפן פלאץ פון קליינעם הייזל אויפבויען א נייע, מאדערן הויז — אבער דער דאזיקער פלאן איז נישט פארווירקלעכט געווארן און מ'איז פארבליבן מיטן קליינעם הייזל, אין וועלכן ס'האבן דאך געפינען אן ארט אלע באוועגונגען, וועגן וועלכע מיר ווילן איצט שרייבן.

די הויפט איניציאטארן פונם קויפן דאס הייזל זענען געווען עטלעכע ציוניסטישע עסקנים מיטן באווסטן לערער שמריהו אימבער בראש. און ווען ער איז צוריקגעקומען פון דער פלוכט, גלייך מיט אנדערע יידן, האט ער גלייך אנגעהויבן זיין געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, ווי אוונטן פאר געזאנג און פאר־שטעלונגען. ס'האט זיך גלייך געפילט די נויטווענדיקייט פון אן אייגן הויז, איז מען טאקע צוגעטרעטן צו רעמאנטירן דאס אלטע הייזל און דאס געלט איז געזאמלט געווארן ביי יעזיערנער יידן. די גאנצע זאך איז געווען מערקווירדיק — אזא קליינע ציוניסטישע ארגאניזאציע האט דערווארבן אין רעמאנטירט אן

אייגן הייזל, און די גרעסערע ארגאניזאציעס אין די ארומיקע שטעט און שטעט-לעך האבן דערצו נישט געקאנט צוקומען...

ביבליאטעק און קולטורעלע ארבעט

מען איז באלד צוגעטרעטן שאפן א ביבליאטעק. מ'האט דערווארבן א פאר הונדערט ביכער אין העברעיש, יידיש און פויליש. ס'זענען געווען די ווערק פון די יידישע קלאסיקער, ווי אויך פון אלוועלטלעכע פארגעשריטענע שרייבער. אזוי האבן זיך אנגעהויבן אויך אנדערע טעטיקייטן. אינם לאקאל פון התקוה זענען זיך צוזאמענגעקומען יוגנטלעכע און עלטערע; דארט האט מען געליינט צייטונגען, געליגן ביכער און דיסקוסירט איבער פארשידענע ציוניסטישע פראב-לעמען.

האבן זיך אנגעהויבן ארויסצווייזן פארשידענע מיינונגען און וועלט-אנשויאונגען ביי די מיטגלידער פון פאריין. די יינגערע חברים האבן געגייגט צו דעם חלוצישן לאגער, צום ארבעטנדען ארץ-ישראל; אנדערע זענען געכאפט געווארן צום רעוויזיאניזם, וועלכער האט אנגעהויבן לאזן זייגע וואר צלען און פארשפרייטן זיך אויף דער יידישער גאס. א דריטער טייל איז פארבליבן אין די ראמען פון די ציונים כלליים, וועלכע האבן אביסל אנגעווירן די השפעה אויפן געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטעטל.

האבן זיך, הייסט עס, געשאפן דריי גרופירונגען: די אלגעמיינע ציוניסטן, די לינקע און די רעוויזיאניסטן. נישט איינמאל איז געקומען אויך צו סכסוכים צווישן די גרופן, איבערהויפט אין די דרייסיקער יארן. צו די ארגאניזאציעס איז צוגעקומען נייער מענטשן מאטעריאל, אמייסטנס יוגנט, וועלכע האט דורך דעם ארגאניזירן זיך און דורכגייען די הכשרה געזעצן א מעגלעכקייט צו קומען קיין ארץ-ישראל.

הנוער הציוני

די ערשטע יוגנט ארגאניזאציע אין יעזיערנע איז געווען דער "הנוער הציוני", וועמענס איניציאטארן זענען געווען וואלקא לאופער, ניינקע כ"ץ, יוסף פוקס, העלענקע פוקס, חנה פוקס, עזריאל זמורה, חנה מארדער, משה אלטמאן און אנדערע; דער שרייבער פון די שורות האט אויך צו זיי אנגעהערט. דער נוער האט דאן געדונגען א לאקאל ביי רבקה פישר (טראפיק) און אפילו געשאפן א קליינע ביבליאטעק. דער האזיקער פאריין האט זיך לאנג נישט געהאלטן און זיך צעפאלן, בעיקר צוליב פינאנסיעלע סיבות. (דאס באטרעפט נאר דעם לאקאל און נישט די ארגאניזאציע).

ס'איז אויך אנטשטאנען דער אזוי גערופענער "קרייז פאר קולטור און וויסן".

דער קרייז האט געדונגען א לאקאל ביי דודיע פאקעט און האט באקומען א גרעסערע צאל חברים. צווישן זיי זענען געווען מענטשן מיט אן העכערן קולטורעלן ניוואו. און היות ווי זיי זענען געווען רעוויזיאניסטן האבן זיי משפיע געווען, אז דער קרייז זאל הייסן "הרצליה" און אנשליסן זיך אין דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע. דאס איז געווען דער קערן פון דער דאזיקער באוועגונג אין יעזיערנע. זייט דאן האט אין יעזיערנע עקזעסטירט א רעוויזיאניסטישע ארגא־ניזאציע, וועלכע האט געפירט א פארצווייגטע פאליטישע ארבעט צווישן דער יוגנט און עלטערע. אויך חברים פון "התקוה" זענען געווען רעוויזיאניסטיש געשטימט, צווישן זיי אברהם האכבערג און יצחק כראפ. האט מען די "הרצליה" אריינגענומען אין איינעם פון די צימערלעך אין "התקוה" הויז. ס'איז דאן ארגאניזירט געווארן א בית"ר און א "ברית־החייל" מיט לאנדערן אין דער שפיץ. אין דער זעלבער צייט איז אטייל פון פריערדיקן הנוער הציוני איבערגע־גאנגען אין צימער אריין פון די אלגעמיינע ציוניסטן.

בכלל האבן דאן די אלגעמיינע ציוניסטן אנגעהויבן צו ארגאניזירן און אונטערשטיצן די ציוניסטישע יוגנט. ס'האט זיך דאן געגרינדעט די אזוי גערופענע "אפיעקא" וועלכע האט געהאלפן צוריק אויפשטעלן דעם "הנוער הציוני". באזונדערס האבן זיך אין דעם אויסגעצייכנט מרדכי מארדער און יעקב זאמאירע. זיי האבן עס געשאפן אן הכשרה פונקט פון "הנוער הציוני", וועלכער האט אויפגענומען חלוצים אויך פון ארומיקע שטעטלעך.

התאחדות — פועלי־ציון

ווי ס'איז שוין דערמאנט געווארן האט שוין לאנג עקזיסטירט אין יעזיערנע א לינקע ציוניסטישע גרופע; זי האט זיך שפעטער גערופן "התאחדות". די דאזיקע ארגאניזאציע איז געשטאנען אין קאנטאקט מיט דער לעמבערגער צענט־ראלע און פון צייט־צו־צייט זענען פון דארט אראפגעקומען קיין יעזיערנע פארשידענע רעפערענטן. צווישן די בולטע חברים אין סניף זענען גענוען דוד פאקעט, יוסף פיירינג, יצחק כראפ, שמואל־דוד שיינהויט, איציע פאקעט און אנדערע. קיין יוגנטלעכע אונטער 18 יאר זענען דארט נישט געווען. ווען די "התאחדות" האט זיך אין יאר 1930 פאריניקט מיט די "פועלי־ציון", און ס'איז אנטשטאנען דער "איחוד" האבן עטלעכע חברים פארלאזט דעם פאריניקטן סניף, אבער אין אלגעמיין האט זיך דער סניף פארשטארקט.

דער „איחוד" אין יעזיערנע

דער איחוד איז געווארן א שטארקע באוועגונג. טראץ די אינערלעכע סיכ־סוכים זענען צוגעקומען אסך חברים. ס'זענען דאמאלס צוגעטרעטן ד"ר חנא

ליטוואק, שולע פוקס און אסך יוגנטלעכע חברים. דער ערשטער יושב־ראש פון דער פאריניקטער פארטיי איז געווען שמעון קריץ.

קודם־כל איז מען צוגעטרעטן צו ארגאניזירן די יוגנט באוועגונג "גורדוניה". צו דעם צווק האט מען געדונגען אפאר צימערן אין הויז פון יעטע ווילנער. דארט זענען פארגעקומען די פארזאמלונגען. אסך מיטגלאהאלפן אריינצוציען און צו אקטיוויזירן די יוגנט האט דער שוין דערמאנטער ד"ר ליטוואק; ער האט זיך איבערגעגעבן דער ארבעט מיט לייב און לעבן. די "גורדוניה" איז געווארן בארימט און אסך יוגנטלעכע פון אנדערע ארגאניזאציעס, וועלכע זענען באיינפלוסט געווארן פון די ציוניסטיש־סאציאליסטישע אידיי, זענען צו איר צוגעשטאנען. שפעטער אביסל האט מען פארלאזט דאס געדינגענע הויז און מ'איז אריין אין דריטן צימער פון "התקוה" הויז. דאס איז אנגעקומען זייער שווער, ווייל דער צימער איז געווען אין זייער שלעכטן צושטאנד און מ'האט אים געדארפן רעמאנטירן. מיט שווערע מי איז אנגעקומען דעם דאזיקן רעמאנט דורכצופירן. אינם דאזיקן צימער האט זיך אויך געפונען, אויסער "גורדוניה", די "איחוד" ארגאניזאציע, דער ספארט־קלוב "הפועל" און די "ליגע פארן ארבעטנדן א"י". מען האט דארט אויך ארגאניזירט א נייע ביבליאטעק מיט נייע מאדערנע ביכער, און זי האט שנעל ערווארבן אסך לייענער. אסך יונגע חברים האבן אריינגעלייגט כוחות בייס ארגאניזירן די ביבליאטעק ארבעט. די דאזיקע ביבליאטעק, צוזאמען מיט די 2 אנדערע יידישע ביבליאטעקן, זענען אין אנפאנג פון סאוויעטן הערשאפט, אין 1939, קאנפיסקירט געווארן. צוזאמען מיט דער פוילישער און אוקראיניישער ביבליאטעקן האט זיך דאן געשאפן אן אלגעמיינע שטאטישע ביבליאטעק, וועלכע האט זיך געפינען אין פוילישן "דאם לודאווי".

די עליה קיין ארץ־ישראל

די ציוניסטישע ארגאניזאציעס האבן זיך אויך פארנומען, ווי שוין געזאגט, מיטן ארגאניזירן די עליה קיין ארץ־ישראל; אין שטעטל פלעגט מען טאקע שאצן, און מיט רעכט, די וויכטיקייט פון דער ארגאניזאציע לויט די צאל חברים וואס זי האט געקאנט זיי געבן די מעגלעכקייט צו פארן קיין ארץ־ישראל. קיין קאנדידאטן צו דער עליה האבן נישט געפעלט; נישט איינמאל זענען אויף דעם גרונד אריסגעקומען צווישן ארגאניזאציענעלע סיכסוכים — און אפילו צווישן אייגענע חברים אין סניף גופא. די "סערטיפיקאטן" צום פארן זענען אין אלגעמיין געווען בצימצום, און אויף אזא קליין שטעטל ווי יעזיערנע איז אויסגעקומען זייער וויניק. פונדעסטוועגן זענען פונ־צייט צו־צייט עולה געווען חברים. פון די ערשטע עולים זענען געווען פסח אלטמן, שמעון קריץ מיט זייערע משפחות.

אין "איחוד" איז געווארן סעקרעטאר מוניע כ"ק, אבער נאך א קורצער צייט איז ער אויך עולה געווען... נאך אים האט אנגעהויבן ארבייטן אלס סעקרעטאר משה ביק.

וואלן

דאמאלס איז געווען א ברויזנדע תקופה און א פארטיי קאמף צווישן די דריי פארטייען. יעדע האט געוואלט אויסשפרייטן איר השפעה און בעיקר אין צייט פון קאנגרעס־וואלן. מ'האט זיך נישט גערעכנט מיט קיין שום מיטלען; ס'זענען אפילו געווען פאלן פון באנוצונג פון פיזישע מיטלען, בעיקר פון דער רעוויזיא־ניסטישער זייט. כ'געדענק א פאלקס־פארזאמלונג אין צייט פון קאנגרעס־וואלן, וועלכע איז דורכן "איחוד" צונויפגערופן געווארן אין בית־הכנסת. דער רעדנער איז געווען ד"ר הארנשטיין פון טארנאפאל. אין מיטן דער רעדע האבן זיך געלאזט הערן שטארקע צווישנרופן. ס'איז געווארן א טומל אין פולגעפאקטן זאל און די פארזאמלונג איז אויפגעריסן געווארן; דער רעדנער איז קוים ארויס לעבעדיק פון זאל. די געמיטער זענען אויפגעברויזט, און ס'איז געקומען צו פארזענלעכע קריגעריין און זידלעריין.

דער "איחוד" האט געפירט זיין קאמף אויפן דעמאקראטישן אויפן. משה ביק האט געשריבן סאטירעס און פאמפלעטן, אין וועלכע ער האט קריטיקירט חברים פון קעגנעריש פארטייען; די קעגנער, ווידער, האבן באצייכנט איחוד־ניקעס אלס "באלשעוויקעס", "סטאליניסטן" און דעסגלייכן. אבער טראץ דעם אלעמען איז די "עליה" פראגע שטענדיק געווען די ברענענדסטע. ווען איך בין געווען דער סעקרעטאר פון איחוד אין די יארן 1936—1939, שוין דער לעצטער סעקרעטאר, האב איך געדארפן אסך קעמפן מיט דער צענטראלע אין לעמבערג וועגן קאנדידאטן צו עליה. די פארטיי האט זיך אויך אפגעגעבן אסך צו ערציען די יוגנט, די צוקונפט פון דער פארטיי. ס'זענען אויך ערשינען וואנד־צייטונגען, אין דער פוילישער שפראך, אין וועלכע ס'זענען געשריבן געווארן ארטיקלען און לידער איבער אקטועלע פראגן. אין די שפעטערע יארן איז אויך געווען אנגעשלאסן אין סניף די חלוצישע ארגאניזאציע "בוסליה", וועלכע האט זיך באזונדערס פארנומען מיט הכשרה פאר אירע מיטגלידער.

●

מ'קאן זאגן, אז אין יעזיערנע איז די גאנצע יוגנט געווען ארגאניזירט אין ארגאניזאציעס. אין דער צייט ווען זיי האבן באזוכט די שולע האט מען זיי געהאלפן צוגרייטן די לעקציעס, מ'האט געשאפן פאר זיי קורסן, כאטש פאר דער

צווייטער וועלט מלחמה איז שוין אין יעזיערנע קיין ספעציעלער לערער פאר העברעיש נישט געווען. די יוגנט האט געשטרעבט פארצווענדן איר לערנען, נאך די 7־קלאסיקע פאלקס־שול, אין די גימנאזיעס, וועלכע זענען געווען אויסער יעזיערנע, און האט דאריבער פארנאכלעסיקט דאס לערנען העברעיש.

●

ס׳זענען געווען נאציאנאלע אינסטיטוציעס, ווו אלע דריי ארגאניזאציעס האבן צוזאמען געארבעט — דאס זענען געווען קק״ל און קרן היסוד. אויך דא פלעגן פארקומען רייבונגען און אפאזיציעס. די קרן־קימת ארבעט איז געווען צו זאמלען געלט אין די פושקעס אריין; יעדן חודש פלעגן 2 פארלעך ארומ־גייען און אויסליידיקן זיי, אויך צוטיילן נייע ווו ס׳זענען נאך נישט געווען. אין די ״ימים־טובים״ צייט פלעגן מענטשן שפענדן פארן קרן־הקימת ביים עולה־לתורה אין שול אדער פאר ״מי־שבירכס״. כ׳ תמוז פלעגן געמאכט ווערן גאסן־זאמלונגען און אימפרעזיעס.

אין יעדער יידישער שטוב איז געהאנגען א קק״ל־פושקע. ווען אפילו דער בעל־הבית האט נישט געגעבן האבן זיינע קינדער געגעבן. אפטמאל פלעגט דער פאטער נישט זיין קיין ציוניסט און די קינדער איבערגעגעבענע חברים אין די ארגונים.

אויך ״קרן־היסוד״ האט געמאכט זאמל־אקציעס, אבער דערמיט פלעגן זיך פארנעמען ספעציעל בכבודיקע בעלי־בתים פון שטעטל און רעפרעזענטאנטען פון די ארגאניזאציעס. אזא אקציע פלעגט פארקומען איינמאל אין יאר.

אלס קאנקורענץ פאר די 2 נאציאנאלע פאנדן איז ערשינען אין דער יידישער גאס דער ״קרן תל־חי״; דאס איז געווען נאכן ארויסטרעטן פון די רעוויזיאניסטן פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

אין ״גורדוניה״ פלעגן פארקומען ״שיחות״. מ׳האט געטאנצט און געזונגען. מ׳האט אויך געמאכט גימנאסטיק און מושטירט אויף עברית. נישט איינמאל איז עס ארויסגעקומען גאנץ אינטערעסאנט. די אויבערהעמדלעך געגייט אין איין־און־דערזעלבער פארם — אז ס׳האט געמאכט א גוטן איינדרוק.

דער הפועל איז שוין געווען פאקטיש א ספארט־קלוב. מ׳האט איינגעקויפט נייטיקע מכשירים צו פוסבאל און האנדבאל און די חברה האבן געשפילט אין... מארק. מ׳האט אריינגעגראבן צוויי דראנגען, פארשפרייט א נעץ — און געשפילט. א טיש־טענים איז געשטאנען אין לאקאל גופא, אויך דער ״הנוער הציוני״ האט געהאט א טיש־טענים.

עזריאל זמורה
חיפה

ציוניסטישע שאטירונגען

כמעט אלע שאטירונגען פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע זענען געווען רעפרעזענטירט אין יעזיערנע; דאס וואס האט זיך אפגעטון אויף דער גרויסער יידישער וועלט האט אויך געפונען זיין אפקלאנג אין יעזיערנע. כ׳וויל איצט אויסרעכענען אביסל חברות און חברים פון די ארגאניזאציעס.

״הנוער־הציוני״ — אַפיעקא. פרוי אלעקסינצער בתיה, אלטמאן, פרוי גלאס, פרוי העניע העליטשער, מאניע האזלנוס, שלמה גלאס, פרוי הערצוג, הירשהארן, גוטפריד, פרוי זאלץ, לערער חרמוני, יעקב זמורה, טינצי זמורה, ד״ר טענענבוים און זיין פרוי, מרדכי מארדער, ראזע מארדער, נסקי פאקעט, פוקס, פרוי פוקס, פרוי שטייגער, פעפי שארער, אברהם שארער מיט דער פרוי, נונקע קעלמאן, ווילהעלם קלינגער.

הוועדה המפקחת על פעולות ציוניות (קק״ל — קרן היסוד): זיסל גולדברג, חיה חרפ, עטי פאקעט, דורה פוקס, רבקה פוקס.

דער וועד פון ק.ק.ל.:

צווישן אנדערע: פעפי שפינדל, רינה האכבערג, בעריש חרפ, אבא כ"ץ, צילה ראזן, ניוניו פאקעט, דארא פוקס, פיירינג, פרידה שפינדל, יוסף פיירינג, איצי פאקעט, אביגדור פוקס, א. לאכמאן, שרה כ"ץ, חיה טשאטשקעס.

רעוויזיאניסטן, הרצליה, בית״ר :

אהרון חרפ, חיה טשאטשקעס, מאלציע שוואגער, אברהם האכבערג, סאלקע פוקס, נונקע קעלמאן, יעקעלע פוקס, פרומה פיירשטיין, שלמה שענהאד, יעקב פאקעט, יוסף זילבערמאן, ראזע פאקעט, העלענקא פוקס, נחום כ״ץ, פולוועך, גוסטה האזעלנוס, נ. פוקס, חונקע פוקס.

די רעוויזיאניסטן זענען געווען אין יעזיערנע א גרויסע גרופע און זענען געווען טעטיק.

א קוריאז מיט א "קארעספאנדענט"

ר׳האט געהייסן נפתלי חרפ און געשריבן סענסאציעס צום "לעמבערגער טאג־בלאט". איין מאל "א מערקווירדיקע זאך, א צווייט מאל "ווייבערישע רייד" א.א.וו. דאס אלץ האט געזאלט געשעען אין יעזיערנע. וועז ס׳איז שוין געווען צופיל סענסאציעס פאר אזא קליין שטעטל, איז מען דערגאנגען אז נפתלי שרייבט אפ די מעשיות פון "ווייבלעך" און "מענער" פון אמעריקאנישע צייטונגען און חתמעט זיך אונטער מיט זיין נאמען. ער האט נאר "איבערגעדרייט" ניויארק אויף יעזיערנע...

און די קאריערע פונם קארעספאנדענט האט זיך געענדיקט...

התאחדות־פועלי־ציון, איחוד, גורדוניה:

דוד פאקעט, יוסף פיירינג, יצחק חרפ, שמואל דוד שענהויט, איציע פאקעט, ד״ר חנא ליטוואק, שולע פוקס, שמעון קריץ (דער ערשטער פארזיצנדער).

חברים, צווישן אנדערע: מוני בלאסער, עטיל פולוער, לאטע מארדער, לוסי פוקס, ליפע פישער, יעקב פוקס, אברהם־חיים פאקעט, פסח אלטמאן, משה ביק, שמואל בין, מאטי כ״ץ, דזיוני זמורה.

הנהלת גורדוניה:
ליפע פישער
אברהם־חיים פאקעט,
פסח אלטמאן,
משה ביק,
לאטע מארדער,
עטל פולוער.

א גרופע חברים פון דער הנהלה פון "גורדוניה" און "הפועל":
א. פאלק, ליפע פישער, נונקע קעלמאן, משה ביק.

מ. קאלפר,
נ. קלמן,
פ. לאנדר.

אגודת "התקווה" ביזירנה חגיגת היובל ה-25:

יצחק זילפע, יעקל פוקס, העניך טשאטשקעס, פסח אלטמאן, אביגדור פוקס, אברהם הערצאג, שמעון קריץ, וואלף פוקס, זעליג פיירינג, אירע קורצרוק, יצחק חרפ, אלקסינצער, יעקב זמורה, מרדכי מארדער, שמריהו אימבער, אברהם האכבערג, שמואל-דוד שענהויט, נטע פאקעט, דוד טשאטשקעס, סענדער שענהויט, מאיר פאקעט, אברהם דאנצער און אנדערע.

"הפועל" און ליגע פארן ארבעטנדן ארץ-ישראל אין יעזיערנע:

מ. שפירא, ש. בין, מ. ביק, ו. גוטפריד, מ. אלטמן, י. פוקס, ז. פיירינג, מ. הארנשטיין, מ. פולבר, ש. גוטפריד, קניגסברג, מ. כ"ץ, מ. גוטפריד, ש. קריץ, ג. פוקס, ל. פישר, ש. פוקס (ע"י בתו הקטנה), ד. גוטפריד, ד"ר ח. ליטבק, ל. מרדר, א. פוקס.

מחזיקים בשלט: מיכל פוקס, אלעש ליטבק.

עזריאל זמורה
חיפה

חלוצישע באוועגונג

די חלוצישע באוועגונג און די הכשרה האבן געשפילט אין יעזיערנע א גרויסע ראלע. טראץ די פארשידנקייט פון די פאליטישע און קולטורעלע אנשויאונגען, וואס האבן גרופירט די יעזיערנער בעלי־בתים און די יוגנט ארום זיי — איז אין דעם ענין חלוציות און עליה נישט געווען קיין חילוקי־דעות. ס׳איז געווען א קאנסטרוקטיווע קאנקורענץ ווי יעדע פארטיי און גרופע האט געוואלט, אז וואס־מער חברים און אנהענגער פון זיי זאלן עולה־זיין קיין ארץ־ישראל.

יעזיערנע איז געווען אן הכשרה־פונקט פאר לאנדווירטשאפט אויפן פאל־ווארק, וועלכע איז געווען אונטער דער לייטונג פונם אדמיניסטראטאר־אגראנאם **זוילהעלם קלינגער**. אויך אנדערע, וועלכע זענען געווען באשעפטיקט אויפן

די גרופע חלוצים: מאטל ביק, נפתלי חרפ, סנדר שענהויט, אביגדור פוקס, בנציון בלייך, לייבוש גוטפריד, יעקב שוואם, שמעון קריץ, שלמהלע גוטפריד, יעקב פוקס — זיי געזעגענען זייער ראש־קבוצה יצחק חרפ צו זיין אפפארן קיין ארץ־ישראל (אייר תרפ״ה).

פאלוואַרק, האבן געהאלפן די חלוצים. פון צייט־צו־צייט פלעגט קומען צו זיי פון דער צענטראלע דער חבר בערל שטאק (היינט פראפעסאר דוב סדן).

נישט נאר אין חלוציות און הכשרה זענען אלע שיכטן אין יעזיערנע געווען קאנסאלידירט — דאס זעלבע איז אויך געווען אין דער אזוי־גערופענער לאקאל פאליטיק, ווען ס׳האט זיך געהאנדלט אין אלגעמיינע יידישע אינטערעסן, עקאנא־מישע אדער קולטורעלע.

די יוגנט האט זיך באצויגן מיט כבוד צו די עלטערע מענטשן, רעליגיעזע אדער פרייע. זי פלעגט אפילו אליין האלטן פון דער טראדיציע און נישט אייגמאל ארויסטרעטן קעגן נעגאטיוע טענדענצן אין דעם ענין.

3 חלוצים : יצחק חרפ, שמואל־דוד שענהויט, יוסף פיירינג (1924).

יצחק חרפ

ח י פ ה

שולן אין יעזיערנע

אין יעזיערנע זענען געווען צוויי שולן: אן אלגעמיינע און די בארען הירש שול, נאר פאר יידישע קינדער. נאך דער ליקווידאציע פון דער לעצטער איז געבליבן נאר די איינציקע אלגעמיינע שול.

אין שטעטל איז געווען א דראנג צו לערנען. קיין מיטלשול איז ניט געווען, אבער א גרויסע צאל פון יידישע קינדער פלעגט פארן מיטן שול-צוג קיין טארנאפאל און דארט פארגעזעצט דאס לערנען אין די גימנאזיעס.

ס'איז אפילו געווען א פרווו צו ארגאניזירן קורסן, וואס האבן געהאט דעם כאראקטער פון פארבריטונגס-לעקציעס צו גימנאזיעס אדער צו עקזאמענס פון איינצעלנע גימנאזיאל קלאסן. אזעלכע קורסן האט ארגאניזירט גרובער, א יעזיערנער מאטוראנט, וואס איז דערנאך געווען אן אפטייקער. זיין זון איז נאך דער מלחמה עולה געווען קיין ישראל און איז געפאלן אין אונזער באפרייאונגס-קריג אין יאר 1948.

טאג-טעגלעך, אין דער פרי, האט מען געזעען אסך יונגלעך און מיידלעך אויף דער באן-סטאציע. זיי זענען עס געפארן, ווי שוין געזאגט, קיין טארנאפאל לערנען אין גימנאזיע. און טאקע אדאנק דעם אלעמען האט יעזיערנע געהאט אסך אינטעליגענטע יוגנטלעכע, וועלכע האבן דערגרייכט צו מיטל שול-בילדונג ווי אויך אוניווערזיטעט-בילדונג.

●

אינם שול-צוג, וועלכער פלעגט גייען פון זבאראוו קיין טארנאפאל, פלעגט זיין איין וואגאן, וואס האט געהאט די אויפשריפט "יעזיערנא". אין דעם וואגאן פלעגן איינשטייגן די יעזיערנער שילער, מיידלעך און יינגלעך. ווער זענען עס געווען די פאסאזשירן? — משה שארער, מאטל שפינדל, יעקב כ"ץ-פוקס, אהרן חרפ, לאה בארער, מאלציע שוואגער, לאטע מארדער, אנדזי מארדער, די שוועסטער האזלנוס, מוניע שטייגער, וואלף לויפער, ניסן כ"ץ, נחום כ"ץ, איזיו געלסטען, שמואל געלסטען, יוסי פוקס, ליפע פישער, ראזנפעלד, קאלאפער, נתן קעלמאן, משה אלטמאן, מארגוליעס, מוני כ"ץ, שלומית כ"ץ, בראניע שארער, פרידה שארער, יוסף הוך, דוד טשאטשקעס, א.א. אין טארנאפאל, אויף דער סטאנציע, זענען געווען די צוויי שוועסטער העליטשער און האניע קלינגער.

אויסער יעזיערנע האבן געלערנט: בענא שטייגער, מוניו זמורה, ניסן בערנשטיין, ראובן קעלמאן א.א. אין סעמינאר האבן געלערנט: רינה כ"ץ, דבורה

גוטפריד. א יינג מיידל, די טאכטער פון דער מילך־פארקויפערין שענהויט, האט באקומען א סטיפענדיע און געלערנט אין לעמבערג אין דער פאכ־שול פון ד"ר קלאפטען. זי האט דארט חתונה געהאט מיט א לערער. זיי זענען ביידע אומגע־קומען אין יעזיערנע. אויף שבת פלעגן אלע בלייבן אין טארנאפאל, כדי נישט צו פארן אום שבת; אויך אין שול פלעגן זיי נישט שרייבן אין שבת.

●

לוסטיק און פריילעך איז געווען אין "יעזיערנער וואגאן". מ׳פלעגט זיך דערציילן "סודות", אמאל "חלומות", זינגען און אפילו אויך אין ווינקל איבער־חזרן די לאטיינישע ווערטער אדער אפשרייבן די מאטעמאטישע הויז־אויפגאבע. דער קאנדוקטאר פלעגט ארייזקומען, באגריסן זיי זאגנדיק: "דזיען דאברי, יעזיערנא", און א כאר פלעגט אים ענטפערן: "דזיען דאברי, פאניע קאנדוקטאזשע". די בילעטן פלעגט ער נישט קאנטראלירן, ער האט זיי אלעמען געקענט — זיי זענען דאך געווען זיינע טאג־טעגלעכע פאסאזשירן.

אין טארנאפאל זענען געווען 3 מלוכה־גימנאזיעס פאר יינגלעך און איינע (א פריוואטע — לענקעוויטשעס) פאר מיידלעך. די דריטע גימנאזיע איז געווען פון טיפ מאטעמאטיש־פיזיש, און דא האבן געלערנט די מאטעמאטיקער — זיי האבן בדעה געהאט צו זיין לערערס פאר מאטעמאטיק, אדער אינזשינערן און עקאנאמיסטן. ס׳איז אויך געווען א האנדלס־שול.

אין טאג־טעגלעכן שמועס פלעגט מען אויך רעדן וועגן די לערערס און ספעציעל וועגן די יידישע. דער מאטעמאטיקער פראנצוס איז אמאל געווען א ישיבה־יינגל און פלעגט טאקע נישט איינמאל אונטעריכטן מיט א גמרא ניגון: "לאנדע, וואס שרייבסטו, לאנדע? וווּ איז דיין X, וווּ איז דיין Y — לאנדע?" נישט איינער פלעגט אין זיין דייטשער אויפגאבע שרייבן אביסל יידיש. דער גערמאניסט, ד"ר טייוויס, פלעגט דאס ארויסגעפונען און אים פרעגן פון וואנען ס׳קומט צו אים אן "אדעסער דייטש"...

●

עפעס וועגן די הדרים און מלמדים. אלע יינגלעך האבן אויך געלערנט אין חדר, כדי זיי זאלן נאך הונדערט־און־צוואנציק יאר קענען זאגן קדיש, לערנען א פרק משניות א.א.ו.ו.

די חדרים זענען געווען שטופן־ארטיק (אנגעהויבן לערנען האט שוין א קינד פון דריי יאר): דרדקי מלמד, חומש און רש"י מלמד, גמרא מלמד, און ספעציעל־פעהיקע פלעגן לערנען ביים רב, ביי יידן־למדנים אדער ארויספארן אין א ישיבה. ס׳זענען געווען יידן־למדנים, וואס האבן געהאט קנאפ פרנסה, האבן זיי אביסל צופארדינט מיט לערנען אפאר קינדער.

די דרדקי מלמדים זענען געווען: יעקל מלמד, הענזל שטייגער. ס׳פלעגן

אויך זיין באהעלפערס: אהרן־יצחק, איציו שור א.א. זיי פלעגן טראגן אויף די פלייצעס די קליינע קינדער אין חדר אריין.

די חומש־רש"י מלמדים זענען געווען: ביניע ביק, לייזער ביק, אליקום, אברהם ראזע. גמרא מלמדים: פרץ שווארץ, הערש־לייב שטאקהאמער און יעקב שוחט. זיי פלעגן לערנען אין בית־המדרש אדער אין זייערע פריוואטע היימען. אויך איצי פאקעט, א בוגר ישיבה, האט געלערנט אומזיסט די עלטערע יינגלעך. מ׳פלעגט אויך אראפברענגען מלמדים פון דער פרעמד אויף א "זמן" אדער אויף 2 זמנים.

אין אן ענג שטיבל ביים דרדקי־מלמד פלעגן זיצן בערך 20 קליינע קינדער ארום א טיש; ענג, איינער נעבן דעם אנדערן. דער רבי פלעגט האבן פאר די קינדער א גרויסן סידור מיט קידוש־לבנה אותיות, חוץ דעם פלעגט ער זוכן אין סידור ספעציעלע ערטער וווּ די אותיות זענען געווען גרויס. דער רבי פלעגט זאגן קמץ א׳ קמץ ב׳ — און די קינדער פלעגן כאראליש ענטפערן. דער רבי פלעגט איבערחזרן מיט די קינדער נוסח "זאגט־זשע נאכאמאל און טאקע נאכ־אמאל" — ביז ר׳איז געווען זיכער, אז קינדער קענען שוין.

די מלמדים האבן, פארשטייט זיך, נישט געהאט קיין פעדאגאגישע בילדונג, אבער פראקטיש האבן זיי זיך געשאפן זייערע אייגענע מעטאדן (חדר-מעטאדן): פון דער קבוצה צום איינצעלנעם תלמיד, אנווייזן מיטן טייטל די אותיות א.א.וו. דער חומש־רש"י מלמד פלעגט זיך שוין באנוצן אויסער מיט דער דאזיקער מעטאדע אויך מיט אן אנדערער: אנווייזן מיטן פינגער פון ארט צו ארט (די נעגל מאטאדע). יעדן שבת פלעגט מען פירן די קינדער צו יידן־למדנים, כדי זיי צו "פארהערן" — דאס איז געווען א מין קונסטפולער עקזאמען.

א ספעציעלע מעטאדע האבן געהאט די גמרא מלמדים: ביי זיי פלעגט דער תלמיד אליין לייענען דעם טעקסט און אפילו די פירושים, און דער רבי פלעגט נאר צוהעלפן וועז ס׳איז געווען נויטיק. היינט וואלטן געזאגט אויף די מעטאדע — "לימוד בהדרכת המורה".

●

כ׳וויל דא דערמאנען, אז דער ערשטער לערער פון העברעיש איז געווען שמריהו אימבער. נאך אים האבן אונדז אסך יארן געלערנט העברעיש ישעיה יעבץ און דוד האסדעס פון ראוונע. און וועז זיי האבן פארלאזט יעזיערנע, איז שוין געווען אין יעזיערנע א גרופע תלמידים זייערע, וואס האבן זיי פארטרעטן און געפירט זייער ווערק ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין יאר 1924 פלעגן אויך די חלוצים, וועלכע זענען געווען אין יעזיערנע אויף הכשרה, לערנען די יוגנט העברעיש. צווישן זיי איז דאן געווען צבי חרמוני (וויסלבערג) וועלכער וווינט אין ישראל, אין קבוץ אושה.

דבורה גלעד (לבית פוקס)
חדרה

מקצת זיכרונותי מעיירתנו יזירנה

ייז׳רנה מנתה, בערך, 180 משפחות יהודיות לפני מלחמת העולם הראשונה וירדה ל־120 משפחות לאחריה. בעת מלחמת העולם הראשונה, שהיתה ממש בגבולותיה, היגרו כל המשפחות היהודיות לפנים המדינה מפחד האויב, אשר פגע בראש וראשונה ביהודים. בסיום המלחמה התפזרו משפחות מספר לכל פינות העולם, והיישוב היהודי קטן.

על אף עובדה זו היתה עיירתנו אחת מהמפותחות הן ברמת ההשכלה ובמיוחד בתנועתה הציונית, אשר מייסדה היה שמריהו אימבר ז״ל, אחיו של מחבר ״התקוה״. אגודה ציונית ליגלית וכן בית ספר עברי היו קיימים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ביוזמתו של אימבר. האגודה ריכזה מיטב האישים והנוער לפעולות למען ציון; גם אולם פרטי היה בבעלותה.

עם שובם של היהודים לעיירה אחר מלחמת העולם הראשונה, התחדשו הפעולות וגם בית הספר נפתח מחדש. זוכרת אני, שבזמן מלחמת פולין עם ה-

קבוצה בביה״ס העברי ביזירנה.

אוקראינים, כאשר חנו פטלורה וקלגסיו בתחנת הרכבת של ייזירנה, ייסדנו "אגודת בנות ציון". בשבתות התאספה כל האינטליגנציה והנוער לקריאה בספרות עברית מעניינת (כמובן, זה היה בלתי לגלי). והנה באחת הפגישות נפתחה פתאום הדלת — ונכנס חיל פטלורה.... מה שהרגשנו באותו רגע אין לתאר... בראות החיל את הפחד והמבוכה אמר: "שלום, אני יהודי, שמעתי עליכם, ובאתי להשתתף גם כן"...

עם גמר המלחמות בין האוקראינים, הבולשביקים והפולנים, ולאחר היות ידם של הפולנים על העליונה, החזירו אלה האחרונים אט־אט את החיים למסלולם. אנו חזרנו לפעולות ציוניות תקינות: ייסדנו כמה ועדות, כמו ועדת קרן-הקימת; ועדת פיקוח. מדי פעם בפעם ארגנו נשפים, שהכנסתם הוקדשה לקרן-הקימת. מאוחר יותר, עם הקמת אולם גדול של האוקראינים, התארגנה להקה דראמטית ביזמתה של פנצי בלאושטין. במקום שלא היה תיאטרון, ואפילו לא ראינוע, היו ההופעות שלנו לשם דבר.

זכורתני, לפני כל הצגה היתה בעייה להשיג רישיון. כמובן, זה היה צריך להיות בהסוואה — לטובת מוסדות צדקה, כביכול. היה חרף ידעה להערים על השלטונות ולהשיג רישיון. את ההכנסות, כמובן, הקדשנו לקהק"ל. פה יש גם לציין את ההתנגשויות עם החרדים, שהתנגדו ל"הפקרות" — הקומדיאנטים כינו אותנו. בבתים רבים היו סכסוכים קשים בין הצעירים להורים על רקע זה.

כאמור, קיים היה בית ספר עברי עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. נמניתי עם התלמידים הראשונים בו. כאשר המורה ש. אימבר ז"ל עזב את העיירה, בא במקומו המורה יעבץ ז"ל, אחד המורים המעולים. גם הוא עזב כעבור שנים מספר ואז לקחנו על עצמנו, אנו התלמידים הבוגרים, להמשיך ולנהל את בית הספר עד שבא מורה חדש.

בשנת 1924 בא קיבוץ להכשרה לייזירנה; כמה מצעירי המקום הצטרפו אליהם. אז החלה תסיסה בין הנוער לעלות ארצה. ראשון העולים היה אבא כץ, הוא עלה כתייר. החלו דיונים וחיפושי דרך איך לעלות. ביזמתה של פאנצי בלאושטין, החלטנו לייסד קבוצת בנות, עשר במספר; כל אחת היתה צריכה להשקיע סכום כסף וכך לעלות ביחד כקואופרטיב; מכל העשר עלו שלוש בלבד. אחרי התכתבויות והמלצות למרכז העלייה קיבלנו סוף-סוף את הסרטיפיקטים. תחילה עלתה חיה'לה חרפ. אני, שבינתיים נישאתי, ויתרתי על הסרטיפיקט שלי, היות ובעלי קיבל באותו הזמן סרטיפיקט ויכולתי כאשתו להצטרף אליו. יש לציין, כי קבלת סרטיפיקט באותם הזמנים היה קשה מאוד, לנוכח רצון האנגלים להצר עד כמה שאפשר את צעדינו ולמנוע יהודים מעלייה ארצה.

די יעזיערנער יידישע יוגנט שטרעבט צו בילדונג

די יעזיערנער יידישע יוגנט האט געשטרעבט צו בילדונג, צו אלגעמיינער בילדונג, נישט נאר אין די מיטל־שולן נאר אויך אין אוניווערזיטעטן. און ווייל ס׳איז געווען שווער צו שטודירן אין פוילן צוליב פארשידענע באשרענקונגען, האבן אסך שטודירט אין אויסלאנד.

שלום פראנצוס, א קלויז־ייִנגל, האט געלערנט אין ווין; באענדיקט דעם אוניווערזיטעט (מאטעמאטיק) און איז געווען מיטל־שול לערער פאר מאטעמאטיק. די צוויי יידישע דאקטוירים אין יעזיערנע האבן געשטאמט פון דער סביבה. ד״ר חנא ליטוואק, געשטאמט פון צעבראוו, א דארף נעבן יעזיערנע, האט געלערנט מעדיצין און זיך באזעצט אלס דאקטאר אין יעזיערנע. ד״ר טענענבוים, געשטאמט פון פלאווטשע, ביי יעזיערנע, אבסאלווירט מעדיצין און זיך באזעצט אין יעזיערנע. ד״ר ניסן בערנשטיין, אבסאלווירט די יידישע גימנאזיע אין לעמבערג, געענדיקט מעדיצין אין פראנקרייך, נאסטריפיצירט אין קראקא — האט זיך באזעצט אין טשענסטאכאוו.

אין פראנקרייך האבן נאך שטודירט: אהרן חרפ (נישט באענדיקט); יעקב פוקס־כ״ץ (טעקסטיל טעכניק); משה כ״ץ (צוריקגעקומען קיין יעזיערנע אין 1935 און דערנאך עולה געווען קיין ארץ־ישראל). מעדיצין האבן שטודירט: וואלקע שטייגער, ניסן כ״ץ, לאלע (יוסי) פוקס.

אין בעלגיען האבן שטודירט: פארמאציע — משה שארער; ווויגט אין בריסל. אין איטאליען האבן שטודירט: מעדיצין — איזיו גערסטען, דוסקי חרפ. אין דייטשלאנד: עקאנאמיע — ראובן קלמן; ער האט באקומען דאקטאראט, ער ווויגט אין ישראל. אין טשעכא־סלאוואקיי: פארמאציע — חנה קלינגער (דול), סאפיא העליטשער (אנדערמאן), ב. שפינדעל. מעדיצין — יוסף מאשציסקער, אן אייניקל פון דוד בלאושטיין. אין לעמבערגער אוניווערזיטעט: מאלציע שוואגער — הומא־ניסטיק.

מיטל־שולן האבן פארענדיקט און נישט קאנטינואירט: עזריאל זמורה — עולה געווען קיין ארץ־ישראל; איצט אינספעקטאר פון פאסט־טעלעפאן אפטיילונג. יוסף פוקס — ווויגט אין די פאריניקטע שטאטן. צוויי שוועסטער גוטפריד. צילע העליטשער—ווויגט איצט אין שווייץ. מאנעק מארגוליעס. לאה בארער (קארנגאלד) — איצט אין חיפה. אימעק פאלק — איצט אין פוילן, א קאלאנעל. נונקע קעלמאן.

מעדיצין האבן אויך געלערנט און נישט באענדיקט: וואלקע לאופער און מונדעק שטייגער. עזריאל זמורה איז פאסט־אינזשיניער.

יצחק חרפ

ח י פ ה

אונדזער טעאטער

שוין נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט די יוגנט אנגעהויבן שטרעבן צו אנטוויקלען דאס קולטורעלע לעבן אין אונזער שטעטל. אחוץ אוונטן מיט פאר־שידנארטיקן פראגראם האט מען אנגעהויבן גרינדן א דראמאטישן קרייז, שפילן טעאטער א.א.וו; עס איז דערבייַ געווען אן ערפאלג. צום קרייז האבן געהערט אסך באריי־טוויליקע בחורים און מיידלעך. מ׳האט אויסגעווײַלט א פיעסע און אנגעהויבן מאכן פראבעס. ס׳איז כדאי געווען צו זעען די אפגעגעבנהייט פון די יוגנט, דעם געהעריקן דיסציפלין, די פינקטלעכקייט, דאס שטרעבן אויסצופירן ווי אמבעסטן די ראלן.

דער טעאטער־זאל איז תמיד געווען פול. אלע בעלי־בתים מיט זייערע ווייבער און קינדער פלעגן קומען זעען די היימישע ארטיסטן.

דער רעפערטואר איז געווען: דער אינטעליגענט, דער יידישער קעניג ליר, מירעלע אפרת, חאסיע די יתומה, דער בטלן. אפילו דעם ״דיבוק״ האבן מיר געפרווט שטעלן, און אונזערע יעזיערנער האבן באוונדערט אונזערע טעאטער פעהיקייטן.

אונדזערע שפילער זענען געווען: חיה חרפ, יסל גאלדבערג, פאנצי פאקעט, נוני פאקעט, רבקה פוקס, עטי פאקעט, דבורה פוקס, דוזי טשאטשקעס, לאטע מארדער, נוסיה בלאושטיין, אהרן חרפ, יצחק חרפ, שרה מארדער, שבע פוקס, חנה מארדער, לייבוש גוטפריד, יעקב פוקס, יצחק פאקעט, נוסי בלאושטיין א. א.

די רעזשיסארן זענען געווען: פנצי בלאושטיין, יצחק חרפ, דער סופלער: דוזי טשאטשקעס.

איך קום צו אייך מיר נעמען
וואס כ'האב ביי אייך געלאזט,
מיין חכמה שטיין פון קרעמען
מיין שליסל, רויט פון ראסט.

— — — — — —

וויי גאלד איז מיין געליבטע!
איר אויג מיט גאלד צוגלייך.
און איך האב גאלד אין קאמער,
דער שליסל איז ביי אייך.

(ש. י. אימבער)

ליפא פישער

דער ווידעראויפבוי פון דער יעזיערנער שול און איר אנטגילטיקער פארניכטונג

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה, זענען, ווי באוווסט, א צאל יידישע אביעקטן פארברענט געווארן דורך די רוסישע חיילות; צווישן זיי איז אויך פארברענט געווארן די גרויסע שול.

דאס איז געווען א הויכער בנין, געבויעט פון ציגל, אין דער הויך פון צוויי שטאקן, מיט לאנגע פענסטער פונם גאטישן סטיל. דער דאך איז געווען פארדעקט מיט פארצינקטער בלעך. דער אריינגאנג איז געווען דורך א ברייטן טויער. אינער־וועניק האט געפירט א פירעקיגער קאריידאר, פון וועלכן ס׳איז ווידער געווען דער אריינגאנג אין צוויי שילעכלעך, פון ביידע זייטן; אנטקעגן זיי איז געווען דער אריינגאנג אין גרויסן שיל־זאל.

דער זאל איז געווען צוויי־שטאקיק הויך. דורך די לאנגע פענסטער, באגלאזט מיט פארשידנפארביקע שייבלעך, איז אריינגעדרינגען ליכט און ס׳איז געווען ליכטיק. די וועגט זענען געווען פארמאלט מיט מאלעריייען און אויפשריפטן פונם תנ״ך. אין מיטן זאל איז געשטאנען א בעלעמער, אויף וועלכן מ׳איז ארויפגעגאנגען מיט טרעפעלעך, ארומגענומען מיט אן ארטיסטישן צוים, וועלכער איז געווען פון מעטאל. אויפן סופיט זענען געהאנגען מעשענע הענגלייכטער פון ארטיסטישער אויסארבעט. דער ארון־קודש איז געווען פארפולט מיט ספרי תורה. ס׳זענען אין שול אויך געווען אסך גמרות און אנדערע ספרי קודש, וועלכע זענען געלעגן אויף פאליצעס, אייגעמויערטע אין דער וואנד.

וועז די רוסישע ארמיי האט אין יאר 1916 פארנומען דאס שטעטל דאס צווייטע מאל, איז אנטשטאנען א גרויסע פאניק. אלע יידן זענען אנטלאפן מיט די אפטרעטנדע עסטרייכער און די יידישע הייזער זענען געבליבן פוסט. די שיל איז פארוואנדלט געווארן דורך די רוסן אין א שטאל פאר פערד און דערנאך אין א שפיטאל, ווו ס׳זענען געלעגן פארוווונדעטע רוסישע זעלנער. וועז די רוסישע ארמיי האט זיך ווידער צוריקגעצויגן האבן זיי זיך קודם־כל ״אפגערעכנט״ מיט די יידישע געבוידעס. זיי זענען טאקע אנטלאפן אין גרויס אייליניש, אבער האבן נישט פארגעסן אונטערצוצינדן די גרויסע שייגע שיל.

ווען יידן האבן זיך אומגעקערט פון דער פלוכט, איז די עקאנאמישע לאגע געווען זייער א שווערע, און די שיל איז געשטאנען אפאר יאר חרוב. און ווען ס׳האבן זיך נאר אנגעהויבן די צייטן צו נארמאליזירן — דאס איז שוין געווען אונטער דער פוילישער מאכט — איז די קליינע יידישע קהילה צוגעטרעטן ווידער אויפבויען די יעזיערנער שיל, וועלכע איז צוערשט אויפגעבויט געווארן, ווי מ׳האט איבערגעגעבן, אין די זיבעציקער יארן פון 19-טן יארהונדערט.

און ס׳איז נישט געווען אזוי לייכט פאר אזא קהילה אויפצובויען אזא בניין. ווי מ׳דערציילט האט זיך אין די בוי־אויסגאבן שטארק באטייליקט דער יידישער גוטבאזיצער מענדל יאמפאלער. ס׳זענען אויך געווען ״עמך״־מענטשן, וועלכע האבן נישט געשאלעוועט דעם לעצטן גראשן פארן אויפבוי. דאס עצם ווידער־אויפבויען, אין די ערשטע צוואנציקער יארן, געדענק איך שוין אליין פערזענלעך גאנץ גוט. כ׳געדענק וויאזוי ס׳איז פארגעקומען די געלט־אקציע; דערמיט האט זיך באשעפטיקט די קהילה. דער ראש־הקהל דוד בלוישטיין ז״ל, איינער פון די

פארמעגליכסטע יידן אין שטעטל, האט זיך אליין אויך געלאזט קאסטן זייער אסך געלט, און ציגל האט ער געגעבן פון זיין אייגענער ציגעלניע. די וועגט זענען טאקע געשטאנען, אבער מ׳האט געדארפן אסך ציגל זיי צו פאריכטן. וועז די וועגט זענען פארטיק געווארן און מ׳האט פארצויגן דעם דאך, איז נישט געווען קיין בלעך צו באדעקן אים... האט מען צוזאמענגענומען די יידישע באפעלקערונג און יעדער בעל־בית האט זיך מתחייב געווען צו געבן בלעכן; מיין פאטער האט דאן געגעבן 6 בלעכן.

דעם בעלעמער האט אויך מנדב געווען דער אויבנדערמאנטער דויד בלויטטיין, ער האט אפגעקאסט ביי די 600 דאלאר. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דער־מאנען נאך יידישע עסקנים, וועלכע זענען טעטיק געווען ביים ווידעראויפבוי פון דער שול, ווי: אברהם פאקעט (אברומציע), סומער (איתמר) כ״ץ, איציע לעכאוויץ, מענדל פישער, חיים צאטנבערג, משה פאקעט און אנדערע.

וועז די שול איז באנייט געווארן איז אין שטעטל געווארן א גרויסער יום־טוב יידן האבן אנגעהויבן פון דאס־ניי דאווענען אוז לערנען תורה. די שול פלעגט אויך דינען אלס צענטער פאר פארזאמלונגען און אנדער קולטורעלע פאראנשטאל־טונגען, פאר ציוניסטישע רעדעס א.א.א.

●

דאס מאל איז די שול געשטאנען נאר 18 יאר. אין 1941, וועז די דייטשע רוצחים זענען אריין אין שטעטל, האבן זיי איר פארברענט, צוזאמען מיט אלע הייליקע ספרים. דאס מאל האט זי שוין קיינער נישט אויפגעבויט צוריק... וועז כ׳בין געקומען קיין יעזיערנע, פון סיביר, אין יאר 1952, האב איך אויפן ארט פון דער שול געטראפן א בערגל גראז. כ׳האב זיך דאז ארומגעדרייט צוזאמען מיט עזריאל פאלאק, ווי ארום א הייליגטום. מיט אפאר יאר שפעטער, 1955, האב איך שוין די גראזן אויך נישט געטראפן. אפאר גויים זענען געשטאנען אוז אריסגע־צויגן דעם פונדאמענט... די שטיינער האט מען באנוצט צום פלאסטערן דעם וועג, וואס איז געווען זייער פארלאזט.

משוררים, סופרים, אנשי רוח ובמה

שמואל-יעקב אימבר: 1889 — 1942, משורר אידי, בן אחיו של נפתלי הרץ אימבר. פירסם קובצי־שירים אחדים, ביניהם "היים-לידער" (שירי המכורה). ידועה הפואימה ההיסטורית "אסתרקה". פירסם גם מסות ביקורת. נספה בשואת ישראל בוארשה.

אנציקלופדיה יהודית בעריכת
יעקב פבזנר, הוצאת מס,
ירושלים 1966 — עמ' 30)

(הערה: בתקופת השואה נפגשתי ביזירנה עם שמואל־יעקב אימבר פעמים מספר. מיזירנה עבר לזלוצ'וב ושם נרצח. מ.ד.).

דער ערשטער וואס איז עולה געווען פון יעזיערנע קיין ארץ־ישראל איז געווען דער דיכטער שמואל-יעקב אימבער. דאס איז געווען אין יאר 1912. אין ארץ־ישראל איז ער געווען א געוויסע צייט און זיך אומגעקערט קיין יעזיערנע. אונטערן אייגדרוק פון זיינע איבערלעבענישן אין ארץ-ישראל האט ער געשריבן זיינע "היים־לידער", וועלכע זענען דערשינען אין ווין אין יאר 1918.

נאך זייענדיק א יינגל, ווען ער איז געווען ביי זיין פאטער אין יעזיערנע האט ער אריסגעגעבן אין לעמבערג (1909) א ביכל "וואס איך זינג און זאג". די פאעמע "אסתרקע" איז אריס אין יאר 1911 אין פארלאג "בילדונג" סטאניסלוי.

אין 1914 איז אריסגעגאנגען דאס בוך "רויזנבלעטער" (ווילנער פערלאג ב. א. קלעצקין). אין 1920 דאס בוך "וויקטאריא" (פארלאג "ניילאנד", ווין).

צפורה ילין, ירושלים.
(שוועסטער פון ש. י. אימבער)

און אז איך וועל שטארבן...

און אז איך וועל שטארבן, מיינע ברידער,
און אז איך וועל שטארבן, מיין פריינד,
קלויב אויף מיינע לאכנדע לידער,
קלויב אויף מיינע לידער פון היינט.

און דרוק אין בוך אן א נאמען
די לידער וואס לייענען זיך גרינג...
פארקויף מיינע ביכער די בלומען,
צו יענע וואס זענען נאך יינג.

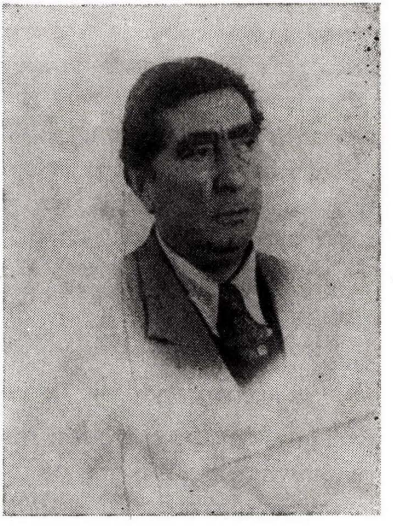
פארקויף מיינע בלומען די ביכער
און שטעל מיר פשוטן שטיין,
דאן וועט ער פארוואקסן וואס גיכער
און רוהיק וועט זיין מיין געביין.

(ש. י. אימבער)

אברהם משה פוקס: נולד 1890, בגליציה (יזירנה — מ. ד.). מספר ועתונאי אידי. משנת 1950 בישראל. כתב סיפורים מחיי פשוטי העם בעיירה היהודית: "בודדים", "על הגבעה", "יהודים בגלות" ועוד.

(שם — עמ' 309)

על א. מ. פוקס ראה רשימה נוספת בספר — בעמ' 63 מ.ד.).

הסופר א. מ. פוקס

●

שלמה שנהוד (שיינהוט): נולד ב־1912 בגליציה (יזירנה מ. ד.). משורר עברי ואידי. משנת 1936 בארץ. תחילה כתב שירים באידיש, עבר לעברית ופירסם שיריו בעיתונים שונים. ספר שיריו — "שירי העצב הקורן". תירגם כמה ספרים מאידית.

(שם — עמ' 392)

"משורר, ששירתו עולה על גדותיו והוא שר את שירו בדואליזם לשוני, משמע — צורך נפשי לו הדבר. אין עולמו הפנימי נחתך באקראי, צוויו וטעמו עמו".

"משורר, העומד נוכח החיים הללו, חותר לקראת אמצעי התגוננות. הוא מחפש מפלט בספירה של מציאות אחרת, מציאות של חלום, לפסוח על פני התהום הזה. ומשום שהוא רואה את החלום כמפלט לפחדו ולחרדתו של האדם בימינו, רואה הוא בו אפשרות רציונלית ממש:

"כל הדברים בורחים מן האין ובאין מתכלים הם.
רק החלום קיים.
כל ניגוני דמנו הכבויים שוב מתלקחים הם
עם הדברים שלא חוזרים עוד לעולם —
בחלום שבקיים.

ואין יצב
ואין חיות
ואין קיים

רק בחלום הרם".

(אברהם בלאט "בנתיב סופרים" הוצאת מנורה ת"א, 1967)

●

י. א. ליסקי: יליד יזירנה. משורר אידי. עורך השבועון "דאס אידישע פאלק", המופיע בלונדון.

...אזוי זינגט זיך ליסקי פון יידישקייט אין יידיש, אין אלע זיינע שירים, וועלכע דערקוויקן די נשמה, לייטערן זי פונם שטויב און גיבן דעם לייענער א שעה פון קורת־רוח, פון אמונה אין א שענערן בעסערן מארגן, אז מיר גייען פארויס צו די גרויסע גוטע שלום טעג, וועלכע די נביאים האבן אונז פארויסגעזאגט. אלע שירים שפרודלען מיט אהבת ישראל, מיט ארץ ישראל, מיט רוף צו גאולה, מיט באפרייען זיך פון פרעמדקייט, און גלייכצייט אויך אהבת אדם, אויך דעם פרעמדן. ואהבתם את הגר... ליסקי האט א טיפע אמונה, אז דאס שלעכטע איז א פארביי־גייענדיקע צרה, וועלכע מיוועט איבערקומען, און אז מיר וועלן און זיין גוט און פרום, וועלן מיר זוכה זיין צו א עולם שכולו טוב, א עולם של שבת ווו צדיקים (און "ועמך כולם צדיקים") זיצן און זענען נהנה מזיו השכינה, און ארץ ישראל וועט אונזערס אויף אייביק זיין. "לעולם יירשו ארץ".

(ש. ז. שרגאי)

שים שלום

מיין פאלק הייבט אויף די פאן צו דיר —
שים שלום,
איך שטיי ווי א בעטלער ביי דיין טיר.
ליידיק וויל איך ניט אוועקגיין —
שים שלום,
מיין אויג זעט קלאר איך רעד ניט פון חלום.
מיין פאלק הייבט אויף די פאן צו דיר —
שים שלום,
די העלדן שטייען ביי די גרעניצן ווי פריער
זאלן די פעלקער הערן מיין רוף —
שים שלום,
מיין האנט וויל זיין פריי פון שטראף.
איך הייס ציילן דאס פאלק און קומען וועלן
די גבורים פון די תפוצות —
שים שלום,
האנט אין האנט וועלן זיי גייען מיט זייערע
בריידער פון די קבוצות.
מיין פאלק גייט פארטיידיקן זיין לאנד —
שים שלום,
גיב דעם שונא אין זייער האנט.
מיין פאלק הייבט אויף די פאן צו דיר —
שים שלום,
איך שטיי ווי א בעטלער ביי דיין טיר...

(י. א. ליסקי)

●

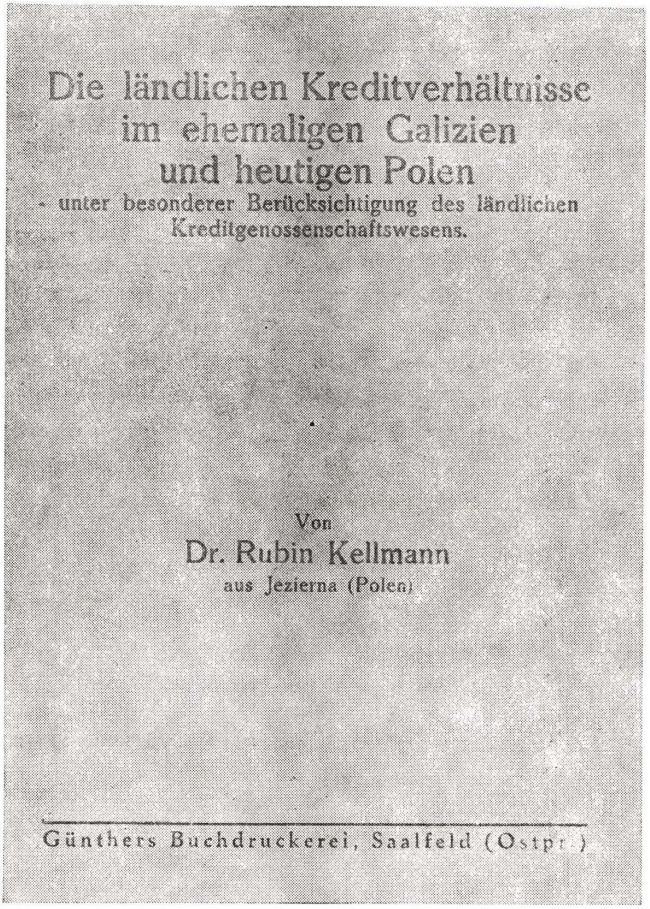
ד"ר אפרים וואשיץ נולד ביזירנה בשנת 1879. ממייסדי הסתדרות תלמידי בתי־ספר תיכוניים "צעירי־ציון", ממייסדי "בר־כוכבא" באוניברסיטה הוויגאית. בשנים 5—1904 מזכיר הוועד הגלילי בקרקא. ב־1906 עורך ה"טאגבלאט". 1911—1913 יו"ר ה"דרור" הלבובי. 1912 — 1918 מנהיג הצופים. ב־1918, בימי הפרעות בלבוב חבר הוועד הלאומי בעיר.

משנת 1919 בארץ-ישראל. כעורך-דין מילא הוא תפקידים חשובים בחיי היישוב — 1920 — 1931 בחיפה ומשנת 1931 בירושלים. משנת 1930 מראשי ברית הצה"ר בא"י.

(ד"ר ב. לובוצקי: "דרך חייו של ציוני לוחם", ירושלים תש"ז)

(על ד"ר וואשיץ ראה גם בעמ' 62 — מ.ד.).

●

ד"ר ראובן אבינרי-קלמן, בנו של ר' יוסף קלמן ונכדו של ר' וולף פישר — יהודים למדנים. אביו, היה מנהל בנק "קאסא קרעדיטאוואַ" ביזירנה. ראובן למד באוניברסיטה בברלין, יהדות וכלכלה וקיבל תואר דוקטור לכלכלה. פירסם ספר על בנקאות בגליציה.

עלה ארצה בשנת 1937. משמש מנהל ביה"ס התיכון האוניברסיטאי ברמת-אביב.

●

הרב לוי יצחק מנסור הוציא ספר "בך יברך ישראל" (ראה בספר עמ' 59).

●

השחקן שמואל סגל

בהליכתו של שמואל סגל אל הבמה היה הרבה מן ההרפתקה והמשובה. מלווה היתה במאבק קשה עם הוריו (אביו של סגל היה העולה הדתי הראשון מיזירנה מ.ד.) ועם הסביבה, שבה גדל והתחנך, שכן חניך ישיבה הוא שמואל סגל, בן למשפחה דתית-מסורתית וכן נכדו של רב ומנהל תלמוד-תורה בעיר זלוצ'ב שבפולין. בגיל חמש עלו שמואל והוריו לארץ-ישראל והתיישבו בחיפה.

במלחמת הקוממיות לקח שמואל חלק פעיל באירגון ההגנה הצבאיות, והיה הרוח החיה שבהן.

בשנת 1955 סייר ש. סגל בארצות אירופה, וכן למד תקופה קצרה ב"צנטרל-סקול" באנגליה והשתתף בקורס מיוחד למשחק ופיתוח הקול.

ש.סגל משתתף בקביעות בשידורי "קול-ישראל" והופעותיו השונות הוקלטו על גבי עשרות תקליטים.

(יהושע יפה-נוף, "אמנים בישראל",
הוצאת-ספרים "יסוד" ת"א)

השחקן יוסי סגל, שחקן נודע בישראל, בנו של יעקב סגל ואחיו של שמואל.

א עפיזאד

(דערציילט פונם שרייבער י. א. ליסקי)

בשעת דער צווייטער עליה האט מיך אין ווין באזוכט שמואל־דוד שענהאוס, זון פון יעקב שוחט פון יעזיערנע, וועז ער איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל. געווען איז דאס אן ערב־יום־כפור.

צו יענער צייט האט געווויינט אין ווין רבי משהלע, דער איינציקער זון פונם צדיק ר׳ לוי־יצחק זצ״ל, דעם יעזיערנער רבין, וועלכער האט געפליכטעט קיין ווין אין יאר 1914, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער צדיק איז נפטר געווארן אין יאר 1916 און איז געברענגט געווארן צו קבורה אין צענטראל פרידהאף אין ווין, ווו מ׳האט אויפגעשטעלט אויף זיין קבר א אוהל. דאס רבנות האט טאקע אויסגענומען זיין זון משהלע. ער האט געווויינט אין 20־טן באצירק אין דער קלאסטנבורגער גאס. ער האט געהאט אסך חסידים פון יעזיערנע און ארומיקע שטעטלעך.

שמואל־דוד האט פארגעלייגט, אז מיר זאלן גייען צו כל־נדרי צו רבי משהלע. וועז מיר זענען געקומען אהין האבן מיר דארט געטראפן א גרויסן עולם. מיר זענען אויך געקומען צומארגנס, יום־כיפור אין דער פרי, נאר מיר האבן געטראפן דאס גאנצע הויז אין טיפן טרויער — פארטאג איז רבי משהלע נפטר געווארן! מיר האבן ביידע פארלוירן דאס לשון... איינער פון די מתפללים איז צוגעקומען צו אונז און געזאגט: ״איר זענט יעזיערנער, גייט און זעצט זיך אין א זייט נעבן נפטר, מקיים זיין די מצוה חסד של אמת״. מיר זענען דארט געזעסן איבער א שעה און דערנאך האבן אונז אנדערע פארטרעטן. מיר האבן דאס באטראכט פאר א גרויסן זכות.

צונויפגעשטעלט :
פסח אלטמאן
תיפה

ראשי קהל און כלי־קודש אין יעזיערנע

רביים און רבנים

רבי שלמהלע חרפ, א געבוירענער יעזיערנער.

רבי יצחק לוי מנסון, זיין זון ר׳ משהלע.

(זע וועגן זיי אויך אין אנדערע ערטער פונם ביך).

רבי זליג אפטאוויצער — ביז 1916.

רבי אליעזר ליפא שליטא. פון 1918. אומגעקומען אינם נאצישן חורבן.

בירגערמייסטער

מאגיסטער לודוויג מינץ, דער יעזיערנער אפטייקער, איז געווען דער איינ־ציקער יידישער בירגערמייסטער אין א איבערגאנגס צייט.

ראשי הקהילה

די ראשי הקהילה פלעגן זיך טרעפן נאך יעדע וואלן. אייניקע וואס מיר געדענקען :

וואלף פישער, אברהם פאקעט, ווילהעלם קלינגער, דוד בלאוושטיין.

שוחטים

די שחיטה איז איבערגעגאנגען בירושה. **פנחס שוחט (שענהויט)** איז נפטר געווארן אין 1914 ; ער האט איבערגענומען די שחיטה נאך **יעקב שוחט (שענהויט).** נאך פנחס שוחט איז די שחיטה איבערגעגאנגן צו **בנציון סיגאל,** יעקב שוחטס איידעם. אין יעזיערנע איז געווען נאך א שוחט, רב משה, און נאך אים האט ווידער בירושה איבערגענומען די שחיטה זיין איידעם הערש־לייב שוחט (שטאקהאמער).

שמשים

משה שמש (שורמאן), **נחום יפה** (אין בית־המדרש), מאיר שמש (אין קלויז).

בעלי־תפילות

בינום חרפ, שלמה חרפ, אברהם פאקעט, שלום לחמן, נחום פוקס, מיכאל פוקס, יעקב ביק, נחום שענהויט.

חברה קדישא

פארזיצער : בעריל פיירינג, איציע לחוביץ א.א.

באגרעבער : מאיר צונים.

געמיינדע-ראדניקעם אין פארשידענע צייטן: איתמר כץ, אברהם פאקעט, דוד בלאושטיין, שלמה חרפ, אייזיק טשאטשקעס, לודוויג מינץ, ווילהעלם קלינגער.

חסידים

די יעזיערנער יידן זענען אין גרויסער צאל געווען אנהענגער פון פארשידענע רביים: הרבי מהוסיאטין, הרבי מששורטקוב, הרבי מבויאן, הרבי מקופישטינעץ, הרבי מיזירנה גופא.

בתי־מדרשים

די גרויסע שול (און דערביי 2 שולעכלעך פאר בעלי־מלאכות און פאר ציוניסטן);

בית המדרש (חסידי הוסיאטין).

בית הכנסת (דעם רבינס קלויז).

יהושע פלאמס קלויז.

דאס מנין ביים רב.

די מתפללים אין די בתי מדרשים און קלויזן זענען געווען פארטיילט לויט די אנהענגערשאפט פון די רביים.

גבאים: יעקב ראזן, אלי גוטפריד, איתמר כץ, שלום בלייך, בעריל פיירינג.

צו די קומענדיקע

איר, וואס וועט קומען ווען איך וועל שוין נישט זיין,
איר, וואס וועט קומען אין לעבן אריין —
אין אייערע הערצער לאזט ליבן מיין ליד,
פאר אייך, אוי פאר אייך, האט דאס ליד מיינס געבליט.

איר, וואס וועט קומען נאך יארן אין טעג,
איר, וואס וועט קומען פול צארן און שרעק,
איר וואס וועט קומען פון גליקן באגלייט —
אייך אלע געקענט האט מיין פרייד און מיין לייד.

איר, וואס וועט קומען פון געטער געשיקט,
מיט לידער באגליט און מיט טרוימען באשטריקט —
ביי אייך וועט מיין גייסט אין טרוים־שעהן רוען,
א יעדער פון אייך איז מיין טייערסטער זון.

(ש. י. אימבער — גיזאמלטע לידער).

ניו־יורק

לוטה פרנקל (מבית מרדר)

דף מספר הזיכרונות על יזירנה

שנים חלפו ועברו, הילדים היו לאנשים מבוגרים, אירועים הסטוריים מהפכניים הולידו שינויים דמוגרפיים, מדעיים ופוליטיים. את מחירם שלמה האנושות במליוני קרבנות בני אדם. את הקרבן הגדול ביותר שלמנו אנחנו — העם היהודי — ששה מליון הרוגים על קדוש השם.

אני מעלה זכרונות על עיירת מולדתי — יזירנה — אף היא איננה עוד אבא-אמא, קרובים, חברים וחברות כלו בשואה ואינם חיים עוד. את כליונם מצאו בקברות האחים ההמוניים שאונסו לחפור לעצמם במו ידיהם. בתיהם הקטנים בהם גרו, בתי המדרש בהם התפללו — אף הם אינם עוד. לא נשאר זכר.

אני חיה בארצות-הברית של אמריקה, בין יהודים, שרובם ככולם עזבו את בתיהם בעולם הישן מזה שנים רבות. כל הידוע להם על השואה האיומה בא להם מקריאה בעתונים,בספרים על השואה או מן הקולנוע. תנאי חייהם הכלכליים והחברתיים משופרים. בדרגת מותרות. משאני מנסה לשפוך שיחי ולתנות יגוני בפניהם כדי להקל עלי — אני חשה כאב נוכח העובדה, שאין הם תופסים כל צרכם את עומק האסון ואת היקפו. משתוקפים אותי הכאב והגעגועים בחברתם, הם משתדלים להביע את השתתפותם בצערי, אף נאנחים עמי, אבל אינם יורדים לכל עומקה של רוחי הנכאה. ההרגשה שאני יושבת בדד באבלי מכבידה עוד יותר על משא יגוני הקודר.

גדלתי וחונכתי בבית יהודי־מסורתי־מתקדם. אבי היה מזיגה של מסורת־השכלה וקדמה, יהדות ואנושות, תורה ומדע כללי, היה לוחם אמיץ לצדק ולחרות בכלל ולבית לאומי לעם ישראל בפרט. בהטפותיו המלהיבות רצה לעורר תמיד בלב שומעיו את הכורח לתת את הדעת אל הלקח ההסטורי שעליהם להסיק כי אין עוד כל סכוי לקיום יהודי בגולה לדורות. מזה אלפים בשנים רדפום, עינום ופרעו בהם פרעות והעלום קרבן כאשמים לכל המהפכות ושנויי המשטרים שחלו בארצות לא להם.

אבי היה ציוני פעיל, ושמש מנהל הבנק הקואופרטיבי היהודי שבעיירה. כל כוחותיו, כל זמנו הפנוי מסר לפעילות למען תחיתו הלאומית ותקומתו היצרנית של עם ישראל.

באוירה זו גדלנו אנחנו שלש הבנות — האחיות: שרה הבכירה, אני הח"מ, ואחותי חנה בת הזקונים, כלנו ספגנו בבית אבא־אמא את האהבה לעם ישראל ואת המסירות והפעילות למען תנועת התחיה הלאומית. כלנו לקחנו חלק פעיל בתנועות הנוער בעיירה.

שרה חברה במועדון הדרמטי, היתה הראשונה לעליה ארצה. הראשונה להגשים בגופה את הרעיון לו הטפנו. כל ימיה עמלה ועבדה בארץ (גם בעלה בנה את הארץ כפועל בנין) גדלה שתי בנות — מורות בישראל, ואף מתה בארץ באבה.

משאני מעלה בעיני רוחי אותה תקופה... אני רואה במרכזה של העיירה גבעה קרובה לדרך המלך ובראשה בית קטן, הוא בית העם שלנו בשם "התקוה". כאן בבית זה רוכזו כל "החיים הציוניים" שבעיירה, ביחוד של בני הנוער במקום. כאן אורגנו חוגים ללמוד עברית ולידיעת הארץ, כאן השמיעו הרצאות וקוימו וויכוחים סוערים, כאן נחוגו החגיגות, כאן חיו זה בצד זה הציונים הכלליים, הנוער הציוני וחברי תנועת ההתאחדות — גורדוניה.

בשנת 1930 נוסדה ביזמתם של אהרן חרפ ומלטשי שוואגר, זכרונם לברכה, האגודה הרוויזיוניסטית. מועדונם שוכן בבית דוד פקט. גם שם השמיעו הרצאות וקיימו וויכוחים. תנועתנו דגלה בהגשמה עצמית, להשתתף בגופנו בבנין מדינה יהודית דימוקרטית מתקדמת ואמנם רבים מאתנו עלו ארצה, אף אני בין אלה.

זכורים לי יפה חברי בגורדוניה: אלטמן, פולוור, ביק, ליפא פישר ואחרים כמה היתה גדולה מסירותם והתלהבותם לרעיון. היכן הם עתה? היכן שתי האחיות פולוור? היכן היו"ר של תנועתנו הד"ר ליטווק? כלם נרצחו בידי הנאצים. היש כאב גדול מזה? הקיים צער עמוק מזה?

אני זוכרת יום כ' בתמוז במועדוננו. החלטנו לחוג יום זה ברוב פאר, רצינו שמועדוננו יהיה יפה מכל המועדונים האחרים והתכונה היתה רבה. קשטנו את המועדון, כל אחד מאתנו הביא משהו לצורך זה. הדבקנו כרזות, הזמנו אורחים, קיימנו אספות בבתי המדרש, קיימנו הרצאות, דקלמנו דברי שירה, הצגנו ושרנו שירים. היה זה יום החג הגדול שלנו. המועדון היה מלא מפה לפה, עשרות אנשים נשארו בחוץ צובאים על החלונות מחוסר מקום. זכורתני השירה האדירה של "התקוה" שפרצה מן המועדון והתפשטה בכל רחבי העיירה. אפילו "הגויים" עמדו משתאים ומקשיבים. שבוע תמים לאחר מכן דברו הכל על חגיגת כ' בתמוז שלנו. הרושם בעיירה היה גדול, ואנו גאים ומרוצים.

הו, הוויכוחים שלנו! צעירים היינו וויכוחינו נלהבים ומלהיבים. ותכנם? מה דמות תהיה למדינה שתקום בארץ, כיצד היא צריכה להבנות ומה יהיה מעמדה בעולם הקדמה? כל אחד מאתנו האמין בתכניתו הוא וכי רק דמות זו שהוא עצב למדינה העתידה היא הנכונה והצודקת, כל האחרים אין להם על מה

לסמוך, הצדק רק עמו בלבד. באמונתו זו נשאר כל אחד גם בתום הוויכוחים הנצחניים הנצחיים.

אבי ואני — עמדנו בשני עברי המתרס מבחינה פוליטית, נקודות ראות מתנגדות. גם בינינו היו וויכוחים כשכל אחד רוצה לשכנע את חברו בצדקת עמדתו, אולם בתום הוויכוח נשאר אבי "אבא" ואני בתו המקיימת מצות כבוד אב.

לא כולם זכו לעלות ולחיות במדינת ישראל. עיניהם לא זכו לראות בהתגשמות חלומם למענו נאבקו ונלחמו באש נעוריהם.

אני מאמינה, ואף בטוחה בכך, כי משהובלו למוות, בעמדם לפני קברות האחים עדיין האמינו כי חלום זה על תחיתו ותקומתו של עם ישראל בארצו יתגשם, וקום יקום, ומתו באמונתם. יהי זכרם ברוך בלבנו לנצח.

●

לאטע פרענקעל־מארדער

ניו־יארק

א בלעטל זכרונות פון יעזיערנע

יארן זענען אוועק, פון קינדער זענען געווארן דערוואקסענע מענטשן אומגעהויערע היסטאריישע געשעענישן האבן מיט זיך געבראכט דעמאגראפישע, ווירטשאפטלעכע און פאליטישע ענדערונגען; מיליאנען קרבנות האט די וועלט באצאלט און צווישן זיי דעם גרעסטן קרבן האבן מיר, דאס יידישע פאלק, געבראכט — זעקס מיליאן געהרגעטע אויף קידוש השם.

איצט שרייב איך וועגן מיין יידיש שטעטל יעזיערנע, וואס איז אויך מער נישטא. מיין טאטע-מאמע, קרובים, חברים און חברטעס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם, זיי לעבן נישט מער. זיי רוען דארט אין די מאסגריבער, וועלכע דער רוצח האט זיי מן־הסתם געהייסן מיט אייגענע הענט אויסגראבן. אפילו די הייזלעך אין וועלכע זיי האבן געווינט, די בתי מדרשים, ווו זיי האבן געדאוונט, זענען נישטא מער.

לעבנדיק אין אמעריקע צווישן יידן, וואס האבן שוין פון לאנג-לאנג פארלאזט די אלטע היים, און וועגן דעם שרעקלעכן אומקום ווייסן זיי בלויז פון צייטונגען, פובליקאציעס און ביכער, אדער פון סינימא; יידן, וואס לעבן אין גוטע מאטעריעלע באדינגונגען, באנעמען עס נישט ווי געהעריק, פארשטייען מיך אפילו נישט. נישט אייז מאל, וען ס'וועקט זיך אויף אין מיר די ווייטיק, די בענקעניש, און מען באמערקט עס ביי מיר, איז כאטש איך זע זייער מיטגעפיל, און כאטש איך הער אפילו א מאל א קרעכץ, פיל איך דאך, אז גרינטלעך קאנען זיי מיך נישט פארשטיין, נישט פילן מיין צער און ווייטיק.

איך בין אויפגעוואקסן און זיך דערצויגן אין א יידישער, טראדיציאנעלער היים. דער טאטע מיינער איז געווען א געבילדעטער, פארגעשריטענער מענטש, א סינטעז פון טראדיציע און פארשריט, יידישקייט און וועלטלעכקייט, תורה און אלגעמיין וויסן, א קעמפער, פאר גערעכטיקייט, פרייהייט און פאר אן אייגענער יידישער היים, א היים פאר די פארוואגלטע יידן, וואס האבן כמעט צוויי טויזנט יאר געליטן אונטער דעם יאך פון אנדערע, אונטערדריקט און גערודפט געווארן אין די גלות-לענדער, בייגעשטאנען פאגראמען און ביי יעדער געלעגנהייט געווען דער שעיר לעזאזל. ער, דער טאטע מיינער, איז געווען אן אקטיווער ציוניסט, לייטער פון דער יידישער קאאפעראטיוו-באנק. אלע כוחות, יעדע פרייע מינוט פלעגט ערווידמען דער אידיי פון גאולת ישראל.

אין אזא אטמאספער זענען מיר, דריי שוועסטער: שרה, איך און חנה, געוואקסן און אלע דריי אנטייל גענומען שוין פון דער פריסטער יוגנט אן אין דער ציוניסטישער ארבעט. אנגעזאפט מיט זיין אידיי, מיט זיין ליבע צום פאלק און צו דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, האבן מיר זיך באטיילקט אין דער באוועגונג. שרה ע"ה איז טעטיק געווען אין דראמאטישן-קלוב און איז געווען איינע פון די ערשטע וואס האט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. זי האט פארווירקלעכט די אידיי, געלעבט אין לאנד, געארבעט, דערצויגן צוויי טעכטער, לערערינס, וואס האבן זיך אפגעגעבן צו דערציען דעם ייגנן דור; זי איז אין לאנד געשטארבן. אויך איך און מיין שוועסטער חנה, האבן מיר פרי פארלאזט יעזיערנע און עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

אט שטייט מיר נאך פאר די אויגן... אין מיטן שטעטל, אויף א קליין בערגעל הארט ביים שאסיי, איז געשטאנען א הייזעלע — אונזער **פאלקס-הויז** מיטן נאמען "התקוה". דא אין דעם הויז פלעגט זיך קאנצענטרירן דאס גאנצע ציוניסטישע לעבן און הויפטזעכלעך דאס לעבן פון דער יוגנט. דא פלעגן מיר ארגאניזירן פייערונגען, אנפירן קורסן פון עברית און פאלעסטינאגראפיע, דא פלעגן פאר־קומען רעפעראטן און הייסע דיסקוסיעס, דא האבן געלעבט זייט־ביי־זייט, אין די פארשידענע צימערלעך, די אלגעמיינע ציוניסטן, חברים פון התאחדות און גורדוניה.

אין יאר 1930 האט אהרן חראפ ע"ה צוואמען מיט מאלטשי שוואגער ע"ה געגרינדעט א רעוויזיאניסטישע גרופע. זיי האבן געדונגען ביי דודיע פאקעט א לאקאל, ווו עס זענען פארגעקומען רעפעראטן און דיסקוסיעס. די ערשטע צייט האב איך אויך אנגעהערט צו דער גרופע, אבער שנעל האב איך זי פארלאזט און בין איבערגעגאנגען אין דער גורדוניה. דא האב איך געפונען מיין געהעריקן פלאץ. מיר האבן געארבעט צו פארווירקלעכן אונזער ציל דורך הגשמה עצמית,

בויען א פארגעשריטענע, דעמאקראטישע, סאציאליסטישע, יידישע מדינה.

אט געדענק איך נאך גוט מיינע חברים פון גורדוניה: פסח אלטמן, פולוועך, ביק, ליפא פישער און אנדערע, זייער איבערגעגעבנקייט און זייער התלהבות פאר דער אידיי. ווו זענען די צוויי שיינע שוועסטער פולוועך? ווו איז אונזער געטרייער פארזיצער ד"ר ליטוואק? . . . — דערמאהדעט געווארן דורך די נאצישע באנדיטן; פאראן דען א גרעסערער צער, א גרעסערע ווייטיק?!

איך געדענק א כ'-תמוז. מיר האבן דעקארירט אונזער לאקאל. יעדער פון אונז האט עפעס געבראכט; מיר האבן געוואלט, אז אונזער לאקאל זאל זיין שענער פון אנדערע לאקאלן. מיר האבן געקלעבט פלאקאטן, פארבעטן געסט, ארגאניזירט פאלקס־פארזאמלונגען אין די בתי מדרשים, געהאלטן רעדעס, דעק־לאמירט און געזינגען לידער. געווען איז עס אונזער גרויסער יום־טוב. דאס לאקאל איז געווען איבערגעפאקט, צענדליקער מענטשן האבן געמוזט שטיין אין דרויסן. א מעכטיק געזאנג פון דער "התקוה" האט ארויסגעשלאגן פון לאקאל און זיך צעגאנגען איבערן גאנצן שטעטל; אפילו די גויים זענען געשטאנען, זיך צוגעהערט פארגאפט מיט באוווונדערונג. א גאנצע וואך האט קינד־און־קייט גערעדט וועגן דער דאזיקער כ־תמוז פייערונג. די השפעה איז געווען א גרויסע.

מיר האבן אויך אינטענסיוו געלערנט עברית. אונזער לערער איז געווען אימבער ע"ה, דער פאטער פונעם דיכטער ש. י. אימבער ע"ה און דער ברודער פון בעל התקוה.

הא, די דיסקוסיעס אונזערע! יינגע קינדער נאך פלעגן מיר דיסקוטירן מיט גרויס ברען, זיך פארשטעלן די צוקונפטיקע מדינה ווי זי דארף אויסזען, און דערביי האט יעדער געגלויבט, אז זיין פארמולירונג איז די ריכטיקסטע, אז ער און נאר ער, האט רעכט. נאך די הייסע דיסקוסיעס איז ווידער א יעדער געבליבן ביי זיינע טיף איבערצייגטע מיינונגען...

איך און מיין טאטע — מיר זענען פאליטיש געשטאנען אויף צוויי באזונ־דערע און קעגנגעזעצטע שטאנדפונקטן. מיר האבן דיסקוטירט צווישן זיך, געוואלט אייגער דעם אנדערן איבערצייגן, אבער תמיד איז, דער טאטע, געווען טאטע און איך די טאכטער זיינע...

נישט אלע האבן זוכה געווען עולה צו זיין און צו לעבן אין מדינת ישראל; זייערע אויגען האבן נישט געזען די פארווירקלעכונג פון דער אידיי, צו וועלכער זיי האבן געשטרעבט, פאר וועלכער זיי האבן געקעמפט. עס איז ביי מיר מער ווי זיכער, אז ווען מ'האט זיי געפירט אויפן בית עולם אוז שטייענדיק פאר דעם אפענעם קבר־אחים האבן זיי נאך אלץ געגלויבט, אז די אידיי זייערע וועט פארווירקלעכט ווערן.

יואל שוואם (כראפ)
ת ל - א ב י ב

אביסל זכרונות

פיר צענדליק יאר זענען אוועק פון דעם טאג, וואס איך האב פארלאזט יעזיערנע; א שפאר שטיקל צייט. דאס יידישע שטעטל איז דערווייל, גלייך מיט אנדערע יידישע שטעטלעך, פארטיליקט געווארן דורכן נאצישן שונא און ס׳זענען נאר פארבליבן אביסל זכרונות פון די שיינע צייטן.

איך דערמאן זיך אינם לעבן פונם קלייגעם שטעטל ,פון זיין יוגנט צווישן וועלכע איך בין אויך געווען. נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן אנגעהויבן נייע שטרעמונגען אין דער יוגנט, אבער זי האט נישט פארנאכלעסיגט דאס לערנען תורה. דאס ארט פון לערנען איז געווען דאס בית המדרש פונם רבין ר׳ שלומהלע.

דארט האט מען געלערנט. כ׳געדענק א גרופע ייִנגלעך, וועלכע איז זיך יעדן טאג צעזאמענגעקומען און געלערנט גמרא. מיט מיר צעזאמען זענען געווען משה ביק, נפתלי זיידמאן, שמעון שענהאוט, אברהם דאנצער. מיט אונז האט זיך פארנומען איציע פאקעס, דודס זון. ער האט זיך דעמאלט באר־וואס אומגעקערט אהיים פון דער ישיבה, ווו ר׳האט באקומען סמיכות אויף רבנות. ער האט דאס געטון מיט אונז שלא על מנת לקבל פרס. און זיין לערנען האט אסך געגעבן צו פארגרעסערן די קענטניש!

דאס לערנען מיט הערש-לייב שטאקהאמער ז״ל, דעם שוחט, ליגט מיר טיף אין זכרון. מיר פלעגן גייען אפאר ייִנגלעך, צו אים אהיים ביינאכט און לערנען; מ׳האט אונז ביי אים אין דער היים אויפגענומען זייער פרייַנטלעך. זיין ווייב, רוחמה, איז געווען אן אשה צנועה און איז געווען צעפרידן, וואס איר מאן טוט א מצוה און לערנט יידישע ייִנגלעך תורה.

צוזאמען דערמיט האבן מיר אויך נישט פארנאכלעסיגט אנדערע אויפגאבן; מיר זענען געווען חברים פון דער ציוניסטישער באוועגונג. די איינציקע יוגנט ארגאניזאציע איז געווען פון דער ״התאחדות״, די חלוצישע באוועגונג. מיין ראש קבוצה איז געווען מאטל (מרדכי) ביק. ער האט געפירט די שיחות וועגן חלוצישע אויפקלערונג. זייער אינטערסאנט איז געווען, וועגן ס׳פלעגן אראפקומען צו אונז חברים פון מזכירות. אפאר מאל איז צו אונז געקומען בערל שטאק (היינט פראפעסאר דוב סדן); ער פלעגט רעדן פאר אונז וועגן דער באדייטונג פון דער נאציאנאלער באפרייאונג.

מיר האבן זיך שוין, טאקע, אנגעהויבן צו פארנעמען דאן מיט פיזישער ארבעט אלס צוגרייטונג צו פארווירקלעכן די חלוצישע אידעאלן.

מ. ד.

פרץ מלמד

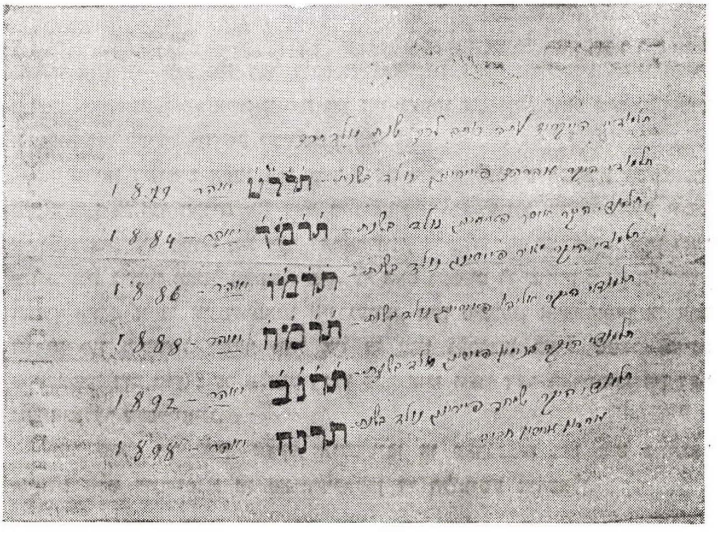
געהייסן האט ער פרץ שווארץ. א ייד א למדן, א תלמיד-חכם. געהאט א פענאמענאלן זכרון. געווען א מלמד, א גמרא-מלמד.

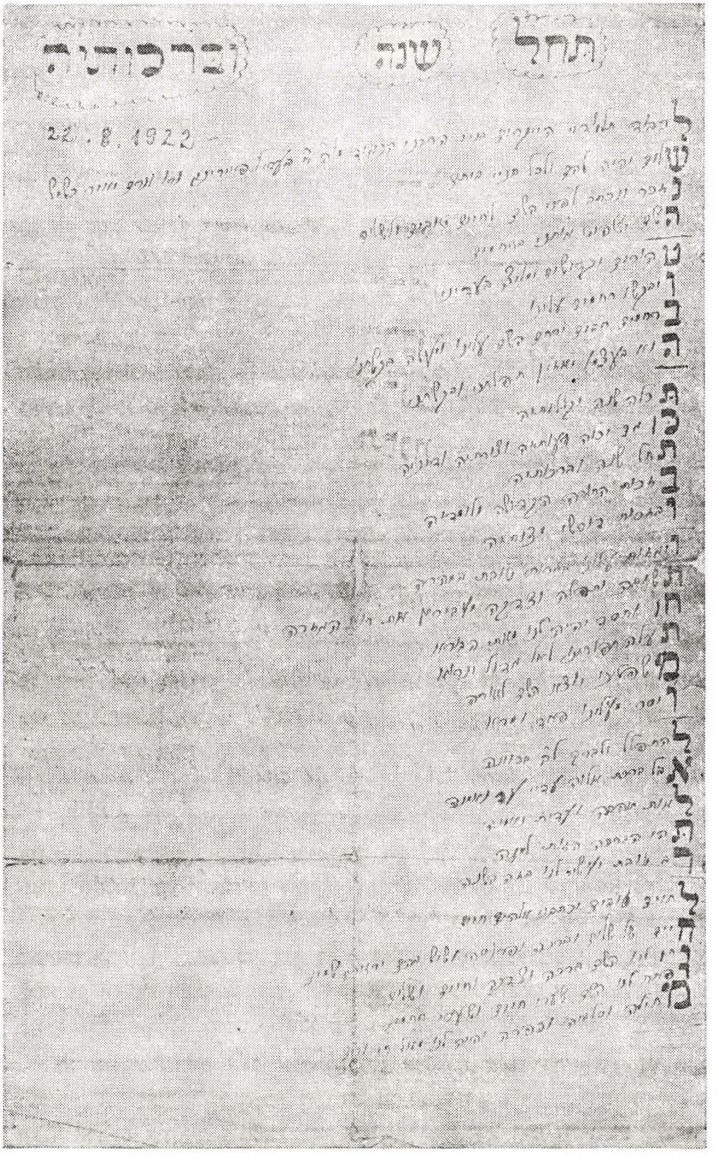
ער האט אויסגעלערנט תלמידים פון עטלעכע דורות, פון זיי אסך, וואס זענען ווייט פארגאנגען אויפן געביט פון תורה. די תלמידים האבן זיך צו אים באציגן מיט כבוד; פאר זיי איז געווען א כבוד צו זיין פרצעס א תלמיד. און אויב ס׳האט ווער פארגעסן דעם טאטנס אדער מאמענס יארצייט-טאג — איז ער געגאנגען פרעגן פרצן... ער האט עס געדענקט אלץ — א לעבעדיקער לוח. און אויב ס׳איז ווער קראנק געווארן, געכאפט א ״גוט אויג״ — איז צו וועמען גייט מען אויב נישט צו פרצן אויף ״אפשפרעכן״. מ׳האט ביי אים אויך געקאנט באקומען **א גוטע עצה.**

פון שכר-לימוד האט קיין מלמד נישט געקענט לעבן: ער האט געמוזט האבן נאך אנדערע פרנסות. קיין סאציאלע זכויות, קיין פענסיע, קיין געזונדהייט פארזיכערונג און דעסגלייכן — זענען דאמאלס נישט געווען. איז טאקע די עלטער פון אזא מלמד — אויב ר׳האט נישט געקאנט ארבעטן — געווען א ביטערע. יא, מיר פארשטייען גוט דעם ״אל תשליכנו לעת זקנה...״

●

אין ישראל לעבן זיינע אייניקלעך און אור-אייניקלעך: פסח, מיכאל און שמואל אלטמאן; דבורה, רייזל און דוד לאנדסמאן; זיין איידעם איז א סגן-אלוף.

תחל שנה וברכותיה
22. 8. 1922

ישראל שפירא
אשקלון

אין די דערפער ארום

אין קרייז פון אפאר קילאמעטער ארום יעזיערנע האבן זיך געפינען דערפער און דערפלעך, וועמענס איינווינער זענען געווען פויערן — אוקראינער־רוטענער און פאלאקן. און אין דעם דאזיקן ים פון גויים איז אויך געווען א קליינע צאל יידן, וועלכע האבן דארט געווינט דורות־לאנג און זיך אויסגעלעבט א יידיש לעבן, נישט אפשטייענדיק פון די שטעטישע.

צו מערב פון יעזיערנע זענען געווען די דערפער פלאוויצע־וויעלקא און פלאוויצע־מאלא, גלינא, קראסנע. איין דארף פונם צווייטן איז אפגעווייטערט געווען בערך א קילאמעטער. אין די דאזיקע יישובים האבן געווינט ביי 40 יידישע משפחות. דער צענטער איז געווען פלאוויצע־וויעלקא, וווּ ס׳איז געווען א שטענדיק מנין אין הויז פון ר׳ שמעלקע ווייסמאן ז״ל. ער אליין איז געווען דער בעל־תפילה און געליינט דעם ספר שבתים און ימים־טובים. דא פלעגט מען זיך צוזאמענקומען פון די ארומיקע ארטשאפטן. אויך ביי יעגערן, אין קליין פלאוויצע פלעגן זיך צוזאמען־נעמען מנינים.

די יידישע נאציאנאלע באוועגונג איז נישט פארנאכלעסיגט געווארן אין די דערפער. די יוגנט איז געווען אקטיוו און זיך צוזאמען־געקומען פון צייט צו צייט און ס׳זענען בארעדט געווארן פראבלעמען פון דער ציוניסטישער באוועגונג. ס׳איז געווען טעטיק א ק.ק.ל. קאמיסיע אונטער דער לייטונג פון יעקב כ״ץ, פון דארף קראסנע. די זאמל־ארבעט איז געווען פארצווייגט און אין יעדער יידישער שטוב האט זיך געפונען א קרן־קימת פושקע.

די צוזאמענקונפטן פלעגן פארקומען ביי די חברים אין זייערע ווינונגען, און ווען די קלימאט באדינגונגען האבן דערלויבט — אין זומער — אויך אין נאנטן וועלדל, אין שויס פון דער נאטור. דאס פלעגט אמייסטנס פארקומען אין שבתים און ימים־טובים. ארום האבן די פעלדער געבליט און פארשידן־פארביקע תבואות האבן זיי באצירט. אויף די ימים־טובים פלעגן אהיימקומען אסך יינגע מענטשן, וועלכע האבן געלערנט אין די גרויסע שטעט, אדער דארט געארבעט — און דערמיט אריינגעברענגט לעבן אין דער געזעלשאפט.

די גויישע שכנים האבן זיך באצויגן צו אונז מיט דרך־ארץ; זיי האבן געוווסט, אז ס׳איז יום־טוב ביי די יידן. זיי זענען זיך געווען פארנומען מיט די פעלד ארבעט און זיך צוגעקוקט צו אונז און באגריסט אונז ווי גוטע שכנים.

צונויפגעשטעלט : ליפא פישער, יצחק חרפ און עזריאל זמורה

יעזיערנער אין פארשידענע ארמייען

אזוי ווי יעזיערנע איז געווען במשך פון יארן און תקופות אונטער דער ערשאפט פון פארשידענע מלוכות; און אזוי ווי אטייל האבן אויסגעוואנדערט אין פארשידענע מדינות — האבן ממילא יעזיערנער יידן געדינט אין פארשידענע ארמייען און אנטייל גענומען אין מלחמות, וואס די לענדער האבן געפירט. מיר קענען דא נישט אויסרעכענען די אלע, וועלכע האבן געדינט אין די אויבנדערמאנטע ארמייען, אדער זענען זאגאר געפאלן אין די מלחמות — מיר וועלן זיך באגענוגענען מיט טיילווייזער אויסרעכנונג.

ביי דער מאביליזאציע אין יאר 1914 האט מען איינבארופן אסך יעזיערנער יידן. איך געדענק דעם קאפראל גרשון קורצראק מיט דעם דזשינדזשי־קאפ, א געווער אויף זיין אקסל, ווי אויך אהרן בלאסער און אנדערע.

●

פון געפאלענע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז כדאי אויסצורעכענען: 1) בוני איידעל — געפאלן אלס העלד; 2) יוסף פוקס, עלקעס זון; 3) פוקס, העניצ'ס זון; 4) הירשהארן, רבקהס זון; 5) לוטוצקי; 6) משה בומזה, פנחס שוחטס אייניקל; 7) בלאסער; 8) בין, משה בינס זון; 9) פנחס שפירא פון פלאווטשע.

שנת 1916, במלחמת העולם הראשונה.

אויך יידן, וועלכע זענען געווען אין געפאנגענשאפט, זענען אייגעטרעטן אין ארמייען נאך דער מלחמה. אייניקע, וועלכע זענען געווען אין איטאליע, זענען אריין אין דער פוילישער ארמיי, אפילו פון געזעראל האלער (שולי-שלום פוקס איז געווען א סערזשאנט אין האלערס ארמיי). א יד אן האלערטשיק דאס איז תרתי דסתרי — די האלערטשיקעס האבן דאך געהאט די קאנצעסיע צו שלאגן יידן און שניידן זייערע בערד. פון די געפאנגענע אין רוסלאנד געדענק איך: לייב בלייך, ראובן ווילנער — זיי האבן דארט איבערלעבט די רעוואלוציע.

עטלעכע, וועלכע האבן געדינט אין דער פוילישער ארמיי: יצחק חרפ, גאדל פוקס, וועלוועל ראזענפעלד, ישראל האך, אברהם דאנציגר, אהרן חרפ, מאטל שפינדעל, משה שארער, וואלקע לויפער. די וועלכע האבן אין דער פוילישער ארמיי געקעמפט קעגן די דייטשן: הערש שפינדעל, דוד פוקס (געקעמפט אין וואַרשע) וואלף לאופער און אנדערע.

בערצי העליטשער.

ביים אויסברוך פונם סאוויעטיש-דייטשן קריג זענען מאביליזירט געווארן אסך יידן אין דער רוסישער ארמיי און האבן געקעמפט קעגן די נאצים: 1) מוני שטייגער, חיימס זון, 2) משה ביק, 3) חנא פוקס, 4) משה ווזלטיר, 5) מוני זאמוירע, 6) דוד פיירינג, 7) שמחה כ"ץ, 8) דוד קורצראק, 9) מוני בלאסער,

1914—1918

בצבא הפולני

1) יצחק חרפ

2) לייבוש גוטפריד,

3) איזיו כ"ץ.

יצחק חרפ — גפיר.

מ. כ"ץ, שומר במפעלי ים־המלח.

מ. כ"ץ, בצבא הפולני

בנו שטייגר
1946 — ישראל.
שירת בבריגדה

בוניו איידל, נפל במלחמת העולם הראשונה בשרתו בצבא האוסטרי.

10) ישראל האד, 11) אימעק פאלק, 12) מאנעק מארגוליעס, 13) מוני שטייגער, יעקעלס זון, 14) יעקב קורצראק, משהס זון, 15) שמואל בין, 16) יעקב ברוין, 17) שמואל (שמוליק) פוקס, 18) משה קעלמאן, 19) הערש ראזען, 20) ד"ר היימאן (מעדיקער), 21)ישראל ישאפירא, בינע פוקס'ס אידעם, 22) יהושע געלבטוך, 23) אברהם חרפ, 24) פייוועל פאלאק.

אטייל פון זיי זענען געפאלן, אטייל זענען איינגעטרעטן אין דער פוילישער ארמיי.

געקעמפט אין דער בריגאדע: איתמר כספי (זילבערמאן), יעקב קריץ, בנו שטייגר.

געקעמפט קעגן די נאצים אין דער אמעריקאנישער ארמיי: יוסף פוקס (אין יאפאן), חונקע פוקס (נארמאנדיע), ארנאלד לאכמאן־פייריינג (אין אייראפעישן פראנט) א.א.

דוד קורצראק
טאראנטא, קאנאדע

אין קאמף קעגן די נאציס

שוין אין חודש יוני 1941 האבן די סאוויעטן מאבילזירט אין יעזיערנע יידן און אוקראינער צו דער ארמיי; אויך איך בין געווען צווישן זיי. און וועז די דייטש-סאוויעטישע מלחמה איז אויסגעבראכן, דעם 22-טן יוני 1941, בין איך שוין געווען א סאוויעטישער זעלנער. אין טארנאפאל האט מען פון אונדז פארמירט איינהייטן; מיך האט מען צוגעטיילט צו א טאנקען-איינהייט און געשיקט אויפן פראנט.

די היטלעריש ארמיי האט שטארק אטאקירט פון דער לופט און פון דער ערד — און ס'איז ביי אונז געווען א גרויסע בהלה. א גרויסער טייל אוקראינער זענען דערטלאפן צוריק אהיים, קיין יעזיערנע. איך בין געבליבן, אבער די רוסן האבן די קליינע צאל פארבליבענע פארלאדן אין קליינע וואגאנעלעך און געשיקט קיין סיביר. דארט האט מען פון אונז געשאפן ארבעטס-אפטיילונגען.

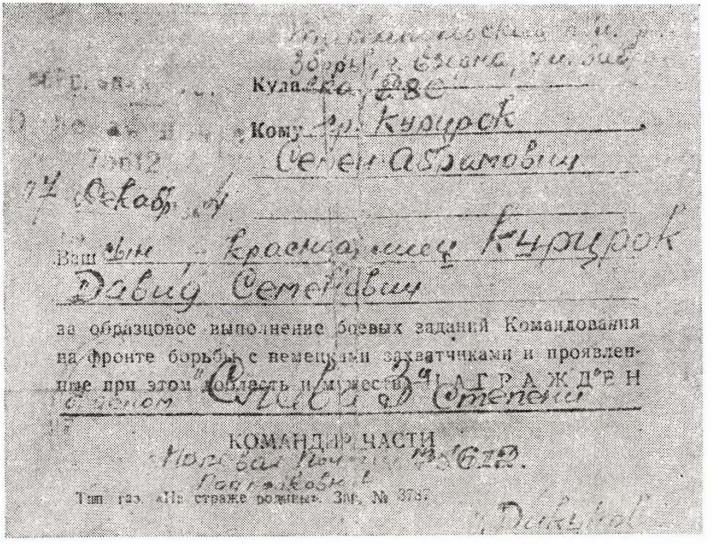
די ארבעט איז געווען זייער א שווערע. שפעטער האב איך באקומען דארט א פאראנטוואָרטלעכן צוטיילונג אין נאך א צייט איבערגעשיקט מיך אין דער ארמיי, אויפן פראנט. איך בין צוגעטיילט געווארן צום דריטן אוקראיניש פראנט.

מיין ערשטער קאמף איז געווען ביי אורשא, וווייסרוסלאנד אין דערנאך ווייטער אין ריכטונג פון ליטע. ביי קאוונע זענען פארגעקומען שווערע שלאכטן. איך בין געווען א "ראזוויעטשיק", צוזאמען מיט נאך 35 זעלנער זענען מיר געגאנגען אויספּאניר דעם שונאס כוחות. אויף דער דייטשער טעריטאריע האט מען אונז אנטדעקט און באשאסן — 32 זענען געפאלן און דריי זענען מיר ניצל געווארן; מיר זענען צוריקגעקומען צו אונזער איינהייט. כ'בין געווען פארוווונדעט, געלעגן אין שפיטאל. איך האב דאן באקומען אן אויסצייכנונג.

אין יאר 1945 האב איך מיך דעמאביליזירט און געפארן קיין יעזיערנע. איך האב געוואלט זענען מיין משפחה. אבער איך האב דארט קיינעם נישט געטראפן; אלע זענען אויסגעראטעט געווארן דורך די נאצישע מערדער.

מיין פאטער שמעון און מיין מוטער רייזל זענען געווען פרומע ארבעטסזאמע מענטשן, געהאלפן אריבע און קראנקע. דער עלטערער ברודער אברהם־חיים, די שוועסטער לאה און חנה, דער יינגסטער ברודער העניק — איך האב זיי נישט געטראפן. זיי זענען דערמארדעט געווארן, איך קען זיי נישט פארגעסן.

מיט א צעבראכן הארץ בין איך אווען פון יעזיערנע און געלאזט זיך אין דער וועלט אריין.

מ ד י נ ת י ש ר א ל
משרד הבטחון — אגף השיקום
המחלקה להנצחת החייל

אייר תשכ"ט — 24 באפריל 1969 מספר: כב/1289/7

לכבוד
מר מנחם דול
רח' הגליל 44א'
חיפה

אדוני הנכבד,

הנדון: 16872 גרובר אדוארד ז"ל

בתשובה למכתבך מ־14 באפריל 1969 הננו להודיעך בזה שברישומנו מופיע חלל צה"ל בשם גרובר אדוארד ז"ל.

ואלה פרטיו האישיים:

שמות ההורים: דוד והלנה — תאריך לידה: 8.6.1925. תאריך עליה: עלה מקפריסין ביום 4.2.1948 — נפל בקרב ע"י מנרה ביום 23.10.1948. הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה.

אנו סבורים שזהו החלל שאליו אתה מתכוון.

בכבוד, רב,
אליעזר לאוני
עוזר למנהל המחלקה

דוד גרובער ז"ל

אויף דעם פאלווערק יעזיערנע זענען כמעט אלע פאך־ארבעטער געווען יידן; צווישן זיי זענען געווען ביטערפעלד און פאלק.

ביטרפעלד האט געהאט א זון, דוד; פאלק האט געהאט אפאר טעכטער, איינע האט געהייסן העלענע. דוד (געוויפן זיך גרובער) און העלענע זענען אינאיינעם אויפגעוואקסן און אויך חתונה געהאט. זיי האבן געבוירן א זון עדווארד; דאס איז געווען אין יאר 1925.

יארן זענען אוועק. דוד איז געווען אייגנטימער פון אן אפטייק און עדווארד האט געלערנט אין גימנאזיע — אזוי ביז 1939. די מלחמה איז אויסגעבראכן. דוד איז געשטארבן פאר דער מלחמה און העלענע איז אומגעבראכט געווארן אין דער שואה. עדווארד איז געווען נע־ונד, ווו געטאגט דארט ניש געגעכטיקט, געבלאנדזשעט אין וועלדער און פעלדער און איבערגעלעבט. אין 1948 פארלאזט אייראפע און עולה געווען קיין ישראל.

עדווארד איז געפאלן אין מלחמת השיחרור. אויפן בית הקברות אין חיפה, צווישן די מצבות פון אונדזערע פרייהייטס־קעמפער, קענט איר זען די מצבה פון עדווארד גרובער.

מ. ד.

מבית ומקרוב
אייגנס און נאענט

מ. ד.

א יידישע משפחה

האראדישטשע — א דארף ווי אלע דערפלעך אין מזרח־גאליציע, באווינט פון אוקראיניש גויים און עטלעכע יידישע משפחות. די משפחה אלטמאן — א מאן, א פרוי און 5 קליינע קינדערלעך, 4 ייגלעך און 1 מיידל — איז געווען איינע פון די יידישע משפחות. געהאט א געוועלבל, איינגעקויפט ביי די גויים זייערע פראדוקטן און אזוי געלעבט.

אבער שוין דאמאלס, נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה, האט זיך שוין אנגעהויבן א העצע. די פרנסה איז שוואך געווארן און דער מאן פארט אין יאר 1913 קיין אמעריקע זוכן פרנסה. ליידער, באלד איז אנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אז ער לעבט נישט מער. געבליבן איז אן אלמנה — פרומע האט זי געהייסן — מיט 5 יתומים.

1914. די עסטרייכיש־רוסישע מלחמה איז אויסגעבראכן. דאס דערפל איז פארנומען געווארן דורך די רוסן, און זיי האבן באפוילן, אז די יידן זאלן פאר־לאזן דאס דארף, די דערפער בכלל. אויך פרומע מיט די קינדער האבן געמוזט פארלאזן האראדישטשע.

אייגעשפאנט דאס פערד־און־וועגעלע, פארלאדן אביסל פראוויאנט מיט אביסל בעטגעוואנט, ארויפגעזעצט די 5 קינדערלעך, די קו צוגעבינדן צום וועגעלע (ס׳זאל כאטש זיין אין דער פרעמד אביסל מילך), און געפארן. דאס ביסל אריימקייט און דאס ביסל סחורה אין געוועלבל צוריקגעלאזט. אבער, ווואהין פארט מען? נאר דער רבונו־של־עולם ווייסט דאס!

די וועגן זענען פול מיט געפליכטעטע. פערד־און־וועגעלעך, פול פעקלעך, בעטגעוואנט, מענער פרויען און קינדער. מ׳פארט אהין און צוריק, עולים ויורדים... אזוי איז מען פארפארן אין שטעטל בורשטין. דא באקומען זיי א בעפעל צו פארן צוריק קיין האראדישטשע... פארנדיק פלעגט פרומע אלעמאל אומקוקן זיך צו אירע קינדערלעך, צי פעלט נישט חלילה ווער, צי איז ווער נישט אראפ־געפאלן. ווייל קולות פון טאטעס און מאמעס, וואס זוכן זייערע פארלוירענע קינדער, זענען צו איר אפט דערגאנגען.

אנגעקומען צוריק אין האראדישטשע, אבער זי האט שוין נישט וואהין אריינצו־

ספר יזירנה

גייען מיט די קינדערלעך — אלץ איז פארברענט, נישטא וווּ אנידערצולייגן דעם קאפ. מוז זי ווייטער פארן — צום טאטן קיין יעזיערנע. און איר טאטע, פרץ דער מלמד, האט געווויינט אין א קליין שטיבל, מיט זיין ווייב און א טאכטער, וועלכע האט געהאט 2 קינדער, און איצט איז נאך צוגעקומען די טאכטער פרומע מיט אירע 5 קינדער! און דא מוז ער פירן זיין חדר — ער איז דאך געווען א גמרא-מלמד און געהאט אסך תלמידים.

1916. די יידן פון יעזיערנע האבן געפליכטעט קיין אונגארן; זיי זענען צוריקגעקומען אין יאר 1918. די זעלבע דאגות. פרומע ארבעט שווער, בייטאג און ביינאכט. באקט ברויט, בילקעס, חלות, פארקויפט זיי אליין. ס'איז אלץ א קנאפע פרנסה — אבער איין ציל האט זי: אירע 5 קינדער ברענגען צו לייט! די ייגלעך האבן געלערנט אין חדר און אין שול און דערנאך האט יעדער געלערנט א פאך. די טאכטער האט איר פריער צוגעהאלפן און דערנאך חתונה געהאט.

די ארעמע אלמנה האט דורך שווערע ארבעט דערצויגן אירע קינדער און געברענגט זיי צו לייט. 3 זין זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל. פסח האט געלערנט סנדלרות, א גוטער פאכמאן און עולה געווען אין יאר 1934; האט אין חיפה אן ארטאפעדיש שיך געשעפט. שמואל האט געלערנט טישלעריי, עולה געווען אין יאר 1936, פירט אין חיפה א מעבל פאבריק; איז פארזיצער פון התאחדות בעלי המלאכה אין חיפה. דער דריטער זון, מיכאל, איז עולה געווען אין 1939 און פירט אין חיפה א שניידער־ווערקשטעל.

דער זון משה מיט זיין משפחה און די טאכטער פייגע מיט איר משפחה זענען אומגעבראכט געווארן אין דער שואה, און פרומע אליין, די אלטיטשקע אויסגעמוטשעטע מאמע, איז אומגעבראכט געווארן אין אוישוויץ, אינם יאר 1943. זי האט זיכער פאר איר טראגישן סוף געמאכט א חשבון־הנפש, געקלערט וועגן אירע 3 זין אין ארץ־ישראל, וועלכע וועלן זייער מאמע, די אשת־חיל נישט פארגעסן.

שלמה וואַרהאפטיג

עפולה

אין שטעטעלע

אין מיטן וועג פון זבאראוו קיין טארנאפאל ליגט דאס שטעטעלע יעזיערנע. כ׳בין דארט אהין געקומען דורך א צופאל; אזוי האט מיין גורל געוואלט. כ׳בין געקומען אהין אויף א חתונה פון מיין קוזין יצחק שפינדל און טאקע דארט אנגעטראפן מיין באשערטע, די יינגסטע טאכטער פון דער פאמיליע ראזנפעלד-בלייך; אזוי איז יעזיערנע געווארן אויך מיין שטעטעלע.

ס׳האט נישט לאנג געדויערט און איך האב זיך דארט באקאנט מיט דער גאנצער יוגנט, צי ביים צוזאמענקומען זיך יעדן אוונט אין פאראיין אויפן בערגל, צי אין וואלד שבת-נאך-מיטאג. יעזיערנע איז טאקע געווען א קליין שטעטעלע מיט א קליינע יוגנט — אבער רייך אין לעבן איז די דאזיקע יוגנט געווען און חבריש געבינדן. פאר א גרויסער טייל איז די צוקונפט געווען ארץ-ישראל, און א פאקט — פראצענטועל האט יעזיערנע ארויסגעשיקט קיין ישראל מער ווי די גרויסע שטעט אין גאליציע.

איידער איך בין אנגעקומען אין שטעטל אריין איז דארט געווען א פלוגת-הכשרה פון חלוצים, וועלכע האבן געארבעט אין פאלווארק פון קלינגער. פון קלינגערס זייט איז עס געווען א גרויסע זאך: צו האלטן יידישע ארבעטער, חלוצים, איז נישט געווען אזוי לייכט, אבער דאס באווייזט, אז דער ציוניזם האט באווירקט פארשידענע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג.

דאס שטעטעלע איז בסך-הכול באשטאנען פון איין גאס מיט געוועלבלעך פון ביידע זייטן, און יעדער איז געזעסן בשלום און בשלווה און זיך געפירט זיין לעבן און נישט געפילט וואס ס׳דערווארטעט זיי. כאטש די גוויישע באפעלקע-רונג האט שוין ארויסגעוויזן אנטיסעמיטיזם מיט אירע לאזונגען "קויפט נישט ביי יידן!", "פארט קיין פאלעסטינע!" — האט זיך נאך דערווייל דאס לעבן געפירט ווייטער.

א חתונה אין שטעטל איז געווען מלא טעם; עס שטייט מיר פאר די אויגן די מומע שרה-גיטל און איר פרייד, ווען זי האט דערזעען ווי דער פעטער בערל גייט שבת פון קלויז מיט אן אורח... יום-טוב איז אין שטעטעלע געווען א נחת, א מחייה... די עלטערע מענטשן — א שבת-שמועס נעבן קלויז און די יוגנט — א הארא-טאנץ אין פאריין...

און אויף דעם אלעמען איז אראָפּ א פינצטערניש, א שרעק. אלע מיינע זענען אין די לאגערס פארטריבן געווארן און קיינער איז מיר נישט געבליבן.

בבית הכנסת הגדול

מימין לשמאל :
זלמן שרר,
מאיר זמורה,
אברהם פקט,
נחום פוקס,
סומר כ"ץ,
משה הליצ'ר,
לא מוכר,
מנדיל פישר
ישראל אלקסינצר,
יעקב זמוירה
י. הרש רוזנפלד,
מאיר גלאזר

בית הקברות ביזירנה.
יונה קורצרוק ואחותה
ליד קבר אביהן
מרדכי קורצרוק.

שרה קליין
חיפה

משפחת זילברמן (כספי)

מיכאל זילברמן ואשתו טובה (לבית הוכברג) עלו ארצה מיזירנה בנובמבר 1934 עם שלושה מילדיהם: יעקב בן הארבע־עשרה, שרה בת השתים־עשרה ואיתמר בן העשר, והשתקעו בחיפה. את בנם הבכור, יוסף, שגילו היה מעל לשמונה־עשרה, נבצר היה מהם להעלותו עמם, אולם לאחר מאמצים רבים הצליחו להביאו ארצה כעבור שנה.

בהגיעה ארצה, נתקבלה המשפחה ע"י הוריו של מיכאל, שמואל ורוסיה זילברמן, ושלוש אחיותיו, שחיו בארץ מזה שמונה שנים וכן ע"י שני אחיו — פנחס ומשה שעלו ארצה עוד בשנת 1920 (אחיו אליהו נפטר בארץ בשנת 1931 ממחלת הקדחת).

מיכאל שהיה ביזירנה בעל חנות לבדים, החליט בארץ לעבוד כפועל ולקחת חלק בבניין הארץ, כשם שעשו אחיו חדורי האידיאלים.

בינואר 1942 פקד את המשפחה אסון גדול. בנם יעקב (יענקלה), שהיה אז בן עשרים ושתים, ניספה בעבדו כמלח על אנית הסוחר "תקוה".

בבואו ארצה, למד יעקב את מקצוע החשמלאות, התחיל לעבוד והצטרף לתנועת הנוער העובד. בשנת 1938 יצא עם קבוצת צעירים, חברי התנועה, לשנת הכשרה בקיבוץ "אשדות יעקב" ובסיום ההכשרה הצטרף עם חבריו לקבוצת שדות ים. בשדות ים עבד תקופה מסוימת בדייג, ענף שהקיבוץ התחיל לפתח, ובאותה תקופה התקשר לים והתחיל לאהוב אותו. בסוף שנת 1940 החליט יעקב לעזוב זמנית את הקיבוץ ולצאת לעזרת ההורים, שמצבם הכלכלי היה קשה בעת ההיא. ההורים הפצירו בו שיעבוד בעיר במקצועו כחשמלאי, אך הוא התעקש לעלות על אנייה. הוא קיווה לבקר בארצות שונות ולראות את העולם, אך הגורל התאכזר אליו. בהפלגה מחיפה לתורכיה, לא רחוק מחופי לבנון, התחוללה סערה גדולה; האנייה נזוקה והחלה לטבוע. הצוות, שמנה עשרים ואחד איש, ניסה להינצל בסירת הצלה, בה קיווה להגיע לחוף מבטחים — אך הגלים הפכוה. ששה־עשר איש הצליחו להגיע לחוף בשחייה, חמישה מלחים יהודים טבעו, שלוש גוויות נפלטו לים וביניהם גווייתו של יעקב ז"ל. הדבר קרה ביום ד' בשבט תש"ב. הוא נקבר בבית הקברות היהודי בבירות. האסון הכבד החריד את המשפחה והשאיר אותותיו עליה לשנים רבות.

האב מיכאל נפטר באופן פתאומי ביום א' באדר א' תש"ח, בגיל חמישים

ושמונה, בעיצומה של מלחמת השיחרור, ולא זכה לחזות בהתגשמות חלומו הציוני, תקומת מדינת ישראל.

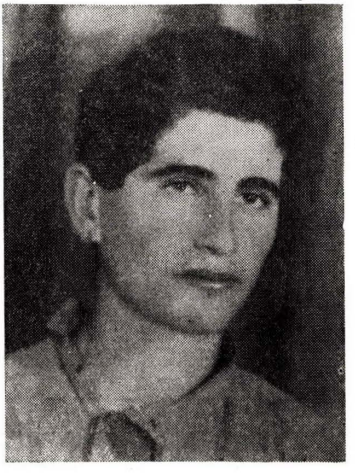
כן לא זכה לראות את נכדתו הראשונה, רחל, שנולדה חודש לאחר מותו. היה איש מאמין, שומר מצוות, ישר ואהוד על כל מכריו.

האם, טובה, המשיכה לגור אחרי מות בעלה עם בנה יוסף, גם לאחר נשואיו ומצאה תנחומים בילדיה ובחמשת נכדיה, שנולדו במשך השנים. היא נפטרה ביום ד' בטבת תשכ"א לאחר מחלה קשה. היתה ידועה כאשה פיקחית, בעלת חוש הומור, טובת לב ומסורה למשפחתה ולידידיה.

יוסף, הבן הבכור, עבד בשנותיו הראשונות בארץ כפועל בניין וסתת, ורק בשנת 1949 נתקבל בתור פקיד למשרד האוצר ובעבודתו זו המשיך עד שנתו האחרונה. הוא נפטר ביום ל' באב תשכ"ה לאחר התקף לב בטרם מלאו לו חמישים שנה. השאיר אחריו אשה — עליזה שמה — וילדה בת עשר — נורית. יוסף היה ידוע כאדם ישר, רודף צדק, מקובל על הבריות ואהוב על כל מיודעיו.

הבת שרה למדה בארץ בבית ספר יסודי ותיכון. היא נשואה ליוסף קליין ולהם בת ובן — רחל ומיכאל.

הבן הצעיר, איתמר, למד בארץ בבית ספר יסודי ואחר כך בכפר הנוער בן־שמן. היה שנה בהכשרה בקבוצת גניגר ובהיותו בן שמונה־עשרה התגייס לברי־גדה היהודית במלחמת העולם השנייה. נפצע קשה בחזית באיטליה ושהה שם כשנה בבתי חולים שונים עד להחלמתו. כיום הוא עובד במפעלי פלדה "כור" בחיפה. הוא נשוי ואב לבת ולבני מיכל ויעקב.

יעקב כספי ז"ל.

יעקב כספי הדייג

ביום 28.12.41 יצאה האנייה "תקוה" לראשונה מנמל חיפה בדרכה למרסין שבתורכיה. הגיעה אחרי סערה קשה לאלכסנדרטה. אור ליום 1.1.42 עגנה במפרץ זה עד ל־19.1. הפליגה בדרכה לפורט־סעיד. עם בוקר החלה סערה, שהלכה והתגברה משך שתי יממות, עד כי החלו הגלים מציפים את הסיפון וחודרים לתאי המכונות. מי הים כיבו את להבת הפחמים, הקיטור הלך ופחת. חלקי הסיפון התחילו נשברים בזה אחר זה מהולם הגלים. המצב היה חמור. כל העובדים, מלבד המכונאי והמסיק, היו במשך 50 שעות על הסיפון ללא שינה ואוכל (המטבח הוצף).

ב־22.1 בבוקר הוחלט לרדת לסירות הצלה. הצליחו להוריד רק סירה אחת, ולתוכה ירדו כל 21 האנשים, שהיו באנייה. הסירה היתה משחק לגלי הים. מרבית המשוטים נשברו ואבדו. רוח האנשים נפלה בם למראה סלעי החוף. נשתררה הרגשת יאוש. ביקשו לשיר כדי לעודד את מצב הרוחות, אך שוב נשתתקו. רק יעקב המשיך לשיר: "חמישה יצאו..." ובאמצע השירה הפך גל אדיר את הסירה על פיה. האנשים היו חגורי חגורות הצלה ונראו צפים, עולים ויורדים, בין הגלים.

כאן שפט הגורל את משפטו האכזרי: חמישה נופצו לסלעים וטבעו. שלוש גוויות, וביניהן גווית יעקב, נפלטו אל החוף. נקברו בבית הקברות היהודי בבירות.

מפי אנשל

שנתיים וחצי היית בתוכנו; זמן לא קצר, אולם לא רבים זכו לחדור ולהכירך. רק מעטים היינו, שזכינו להכירך מקרוב וליהנות מסגולותיך הנפשיות. מעטים שיתפת בלבטיך. היית בין היחידים היודעים להקים חיץ בין המרירות המצטברת מהלבטים היום־יומיים לבין תכונות הנפש. ידעת להישאר טוב ולהיות מסור.

ידעת לשאת, לסבול ולמלא כל תפקיד בשקט, בצנעה ובענווה. והנה רצה הגורל לבחור בך בתור הראשון העולה על מזבח כבשנו. לכאורה לא השארת בינינו ולא כלום, חלל ריק נשאר. אולם בחלל זה נשמע הד שירתך, הד לחלום שחלמנו יחד שלוש שנים לקול שירתך, על הדשא בלילות ירח. ידעת לשיר, לחלום ולהגשים. גם בפני המות עמדת מלוא קומתך, גם אותו קבלת בשירה. אכן הוכחת ברגעיך האחרונים, שיודע אתה למות בשקט ובאומץ, ויותר מזה, יודע לשם מה ועל מה. ביטאת זאת בשירך האחרון: "חמישה יצאו מולדת לבנות".

ישכה.

(מתוך החוברת "יעקב כספי", הוצאת קיבוץ "שדות־ים")

די משפחה פישער אין יעזיערנע

אין יעזיערנע זענען געווען אפאר משפחות פישער, אבער זייער אפשטאם איז געווען אייגנער. דער גרינדער איז געווען יעקב פישער, וואס האט זיך באזעצט אין שטעטל בערך אין די נייַנציקער יאַרן פונם 19־טן יאר־הונדערט. זיינע דריי זין — ראובן, יחיאל און מאיר — האבן געבילדעט דריי צווייגן. מיין זיידע איז געווען יחיאל. יחיאל האט געהאט דריי זין: אביגדור, לייב און יואל; לייב איז געווען מיין פאטער.

מיין באבע יעטע איז געווען די טאכטער פון ליפא מאגאראוויץ; דאס איז געווען די מוטער פון מיין פאטער; דערפאר פלעגט מיין פאטער זיך רופן פישער־מאגאראוויץ.

אלס צוועלף־יאריק יינגל איז מיין פאטער מיט זיינע עלטערן געקומען קיין יעזיערנע פון פלוהאוו. מיין פאטער האט געלערנט אלע שטופן ביי די מלמדים און פלעגט דערנאך, נאך דער ארבעט, עפענען א בלאט גמרא און לערנען. אין זיין קארעספאנדענץ פלעג ער זיך באנוצן מיט לשון קודש. ער איז געווען א ביישפיל פון ארבעטזאמקייט, פלייס און יושר. אין דער ערשטער וועלט מלחמה האט ער געדינט אין דער עסטרייכישער ארמיי.

מיין מוטער האט געהייסן רחל, טאכטער פון שלום שעפס און אסתר באלא־באן. זי האט געהאט צוויי ברידער און דריי שוועסטער: משה, חיים, רבקה, רחל און מרים. אלע זענען אומגעבראכט געווארן דורך די נאצישע מערדער. דער זעלבער גורל האט געטראפן מיין פאטער, מוטער און שוועסטער.

מיין מוטער שטאמט פון סאסאוו, א שטעטל נעבן זלאטשעוו. זי פלעגט אפהיטן יידישקייט, שבת געדאוונט און געלייענט דאס טייטש־חומש.

מיין שוועסטער רייזל האט געגומען אן אנטייל אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון דער יעזיערנער יוגנט. זי האט זיך געלערנט צו זיין א דענטיסטין.

מיין פאטער, מוטער און שוועסטער רייזל — זיי רוען אינם יעזיערנעם זאמלגרוב; יהא זכרם קדוש.

דוד בלאושטיין

די משפחה בלאושטיין איז געווען איינע פון די אלט־געזעסענע משפחות אין יעזיערנע. תמיד לאנדווירטן; יידן וואס האבן געלעבט על־פי המסורת; ערלעכע און בכבודיקע מענטשן.

מיין טאטע, דוד בלאושטיין, איז געווען א לאנדווירט, געהאט אסך **פעלד**, געווען אייגנטימער און דירעקטאר פון "באנק זאליטשקאווע". א פילאנטראפ, פלעגט געבן נדבות און העלפן אריימעלייט. פלעגט אנטייל־נעמען אין געזעל־שאפטלעכן לעבן אין שטעטל, געווען א צייט ראש הקהילה ווי אויך געמיינדע ראטניק.

ווען די יעזיערנער יידן זענען צוריק געקומען פון דער פלוכט, נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, און האבן געטראפן די שול פארברענט — האט ער, אחוץ געלט־הילף ביים וויידער־אויפבוי, אויך פונדירט אן ארון־קודש. אויך האט ער געשענקט א בוי־פלאץ, ווו ס׳האט זיך באדארפן בויען א ישיבה.

מיר זענען געווען פינף שוועסטער און איין ברודער. אין ישראל ווויין איך און מיין שוואגער תאומים מיט זיין זון, אן אינזשיניער. מיין זון, אן ארצט, ווויינט אין די פאר־איניקטע שטאטן; דארט ווויינט אויך מיין ברודערס צינאס טאכטער — דוזיע.

אלע אנדערע פון דער משפחה זענען אומגעבראכט געווארן אין גרויסן אומגליק פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

רבקה בלאושטיין־שוואלב

תל־אביב

משפחת חרפ

אחת המשפחות מרובות ה־אנשים, שהתגוררו זמן רב ביזיר־נה, היתה משפחת חרפ. מועד התיישבות המשפחה ביזירנה, מי היה הראשון ומניין בא — אינני זוכר ואינני יודע. יודע אני, כי שם סבי, עליו השלום, היה בינום חרפ ושם אחיו — יעקב. לבינום היו שלושה ילדים: שלמה, אב־רהם ולאנצי.

אבי — שלמה חרפ, ולו שישה ילדים, חמישה בנים ובת אחת: הערש, ליפא, יעקעל, אהרן, חיה וכן אני, כותב הטורים האלה.

להערש היו שלושה ילדים: שלמה, קלרה ומינדול; לליפא היו שני ילדים: יעקעל ושרה. רק אבי, עליו השלום זכה, ששלושה מילדיו עלו לארץ־ישראל — אהרון, חיה ואני. אהרון נפטר בארץ. שתי בנותי הן מורות והן מחנכות את הדור הצעיר בארץ.

אחי סבי, יעקב, לו היו שני בנים: שלום וטובה. לשלום היו שישה ילדים: משה, נפתלי, שמחה, בריש, רייזל וריבה. לטובה היו שתי בנות: אסתר־מלכה ובאבציע.

אכן, משפחה מסועפת ורבות מסופר עליה בספר שלפנינו.

יצחק חרפ

עזריאל זמורה
חיפה

כמיהה וגעגועים לעיירה

יזרנה היתה עיירה קטנה שמבחינת גודלה ופיתוחה הטכנולוגי היתה, אפילו בקנה מידה של העשור השני של המאה, די נחשלת. אבל לאנשים שחיו בעיירה, שנשמו את אווירתה וצמחו על רקע חיי הרוח שלה ויחסי האנוש בין התושבים היהודים שבה, העניקה עיירה קטנה זו עושר של חוויות וקשרים עמוקים, משפחתיים, מסורתיים ולאומיים.

לאורך כל ההיסטוריה, הזכורה לי, משובצים הגעגועים וחוויות הקשר עמה כציוני דרך.

בשנת 1914 בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נסו רוב משפחות יזרנה והסביבה מפני הכובש הרוסי לחלקים שונים של הקיסרות האוסטרו־הונגרית; גם משפחתי נמלטה להונגריה, ואחר כך לסלובקיה.

במשך השהייה מחוץ לעיירה חיו כולם בתקוה לחזור הביתה. ואכן, מייד עם תום המלחמה חזרו בשנת 1918 רוב המשפחות מכל קצווי הקיסרות ההרוסה לכור מחצבתם — לעיירתם. וגם אלה ש"בנו בתים וישבו" חזרו במוקדם או במאוחר.

אבי, מאיר בן אברהם זמורה ז"ל, מומחה בענף העצים, למרות היות לו משרה מכניסה ובטוחה לא רצה להישאר בסביבה זרה ומתבוללת בסלובקיה ועל אף הפצרותיה של אמי עטעל ז"ל — ששת אחיה, בני ברל פיירינג, חיו באמריקה מזה שנים — לא רצה להגר בעקבותם והחליט לחזור לעיירה בשנת 1924 למען הבטחת חינוך יהודי לילדיו.

אכן, אם כי גודלתי בצ'כוסלובקיה מגיל שנה, ובתנאים טובים, והגעתי לעיירה קטנה, אפלה ובוצית, חשתי מיד הרגשה של חזרה הביתה לקרב אוכלוסייה חמה ומשפחתית של אילן משפחתי עצום על כל ענפיו והסתעפויותיו, משפחות פיירינג, זמורה, צ'צ'קס, גוטפריד, לכמן, הרצוג ופולוור, אשר היוו חלק ניכר מאוכלוסיית המקום וגרו רובם ברחוב הרכבת, "באהן גאס", בתים סמוכים זה לזה — ובראשם סבי ר' בערל (דב בן אברהם) פיירינג ז"ל, עסקן ציבורי, אשר דאג לעניים, לחולים למעוטי יכולת ללא לאות, וידע להפעיל קרובים ורחוקים לעזרת הזולת ולענייני הקהילה והציבור.

כגבאי בבית המדרש, ראש חברה קדישא, בקור חולים, הכנסת כלה וקופת גמילת חסדים ידע בעת הצורך לגייס לא רק את חבריו עסקני ציבור, אלא גם

את בני המשפחה כולה לעזרתו בקיום מצוותיו. יהודי מסורתי ובעל לב חם, ישר ואוהב האדם. תודעה זו של אהבת הבריות וקיום מצוות בין אדם לחברו ידע להחדיר לכל בניו הקרובים והרחוקים.

משפחתי, כרוב המשפחות היהודיות של מזרח אירופה בתחילת המאה, מיזגה בתוכה את כל המוטיבים המאפיינים את הבעייתיות של יהדות זו. מסורת יהודית עמוקה ומושרשת מחד גיסא, אמריקה על כל חידושיה ומשיכתה מאידך גיסא — תלמוד תורה, עבודת כפיים ומסחר זה בצד זה. ישן וחדש, שלא תמיד עלו בקנה אחד בסביבה נכרית ועוינת כשברקע תמיד, ועם הזמן יותר ויותר, ארץ ישראל. הצעירים שבעיירה ובמשפחה ניסו לתרגם את ארץ ישראל של תלמודם לזו של התנועה הציונית, לאמור, לעלייה ולהגשמה. אכן, הודות לכך ניצל פלג קטן מצפורני הצורר הנאצי.

דוגמה נוספת לקשר בל ינותק זה הם קשריהם של בני משפחתי, יוצאי יז׳רנה באמריקה, אשר התאגדו בארגון משפחתי "פיירינג־אבנר" והקימו מפעלים משותפים שקו היסוד שלהם היתה עזרה הדדית בינם לבין עצמם ובינם לבין אלה שנשארו בעיירה. נוסף על אלה קמה בניו־יורק עוד שתי התאגדויות של יוצאי יז׳רנה.

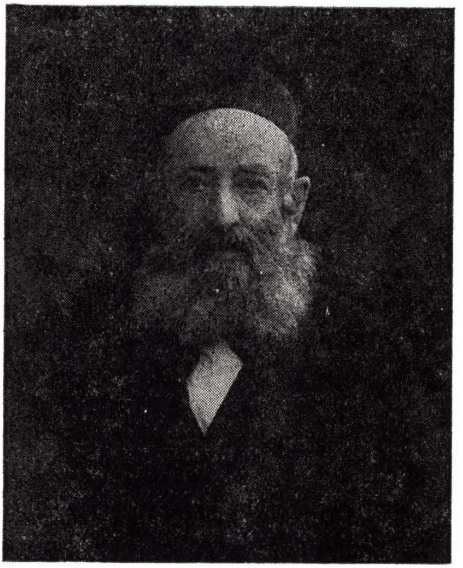
לא אשכח את ביקורם בעיירה של שני דודי, אחי אמי, איסר ובנימין פיירינג מאמריקה; הם התרגשו משבת אחים גם יחד, ושאבו זיכרונות מכל פינה ופרט. היה זה נוהג כללי של מהגרי העיירה לחזור לביקור לביתם ולתרום תרומות ביד רחבה למוסדות המקומיים ולעזור למשפחות מעוטות היכולת.

גם לנו בארץ היתה העיירה מכנה משותף לכל יוצאיה, שבא לידי ביטוי במפגשים חברתיים בראשית עלייתם, כדי להחליף חוויות וזיכרונות מהעבר, הקשרים התהדקו לאחר הגורל המר, שפקד את כל המשפחות ללא כל אבחנה בימים של מלחמת העולם השנייה, שספר זה רוצה בצניעות רבה לתת לו הד. אנו מקווים, כי הד זה יגיע לאוזניהם ולליבותיהם של צאצאי יזירנה בדורות הבאים.

●

משפחת פיירינג היתה אחת מהגדולות ביזירנה. לסבא הגדול של ע.ז. — אברהם פיירינג — היו 16 ילדים. מפוזרים בעולם כולו, הגיעו למעמדים נכבדים וגבוהים בארה״ב, בווינה ובגרמניה.

בארץ — בית יצחק, הוא ע״ש יצחק פיירינג.

ר' אברהם
פיירינג

התמונה: מימי הקיסר פרנץ־יוזף.
יושבים: בעריל פיירינג, איידיל פיירינג לבית צ'צ'קס.
עומדים: מאיר ועטל זמורה, זלאטע לחמן.

משפחת כץ

תשמשנה השורות הבאות להנצחת זכרם של חמי סומר (איתמר) כץ ומשפחתו, אשר נספו ביזירנה ביחד עם כל קרבנות השואה בעיירה.

אני ילידת ורשה, אך משנת 1936 אני קשורה עם משפחת כץ, נישאתי לאחד מבניו משה (מוניה) כץ ז"ל, שעלה ארצה כעולה בלתי לגלי. כמו כן הכרתי את אחיותיו, שעלו ארצה עוד לפני כן. מתוך השיחות הרבות בינינו נקלטו בי מושגים רבים על העיירה יזירנה בכלל ועל בעלי המנוח בפרט.

סומר (איתמר) כץ ז"ל, היה אחד מנכבדי העיירה וגם אמיד ובעל נכסים. ביתו היה פתוח לידידים רבים ולמתן עזרה לנזקקים. הוא וכל בני ביתו היו בעלי הכרה לאומית ובין הראשונים מהעיירה שעלו ארצה. האב בעצמו הגיע ארצה כתייר, בכדי לבדוק אפשרות להשתקע בארץ, אך המלחמה העולמית הראשונה אשר פרצה ב־1939 ניתקה את כל הקשרים עם ישראל ומנעה זאת ממנו.

ב־1941 נכנסו הרוצחים הגרמנים ליזירנה והשמידו את רוב היהודים בעיירה, את סומר (איתמר) חמי ושלושת בנותיו, בעליהן וילדיהן את הבת הבכירה שרה ובעלה יעקב ביק, את הבת השניה סבינה והשלישית עדלה בעליהן וילדיהן.

המסורת הלאומית ששררה בבית חמי ואשר ברוח זאת חונכו כל בני הבית היא אשר הביאה את בעלי משה (מוניה) כץ ז"ל, לעלות ארצה, להקים משפחה ולחנך את ילדיו ללכת בדרכיו.

עם עלייתו ארצה, התנדב לשמירה באיזור ים־המלח ועסק בזה 12 שנה. תוך כדי תפקידו המסוכן נפצע פעמיים: ב־1936 בפרוץ הפרעות נגד היהודים וב־1948 בפרוץ מלחמת הקוממיות. כתוצאה מהפציעות הקשות, אשר בעטיין סבל שנים רבות, השיב את נפשו לבוראו בגיל 54 לחייו.

מורשת אבות לאומית זו השתרשה גם בלבות בניו הממשיכים בדרכי אביהם, משרתים בצה"ל עד היום הזה להגנת מולדתנו ולתחיית עם ישראל.

דינה כץ
בת־ים

משפחת חרפ וצאצאיה

ר׳ שלמהלע חרפ ואסתר

|

נפתלי חרפ ורבקהלע

|

יעקב־אליעזר חרפ וטובה

|

שלום ברכה | אסתר־מלכה הר״ם | לנה משה־איסר | מרים־בבצ׳ה אייזיק־יצחק
חרפ בבד | חרפ ב״ר | חרפ זידמן | חרפ שיואם

|

חרפ | ב״ר | זידמן | שיואם

משה רבקה | זיידע נפתלי | רבקה אברהם | פרימה יעקב
נפתלי שיינה | ייזיל | נפתלי אנצ׳ל | ביילע יואל
ברי״ם רייזל | לאה ברר־קורנגולד

אויסצוגן פונם אויסרוף

פון בוי קאמיטעט פונעם יידישן פאלקס־הויז אין יעזיערנע צו אלע יעזיערנער לאנדסלייט!

"...אויב מיר ווילן, אז אונדזער יוגנט זאל זיך קולטורעל זעלבסטשטענדיק אויסלעבן; ...מוזן מיר דערצו שטרעבן זיך אויפצובויען א יידיש פאלקס־הויז, א בית ועד.

"...מיר האבן באשלאסן אויפצובויען א ניי פאלקס הויז, אין וועלכן ס'זאלן געפונען א לעזע און ביבליאטעק צימער, א טורנזאל, א זיצונגסזאל, א גרויס זאל אויף פאלקס־פארזאמלונגען און א שול־לאקאל.

"בריידער, גיידענקט, אז אן אייער מיטהילף קען אונדזער פלאן קיינמאל נישט פארווירקליכט ווערן!"

אינם נאמען פונם בוי־קאמיטעט:

פארזיצער: אפטייקער לודוויג מינץ; וויצע פארזיצנדע: בערל פיירינג, שבח בראן, בערל בערנשטיין. מיטגלידער פונם בוי־קאמיטעט: נחום פוקס, איתמר כץ, אברהם פוקס, בן־ציון בלוישטיין.

אינם נאמען פון דער קהילה־פארוואלטונג: אברהם פאקעט, ראש הקהל. קהילה ראטמענער: משה האכבארג, יעקב טשאטשקעס, מרדכי מארדער.

אינם נאמען פון פאריין "התקוה": אברהם האכבארג, פארזיצער. אויסשוס מיטגלידער: שלמה גלאז, יעקב זמורה, יצחק חראפ, וואלף פוקס, שמעון קריץ.

אינם נאמען פון סוחרים פאריין: משה העליטשער, פארזיצער. אויסשוס מיטגלידער: מיכל זילבערמאן, משה וויזעלטיר, ישראל אלעקסינצער.

דעצעמבער 1928.

חורבן וכיליון
חרבן און אומקום

בעריכת פרק השואה השתתף הפרופ' מנחם דול.

מנחם דול
חיפה

מלחמת העולם השנייה

יזירנה בפרוץ מלחמת גרמניה־פולין

באחד בספטמבר 1939 התנפלה גרמניה ההיטלרית על פולין. הכול האמינו, שפולין חזקה דיה ולא תיכנע, והעולם, העולם לא יתן להיטלר לבלוע אותה; הוא יעזור לפולין לשבור אותו.

יהודי יזירנה, בפרט "מדינאי הקלויזין", טענו כי יזירנה רחוקה מן הגבול הגרמני וקרובה לרוסי, אין איפוא פחד, לכאן לא יגיעו הגרמנים. במיוחד היטו אוזן לוותיקי מלחמת העולם הראשונה, דעתם היתה נחשבת בעיניהם. אולם מיד התחילו עוברות דרך יזירנה מכוניות גדושות בני־אדם; היו אלה אזרחים שברחו ממערב־פולין, ביניהם גם יהודים. הם סיפרו, כי הגרמנים הפציצו את משכנותיהם, הצבא הפולני הובס ונסוג, יחידות בודדות עדיין מחזיקות מעמד והכול מצפים לעזרתן של מדינות המערב.

פקידים אזרחיים, יחידות צבא קטנות, קצינים בודדים, חיילים וסתם אזרחים, הכול נמלטו. עתה נפלה על יהודי יזירנה, שהחזיקו במובן מסוים את עצמם בשקט, האימה. אף בהם כבר אחזה הבהלה.

מכוניות רבות נעצרו בשוק העיירה. מיד מצאו את עצמן מוקפות קומץ יהודים ושאלות שונות בפיהם. ביקשו לדעת חדשות, קיוו לשמוע בשורות משמחות. אך מה ידעו לספר אנשים הנמלטים בבהלה כדי להינצל? פה ופה היה יהודי ממלמל משהו ומיד חוזר בו. אפשר היה לראות בעליל, כי גדול הפחד. כמעט כולם סיפרו גוזמאות — סיפורים וגוזמאות לא חסרו באותם הימים. רווחו שמועות, כי הצרפתים כבר שלחו עזרתם ונכנסו לגרמניה; מטוסים אנגליים הגיעו לפולין; הפולנים חזרו וכבשו את דנציג — ושמועות כיוצא בהן, שלא היו ולא נבראו.

הנה נכנסו למגרש השוק שתי מכוניות גדושות נוסעים, בכל מכונית קפטן, אשתו וילדיו. הם הגיעו מיארוסלב, ודאי יודעים הם חדשות — והתחילו לחקור אותם. הם נמלטו ובמכוניות הצבאיות שלהם הסיעו את משפחותיהם למזרח־פולין, להביאן למקום מבטחים, אליו ודאי לא תגיע המלחמה. פניהם לטוסטובבה — כפר קטן במחוז פודהייצה, שאוכלוסייתו איכרים פולנים. לאחר שיבטיחו שם

את משפחותיהם יחזרו לחזית.

בכביש הראשי המתה תנועה רבה, אי־אפשר היה לחצותו. אזרחים, אנשי־צבא — הכל נסעו לכיוון זאלישצ'יקי, כדי להגיע לרומניה.

עתה כבר ברור היה גם ביזירנה שהגרמנים עלולים תוך ימים ספורים להגיע גם לכאן. אנשים התחילו לקנות בחנויות מכל הבא ביד: צורכי אוכל, סחורות טקסטיל, עורות וכיוצא בהם מצרכים. הסוחרים הסתירו מסחורותיהם, כדי שיוכלו מאוחר יותר למכרן או להחליפן, אם יהיה צורך בכך, במצרכים חיוניים. הישישים הלא זכרו את פני הדברים במלחמת העולם הראשונה, בשלטון האוקראינים, אצל פטליורה. כשמשרד האוצר קיבל פקודה לשלם לכל פקיד ממשלתי משכורתו בעד שישה חדשים מראש, נסעו גם פקידי יזירנה לזבורוב לקבל משכורתם. וכדי להבטיח את ערך כספם קנו סחורות. כתוצאה מכך האמירו המחירים והחנויות נתרוקנו עד מהרה. לא חשבו כלל על הסכנה הנשקפת, דאגתם היתה רק לרעב ולמצוקה.

כך היו ביזירנה פני השבועות הראשונים למלחמה. בו בזמן שבעיירות ובערים במערב־פולין היתה הבהלה גדולה; המשרדים סגורים; קשה היה להשיג מצרכי אוכל, מי שלא קנה עם עלות השחר במאפייה מנת לחמו לא היה לו מה לאכול כל אותו יום — היה גן־עדן ממש ביזירנה. לחם ומזון היו בה לרוב, בכסף אפשר היה להשיג מכל טוב.

יזירנה בשלטון סובייטי (1939—1941)

ב־17 בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום ליזירנה. העיירה היתה לחלק של אוקראינה הסובייטית, ושמחה וששון היו לאוקראינים. בבגדי חג, בשירה ובריקודים קיבלו הם את הצבא האדום והמטירו פרחים על חייליו. סיסמתם של הסובייטים היתה: "באנו 'לגאול' את אחינו האוקראינים מעול הפולנים". אפילו קוזמין, הסנטור האוקראיני לשעבר בפולין, ואוקראינים עשירים אחרים, שמחו והתכוננו לקבל לידם את השלטון. אך מיד נתקררו מעט. הסובייטים אמרו להם בפירוש, שלא להם מתכוון הפסוק. הם באו 'לגאול' את ה'חלכאים', את האיכרים העניים ולא את העשירים, ה'קולאקים'.

הפולנים שוב התהלכו מדוכאים, בפרט המקורבים לחוגי הממשלה, לב.ב. לשצ'יליץ ולפולני ה'אובשם'. היהודים לא ידעו כלל כיצד לנהוג. פחדם מפני הגרמנים היה כה גדול, שקיבלו כניסתם של חיילי הצבא האדום בשמחה רבה. נוסף על כך, הרי האנטישמים הפולנים היו במילא צועקים באסיפותיהם תמיד, כי היהודים הם קומוניסטים וכי הקומוניסטים כולם יהודים הם. מה להם איפוא

לפחד. להרוג כשם שהגרמנים הורגים לא יהרגו, ואם לא יהרגו, הרי שיסתדרו אתם.

ביז׳רנה כבר אז היו יהודים רבים. פרט למקומיים הגיעו לכאן פליטים ממערב־פולין. שבוע לאחר שהצבא האדום עבר את העיירה הגיע מזכיר מפלגה והתחיל לארגן את האדמיניסטרציה במקום ואת מועצת העירייה. אנשי השלטון החדש ביז׳רנה היו רובם ככולם אוקראינים, איכרים זעירים, פועלים ובעלי־מלאכות. האוקראינים ראו את עצמם כלאום השולט. הסיתו נגד הפולנים כנוגשיהם בעבר ומזמן לזמן גם נגד היהודים. כלומר, רק נגד היהודים העשירים, ה״בורז׳ויים״, וזה הרי מותר היה.

מיד התחילו בחלוקת החווה (הפולוורק), כאן הלא בעל־הבית יהודי הוא, ואת שדותיהם של האיכרים העשירים, ה״קולאקים״. בנוסף על אלה חילקו את שדותיהם של היהודים בטענה, כי אין הם מעבדים אותם בעצמם, כי אם על־ידי לא־יהודים. ואף על פי שביז׳רנה עיבדו היהודים בעצמם את שדותיהם, לא עזר הדבר, ומשום שהיו להם שדות רבים, ראו בהם ״קולאקים״. ומאחר שחיסלו גם את חנויותיהם, איבדו היהודים לחלוטין את מקור פרנסתם .אולם משפתחו קואופרטיבים למסחר, למלאכה ולתעשייה, קיבלו בעלי החנויות הקטנות עבודה בתור זבנים בחנויות הממשלתיות, ובעלי־המלאכות כעובדים בקואופרטיבים שלהם. בעלי החנויות הגדולות יותר ובעלי המסחר הסיטונאי, כלומר, ה״ספקולנטים״, להם אפשר היה רק לפנות לעבודה פיזית קשה.

ליהודים, שהיו פועלים או בעלי־מלאכות, היה מצב סוציאלי טוב. הם קיבלו עמדות אחראיות ומשרות ממשלתיות. מצד אחד השיגו היהודים דברים, שלא יכלו להשיגם קודם לכן בפולין, אולם מאידך, חיסול המסחר הפרטי הרס את פרנסתם. שינוי השלטון הביא עמו שינויים סוציאליים וכלכליים בעיירה.

משבוע לשבוע, מחודש לחודש, נתחזק השלטון והסובייטיזציה התקדמה. השלטון התחיל ב״טיהור״. מדינאים לשעבר, פעילים, שופטים, שוטרים, בעלי־אחוזות וחוכרי־אחוזות וגם קולוניסטים פולניים (הם קראו להם ״שונאי העם האוקראיני״) הוגלו לסיביר, אל הדובים הלבנים, ״בילי נידז׳בידי״, כלשונם.

כמעט כל הגולים היו פולנים וביניהם גם קצת יהודים. יהודים מספר מאותו מעמד הסתתרו ונשארו ביז׳רנה. ההגלייה, ובפרט האופן בו הוגלו, עשתה רושם מדכא. בליל חורף, בכפור חזק, היו מוציאים אותם ממיטותיהם, מעלים אותם על עגלות, ומובילים אותם לתחנת הרכבת של זבורוב. שם היו דוחסים אותם לקרונות בקר, וכך שולחו לסיביר (הנימוק היה, לטהר את העיירות, להוציא את הקונטררבולוציונרים ושונאי השלטון). שבועות רבים היו נוסעים כך תחת משמר בקרונות הבקר הקטנים. רבים גוועו בדרך, במיוחד זקנים וחלשים.

יזירנה היתה עיירה קטנה, ואף-על-פי-כן היו בה, פרט לחנויות הקטנות, גם סוחרים גדולים, בעל-אחוזה יהודי, חקלאים יהודים, בעל טחנת-קמח ואף אינטליגנציה. כמו לכלל היהודים בפולין, לא היה להם גם כאן אפשרות לקבל משרות ממשלתיות או מוניציפליות. זה היה מיעוט לאומי, בו נהגו אחרת מבשני הלאומים האחרים בעיירה. מבחינה כלכלית ומשקית היה ליהודים תפקיד מסוים למרות מדיניות ההפליה מצד ה"אובשמניקים" של שני הלאומים האחרים.

השלטון החדש שינה את המצב. באופן רשמי היה שיוויון לכל הלאומים, פרט לשכבות בלתי פרודוקטיביות. ואמנם הרגישו היהודים את עצמם כאזרחים שווי זכויות. לחלקם היו עמדות אחראיות ומשרות ממשלתיות, הם לקחו חבל ער בחיים התרבותיים. בבתי-הספר היו מורים יהודים, אף מנהלים ומפקחים. כמעט בכל המשרדים אפשר היה למצוא יהודי. זה היה רק צד אחד של המטבע.

אולם למטבע צד נוסף. חנויותיהם של היהודים חוסלו ויהודים איבדו מקור פרנסתם, נוסף על כך היה מחסור באי-אלה מצרכים. שעות מרובות היו עומדים בתור ללחם ולמצרכים אחרים; סוכר, סבון כמעט לא היו בנמצא, גם בדים, עורות, נעליים ובגדים. הסוחרים הגדולים לשעבר היו בפחד מתמיד, מכרו חפצים וקנו מזון. במיוחד היה נפוץ מסחר החליפין. בשוק עמדו פקידים ממשלתיים וסוחרים לשעבר ומכרו חפצים משומשים.

הכל קיוו, כי המלחמה תיגמר במהרה והכול יבוא על מקומו כשהיה. אולם עד שבאה הישועה — פרצה מלחמת גרמניה-רוסיה.

מלחמת גרמניה — רוסיה

ב-22 ביוני 1941 נפלה על היהודים כרעם הידיעה בדבר פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית לרוסיה הסובייטית. ושוב פרצה שמחה בין האוקראינים. הם קיוו, שהיטלר יכונן להם אוקראינה עצמאית במזרח-גאליציה, יגשים את חלומם משנת 1918.

עתה התחילה הנסיגה של האדמיניסטרציה האזרחית ושל הצבא. חלק קטן של יהודי יזירנה נמלט עם הסובייטים, הרוב נשאר במקום. להשאיר את המשפחות, הדירות, העיירה, בה גרו אבות אבותיהם, ולנוס? ולאן? לא היה זה דבר פשוט כל עיקר.

●

הגרמנים נכנסו ליזירנה והתחילו הצרות הצרורות ליהודיה. אין לנו מקורות היסטוריים, לכן נשתמש בעדותם של הניצולים. אף אני אמסור כאן את תקופת השואה, שעברה על יהודי יזירנה, על מאורעותיה, רדיפותיה והמרטירולוגיה שלה לפי זיכרונותיהם של הבודדים, שנותרו בחיים ורשמו או סיפרו קורותיה.

כניסת גדודי האיינזאץ ס.ס. הגרמניים צבעה את כל דרך מצעדם בדמם ובדמעותיהם של היהודים. פרעות, רציחות, מתים ברחובות — זו היא התמונה. ושכנינו, תושביה האחרים של העיירה, הגויים, הסתכלו תוך הנאה בהתחלת השבר היהודי.

מיד לאחר ה"פרולוג" התחילו הגרמנים לארגן את האדמיניסטרציה: ועדות עזרה פולניות ואוקראיניות ויודנראט. כבר לפי השמות אפשר לראות, כי תפקיד אחר היה מיועד לוועדות ואחר ליודנראט. ציניקנים היו קוראים ליודנראט "יודן-פאראט", כלומר, בגידה ביהודים, כסמל המציין תפקידם של אנשי היודנראט. ביז'רנה היה יודנראט מקומי ובזבורוב יודנראט מחוזי.

ארגון היודנראט היה בכל מקום באותה מתכונת: 1) האובמאן או זקן היהודים היה אחראי לכל היהודים; 2) מחלקת עבודה, עליה היה לספק פועלים לכל דרישה של השלטון; 3) עזרה סוציאלית; 4) מחלקת הספקה, עליה היה להמציא דברי ערך: תכשיטים, זהב, כסף, לדרישתם של השליטים — כל גרמני או פולקסדויטש; 5) מחלקת הדואר — סניף דואר בשביל היהודים; 6) איש קשר — היחידי שהיה לו קשר עם מחנות היהודים; 7) מחלקת תעודות-לידה — ניהלה את הדו"חות של האוכלוסייה היהודית, סיפקה דו"חות על המומתים ועל הנותרים בחיים, כך ידעו השליטים לכל עת כמה יהודים עדיין בחיים; 8) מחלקת המזון; 9) אורדנונגס-דינסט (שירות-הסדר) — מיליציה יהודית; 10) לייכט-דינסט — חברה קדישה. פרט לאלה היו שליחים, ועד תברואה. י.ס.ס. — עזרה סוציאלית יהודית. מקום נכבד נועד ל"לומפנזאמלר", כלומר, למלקטי הסמרטוטים. הם היו מיוחסים, להם היתה הרשות להתהלך חופשית, ומותר היה להם לבוא אפילו בין הגויים. היודנראט ביז'רנה קיבל הוראותיו מן היודנראט המחוזי שבזבורוב ולמשמעתו היה סר. "אורדנונג מוז זיין!", כלומר, סדר מוכרח להיות, כלשונם. על ארגון כזה של היודנראט לא אחד יאמר בהתפעלות: איזו דאגה לאדם! היגייניה, עזרה-עצמית, הגנה, חנות עם מזון ואפילו... חברה קדישה!

כאשר אירגנו הגרמנים את היודנראט לא ידע איש בבירור איזה תפקיד נועד לו. שיערו, כי תפקידו יהיה דומה לתפקיד הקהיליה לשעבר. נמצאו, איפוא, מועמדים לרוב, אפילו "כלי-הקודש" ביקשו להיות ממונים ליודנראט. סוחר היה לממונה, שוחט לשוטר, סטודנט לרכב וכו'...

ז'רנה לא היתה יוצאת מן הכלל. כל הפקודות והחוקים האנטי-יהודיים חיבו גם את העיירה הזאת. היה גם שם על כל יהודי לענוד סרטי-זרוע עם מגן-דוד, הוא חיב היה בעבודת-אונס, אסור היה לו לנסוע ברכבת, ללכת במדרכה, לקנות מצרכים אצל גויים, אסור היה לו לעזוב את דירתו משקיעת החמה עד זריחתה. בעד כל עבירה על ההוראות האלה היה נשקף לו עונש מוות. על האוכלוסיה

הלא־יהודית איימו בעונשין גדולים עד עונש מוות בעד עזרה ליהודים ובעד קשר אתם.

היודנראט ביזירנה

האובמאן ביזירנה היה יהודי בשם לאנדר. מוצאו היה מקוזלוב, סוחר בדים, התחתן עם בת יזירנה. הואיל והיה תת־קצין אוסטרי בעבר, הרי שהיה המועמד המתאים ביותר למשרה זו. איש הקשר היה נוני פאקט, אף הוא מועמד מתאים. ממונה על המזון היה נאסקי פאקט. היה גם ממונה על הדואר, ממונה על תעודות־לידה, ממונה על הפועלים, ממונה על כספים, מחסנאי וחברי יודנראט עם תפקידים ובלי תפקידים.

תפקידו של המחסנאי היה לאסוף לאחר כל אקציה את בגדי ההרוגים, למיין אותם, הטובים למסור לגרמנים והבלים לאדמיניסטרציה המקומית, כדי למכרם לאיכרים. שירות־הסדר עם הסטודנט לשעבר וקסלר כמפקדו, היה זרועו המבצעת של היודנראט. נשק לא היה ברשותם, כי אם פרגולים, בהם היו מוסיפים "חשק" ליהודי המחנות וליהודים המקומיים.

לחברה־קדישה ולחברה נושאי־המיטה היתה עבודה רבה, בפרט לאחר כל אקציה ואקציה. שני המשרתים אצל היונדראט היו: השופט ציימר והמהנדס שטיינברג. כפי שכבר ציינתי, היה היודנראט אחראי בפני השלטונות בעד מעשיו של כל יהודי, בעד כל עבירה שעבר, (קניית לחם אצל איכר היתה נחשבת כעבירה); הוא אף היה נציגם היחיד של היהודים בפני השליטים. הם עמדו בקשר רק עם האובמאן או עם הממונה; ליהודי אחר לא היתה גישה אליהם. על היודנראט היה לסבל — לכל דרישה של השליטים — תכשיטים, זהב, יהלומים, כסף, קפה, גם בדים ופרוות יקרות של גברים וגברות. כל זה היה היודנראט מחרים אצל היהודים. כל דרישה נלווה לה איום: אם במקרה לא יספקו את הקונטריבוציה בזמן — יירו.

גם ביזירנה השתתף היודנראט, פרט לאחדים, ובפרט אנשי הארדנונגס־דינסט באקציות, במצוד על יהודים ובהעברתם לבלוזיק. גם ביזירנה הם ראו את עצמם טובים יותר, כעין "כת־שליטים". להם היתה גישה למפקד המחנה, פרט לאחדים. המפקד הכיר אותם, הם היו נפגשים גם עם גרמנים אחרים, דבר שסתם יהודי לא זכה לו. הם שוחחו עם השליטים בלא כל פחד. והרי יהודים אחרים היו בורחים מפני המפקד או מפני גרמנים ומסתתרים. אולם לא פעם קרה ואיש הגיסטפו או הס.ס. נכנס אל היודנראט ודרשו משהו, מיד נתגמדו, עד מהרה מילאו בקשתם וכתודה ספגו לא פעם מכות נמרצות, ואפילו זקן־היודנראט "זכה" לכך.

שלטון הנאצים קילקל את האנשים; אנשים, שהיו ידועים ביושרם, נשתנו. אולי — רצון החיים העז, הרצון להישאר בחיים, הביאם לפעמים לנהוג באופן בלתי אנושי כלפי האחרים.

שיטות החיסול

שיטות החיסול היו בכל מקום דומות: עבודת־אונס, אקציות, מחנות־עבודה, רצח והמתה בתאי־הגזים. לפי סטאטיסטיקה אחת הושמדו ביז׳רנה 20,000 יהודים בערך. באופן שיטתי חיסלו הרוצחים את העיירה. עבודה גופנית קשה — 12—14 שעות ביום בלי אוכל — מגיפת טיפוס ומחלות קשות אחרות הקטינו את מספר יהודיה. כאשר גורשו יהודי יז׳רנה ביולי 1942 לזבורוב, נותרו בערך 1,000 יהודים.

כבר ציינתי, שהגיעה פקודה לגרש את היהודים, להכניסם לגיטו, כדי לחסלם מהר יותר. הרוצחים מיהרו, אצה להם דרכם. היודנראט ביז׳רנה הפיץ שמועה, כי המפקד דיגה מבקש להשתדל, שיבטלו את הגזירה, אך הדבר יעלה ב-100,000 זהובים. עד מהרה אספו ומסרו את הסכום, אך את היהודים גירשו. גם משפחתנו שילמה 5,000 זהובים, שהלכו כמובן לאיבוד. ביז׳רנה נותרו, פרט ליהודי מחנות־העבודה, בהם דיגה היה המפקד, חמישים גברים וחמישים נשים בני מחנות מיוחדים, כמובן בתשלום של כסף רב.

●

מאותו זמן נקשר גורל יהודי יז׳רנה בגורל יהודי זבורוב.

בזבורוב הושיבו את יהודי יז׳רנה כ-5—6 משפחות בחדר אחד, כשני מטרים על נפש. בצפיפות כזאת התחילו לפרוץ מגיפות. אנשים נפלו כזבובים. בנוסף על כך היו גם אקציות עד לחיסולם המוחלט. לאחר חודשים מיספר חיסל דיגה את היהודים ממחנהו ומשני המחנות המיוחדים, וכך נהיתה יז׳רנה ליודנריין.

מחנה העבודה ביז׳רנה

עבודת הכפייה היתה אחד האמצעים להשמיד את היהודים, אך קל יותר היה להם לעשות מלאכתם במחנה; התנאים, שנוצרו במחנה, הובילו מהר יותר אל המטרה. החלשת שוכני המחנות, העונשים הקשים — מכות, תליות, המתות ביריה בעד עבירה קטנה כגדולה — כל אלה חיסלום במהירות. למחנה היה היקף גדול; היו מביאים לשם יהודים מבורשצ׳וב, צ׳ורטקוב, זאלישצ׳יק, יאגולניצה, מונסטריישץ׳, פודהייצה וגם מסביבת יזרנה. בכל אותן ערים ועיירות היו אז אלפי פליטים, ויז׳רנה נתפרסמה מאוד.

המחנה היה יחידה בפני עצמה. היו בו אנשי־סדר, טבח, חברה־קדישה, עליית־גג ומרתף ובחצר עמוד תלייה. היו יהודיגה סגרם במרתף והיו שסגרם בעליית־גג, ושם היו גוועים קרבנותיו. היו כאלה שתלה אותם על העמוד ואחרים הוציא ערומים בכפור עד שקפאו. וכאשר היתה למישהו זכות מיוחדת, היה דיגה מלקהו בפרגולו עד מוות.

ביזירנה השתמשו בפועלים: חברה לבניית כבישים, "אורגניזציון טוד", וחברה לבניית רכבות, שמנהלה בעיירה היה מהנדס פולני יאנקובסקי. בעבדם עבודת כבישי קשה וברכבת, כמעט ללא אוכל, היו עשרות יהודים גוועים בעבודה יום־יום. יחד עם יהודי המחנה היו יוצאים לאותה עבודה גם יהודים מקומיים, כלומר גם מחוץ למחנה. חלוקת העבודה הזאת היתה בידי היודנראט. בשביל יהודים היו כרטיסי־היכר וכרטיסי־עבודה מיוחדים.

דיגה, מפקד המחנה, היה חי חיים טובים; הוא היה מקבל מידי היודנראט מתנות, כספים, כופר־נפש מעשירים שנחטפו למחנה; היה עורך יום־יום נשפיות הוללות, שיכרות ואורגיות.

לאחר חיסולם של יהודי יזירנה עזב את העיירה.

אקציות

בדברי ימינו ידועות האינקביזיציות, הפרעות והפורעים. הזמנים נשתנו, נשתנו הרוצחים ועמם המונחים. נוצרו מונחים חדשים: "פתרון־סופי לשאלת היהודים", "אקציות", "תאי־גזים" — אך התוצאות הן אותן התוצאות.

טיפוס, חולירע, כל מיני מחלות משונות, עבודות גופניות מפרכות — כל אלה מילאו ידי החברה־קדישה עבודה לרוב. אך הסטאטיסטיקה הוכיחה, כי החיסול מתנהל לאיטו; עדיין יש הרבה יהודים. היו הרוצחים עורכים מדי פעם אקציות, כלומר, היו פשוט חוטפים יהודים ברחובות ויורים בהם. "אולם הסדר הכרחי הוא!" כלשונם. היו הרוצחים מודיעים לפני כל אקציה ליודנראט המחוזי אשר בזבורוב, נוקבים במכסה הדרושה להם, כלומר, כמה יהודים הם חושבים להרוג בטענה, שהם לוקחים רק אלה, שהם למעשה על הציבור — חולים, זקנים, בלתי מוכשרים לעבודה וילדים. לאחר מכן היה נוסע אתם שליח היודנראט המחוזי להתייצב באופן רשמי לפני היודנראט המקומי ולדרוש עזרתם של חברי היודנראט, פרט לאחדים, ושל אנשי "שירות־הסדר". מיד יצאו כולם יחד לחטוף יהודים. כך התחילה האקציה. כשהשיגו את מכסתם, היו עוזבים את העיירה. מי שאך יכול היה והיה לו גם מקום, התחבא, אם בבונקר אם אצל גוי מכר, כשאך הסכים להכניסו, או הסתלק ליער ולשדות. שם היה שוהה עד יעבור זעם. לא תמיד עלה הדבר בידו. אותם אומללים שנפלו בידיהם היו יורים במקום או אוספים לכיכר־איסוף, מובילים אותם לבית־הקברות, מקום שם היה מיכן בור המוני בשבילם. במערומיהם היו מעמידים אותם בשורה ומרביצים לכל אחד כדור בעורף, ובבעיטה באחוריים היו נופלים אל תוך הבור, מבלי לשים לב החי עדיין הירוי אם לאו; כך היו לא פעם הרוצחים משליכים אל הבור אנשים שעדיין היו בחיים.

בשעת האקציות הראשונות ערכו הרוצחים לפני המתת קרבנותיהם סלקציה: בריאים, מוכשרים־לעבודה, בעלי־מלאכות וסתם זוכי בפרוטקציה של היודנראט

— לשיחרור. אולם, בשעת האקציות המאוחרות לא היתה עוד סלקציה, כל יהודי שנזדמן לידיהם רצחו. בשעת המתתם היו מתאספים סביב בית־הקברות איכרים רבים לחזות כיצד יורים ביהודים הערומים הללו. לאחר כל אקציה היתה החברה־קדישה אוספת את המתים, מעבירה אותם לבית־הקברות, קוברת אותם בקבר־אחים ואחד מהם היה אומר קדיש. אחר־כך היה מחסנאי היודנראט ממלא את המחסנים בבגדי הנרצחים. כאשר הרוצחים מילאו את מכסתם היו מפסיקים את האקציה ומודיעים טלגרפית למרכז. היו מקומות בהם עבד היודנראט בדייקנות מופלאה. היתה לו רשימת מועמדים מוכנה מראש לפני כל אקציה ואקציה. זו היתה באמת עבודה דייקנית מאוד. אם נחשב היודנראט ביז'רנה בין הדייקנים אין אני יודע, דומני שלא.

פרט לאותה צורה של אקציות היתה עוד צורה אחת. כלומר, הרוצחים היו מופיעים בעיירה ובעזרת מוסדות היהודים המקומיים היו חוטפים יהודים, אף כאן לפי מכסה מסוים — סדר הלא מוכרח להיות! ומובילים אותם למחנה ההשמדה שבבלזיץ לחסלם שם בתאי־הגזים.

וכך נהגו: את הנחטפים ביז'רנה היו מובילים במשאיות לזבורוב, שם היתה נקודת־איסוף בשביל כל נחטפי הסביבה, ובתחנת־הרכבת, בקרונות־בקר מוכנים מראש, הודחקו ונשלחו לבלזיץ. רבים מהמגורשים גוועו בדרך. היו גם שקפצו תוך מהלך הרכבת ונהרגו או נרצחו על־ידי האוקראינים שתפסום. חיים שטייגר קפץ בדרך לזבורוב מתוך המשאית, ואף שירו בו השומרים הצליח להימלט ולחזור לעיירה. מעשה גבורה מובהק! אך נרצח באקציה מאוחרת יותר.

החיסול הסופי הקיף את כל היהודים שנותרו, אפילו שוכני המחנות. גם ביז'רנה היה ניסיון להתנגד לרוצחים. הדבר קרה בשעת חיסול שני המחנות המיוחדים, כאשר דיגה ציווה ליהודים לצאת מהמחנה, פקד אז לאנדר: "לא לצאת, להתנגד!" אנשי המחנה התחפרו מאחורי באריקדות, אך מיד נכנסו האוקראינים עם נשק בידיהם, התחילו להכותם ולהוציאם מהמחנה. כפותים הובילום על גבי עגלות לבית־הקברות ושם ירו בהם. כך נשמדו השאריות האחרונות של היהודים שנותרו ביז'רנה. לא היתה כבר חברה־קדישה, אף לא מי שיאמר אחריהם קדיש. יז'רנה העיירה היהודית שבעבר חדלה להתקיים.

●

ביוני־יולי 1944, עם התקדמותו הגדולה של הצבא האדום ועם נסיגתו של הצבא הגרמני המובס, היתה יז'רנה נקודה אסטראטגית חשובה. האוכלוסייה האזרחית נמלטה ורבים מפולני העיירה באו לבז'יז'אן אל ועד העזרה הפולני ולא ידעו כלל, כי חתנו של קלינגר אישר להם, שאכן פולנים הם, פליטי העיירה יז'רנה...

(מיידיש המשורר שלמה שנהוד)

מנחם דול

די צווייטע וועלט־מלחמה

דער אויסברוך פונעם דייטש־פוילישן קריג; דער אפקלאנג אין יעזיערנע

דעם ערשטן סעפטעמבער 1939 איז דאס היטלער־דייטשלאנד באפאלן פוילן. יעדער האט געגלויבט, אז פוילן איז געגנט שטארק נישט צו לאזן זיך איינגענעמען, און אז די וועלט וועט נישט דערלאזן, היטלער זאל איינשליגן פוילן. זי, די וועלט, וועט איר העלפן, אז היטלער זאל ברעכן דעם קאפ.

די יעזיערנער יידן, בפרט די קלויזפאליטיקער, האבן געטענהט, אז יעזיערנע איז ווייט פון דער דייטשער גרענץ און נאענט צו דער רוסישער; מען דארף נישט מורא האבן, אהער וועלן די דייטשן נישט קומען. מען האט זיך באזונדערס צוגעהערט צו וועטעראנען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זייער מיינונג איז געווען אטאריטאטיוו. באלד אבער האבן אנגעהויבן דורכפארן דורך יעזיערנע אויטאס פול מיט מענטשן; געווען זענען עס בירגער, וואס זענען אנטלאפן פון מערב־פוילן, צווישן זיי אויך יידן. זיי האבן דערציילט, אז די דייטשן האבן באמבארדירט זייערע ווינערטער, די פוילישע ארמיי איז צעשלאגן און איז אין ריקצוג. איינצעלנע מיליטער־אייגהייטן שטעלן נאך א ווידערשטאנד און מען ווארט אויף הילף פון די מערב־מלוכות.

ציווילע באאמטע, קליינע מיליטער־אייגהייטן, איינצעלנע אפיצירן, זעלנער און סתם בירגער — אלע זענען געלאפן. אויף די יעזיערנער יידן, וואס זענען ביז איצט כמעט געזעסן רואיק, איז געפאלן א פחד. אויך זיי האט ארומגעכאפט אן אטמאספערע פון פאניק. א סך מאשינען האבן זיך אפגעשטעלט אויפן יעזיערנער מארקפלאץ. באלד האט זיי ארומגערינגעלט א הייפעלע יידן, געשטעלט זיי פארשידענע פראגן, געוואלט פון זיי זיך דערוויסן וואס עס הערט זיך, געהאפט צו הערן פריילעכע בשורות, אבער וואס האבן געקאנט דערציילן מענטשן, וואס אנטלויפן בהלהדיק זיך צו ראטעוון? דא און דארט פלעגט א ייד עפעס ארויסשטאמלען און תיכף צוריקציען. דער פחד איז געווען גרויס. אלע כמעט פלעגן דערציילן גוזמות, כאטש זיי האבן נישט געוואלט פארשפרייטן קיין פאניק. מעשהלעך און גוזמות האבן דעמאלט נישט געפעלט. מ'האט דערציילט, אז די פראנצויזן האבן שוין ארויסגעשיקט הילף און אויך שוין אריינמארשירט קיין

דייטשלאנד... ענגלישע עראפלאנען זענען אנגעקומען קיין פוילן... די פאלאקן האבן צוריק אייגענומען דאנציג, און נאך אסך אנדערע קלאנגען נישט־געשטויגענע און נישט־געפלויגענע...

אט זענען אויפן מארקפלאץ אנגעקומען צוויי מאשינען פול מענטשן, אין יעדער מאשין א קאפיטאן, פרויען און קינדער. זיי זענען געקומען פון יאראסלאוו, וועלן זיי זיכער עפעס וויסן — האט מען געזאגט — און זיי געגומען אויספרעגן. זיי זענען אנטלאפן און מיט זייערע מיליטער־מאשינען אפגעפירט זייערע משפחות קיין מזרח־פוילן, ברענגען זיי אין א זיכערן פלאץ, ווואהין די מלחמה וועט באשטימט נישט דערגייען; קיין טוסמאבאבע פארן זיי, א דערפל אין פאדהייצער באצירק, וואס איז באווויינט פון סאמע פוילישע פויערן. נאכן פארזיכערן זייערע משפחות, וועלן זיי ווייטער גייען אין מלחמה אריין.

אויפן הויפטשטראס איז אנגעגאנגען א שטארקע באוועגונג. ס׳איז אים נישט מעגלעך געווען אדורכצוגייען. ציווילע מענטשן, מיליטער־לייט — אלע זענען געפארן אין דער ריכטונג פון זאלישטשיק, כדי צו דערשלאגן זיך קיין רומעניע.

איצט איז אויך אין יעזיערנע שוין קלאר געווען, אז די דייטשן קאנען אין אפאר טעג אויך קומען אהער־צו. מענטשן האבן אנגעהויבן קויפן אין די געוועלבן וואס ס׳האט זיך נאר גערעדט: עסנווארג, טעקסטיל־סחורות, לעדער, און סוחרים האבן פארשטעקט א ביסל סחורה, כדי זיי זאלן שפעטער אויך האבן וואס צו פארקויפן. אדער גאר אויסבייטן, אויב מען וועט דארפן, אויף עסנווארג. די עלטערע מענטשן האבן דאך געדענקט ווי ס׳האט אויסגעזען אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת אוקראינע און ביי די פעטלוראווצעס. דאס שטייעראמט האט באקומען א באפעל אויסצוצאלן יעדן מלוכה־באאמטן זיין געהאלט פאר זעקס חדשים פארויס; זענען די יעזיערנער באאמטע געפארן קיין זבאראוו באקומען זייער גערעדט און, ווילנדיק פארזיכערן דעם ווערט, האבן זיי געקויפט סחורות. דאריבער זענען די פריזין געשטיגן און די געשעפטן האבן זיך באלד אויסגעליידיקט. ס׳האט כלל נישט געקלערט וועגן דער סכנה, ס׳האט זיך נאר געוואלט פארזארגן קעגן הונגער און נויט...

אזוי האבן אין יעזיערנע אויסגעזעהן די ערשטע צוויי וואכן פון דער מלחמה. אין דער צייט, וואס איז די מערב־פוילישע שטאט און שטעטלעך איז געווען א בהלה, די אמטן זענען געווען געשלאסן און ס׳איז אויך שווער געווען צו באקומען לעבענסמיטל — וויר ס׳האט נישט געקויפט פארטאג קיין ברויט אין דער בעקעריי, האט א גאנצן טאג נישט געהאט וואס צו עסן — איז אין יעזיערנע געווען א גן־עדן: ברויט און עסן איז געווען לרוב; פאר געלט האט מען געקאנט באקומען וואס דאס הארץ האט נאר באגערט.

יעזיערנע אונטער סאוויעטישער הערשאפט (1939—1941)

דעם 17-טן סעפטעמבער 1939 האט די רויטע ארמיי אריינמארשירט קיין יעזיערנע; דאס שטעטעלע איז געווארן א טייל פון דער סאוויעט-אוקראינע. די אוקראינער זענען ארומגעגאנגען פריילעך, אלע אין יום-טוב-קליידער. מיט געזאנג און טענץ האבן זיי אויפגענומען די רויטע ארמיי און באווירפן זיי מיט בלומען. די לאזונג פון די סאוויעטן איז געווען, אז זיי זענען געקומען "אויסלייזן" די ברידער-אוקראינער פון פוילישן יאך. אפילו קושמין, דער געוועזענער פוילישער סענאטאר, און אנדערע רייכע אוקראינער האבן זיך געפרייט און זיך געגריים איבערצונעמען די מאכט. באלד אבער האבן זיי זיך אביסל אפגעקילט; די סאוויעטן האבן זיי אפגעבאר געזאגט, אז נישט זיי מיינט דער פסוק... זיי זענען געקומען "אויסלייזן" די "בידניאקעס", די ארעמע פויערן, און נישט די רייכע, די "קולאקעס".

די פאלאקן ווידער זענען ארומגעגאנגען טרויעריקע, באזונדערס יענע, וואס האבן געהערט צו די רעגירונגס-קרייזן, צו ב.ב., צום סטשעלעץ, און די "אושעם-פאליאקן". די יידן, זיי זענען גאר געווען דעזאריענטירט: דער פחד פאר די דייטשן איז געווען אזוי גרויס, אז דעם אריינקום פון דער רויטער ארמיי האבן זיי אויפגענומען מיט שמחה. אויסער דעם פלעגן דאך די אנטיסעמיטן אין פוילן סיי-ווי שטענדיק אויף אלע פארזאמלונגען שרייען, אז יידן זענען קאמוניסטן און די קאמוניסטן זענען אלע יידן; אויב אזוי, וואס דארפן זיי מורא האבן. הרגענען, ווי די דייטשן טוען עס, וועלן זיי דאך נישט, און אויב זיי וועלן נישט הרגענען, וועט מען שוין אדורכקומען.

אין יעזיערנע זענען שוין דעמאלט געווען א סך יידן. א חוץ די איינגעזעסענע זענען אהער אנגעקומען פליכטלינגע פון מערב-פוילן. א וואך נאך דעם דורכמארש פון דער ארמיי, איז קיין יעזיערנע געקומען א פארטיי-סעקרעטער און געגומען ארגאניזירן די אדמיניסטראציע און דעם געמיינדעראט. די נייע מאכטהאבער אין יעזיערנע זענען כמעט אלע געווען אוקראינער, פורנאלעס, ארבייטער, האנד-ווערקער און קלייניפויערן. די אוקראינער האבן זיך באטראכט ווי די הערשנדיקע נאציע, זיי האבן געהעצט קעגן די פאלאקן ווי די געווען זענען אונטערדריקער און דא אין דארט אויך קעגן די יידן, ס'הייסט בלויז קעגן די רייכע יידן, די "בור-זשויעס", דאס האט מען דאך געמעגט טאן.

באלד האבן זיי געגומען פארצעלירן דעם פולווארק, דא איז דאך געווען דער איינגנטימער א ייד, און די פעלדער פון די רייכע פויערן, די "קולאקעס". גלייכצייטיק האבן זיי אויך פארצעלירט די פעלדער, וואס האבן געהערט צו יידן

גופא, מיט דער טענה, אז די יידן באארבעטן זיי נישט אליין, נאר באשעפטיקן נישט־יידן. און כאטש אין יעזיערנע האבן יידן אליין באארבעט זייערע פעלדער, האט דאס נישט געהאלפן, און היות זיי האבן פארמאגט א סך פעלדער, האט מען זיי באטראכט ווי "קולאקעס". זיי האבן אויך ליקווידירט די יידישע געוועלבלעך און אזוי־ארום האבן די יידן לחלוטין פארלוירן זייערע פרנסות. אבער וועז זיי האבן געעפנט קאאפעראטיוון פאר האנדל, מלאכה און אינדוסטריע, האבן די געוועזענע אייגנטימער פון די קליינע געוועלבלעך באקומען ארבעט אלס פאר־קויפער אין די מלוכה־געוועלבן; די בעלי־מלאכות — אין זייערע קאאפעראטיוון. די אייגנטימער פון גרעסערע געוועלבן און ג־רויסהאנדל, ס׳הייסט די "ספעקולאנטן", האבן בלויז געקענט גייען צו שווערער פיזישער ארבעט.

יידן, וואס זענען געווען ארבעטער, בעלי־מלאכות, האבן געהאט א גוטן סאציאלן אפשטאם (סאצ־פאכאזשעניע) — זיי האבן באקומען פאראנטוואָרטלעכע שטעלעס און מלוכה־פאסטנס. פון איין זייט האבן יידן דערגרייכט מלוכה־פאסטנס, א זאך וואס זיי האבן אין פוילן פריער נישט געקאנט דערגרייכן, פון דער צווייטער זייט, אבער, האט דאס ליקווידירן דעם פריוואט־מסחר אויך ליקווידירט די פרנסות פון א סך יידן..

די ענדערונג פון רעזשים האט מיט זיך געבראכט סאציאלע און עקאנאמישע ענדערונגען אין שטעטל. פון וואך צו וואך, פון חודש צו חודש, האט זיך דער רעזשים געשטארקט און די סאוויעטיזאציע האט געמאכט פארשריט. דער רעזשים האט ענומען דורכפירן א "טשיסטקע". געוועזענע פאליטיקער, אקטיוויסטן, ריכטער, פראקוראָרן, פאליציימיליט, גיטבאזיצער און גוטפעכטער (פאמיעשטשיקעס) און אויך פוילישע קאלאניסטן (זיי האבן זיי ענרופן: "שונאים פונעם אוקראינישן פאלק") — האט מען ארויסגעפירט קיין סיביר; צו די ווייסע בערן, "בילי נידזשווידי", ווי זיי האבן עס ענרופן.

כמעט אלע פארשיקטע זענען געווען פאלאקן און צווישן זיי אויך א ביסל יידן. א טייל יידן פון דער דאזיקער קאטעגאריע האבן זיך אויסבאהאלטן און זענען פארבליבן אין יעזיערנע. דאס ארויספירן, און באזונדערס דער אופן פונם ארויספירן, האט געמאכט א שוידערלעכן איינדרוק. ביינאכט,ווינטער, ביי א שטארקן פראסט, האט מען זיי ארויסגענומען פון די בעטן, פארלאדן אויף פורלעך, געפירט צו דער באן־סטאציע קיין זבאראוו און דארט פארלאדן אין בהמות־וואגענען; אזוי האט מען זיי געפירט קיין סיביר (געהייסן האט עס, אז מ׳האט ריין געמאכט די שטעטלעך, א־רויסגעפירט פון זיי די קאנטעררעוואָ־לוציאנערן און שונאים פונעם רעזשים). וואכנלאג זענען זיי אזוי געפארן אונטער

וואך אין די דאזיקע קליינע וואגענדלעך. אסך פון זיי זענען אונטערוועגס אויס-געגאנגען, באזונדערס די אלטע און שוואכע לייט.

יעזיערנע איז טאקע געווען א קליין שטעטעלע, אבער פונדעסטוועגן זענען דא געווען אויסער די קליינע געוועלבלעך אויך גרויסע סוחרים, א יידישער גוטבאזיצער, יידישע לאנדווירטן, מילבאזיצער און אויך אן אינטעליגענץ. ווי די יידן בכלל אין פוילן, האבן זיי אויך דא קיין מלוכה-פאסטענס אדער מוניציפאלע שטעלעס נישט געקאנט באקומען; זיי זענען געווען א נאציאנאלע מינדערהייט, וואס איז אנדערש טראקטירט געווען ווי די אנדערע צוויי נאציעס. עקאנאמיש און ווירטשאפטלעך האבן די יידן געשפילט א געוויסע ראלע טראץ דער עקס-טערמינאציע-פאליטיק מצד די "אוושעמניקעס" פון ביידע נאציעס.

די נייע מאכט האט געענדערט דעם מצב. פארמעל זענען אלע נאציעס געווען גלייכבארעכטיקט, חוץ די נישט-פראדוקטיווע עלעמענטן. יידן האבן זיך טאקע געפילט גלייכבארעכטיקטע בירגער, א טייל פון זיי האבן באקליידט פאראנטוואָרטלעכע שטעלן און מלוכה-פאסטענס. זיי האבן לעבהאפט אנטייל גענומען אין קולטורעלן לעבן. אין די שולן זענען געווען יידישע לערער, אויך דירעקטארן און אינספעקטארן. כמעט אין אלע אמטן האט מען געקאנט טרעפן א ייד. דאס איז געווען בלויז איין זייט פון דער מטבע.

ווי כ'האב שוין באמערקט איז געווען נאך א בילד. די ליקווידאציע פון די יידישע געוועלבלעך האט געבראכט צו א צושטאנד, אז יידן זענען געבליבן אן פרנסות. חוץ דעם האבן די ניי-ארגאניזירטע געוועלבן נישט געהאט קיין סחורות; ס'איז געווארן א מאנגל אין א טייל פראדוקטן. שעהנלאנג פלעגט מען שטיין אין ריי נאך ברויט און אנדערע ארטיקלען; צוקער, זייף — איז בכלל געווען שווער צו באקומען; דאס זעלבע — אויך מאנעפאקטור, לעדער, שיך און קליידער. די געוועזענע גרויסע סוחרים האבן געלעבט אין פחד. זיי האבן פארקויפט קליידער, שיך און הויז-זאכן און געקויפט שפייז; עס האט זיך פארשפרייט דער טויש-האנדל. אויפן מארק זענען געשטאנען געוועזענע מלוכה-באאמטע און געווענזענע רייכע סוחרים און האבן פארקויפט "אלטע זאכן". דער פחד פאר ארעסטירן און ארויספירן קיין סיביר איז געווען גרויס. דער רעזשים האט זיך געלאזט פילן. מ'האט געהאפט, אז די מלחמה וועט זיך אין גיכן ענדיקן און אלץ וועט צוריק זיין ווי עס איז געווען (דער סוחר וועט ווייטער זיין א סוחר, דער באאמטער — א באאמטער, דער בעל הבית א בעל הבית און דער בעל-מלאכה א בעל-מלאכה). אבער ביז ס'איז געקומען די "ישועה" — איז אויסגעבראכן די דייטש-סאוויעטישע מלחמה.

די דייטש־סאוויעטישע מלחמה

דעם 22־טן יוני 1941, איז אויף די יידן געפאלן ווי א דינער די ידיעה, אז ס׳איז אויסגעבראכן די מלחמה צווישן היטלער־דייטשלאנד און ראטנפארבאנד. ווידער זענען די אוקראינער ארומגעגאנגען פריילעך, זיי האבן געהאפט, אז היטלער וועט זיי שאפן א זעלבשטענדיקע אוקראינע אין מזרח־גאליציע און דערמיט פארווירקלעכן זייער חלום זייט 1918.

עס האט זיך אנגעהויבן א ריקצוג, א געלויף, א בהלה. די ציווייל־אדמיניס־טראציע מיט די ווייבר און קינדער, מיליטעריסטן — אלע זענען געלאפן, זיי האבן ווי אם גיכסטן געוואלט זיך זען "פון יענער זייט". דאס האט אויך געהאט אן השפעה אויף די יידן. פון שטעט און שטעטלעך זענען אויך יידן, אין קליינע צאלן, אנטלאפן מיט רויטער ארמיי; פון יעזיערנער יידן זענען אנטלאפן מיט די סאוויעטן בלויז עטלעכע, דער רוב איז פארבליבן אויפן ארט. איבערלאזן די משפחות, די דירות, דאס שטעטל, ווו די אבות האבן געווינט און לויפן — ווו־אהין? ס׳איז נישט געווען אזא איינפאכער פראבלעם.

●

די דייטשן זענען אריין קיין יעזיערנע און ס׳האט זיך אנגעהויבן די גרויסע טראגעדיע. מיר האבן נישט קיין היסטאריישע קוועלן, דאריבער באנוצן מיר זיך מיט דעם עדות זאגן פון די איבערגעבליבענע ביים לעבן. די אומקום־תקופה, די איבערלעבונגען, רדיפות און מארטיראלאגיע פון די יעזיערנער יידן וועלן מיר דא איבערגעבן נאר אין קורצע שטריכן; געגויס באשרייבונגען וועלן איבערגעגעבן ווערן אין די זכרונות פון אנדערע, איינצלנע איבערגעבליבענע.

דעם וועג פון די דייטשע איינזאץ־טרופן ס.ס., פון פשעמישל אנגעהויבן — האט לענגאויס דעם גאנצן מארשרוט געצייכנט יידיש בלוט און טרערן. פאגראמען, טויטע אין די גאסן — אזא איז געווען דאס בילד. און די שכנים, די אנדערע אייגנווינער פון די שטעט און שטעטלך, די גויים — אויך אין יעזיערנע — האבן מיט הנאה זיך צוגעקוקט צום אנהויב פון דער יידישער טראגעדיע.

באלד נאכן "פראלאג" — דעם ערשטן פאגראם אין יעזיערנע — האבן די דייטשן געגומען ארגאניזירן די אדמיניסטראציע: אוקראינישע און פוילישע הילף־קאמיטעטן און א יודנראט. שוין די נעמען ווייזן, אז אן אנדערע ראל האבן געהאט די קאמיטעטן און אן אנדערע דער יודנראט. ציניקער פלעגן דעם יודנראט רופן "יודנפארראט", ווי א סימבאל פאר דער ראל פון די יודנראטלער. אין יעזיערנע איז געווען אן ארט־יודנראט און אין זבאראוו א קרייז־יודנראט.

די ארגאניזאציע פון די יודנראטן איז אומעטום געווען דיזעלבע: 1) דער אבמאן איז געווען פאראנטוואורטלעך פאר אלע יידן; 2) לייטער פון ארבעט־

איינזאץ האט באדארפן צושטעלן ארבעטער אויף יעדן פארלאנג פון דער מאכט; 3) וואהלמוט-סאציאלע הילף; 4) בעשאפונגס-רעפעראט האט באדארפט צושטעלן ווערט-זאכן, גאלד, געלט, אויפן פארלאנג פון די הערשער, יעדען דייטש און פאלקס-דייטש; 5) פאסט-רעפעראט — א פאסט-פיליע פאר יידן; 6) פארבינ-דונגסמאן — דער אייניציקער, וואס האט געהאט א קאנטאקט מיט די יודן-לאגערס; 7) מעטריקאל-רעפעראט — האט געפירט די עווידענץ פון דער יידישער באפעלקערונג, געליפערט עווידענץ-אויסווייזן פון די אומגעבראכטע און פארבליבענע; אזוי-ארום האבן די הערשער געוווסט צו יעדער צייט וויפל יידן לעבען נאך; 8) פארפלעגונגס-רעפעראט; 9) ארדנונגסדינסט — יידישע מיליץ; 10) לייכנדינסט — חברה קדישה. א חוץ דעם זענען געווען איילבאטן — שליחים, סאניטעט-קאמיסיע, יאט-עס-עס-יידישע סאציאלע אליינהילף. א בכבודי-קן ארט האבן פארנומען די לומפענזאמלער, ס'הייסט די שמאטע-קלייבער; זיי זענען געווען מיוחסים: זיי האבן געהאט דאס רעכט פרייער צו באוועגן זיך און האבן געקאנט קומען אין די געגנט פון די גויים.

דער יעזיערנער יודנראט פלעגט באקומען אינסטרוקציעס פונעם זבאראוער קרייז-יודנראט און אים איז ער געווען אונטערליגן. ארדנונג מוז זיין! הירארכיע מוז זיין! ביי אזא ארגאניזאציע פון די יודנראטלער וועט נישט איינער זאגן: "וואס פאר א דאגה פארן מענטש?! היגיענע, זעלבסטהילף, שוץ, אן אייגענע פאסט, געוועלב מיט עסענווארג און אפילו... א חברה קדישא!"

יעזיערנע איז נישט געווען קיין אויסנאם. אלע אנטי-יידישע פאראדנונגען און געזעצן האבן אויך דא פארפליכטעט. אויך דא האט יעדער ייד געמוזט טראגן אן ארעמבאנד מיט א מגן דוד, פארפליכטעט געווען צו צוואנגארבעט, נישט געטארט פארן מיט באן, גייען מיט טראטואר, קויפן פראדוקטן ביי גויים, נישט געטארט פארלאזן די דירה פון פארנאכט ביז זונאויפגאנג. פאר יעדן עובר זיין אויף די פארשריפטן האט געדראט טויט-שטראף. די נישט-יידישע באפעלקערונג האבן זיי געדראט מיט גרויסע שטראפן, ביז טויט-שטראף, פאר העלפן יידן און פאר קאנטאקט מיט זיי.

דער יודנראט אין יעזיערנע

וועו די דייטשן האבן ארגאניזירט דעם יודנראט, האט קיינער נישט געוווסט, וואס פאר א ראל זיי האבן באשטימט פאר אים. מען האט געמיינט, אז ס'וועט זיין ווי די אמאליקע קהילות. האבן זיך טאקע געפונען קאנדידאטן. אפילו די כלי קודש האבן אויך געוואלט זיין אין יודנראט. א סוחר איז געווארן א רעפערענט, א לעדערקרעמער א פאסטמייסטער, א שוחט א פאליציאנט, א סטודענט א פאליי-צייקאמענדאנט (אויך קוטשער) א.א.וו.

אבמאן פונעם יודנראט איז נאמיניירט געוואָרן לאנדער. געשטאמט האט ער פון קאזלאוו, חתונה געהאט קיין יעזיערנע, געווען איז ער א שניטקרעמער. אזוי־ווי ער איז געווען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אן עסטרייכישער אונטער־אפיציר, איז ער געווען דער פאסנדיקסטער קאנדידאט. פארבינדונגסמאן איז געווען נוניע פאקטע, אויך א פאסנדיקער קאנדידאט, פארפלענגונגס־רעפערענט איז געווען נאסקע פאקטע. ס׳איז אויך געווען א פאסט־נאטשאלניק, א מעטריקאל־רעפערענט, אן ארבעט און איינזאץ־רעפערענט, א פינאנס־רעפערענט, א מאגאזינער און מיטגלידער מיט פונקציעס און אן פונקציעס.

די פונקציע פונעם מאגאזינער איז געווען צונויפנעמען נאך יעדער אקציע די בגדים פון די געהרגעטע, זיי סארטירן: די בעסערע אפגעבן די דייטשן און די אפגענוצטע איבערווייזן דער ארט־אדמיניסטראציע צו פארקויפן די פוירן. דער ארדנונגדינסט מיט דעם געווען סטודענט וועקסלער ווי א קאמענדאנט, איז געווען דער אויספירונגס־ארגאן פונעם יודנראט. זיי האבן נישט געהאט קיין געווער נאר קאנטשיקעס ,מיט וועלכע זיי פלעגן צוגעבן "חשק" די לאגער־יידן און אויך די ארטיקע.

די חברה קדישה און חברה נושאי המיטה האבן געהאט פולע הענט מיט ארבעט און באזונדערס נאך יעדער אקציע. די צוויי משרתים ביים יודנראט זענען געווען: ריכטער ציימער און אינזשיניר שטיינבערג. ווי כ׳האב שוין באצייכנט איז דער יודנראט געווען פראנטוואַרטלעך פאר דער מאכט פאר די טאטן פון יעדן ייד, פאר יעדן פארברעך, עובר זיין אויף די גזרות (קויפן ברויט ביי א פויער האט געהייסן א פארברעך). ער איז אויך געווען דער איינציקער רעפרעזענטאנט פון די יידן פאר די הערשער. זיי האבן זיך קאנטאקטירט בלויז מיט דעם אבמאן אדער מיט דעם פארבינדונגסמאן; אן אנדערער ייד האט צו זיי נישט געהאט קיין צוטריט. דער יודנראט האט געמוזט אויף יעדן פארלאנג פון די הערשער ליפערן צירונג גאלד, בריליאנטן, געלט, קאפע, מאטעריאל־קאפאנס, טייערע מענער און דאמען־פעלצן. דאס אלץ האט דער יודנראט עקזעקווירט ביי די יידן. יעדער פארלאנג האט באגלייט א דראונג, אז אין פאל זיי ווילן נישט צושטעלן צייטלעך די קאנטריבוציע, ווילן זיי דערשאסן ווערן. אויך אין יעזיערנע זענען די יודענראטלער, א חוץ אייגצעלנע, און אויך די ארדנונג־דינסט־מענער געווען מיטבאטייליקט אין די אקציעס, ביים כאפן און אריספירן יידן קיין בעלזעץ. אויך אין יעזיערנע האבן די יודנטראטלער געהאלטן זיך פאר בעסער פון די אנדערע יידן, א מין "הערשער־קאסטע". זיי האבן געהאט א צוטריט צום שף פונעם לאגער, דער שף האט זיי געקענט, זיי פלעגן זיך

באגעגענען אויך מיט אנדערע דייטשן, צו וואס א פשוטער ייד פלעגט נישט זוכה זיין, געשמועסט מיט די הערשער אן פחד. אנדערע יידן פלעגן דאך אנטלויפן און זיך באהאלטן פאר דעם שעף אדער פאר אנדערע דייטשן. ס׳פלעגט אבער נישט איינמאל טרעפן, אז א געסטאפא־מאן אדער ס.ס.־מאן איז אריינגעקומען אין יודנראט־אמט און האט עפעס פארלאנגט זענען זיי באלד געווארן קליין, שנעל אויסגעפאלגט זייער פארלאנג און אלס דאנק נישט איינמאל אריינגעכאפט א פאר קלעפ; דאס פלעגט אפילו זיך טרעפן מיט דעם אבמאן.

די היטלער־מאכט האט דעמאראליזירט די מענטשן. א ייד, וואס איז געווען באקאנט ווי א אנשטענדיקער מענטש, האט זיך געענדערט. א כלי קודשניק האט געקענט מקריב זיין זיין משפחה, אבי אליין צו בלייבן לעבן... דער שטארקער רצון צו בלייבן לעבן האט דערפירט די מענטשן צו האנדלען נישט מענטשלעך כלפי אנדערע.

די ליקווידאציע מעטאדן

די ליקווידאציע מעטאדן זענען אומעטום געווען די זעלבע: צוואנגארבעט, אקציעס, פארשפארן אין ארבעט־לאגערן, הרגענען און פארגאזן אין די גאז־קאמערן. לויט א סטאטיסטיק זענען אין יעזיערנע אומגעבראכט געווארן בערך 20.000 יידן. סיסטעמאטיש האבן די מערדער ליקווידירט דאס שטעטל. שוועדע פיזישע ארבעט — 12—14 שעה טעגלעך אן עסן — טיפוס און אנדערע שוועדע קראנקהייטן האבן פארקלענערט די צאל יידן. ווען אין יולי 1942 זענען די יידן פון יעזיערנע פארטריבן געווארן קיין זבאראוו זענען שוין געווען נאר ביי א 1.000 יידן. וועגן די מעטאדן וועל איך נאך שרייבן.

איך האב שוין באטאנט, אז ס׳איז געקומען א באפעל ארויסצוטרייבן די יידן, פארשפארן זיי אין געטא, כדי צו ליקווידירן זיי וואס שנעלער. די מערדער האבן זיך געאיילט, זיי האבן קיין צייט נישט געהאט. דער יודנראט אין יעזיערנע האט פארשפרייט א ידיעה, אז דער שעף דיגא וויל אינטערוועניר׳ן מ׳זאל אפרופן די גזרה, אבער עס דארף קאסטן 100.000 זלאטעס. שנעל האט מען אויפגעבראכט דעם דאזיקן סכום. דאס געלד האט מען טאקע געגומען אבער די יידן ארויס־געטריבן. אויך אונזער משפחה האט איינגעצאלט 5.000 זלאטעס, וועלכע זענען פארפאלן געווארן. אין יעזיערנע זענען געבליבן חוץ די יידן אין ארבעט־לאגער, וואס דיגא איז געווען דארט דער שעף, פופציק מענער און פופציק פרויען אין צוויי באזונדערע לאגערס. זיי האבן דערפאר גוט באצאלט.

זייט דער דאזיקער צייט איז דער גורל פון די יעזיערנער יידן פארבונדן מיטן גורל פון די זבאראווער יידן.

די יעזיערנער יידן אין זבאראוו

אין זבאראוו האט מען די יעזיערנער יידן איינקווארטירט צו 5—6 משפחות אין איין צימער. ס׳איז אויסגעקומען ביי א צוויי קוואדראט־מעטער אויף א מענטש. אין אזא ענגשאפט זענען אויסגעבראכן קראנקהייטן; מענטשן זענען געפאלן ווי פליגן. צו דעם נאך אקציעס און שווערע פיזישע ארבעט; דאס אלץ האט געפירט צו דער ענטגילטיקער ליקווידאציע. א פאר חדשים שפעטער האט דיגא ליקווידירט די יידן פונעם לאגער און פון די צוויי באזונדערע לאגערן אין יעזיערנע; אזוי איז יעזיערנע געווארן יודנריין.

דער ארבעטלאגער אין יעזיערנע

די צוואנגארבעט איז געווען איינע פון די מיטלען אויסצוראטן די יידן. אבער לייכטער איז עס זיי אנגעקומען מיט די יידן, וואס זענען געווען פארשפארט אין לאגער. די געשאפענע באדינגונגען אין לאגער האבן שנעלער געפירט צום ציל. דאס אויסמאטערן די לאגערניקעס, די שווערע שטראפן, שלאגן, הענגען, שיסן פאר יעדער קלייניקייט, דאס אלץ האט שנעל געבראכט די ליקווידאציע פון די לאגער־יידן. דער לאגער איז געווען אין א גרויסן פארנעם; אהער פלעגט מען ברענגען יידן פון בארשטשאוו, טשארטקאוו, זאלישטשיק, יעגאלניצע, מאנאסטרישטש, פאדהייץ און אויך פון דער יעזיערנער סביבה. אין אלע די שטעט און שטעטלעך זענען דעמאלט געווען טויזנטער פליטים. יעזיערנע איז מפורסם געווארן.

דער לאגער איז געווען אן אייניהייט פאר זיך. ער האט געהאט ארדנערס, א קיכער, א חברה קדישה, א בוידעם און א קעלער און אין דרויסן א סלופ פאר א תליה. אייניקע פלעגט דיגא פארמאכן אין קעלער, אנדערע אויפן בוידעם און דארט זענען זיי אויסגעגאנגען, א טייל ווידער פלעגט ער אויפהענגען אויפן סלופ און א טייל ארויסשטעלן ווינטער נאקעט אויפן פראסט ביז זיי זענען פארפרוירן געווארן. און אז איינער האט געהאט א באזונדערן זכות, האט ער אים נאך מיט דער בייטש געשמיסן ביז טויט.

צווישן געזעלשאפטן האבן אין יעזיערנע זיך באנוצט מיט יידישע ארבעטער: די שטראסנבוי־געזעלשאפט ״ארגאניזאציאן טאד״ און די באנבוי־געזעלשאפט, וואס איר לייטער אין יעזיערנע איז געווען א פאלאק, אינזש. יאנקאווסקי.

ארבעטנדיק שווערע פיזישע ארבעט ביים שטראס און ביי דער באן, כמעט אן עסן, פלעגן אויסגיין יעדען טאג ביי דער ארבעט צענדליקער יידן. גלייך מיט די לאגער־יידן פלעגן יעדען טאג ארויסגייען צו דער ארבעט אויך ארטיקע יידן, דאס הייסט נישט־לאגער־יידן. די פארטיילונג צו דער דאזיקער ארבעט פלעגט

מאכן דער יודנראט. יעדער ארבעטער פלעגט האבן אן ארבעט־אויסווייז, אבער פאר יידן זענען געווען באזונדערע ארבעט־אויסווייזן.

דער לאגער שעף דיגא האט געלעבט א גוטן טאג; ער פלעגט באקומען פונעם יודנראט מתנות, געלט, אויסלייז־געלט פון רייכע יידן, וואס זענען אריינ־געפאלן אין לאגער. פלעגט ער טאקע איינארדענען הוליאנקעס, שיכרות און ארגיעס. נאך דער ליקווידאציע פון די לאגערס אין יעזיערנע האט ער פארלאזט דאס שטעטל.

אקציעס

עס זענען באקאנט אין אונזער היסטאריע די אינקוויזיציעס, פאגראמען, און פאגראמשטשיקעס. די צייטן האבן זיך געענדערט, די מערדער האבן זיך אויך געענדערט און מיט זיי אויך די מעטאדן און די טערמינאלאגיע. עס האבן זיך געשאפן נייע וועלטער (טערמינען, באגריפן): "ענדלעזונג דער יודענפראגע", "אקציאנען", "גאזקאמערן" — די רעזולטאטן אבער זענען געבליבן די זעלבע.

טיפוס, כאלערע, כל מיני אנדערע קראנקהייטן, שוועדע פיזישע ארבעט — דאס אלץ האט געגעבן דער חברה קדישה א סך צו טאן. די סטאטיסטיק האט אבער אויסגעוויזן, אז די ליקווידאציע קומט פאר צו פאמעלעך. יידן פאלן ווי פליגן, אבער ס׳איז אלץ נאך פאראן אסך יידן און די מערדער פלעגן מאכן פון צייט צו צייט אקציעס, אן פירושים: כאפן יידן אויף דער גאס און זיי פשוט שיסן. אבער ארדנונג מוז זיין: דארום פלעגן די מערדער פאר יעדער אקציע מעלדן אין קרייז־יודנראט אין זבאראוו וואס פאר א קאנטינגענט זיי דארפן, ס׳הייסט וויפיל יידן זיי האבן לויט פלאן בדעה צו דערשיסן מיט א תירוץ, אז זיי נעמען בלויז יענע, וואס פאלן צו לאסט דער געזעלשאפט — קראנקע, אלטע, ארבעט־אנפעיקע און קליינע קינדער. נאכדעם פלעגט מיט זיי מיטפארן דער אבמאן אדער א דעלעגאט פונעם קרייז־יודנראט, מעלדן זיך פארמעל ביים ארט־יודענראט, פארלאנגען, אז די יודנראטלער און די ארדנונג־דינסטלייט זאלן זיי העלפן. באלד זענען אלע אין איינעם ארויס כאפן יידן. וואס ס׳איז געווען ווייטער איז באקאנט. ווען זיי האבן דערגרייכט זייער קאנטינגענט, האבן זיי פארלאזט דאס שטעטל. נאך דער אקציע האבן די מערדער געהייסן זיך באצאלן פאר די קוילן, וואס זיי האבן פארנוצט און אויך שכר טרחה בשעת דער אקציע. ווער ס׳האט נאר געקאנט און געהאט ווו, פלעגט זיך פארשטעקן צי אין א בונקער, צי ביי הייבישע גויים, אויב זיי האבן אים נאר געוואלט אריינענעמען, צי אנטלויפן אין וואלד אדער אין פעלד אריין. דארט פלעגט ער איבערווארטן די שחיטה. נישט

שטענדיק פלעגט עס געלונגען. יענע אומגליקלעכע, וואס זענען אריינגעפאלן אין זייערע הענט, פלעגן זיי אדער דערשיסן אויפן ארט אדער צונויפנעמען אויף א זאמלפלאץ, אוועקפירן זיי אויפן בית עולם, ווו ס׳איז געווען אנגעגרייט א מאסנגרוב, אויסשטעלן זיי נאקעט אין ריי, יעדען אריינשיסן א קויל אין רוקן, א בריקע געבן אין אונטערטייל און אריינווארפן אין גרוב, נישט קוקנדיק צי ער לעבט נאך צי ניט. אזוי פלעגן זיי נישט איינמאל אריינווארפן אין קבר מענטשן, וואס האבן נאך געלעבט.

ביי די ערשטע אקציעס פלעגן זיי דורכפירן פארן דערשיסן א סעלעקציע: געזונטע, ארבעט־פעיקע יידן, בעלי מלאכות און סתם פראטעזשירטע דורכן יודנראט — באפרייען; ביי די שפעטערע אקציעס פלעגט שוין קיין סעלעקציע נישט זיין, מ׳האט געהרגעט א יעדען, וואס איז זיי אונטערגעקומען אונטער די הענט. אויך דא אין יעזיערנע, ווי אין אנדערע שטעט און שטעטלעך, בעת דער עקזעקוציע פלעגן זיך זאמלען ארום דעם בית עולם ארטיקע פויערן, זיך צוקוקן ווי מ׳שיסט די נאקעטע יידן. ווי כ׳האב שוין דערמאנט, נאך יעדער אקציע פלעגט די חברה קדישה צונויפנעמען די טויטע פון די גאסן, אויבערפירן זיי אויפן בית עולם, באגראבן אין א בשותפותדיקן קבר און צום סוף פלעגט איינער פון זיי קדיש זאגן.

דער מאגאזינער פון יודנראט פלעגט אנפילן דעם מאגאזין מיט די קליידער פון די דערמארדעטע. ווען די מערדער האבן דערפולט זייער קאנטינגענט, פלעגן זיי אפשטעלן די אקציע און טעלעגראפיש מודיע זיין דער צענטראלע. עס זענען געווען ערטער ווו דער יודנראט האט פרעציז געארבעט. ער האט געהאט א פערטיקע רשימה פון קאנדידאטן פאר יעדער אקציע. דאס איז באמת געווען א פרעציזע ארבעט. צו דער יעזיערנער יודנראט האט געהערט צו די פרעציזע, איז מיר נישט באקאנט. מיר דאכט זיך, אז נישט.

אויסער דער דאזיקער פארם פון אקציעס, פלעגט נאך זיין אן אנדערע פארם. מערדער פלעגן קומען אין שטעטל און מיט דער הילף פון די יידישע ארט־ארגאנען כאפן יידן, לויט א באשטימטן קאנטינגענט — ארדנונג מוז זיין! — און זיי אריספירן קיין בעלזעץ, כדי זיי דארט אומצוברענגען אין די גאזקאמערן. די געכאפטע יידן אין יעזיערנע פלעגן זיי מיט מאשינען פירן קיין זבאראוו. דארט איז געווען דער זאמלפונקט פאר די געכאפטע פון דער גאנצער סביבה. אויף דער באנסטאציע האט מען זיי אריינגעפרעסט אין די אנגעגרייטע וואגאנדלעך און אפגעשיקט קיין בעלזעץ. א סך פון די אריסגעפירטע זענען אויסגעגאנגען אונטערווועגס. עס זענען אויך געווען אזעלכע, וואס זענען אריסגעשפרונגען פון די וואגאנעס אין מיטן לויף פון באן און זענען אדער געהרגעט געווארן פון דער

וואך, וואס האט זיי נאכגעשאסן, אדער דערמארדעט געווארן פון די אוקראינער. חיים שטייגער איז אויפן וועג קיין זבאראוו אריסגעשפרונגען פון דער מאשין, און כאטש די סטראזשניקעס האבן אים נאכגעשאסן, איז אים געלונגען צו אנטלויפן און צוריקקומען קיין יעזיערנע. אן אמתע מעשה גבורה! ער איז אבער אומגעבראכט געווארן אין א שפעטערער אקציע.

די ענדליקווידאציע האט ארומגענומען אלע פארבליבענע יידן, אפילו יענע, וואס זענען געווען אין די לאגערס. ס׳זענען געווען ערטער, ווו די יידן האבן געלייסטעט א ווידערשטאנד. אויך אין יעזיערנע איז געווען א פרווו פון ווידער־שטאנד קעגן די מערדער ביים ליקווידירן דעם מענער־לאגער. די מערדער זענען אריין אין לאגער, ארויסגעשלעפט פון דארט די יידן, זיי געפירט צום בית עולם און דארט זיי דערשאסן. קיינער האט נאך זיי נישט געזאגט קיין קדיש. דאס יידישע יעזיערנע האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

●

אין יוני־יולי 1944, ביים גרויסן פארמארש פון דער סאוויעטישער ארמיי און ביים ריקצוג פון דער צעשלאגענער דייטשער ארמיי, איז יעזיערנע געווען א וויכטיקער סטראטעגישער פונקט. הארטע קאמפן זענען דא פארגעקומען, די ציוויל־באפעלקערונג האט עוואקואירט און א סך יעזיערנער פאלאקן זענען געקומען קיין בערעזשאן צום פוילישן הילף־קאמיטעט, און האבן נישט געווסט, אז קלינגערס איידעם האט זיי געגעבן באשטעטיגונגען, אז זיי זענען פארטריבענע פאלאקן פון יעזיערנע.

דאס הייפעלע פארבליבענע יידן פונעם אמאליקן יעזיערנע האט זיך פאר־שפרייט אויף ארבע פנות העולם, אייניקע האבן זיך אויך באזעצט אין ישראל.

כל־עמה נאנחים מבקשים לחם, נתנו מחמדיהם
באוכל להשיב נפש;

כלו בדמעות עיני, חמרמרו מעי, נשפך לארץ
כבדי על שבר בת עמי, בעטף עולל ויונק
ברחובות קריה.

(איכה)

דורה מנטל־למפרט
נס־ציונה

שואת יזירנה

ימי הזוועה הראשונים

היה זה ב־30 ביוני 1941. המלחמה בין רוסיה הסובייטית וגרמניה הנאצית פרצה. הצבא האדום עמד בנסיגה. מפצצה שנפלה פרצה שריפה — בתיהם של הרש כ"ץ ומשה ביק עלו באש. איכרי הכפרים בסביבה וקצת גויים מקומיים ושקים בידיהם כבר הסתובבו ועסקו בביזת החנויות ופה ושם גם בדירות פרטיות, שהגמלטים נטשום.

למחרת היום, אחד ביולי 1941: נתרוקנו הרחובות לחלוטין. הבתים היו סגורים ומסוגרים, אין יוצא ואין בא; הכל ציפו לבאות. הפולנים והאוקראינים הציבו בחלונות בתיהם את האיקוניות שלהם, וכך ידעו היכן גרים היהודים. מפה לאוזן עברו ידיעות: הגרמנים כבשו את לבוב... הם כבר הגיעו לזלוצ'וב... הורגים יהודים... וידיעות כיוצא בהן. ואמנם, מיד נשמע רעש, על אופנועים הופיעו גרמנים. היו אלה אנשי הס. ס., בעלי צלב־הקרס וגולגולת־מתים. הפחד נפל על יהודי יזירנה.

לאחר מזה הופיעו צווים נגד היהודים בשלוש שפות: בגרמנית, בפולנית ובאוקראינית. העיקר היה הצו בו נאמר כי העוזר ליהודים בכל צורה שהיא צפוי לעונשים חמורים ואפילו לעונש מוות. סיפרה לי על־כך יאנקה ואסילקובסקי, ובעצמי נוכחתי באמיתות הצו, כאשר קראתי במו עיני את המודעות. ב־2 ביולי 1941, בין השעות 5—6 לפנות ערב, נאספו ברחובות דלוגה וזארודקה ולאורך הכביש המון גויים; היו שם גם אנשי הגיסטאפו והס.ס. שצעקו, כי יהודים רוצחים אוקראינים בקוזלוב. כמובן, לא היתה זאת אלא פרובוקציה.

שלושה ביולי 1941, בשעה 6 בבוקר. בחוץ ירד גשם ואנשי הס.ס. התחילו במלאכתם. שניים־שניים הם הלכו מבית לבית, חטפו יהודים, היכום והובילום אל הטוליקה אצל קוזוביק, במקום בו כבר היה כרוי בור גדול. את היהודים שכרו את הבור, הרגו קודם־כל והשליכום לתוכו. אחר־כך העמידו את הנחטפים בשורה, ירו בהם וגם אותם השליכו לבור. כך נמשך הדבר כל אותו יום. בין כורי הבור שנרצחו היה גם אחי יעקב.

ביום ההוא נרצחו כמה מאות יהודים. לא רק מיהודי יזירנה היו הנרצחים, כי אם ממקומות אחרים; יהודים אלה נמלטו ממערב־פולין והשתכנו באופן ערעי

ביזירנה. באותו יום נשרפו גם בתי-המדרשות. כאשר השליכו את המומתים לתוך הבור לא התחשבו כלל, אם אמנם מתו או עדיין חיים. יהודים מספר כיסו את הבור ואחר-כך רצחו גם אותם. בין ההרוגים היו: הרוקח מינץ, הנזל שטייגר המלמד, שמעון קורצרוק עם שני בניו. כאשר ראתה אשת הרוקח, שרצחו את בעלה, בלעה רעל ואיבדה את עצמה לדעת. כאשר רצחו את שמעון קורצרוק ובניו, כרתה אשתו במו ידיה את בורם!

ביום ראשון, בחמישה ביולי 1941, עזבו אנשי הס.ס. את העיירה. במודעות כתובות באוקראינית הצהירו, כי האקציה נסתיימה; מעתה יוכלו היהודים שנותרו בחיים לעבוד בשקט ולא יאונה להם כל רע. אז אספו את כל ההרוגים, הביאום לקבר ישראל, לקבר-אחים אחד גדול, ואמרו אחריהם קדיש.

לא היתה כמעט משפחה אחת, שלא סבלה אבידות. בין היהודים, שעמדו בשורה להיהרג, היה גם בן-דודי זיסי פוקס, בנו של סאני, בחור צעיר בעל מראה גויי. איש הס.ס. העיף עליו מבט ואמר: "ברח! אינך יהודי!" כך ניצל באותו יום. גם גיסי, שמואל אופנברגר, נמלט ונשאר באותו יום בחיים; הוא נרצח בשנת 1943.

כאן עלי להזכיר עובדה, שאינני יכולה ואף אינני רשאית לעבור עליה בשתיקה: הגרמנים התנהגו באכזריות איומה עם שבויי המלחמה הרוסיים; כמעט במערומיהם היו מובילים את השבויים ובדרך המיתו אותם אחד אחד. אולם לפני שירו בהם היו מתעללים בהם, מכים אותם מכות רצח. זאת היא תמונת זוועה, שאין אני יכולה לשכוח אותה, אם כי היו לנו אז צרות משלנו: דם יהודי נשפך כמים; מתים התגוללו בחוצות, נשים וילדים קוננו ויללו — ואף-על-פי-כן השפיעה עלינו בצורה איומה התנהגותם של הגרמנים עם שבויים אלה.

כבר הזכרתי את הענין: בשישה ביולי 1941, קיבלו היהודים, שנותרו בחיים, היתר להביא את הרוגיהם לקבר ישראל. היינו כעשרה אנשים, גברים ונשים, שהחלונו להוציא את הגופות. בציפורניים חפרנו, הוצאנו את כל אחד ואחד לחוד מתוך הבור, העפר היה כולו ספוג דמים. ימים מספר עסקנו בכך. ביניינו היה לאנדר, האובמאן, לאחר-מכן גם שלמה גלאס וחיים שטייגר. נשים, גברים וילדים עמדו וניסו לזהות את יקיריהם, אך כמעט לא יכולנו להכירם. עם כל גופה וגופה שהוצאנו פרצו יללות ובכיות, בפרט כשהכיר כבר מישהו קרוב משפחה. בדרך זו הוצאנו את כולם והבאנום לקבר ישראל.

בשעת העבודה הזאת הופיעו שתי מכוניות ובהן קצינים גרמניים. הם שאלונו, מה העבודה שאנו עושים כאן, וצילמונו. לאנדר לא סיפר להם את האמת, אך בתיה אלקסינצר, שבעלה היה בין הקרבנות, סיפרה להם את כל האמת: אלה הם יהודים, אמרה, יהודים חפים מפשע, אשר הס.ס. רצחום לפני ימים אחדים. היא

צעקה וקיללה את הרוצחים. הקצינים הרגיעוה ואמרו, שחיילים הם ואין להם ולכל אותו עניין ולא כלום.

יודנראט, עבודות פרך, והמתות המוניות

כעבור ימים מספר אירגנו הגרמנים את היודנראט ביזירנה. כאובמן מינו את לאנדר, כאיש קשר את נוני פאקט, בנו של אברומצ'י פאקט, ממונה על המזון — נאסקי פאקט, בנו של יצחק, וכן גם את אברהם הוכברג ואחרים. מבין הצעירים ארגנו את שירות־הסדר (ארדנונגסדינסט). שני המוסדות הללו מילאו אחר הוראו־תיה של הגיסטאפו. הם אשר עזרו לה באקציות ובחטיפת יהודים, כדי לשלחם לבלזיץ.

הגרמנים התחילו בתיקון הכביש הראשי. לעבודה זו נחוצים היו פועלים — לקחו את היהודים. מזריחת השמש עד שקיעתה עבדו היהודים עבודת פרך, ב־פיצוח אבנים ובסלילת הכביש. גם לעבודות הרכבת לקחו יהודים. בנובמבר 1941 בא ליזירנה רישארד דיגה, איש ס.ס., וארגן שתי מחנות־עבודה — האחד בשביל גברים והאחר בשביל נשים. מחנה הגברים היה ב"בית הפולנים"" (קולקו רולניצ'ה) ומחנה הנשים בביתו של אבא כ"ץ. סביב מחנה הגברים היתה גדר גבוהה של חוטי־תיל, המחנה השתרע עד לכנסיה הפולנית, הכניסה לתוכו היתה צרה. צורה דומה היתה גם למחנה הנשים. להכנת המחנות ולתיאומם לתפקידיהם דאג היודנ־ראט. ראשוני היהודים במחנה היו יהודים ממחנות לבוב, סטרי וכו'. ברגל הובילום בגשם, בבוץ, רעבים, יחפים, רגליהם הבצקות עטופות סמרטוטים וכל כולם לבושי בלאים. עד שהתקינו במחנה מטבח, בישלו בשבילם ימים אחדים בבתים פרטיים.

כבר ביום השני לבואם הוציאום לעבודה. מי שלא יכול היה לעבוד הומת מיד. יום־יום היו מביאים אחרי העבודה מתים מספר, שגוועו בעבודה. בחלשים ובתשושים, שהשתרכו בקושי, היה דיגה בכבודו ובעצמו יורה.

יהודי יזירנה נפדו בכופר־נפש, שלאנדר אסף ומסר למפקד. אנו, היזירנאים, היינו יוצאים בכל יום יחד עם יהודי המחנות לאותה עבודה, אלא שגרנו בדירו־תינו שלנו. יהודי המחנות היו מספרים לנו כל יום על התנהגותו של דיגה במחנה; הוא היה מכה יהודים והרג בהם יום־יום. יום־יום קבענו, שרבים אינם חוזרים מהעבודה, ולא ידענו אז, שהם כבר בעולם האמת.

ברכבת עבדה קבוצה אחרת של יהודי יזירנה בהשגחתו של מחסנאי הרכבת, מרגוליס. העבודה היתה קשה מאוד והמכסה היתה גדולה, והיהודים לא יכלו למלאה. בשל כך היו מאיימים יום־יום על מרגוליס בעונשים חמורים ואף במוות. הם דרשו ממנו, שיכה וידרבן את היהודים בעבודה. וכשמרגוליס הסביר להם, שאין הוא יכול להכות יהודים, הם היכו אותו. כאשר לא יכול עוד להחזיק מעמד,

התפטר לבסוף ממשרתו. למחרת היום מצאוהו מת — הוא הרעיל את עצמו. זה קרה במרץ 1942. המצב הורע מיום ליום. חטפו יהודים, חלקם נרצחו מיד וחלקם נשלחו למחנה ההשמדה.

פעם כאשר דרשו הגרמנים קונטריבוציה, אסף היודנראט, לפי דרישה, זהב, תכשיטים, יהלומים, פרוות, עורות וכיוצא בהם דברי ערך. לאנדר, ועמו עוד שניים, נסעו לבושי בגדי כבוד לטרנופול למסור את הדברים במו ידיהם לגיסטאפו. כאן מנו את הדברים, קיבלו אותם ואמרו, כי הביאו מעט מאוד, וגרשום מעל פניהם; את לאנדר השליכו מעל כל המדרגות.

היודנראט היה עושה כל שבידו, כדי לספק רצונם של השליטים. זכורתני האקציה הגדולה בט״ז באלול 1942. אנשי הס.ס. הוציאו יהודים מבתיהם וגם מהבונקרים; עזרו להם בכך היודנראט והארדנונגסדינסט. בחוצות ירו ביהודים; באותו יום הומתו כ־150 יהודים וכ־200 נחטפו ונשלחו לבלזיץ, למחנה־ההשמדה. נקודת־האיסוף היתה על־יד ביתי של מנדל פישר, בה החזיקו את הנחטפים עד הערב, אחר־כך העלום על משאיות והובילום לזבורוב. שם הודחסו לקרונות־בקר, שכבר עמדו מוכנים לכך. כעשרת אלפים יהודים הוציאו באותו יום. היו אלה יהודים מזבורוב, מיזירנה, מקוזלוב, מקוזבה, גם מטרנופול וממקומות אחרים. כל זאת סיפרה לי אשתו של מוני צ׳אצ׳קס, שאף היא היתה בין הנחטפים, אולם מכיוון שפניה לא היו כפני יהודיה, שחררוה.

באותו יום הייתי בעבודה וכשחזרתי בערב לא מצאתי איש ממשפחתי. את הדירות הריקות שנותרו קיבל היודנראט לידיו ואת המטלטלין העביר למחסניהם. אנשי היודנראט טענו, כי את דברי הערך העבירו לגיסטאפו ואת חפצי־הבית מכרו או החליפו במצרכי־אוכל בשביל יהודי המחנות. חלק של הפועלים, גברים, סגרו באותו יום במחנה; מעט מאוד יהודים נשארו בבתיהם.

הגירוש

ביולי 1942 הגיעה הפקודה לגרש את יהודי יזירנה לזבורוב.

בשני המחנות המיוחדים, שהיו ביזירנה, נותרו חמישים גברים וחמישים נשים. הנשים היו מכבסות לבנים בשביל יהודי המחנה והגברים היו יוצאים לעבודה. את המאפייה שלנו קיבל היודנראט לרשותו. שם היו אופים לחם בשביל יהודי המחנות; כל אחד היה מקבל פעמיים ביום 100 גרם לחם.

חודש אחד בלבד הייתי בגיטו זבורוב. אחר־כך, לפי דרישתו של לאנדר, העבירוני חזרה ליזירנה להנהיג סדר במאפייה. פרט לאפייה הרשמית הייתי אופה לחם בהסתר, בלילות, מקמח שהיה מספק לי לאנדר, בשביל יהודי יזירנה, שהיו בשני המחנות הנ״ל. כך נמשך הדבר שבועות מספר. אחר־כך העברתי את האפייה

הנסתרת לדירתה הפרטית של שכנתי הגויה, ואסילקובסקי; גם כאן היינו אופים בלילות.

החורף של שנת 43—1942 היה חורף קשה. מגיפת הטיפוס פרצה במחנה. יום־יום היו מתים. דיגה הראה את פרצופו האכזרי; הוא היה מוציא את החולים כמעט ערומים אל הכפור וכך היו קופאים. אם עדיין נשם עוד מישהו מהם היה מכהו עד מוות. אף אני חליתי בטיפוס. הפסקנו לאפות וואסילקובסקי גרשתני בלילה עם 40 מעלות חום. התחלתי ללכת בכיוון זבורוב. בחוץ היה כפור חזק. רעבה ועייפה נשכבתי על הארץ. וכאשר עברה בבוקר עגלה, שבאה מכיוון יזירנה ועליה גויים מכרים, הרימוני, העלוני על עגלתם ולקחוני אתם לזבורוב. כאן נכנסתי לגיטו. כעבור שבוע ימים ירד החום, אך עדיין הרגשתי חולשה גדולה. העבירוני לבית גדוש אנשים, שלא היה מקום אפילו לשכב בו; ישבתי כל אותו הלילה. בבוקר גרשוני מיליציאנטים לעבודה. לאכול כמעט לא נתנו לנו, לחם בכלל לא. פעמיים ביום קיבלנו רק מרק. מיום ליום נחלשנו יותר ויותר ובעיקר אנוכי, שהייתי אחרי מחלה.

נפוצו שמועות, ששוב קרבה והולכת אקציה. קרה ובשעת העבודה עברו גויים, ובראותם את מצבנו האיום, היו מביאים לנו מעט אוכל, מעט תפוחי־אדמה, מעט גריסים; לא בחינם, חלילה — בעד בגדים. היינו מורידים מעל גופנו את הבגד האחרון ומשלמים בעד המזון. אחרי העבודה היינו חוזרים לגיטו כמעט ערומים.מצב זה נמשך עד פברואר 1943. האקציה, אמנם, באה ובה הושמדו כשנים־עשר אלף יהודים. היו אלה שנותרו עד עתה מזבורוב, מיזירנה, מקוזלוב, מפומוז'אני מזאלוזיץ וממקומות אחרים.

בשדה, לא הרחק מזבורוב, כרו היהודים בעצמם מיספר בורות גדולים, לשם הביאו את היהודים שנחטפו והומתו ביריות. יהודים מעטים נותרו עוד בחיים; היו להם בונקרים בגיטו גופא. במקרה הייתי גם אני בבונקר כזה יחד עם משפחותיהם של חברי היודנראט ונשארתי איפוא בחיים.

היהודים הנותרים האלה היו יוצאים כל יום לעבודה, האזינו והתבוננו יפה יפה בנעשה סביבם. יהודים היו מתהלכים ומבכים את נשותיהם ובניהם שנרצחו. הינוך צ'אצ'קס, בריש בראון ואחרים נשברו באופן גופני ורוחני. הם ניחשו, כי הנה בא החיסול. אפילו יעקב פוקס, האובמאן מזבורוב, אמר, כי מי שבידו להימלט — יימלט. אך אם יישאר בחיים, הרי מחובתו הקדושה לזכור ולספר את כל דברי השואה הזאת.

קבוצת יזירנאים, כ־15 איש ואנוכי בתוכם החליטה לברוח. חלקם הלכו לישרות, אנוכי החלטתי לחזור ליזירנה לשכנתי ואסילקובסקי. בחוץ היה שלג

קפוא קמעה, היה לי קל יותר ללכת. הלכתי בשארית כוחותי ובפחד גדול. רציתי להגיע מהר ככל האפשר לעיירתי. רווחו שמועות, כי בטרנופול היתה אקציה גדולה ואלפי יהודים נשלחו לבלזיץ. היו גם מקרים, שיהודים קפצו מהקרונות ונמלטו, לכן פחדתי, שמא ימצאוני בדרך בחפשם אחר הנמלטים.

במחצית הדרך, על-יד הציון ליארצ'ובצה, קלטה אזני שעטת סוס מרחוק. שיערתי, כי מפקד הגיסטאפו מילר הוא הנוסע; הוא היה נוהג לרכב על סוס. ואמנם, מיד ראיתיו. ידעתי, כי הוא רוצח איום וירצחני נפש במקום. לא הרחק ממני ניצב היה צלב-דרכים גדול ופסלה של מרים הקדושה. מיהרתי לצלב, כרעתי לפניו וכבשתי באבן את פני. מילר בא ברכיבה ומשראה אשה כורעת ומתפללת, העיף מבט והסתלק לדרכו. כעבור זמן-מה המשכתי בדרכי ליזרנה. עייפה עד מוות, כמעט באפס כוחות, הגעתי לעיירה. חמקתי דרך השדות והגנים עד שהגעתי לחצרה של ואסילקובסקי. אולם לא רצתה לאספני. הסתתרתי על-כן בדיר החזירים הקטן שלה בלי ידיעתה. כל כמה ימים הייתי נכנסת אליה, מבלי שאגיד לה היכן אני מסתתרת, ומבקשת ממנה משהו לאכול. כך הסתתרתי חודשים אחדים. היא היתה מספרת לי על הנעשה במחנה, בעיירה ועל מעשיו הנוראים של דיגה.

לנשים במחנה אסור היה לקחת אתן את ילדיהן. אדלה כ"ץ החזיקה שם בהסתר את בתה בת השלוש. נודע הדבר לדיגה, ציווה הוא להוציא את הילדה ורצחה לעיני אמה; החזיר לה גופתה ואמר: "ועתה קחי לך אותה!"

אחי מרקוס, שאף הוא היה במחנה, היה נוהג לבוא פעם בשבוע לבקרני. כך התמיד במשך כשלושה שבועות. הוא סיפר לי, כי המצב רע והולך מיום ליום וכי בכל רגע אפשר ותבוא אקציה וירצחו את כל שוכני המחנה.

הסוף

וביום שישי, ב-23 במאי 1943, הקיפו הרוצחים את המחנה; דיגה פקד על כולם לצאת. אך לאנדר התנגד וציווה, שאיש לא יזוז ממקומו. היהודים התחפרו מאחרי באריקדות, דיגה וישוטריו השליכו רימוני-יד ופרצה שריפה. השוטרים התחילו להוציא בכוח את היהודים. שני שוטרים אוקראינים עמדו משני הצדדים ובקתי רוביהם הרביצו לעוברים ביניהם. מוכים עד מוות, שטופים בדמם, הובלו האומללים לבית-הקברות, והושלכו אל הבור. כך חוסל מחנה הגברים ביזרנה. גם מחנה הנשים חוסל באותו יום. הרוצחים הוציאו את כל נשי המחנה לבית-הקברות, ירו בהן ושרפו גופותיהן. יזרנה הפכה איפוא להיות לחלוטין יודנריין. דיגא סיים מלאכתו ועזב את העיירה.

ראובלה, בנו של בריש הליצ'ר, וכן גם בנו של לאנדר הסתתרו באי-מקום,

אחר-כך נמלטו אל גוי אחד בשם וולושין; הלשינו עליהם והומתו. רוזיה פאקט, בתו של פנחס, הסתתרה אצל האניה ברסטצקי, אך הלשינו עליה והמשטרה האוקראינית רצחה אותה. את המקרה הזה ראיתי במו עיני, משום שמטרים אחדים מאותו מקום שכבתי במחבוא. לראשונה שמעתי צעקות ובכייה ואחר-כך את היריות. כשישכבתי שם בפחד מוות בקרבת מקום, לא האמנתי שאכן אישאר בחיים; למזלי הסתלקו הרוצחים. גם אשתו של הינוך פיירשטיין הסתתרה אצל אוקראיני אחד, גם עליה הלשינו, הובילוה לזבורוב אל הגיסטאפו ושם המיתוה בירייה. זה היה בערך באוגוסט 1943.

ואנוכי המשכתי להסתתר בדיר החזירים בלי ידיעתה של ואסילקובסקי. אצל השכנים הייתי מבקשת אוכל. רבות עזרתני הגברת קולאנובסקי. היא היתה מביאה לי אוכל לדיר שלי: מעט תפוחי-אדמה מבושלים, פיתות וכיוצא בהם מאכלים. "הידידים" האלה סיפרו לי, שהיטלר מנצח על כל החזיתות, הוא משמיד את היהודים, ואם כך הדבר יימשך, אף אני לא אישאר בחיים. אולם רצון החיים שלי התעקש — לסבול ולהחזיק מעמד! בלילות הייתי חומקת לתוך גן, מוציאה מעט ירקות, קוטפת מן העצים קצת פרות. בקיץ היה הדבר קל יותר, אך בסתיו ובחורף היה קשה מאוד. וכאשר התחילו הגשמים, השלגים והקור להציק לי, ובדיר החזירים כבר אי-אפשר היה להישאר, עברתי לרפת לחרוף בה.

בדצמבר 1943 הלשין על בשי אוקין וילדיה הגוי שהסתיר אותם; הגיסטאפו הובילה אותם לזבורוב ושם ירו בהם. בחקירה סיפרה, ששילמה לאיכר בעד המחבוא. לאיכר צפוי היה עונש מוות, אולם החליפו לו בעונש כספי. כאשר ואסילקובסקי שמעה את הדבר, נרגעה מעט והחליטה לעזור לי. היא כבר הרשתה לי להיות אצלה בתנאי, שלא לצאת החוצה. כשאיש לא הלשין לא היו באים במיוחד לחפש. בדרך זו הסתתרו עוד כמה יהודים. אך מר היה גורלנו וחיי כלב חיינו.

בינתים באו שינויים. מצב המלחמה נשתנה. הגרמנים עמדו בנסיגה מתמדת והרוסים התקרבו הלוך וקרוב אלינו. מצב זה השפיע על האוכלוסייה. התחילו להתחרט על שלא עזרו ליהודים. אלה שעזרו התהלכו בסיפוק. אחת מאלה היתה קולאנובסקי הישישה. כפי שכבר ציינתי היתה מביאה לי בחינם את האוכל. היא היתה אומרת: "אני עושה זאת למענך ולמען האלוהים". משפחת קולאנובסקי הסתירה יהודי פליט, שאחר-כך נשא את בתם לאשה.

המלחמה התקרבה ובאה אלינו. הגרמנים ארזו חפציהם והתכוננו לעזוב את העיירה. אנו הרגשנו כבר בטוחים יותר, התחלנו לצאת קצת ממחבואינו. נפגשתי עם רוזיה בלאושטיין (לחוביץ') ועם בתה דוויה, עם פפי שארר ובתה פרידה. עתה היינו יחד. יחד הסתתרנו במרתפה של ואסילקובסקי בשעה שהפציצו את

העיירה. כעבור ימים אחדים העבירו הגרמנים את האוכלוסייה האזרחית לזבורוב. כל אחד לקח עמו את תרמילו ותחת משמר עזבנו את יז'רנה. אנוכי, רוזיה בלאושטיין ובתה נשארנו בפופלווה, משם חזרנו מיד ליז'רנה והסתתרנו במחבוא שלנו, במרתפה של ואסילקובסקי. כמעט שבועיים היינו שם. קרבות קשים התנהלו כאן. בדרך נס נצלנו. הוורמאכט, שהגיעה לכאן, שלחה אותנו שוב לזבורוב. היה זה באביב 1944. כאן סידרו אותנו אצל האוכלוסייה המקומית, עליהם היה גם לתת לנו לאכול. אנוכי, רוזיה בלאושטיין ובתה ועוד יז'רנאים אחרים, ביחד שמונה אנשים, התגוררנו אצל איכר שלא הלשין עלינו. שמואל שארר, שהסתתר ביז'רנה אצל העוזרת שלו, נפל בזבורוב בידי הרוצחים והומת על ידם. הדבר קרה שבועות מיספר לפני שהגרמנים עזבו את זבורוב. בשמעו על דבר רציחתו של שמואל שארר, נפלה על האיכר, שהחזיק אותנו, אימה. הוא חילק לכל אחד מאתנו בקבוק חלב וחתיכת לחם צידה לדרך וביקש לעזוב את דירתו. בלב כבד נפרדתי מעל הבלאושטיינים. קרעתי את סודרי לשניים ומחציתו נתתי להם, שלא יהא להם כל-כך קר בלילות, משום שלא היו להם בגדים חמים.

●

אנוכי הלכתי לפאנוביץ'. הדרך היתה קשה. אחוזת פחד הלכתי עם השדות. הלילה ירד. בהיותי עייפה מאוד סרתי לביקתתו של גוי וביקשתי ממנו מקום לינה. בעל־הבית הכיר מיד עם מי לו עסק, אמר לחכות ולאשתו לשמור עלי לבל אברח, בעצמו חזר עם שני גרמנים ובידיהם אקדחים. הוא אמר להם שפרטי־זאנית אני. הם עשו מיד חיפוש אצלי והביאוני לפני קפיטן אחד. הלה ראה, שאין אני פרטיזאנית, נתן לי לאכול ואף ציווה לתת לי מקום לינה. בבוקר לאחר הארוחה ציווה להביאני לבית־חולים של שדה, מהלך שני קילומטרים. הרופא, מנהלו של בית־החולים, היה חברו. שם קיבלתי עבודה כעוזרת. בית-החולים מלא היה גרמנים פצועים וגניחותיהם ויללותיהם החרישו אוזנים. שם חשבוני לפולניה.

פעם אחת, בהעדר החובשים, נתתי לפצועים מים לשתות. הרופא ראה זאת, מצא הדבר חן בעיניו ושיבח אותי לפני כל עובדי בית־החולים. הוא אף הוסיף, שלפולנים אופי טוב יותר מאשר לאוקראינים. הדבר שמעה מכרתי האוקראינית סוֹרצקה מיז'רנה. עד עכשיו היתה עוזרת לי, אף העידה שאני פולניה. אך עתה חרה לה הדבר ואמרה לרופא, כי אין אני פולניה טהורה וכי אני בת תערובת, אבי אמנם היה פולני, אך אמי היתה יהודיה. הרופא אפילו גער בה על כך, אך אותי שלח לפומורן לבית-חולים אחר, ששכן בטירתו של גראף פוטוצקי לשעבר. כעבור שבועיים העבירו הגרמנים את בית-החולים שלהם, ובאין לי מקום להיות בפומורן, נמלטתי עם בית־החולים, כי חשבתי שביניהם אהיה בטוחה

יותר מאשר בין האוקראינים. וכך הגעתי לווינה. כאן שחררוני, נתנו לי ניירות ויכולתי כבר לנוע באופן חופשי.

●

ווינה היתה מלאה פאשיסטים אוקראיניים, שנמלטו אליה, לכן עברתי לווינר־נוישטט. שם קיבלתי עבודה בבית־חרושת לתחמושת. כל העובדים חולקו לפי הלאום, ענדו סמלים לאומיים והתגוררו בצריף אחד. אני גרתי בצריפם של הפולנים וענדתי את הסמל הפולני. שמי היה מריה קריסקוב.

באוסטריה הייתי מאוגוסט 1944 עד מאי 1945, עד כניסתו של הצבא האדום. בין החברות הפולניות בצריף לא הרגשתי עצמי בטוחה; הן אמנם התנהגו עמי טוב, אלא שחשדו, כי יהודיה אני. בלילות הייתי לפעמים ממלמלת מתוך השינה מלים יהודיות: דיברתי על אקציות; על רציחות, עם זאת לא סיפרו לאיש.

●

ברית־המועצות שיחררה אותנו והתירה לנו לנסוע לאן שאך רצינו. אני עם קבוצת יהודים נסענו לאיטליה. כאן היינו בהשגחתו של הדז'וינט. קרוב לשלוש שנים התגוררתי באיטליה, וכאשר ישראל קיבלה את עצמאותה המדינית עליתי ארצה.

(מיידיש: המשורר שלמה שנהוד)

דארע מאנטל־לעמפערט
נס־ציונה

א קאפיטל יעזיערנער אומקום

די ערשטע שרעק

געווען איז עס דעם 30־טן יוני 1941. די מלחמה צווישן סאוויעט־רוסלאנד און דעם היטלעריזשן דייטשלאנד האט אויסגעבראכן. די רוסישע ארמיי האט זיך געפונען אין ריקצוג. פון א באמבע איז אויסגעבראכן א שריפה — די הייזלעך פון הערש כץ און משה בין האבן געברענט. די פויערן פון די ארומיקע דערפער און אביסל היימישע יעזיערנער גויים האבן זיך ארומגעדרייט מיט זעק אין די הענט און האבן טאקע שוין אנגעהויבן צו ראבעווען די געוועלבן און דא און דארט אויך פארלאזטע פריוואטע דירות.

דער צווייטער טאג, דעם 1-טן יולי 1941. די גאסן זענען געווען ממש אויסגעקערט, די הייזער פארמאכט — קיינעם האט זיך נישט געגלוסט ארויס-צוגיין; מ׳האט געווארט צו זען, וואס ס׳וועט געשען. די פאלאקן און די אוקראינער האבן ארויסגעשטעלט אין די פענסטער פון זייערע דירות די הייליקע בילדער — האט מען אזוי-ארום געווויסט ווו ס׳ווויינען יידן... איינער דעם אנדערן האט איבערגעגעבן ידיעות: די דייטשן האבן דעראבערט לעמבערג... זיי זענען שוין אין זלאצעוו... מ׳הרגעט יידן און נאך ענלעכע ידיעות.

באלד האט זיך טאקע געהערט א גערודער, אויף מאטאציקלען האבן זיך באוויזן דייטשן; דאס זענען געווען די ס.ס. מיט די האקנקרייץ און די טויטנקאפ-צייכנס. א פחד איז געפאלן אויף די יידן. נאכדעם האבן זיך באוויזן פאראד-נונגען קעגן יידן אין דרייַ שפראכן: דייטש, פויליש און אוקראיניש. דער עיקר איז געווען, אז יעדער, וואס וועט העלפן יידן אין וועלכער ס׳איז פארם, איז באדראט אפילו מיט טויט-שטראף. דאס האט מיר דערציילט יאנקע וואסילקאווסקי און באלד האב איך זיך איבערצייגט, אז דאס איז טאקע געווען אמת; כ׳האב אליין געלייענט די פלאקאטן. אין 2-טן יולי 1941, צווישן 5—6 א זייגער פאר-נאכט, האט זיך אויף די גאסן דלוגא, זארודזיע און לענג-אויס דעם שאסיי פארזאמלט א מאסע גויים. עס זענען דארט געווען די געסטאפא און די ס.ס., וואס האבן געשריגן, אז אין קאזלאוו הרגענען די יידן אוקראינער; דאס איז, פארשטייט זיך, געווען א פראוואקאציע קעגן יידן.

דער 3-טער יולי 1941, 6 א זייגער אין דערפרי. אין דרויסן האט גערעגנט און די ס.ס. האבן אנגעהויבן זייער ארבעט. צו צוויי זענען זיי געגאנגען פון הויז צו הויז, געכאפט יידן, געשלאגן און געטריבן זיי אויף דער טאליקע נעבן קאזאוויקן, ווו עס איז שוין געווען אויסגעגראבן א גרויסער גרוב. די יידן, וואס האבן דעם גרוב געגראבן, האט מען די ערשטע געשאסן און אין דעם גרוב אריינגעווארפן. דערנאך האבן זיי אויסגעשטעלט די געכאפטע יידן, דערשאסן זיי און אריינגעווארפן אין גרוב. אזוי איז עס אנגעגאנגען א גאנצן טאג. צווישן די גרעבערס האט מען דערשאסן מיין ברודער יעקב.

אין דעם דאזיקן טאג האבן זיי דערשאסן עטלעכע הונדערט יידן. דאס זענען געווען נישט נאר יעזיערנער יידן נאר אויך אסך פרעמדע, וואס האבן געפליכטעט אהער פון מערב-פוילן. אין יענעם טאג האבן זיי אויך אונטערגעצונדן די בתי-מדרשים. די מענטשן זענען אריינגעשלייידערט געווארן אין גרוב אריין נישט רעכנדיק זיך צו זיי זענען שוין טאקע טויט. צווישן די הרוגים זענען געווען: דער אפטייקער מינץ, דער מלמד הענזל שטייגער, שמעון קורצראק מיט זיינע

צוויי זין. וועז די אפטייקערין האט געזעגן, אז מ׳האט איר מאן דערשאסן, האט זי זיך פארסמט; וועז זיי האבן דערשאסן קורצראקן מיט זיינע זין, האט זיין פרוי אליין נאך געמוזט אויסגראבן דעם גרוב.

זונטיק, דעם 5־טן יולי האבן די ס.ס. פארלאזט דאס שטעטל. אין די פלא־קאטן וואס זיי האבן איבערגעלאזט, געשריבן אויף אוקראיניש, האבן זיי דער־קלערט, אז די אקציע איז געענדיקט, די יידן, וואס זענען געבליבן לעבן, וועלן קאנען רואיק ארבעטן און ס׳וועט זיי גארנישט געשעען. דעמאלס האט מען צוואמענגענומען אלע הרוגים און געבראנגט זיי צו קבר ישראל, אין א גרויסן קבר־אחים אויפן בית־עולם; דער רב מיטן עולם האבן געזאגט קדיש. ס׳איז נישט געווען כמעט קיין איין משפחה, וואס זאל נישט האבן דעמאלס געליטן. צווישן די יידן, וואס זענען געשטאנען אין דער ריי צום דערשאסן ווערן, איז געווען אויך מיין קוזין זיסיע פוקס, דער זון פון סאניע; א יונגער בחור מיט א גויאיש פנים. דער ס.ס.־מאן האט אויף אים א בליק געטאן און האט געזאגט: ״וועק, דו ביזט קיין יודע!״ איז ער דעם טאג ניצל געווארן. אויך מיין שוואגער שמואל אפענבערגער איז אנטלאפן און איז דעם טאג געבליבן ביים לעבן; ער איז אבער געהרגעט געווארן אין יאר 1943.

דא מוז איך דערמאנען א פאקט, וועלכן כ׳קאן נישט און טאר נישט אים פארשווייגן: די דייטשן זענען זיך שרעקלעך באגאנגען מיט די רוסישע געפאנגענע. האלב נאקעט פלעגן זיי פירן די געפאנגענע און אונטערווענט אייניג־ווייז אויסשיסן. אדער פארן שיסן פלעגן זיי די געפאנגענע מערדערלעך שלאגן; א שוידערלעך בילד, וואס כ׳קאן נישט פארגעסן. כאטש דאס איז געווען אין דער צייט, וואס מיר האבן געהאט אייגענע צרות; יידיש בלוט איז גערונען ווי וואסער; טויטע האבן זיך געוואלגערט אין די גאסן; ווייבער און קינדער האבן געיאמערט און געקלאגט — און דאך, דאס שרעקלעכע באנעמען זיך מיט די געפאנגענע האט אויף אונז ביטער געווירקט.

כ׳האב דאס שוין דערמאנט, אבער כ׳וויל נאך צוגעבן פרטים: דעם 6־טן יולי 1941 האבן די יידן, וואס זענען געבליבן לעבן, באקומען א דערלויבעניש צו ברענגען די געהרגעטע צו קבר־ישראל. ביי א צען מענטשן, מענער און פרויען, זענען מיר געווען, וואס האבן אנגעהויבן אויסגראבן די טויטע. מיט די הענט האבן מיר געגראבן; יעדן באזונדער ארויסגענומען פון גרוב. די ערד איז געווען דורכגעווייקט מיט בלוט; די ארבעט האט געדויערט אפאר טעג. צווישן אונז איז געווען דער שפעטערער אבמאן לאנדער, אויך שלמה גלאס און חיים שטייגער. ווייבער, מענער און קינדער זענען געשטאנען און געפרווט דערקענען זייניקע, אבער ס׳איז שווער געווען. ביי יעדן ארויסגעצויגענעם טויטן

האט אויסגעבראכן א יאמער און געווײַן, באזונדערס ווען מ׳האט דערקענט עמיצן פון דער משפחה. אויף אזא אופן האבן מיר אלע ארויסגענומען און איבערגעפירט אויפן בית־עולם.

בעת דער דאזיקער ארבעט זענען אנגעפאלן צוויי מאשינען מיט דייטשע אפיצירן און האבן אונז געפרעגט, וואס מיר מאכן דא און בשעת־מעשה פאטאגראפירט אונז. לאנדער האט זיי נישט געזאגט דעם אמת, אבער בתיה אלעקסינצער, וואס איר מאן איז געווען צווישן די קרבנות, האט זיי אויסגעזאגט דעם גאנצן אמת: דאס זענען יידן, אונשולדיקע יידן, וואס די ס.ס. האבן צוריק מיט אפאר טעג געשאסן. זי האט געשריגן און געשאלטן די מערדערס. די אפיצירן האבן זי בארואיקט און געזאגט, אז זיי זענען סאלדאטן און האבן מיט דעם גארנישט צו טאן.

יודענראט, צוואנג ארבעט און מאסן מארדן

אפאר טעג שפעטער האבן די דייטשן ארגאניזירט דעם יעזיערנער יודנראט. פאר אבמאן האבן זיי נאמינירט לאנדערן, פארבינדונגסמאן גוניע פאקעט, אברמטשע פאקעטס זון, אפראוויזאציע־רעפערענט נאסקי פאקעט, יצחקס זון, אברהם האכבערג און אנדערע. פון די יוגנטלעכע האבן זיי ארגאניזירט דעם ארדנונגס־דינסט. די דאזיקע צוויי אינסטיטוציעס האבן אויסגעפילט די באפעלן פון געסטאפא. זיי האבן געהאלפן ביי די אקציעס און ביים כאפן יידן אויף ארויסצושיקן קיין בעלזעץ.

די דייטשן האבן אנגעהויבן פאריכטן דעם הויפטשאסיי. צו דער ארבעט האבן זיי באדארפן ארבעטער — האבן זיי געגומען די יידן. פון זון־אויפגאנג ביז זון־אונטערגאנג האבן די יידן שווער געארבעט ביים קלאפן שטיינער און באגען דעם שאסיי. אויך צו דער באן־ארבעט האט מען גענומען יידן. ארבייטאיינזאץ איז געווען איינע פון די פונקציעס פונם יודענראט. צו יעדער ארבעט און אויף יעדן פארלאנג האבן זיי געשיקט די יידן.

אין נאוועמבער 1941 איז געקומען קיין יעזיערנע ריישארד דיגא, אן ס.ס.־מאן, און האט ארגאניזירט צוויי ארבעט־לאגערן, איינעם פאר מענער און איינעם פאר פרויען. דער לאגער פאר מענער איז געווען אין ״פוילישן הויז״ (קולקא ראלניטשע), דער לאגער פאר פרויען אין הויז פון אבא כ״ק. ארום דעם מענער־לאגער איז געווען א הויכער פארקן מיט שטעכל־דראט און האט זיך געצויגן ביז צום פוילישן קלויסטער. דער אריינגאנג איז געווען א שמאלער. אזוי האט אויך אויסגעזעען דער לאגער פאר די פרויען. די צוגרייטונגען און דאס צופאסן

די לאגערן פאר זייער אויפגאבע האט געמאכט דער יודענראט. די ערשטע יידן אין לאגער זענען געווען יידן פון די לעמבערגער לאגערס, סטריער א.א.וו. מען האט זיי געטריבן צופוס אין רעגן און אין בלאטע, הונגעריק, בארוויס מיט געשוואלענע פיס, געבונדען מיט שמאטעס, און אין צעריסענע בגדים.

שוין דעם צווייטן טאג נאך זייער אנקומען האט מען זיי ארויסגעטריבן צו דער ארבעט. ווער ס׳האט נישט געקאנט ארבעטן, דעם האט מען באלד דערשאסן. טאג-טעגלעך פלעגט מען נאך דער ארבעט ברענגען אפאר טויטע, וואס זענען אויסגעגאנגען ביי דער ארבעט. די שוואכע, די אויסגעמאטערטע, וואס האבן קוים געשלעפט די פיס, פלעגט דיגא אליין דערשיסן.

די יעזיערנער יידן האבן זיך אויסגעקויפט פאר גלעלט, וואס לאנדער האט צונויפגענומען און געגעבן דעם שעף. מיר, יעזיערנער, פלעגן יעדן טאג ארויס־גייען מיט די לאגער-יידן צו דער ארבעט, אבער געווינט האבן מיר אין אונזערע ווינגונגען. די לאגער־יידן פלעגן אונז יעדן טאג דערציילן ווי דיגא פירט זיך מיט זיי אויף אין לאגער; קאטצווינט און הרגעט טאגטעגלעך יידן. יעדן טאג האבן מיר פעסטגעשטעלט, אז אסך קומען נישט צוריק, זיי זענען שוין געווען אויפן עולם האמת.

ביי דער באן האט געארבעט א גרופע יעזיערנער יידן אונטער דער אויפזיכט פונם געווען באן־מאגאזינער מארגוליעס. די ארבעט איז געווען שווער און די נארמע א גרויסע, אזוי, אז די יידן האבן זי נישט געקאנט אויספילן. דערפאר פלעגן זיי יעדן טאג דראהען מארגוליעסן מיט שטראף און אפילו מיט שיסן. זיי האבן פון אים פארלאנגט, אז ער זאל שלאגן און אונטערטרייבן די יידן ביי דער ארבעט. מארגוליעס האט זיי דערקלערט, אז ער וועט נישט שלאגן קיין יידן — האבן זיי אים געשלאגן. נישט קענענדיק מער אויסהאלטן האט מארגוליעס רעזיגנירט פון זיין אמט; דעם צווייטן טאג האט מען געפונען מארגוליעסן טויט אין זיין ווינגונג — ער האט זיך געסמט. דאס איז געשעען אין מערץ 1942. די לאגע איז געווארן ערגער פון טאג צו טאג. מ׳האט געכאפט יידן — אטייל פון זיי באלד געהרגעט, אנדערע געשיקט אין פארניכטונג-לאגער.

אייגמאל, וועז זיי האבן פארלאנגט קאנטריבוציע, האט דער יודענראט צונויפגענומען, לויט פארלאנג, גאלד, שמוקזאכן, ברילאנטן, פעלצן, לעדער און נאך. לאנדער מיט נאך צוויי זענען געפארן, אנגעטון אין בכבודיקע קליידער, צו דער געסטאפא קיין טראנאפאל איבערצוגעבן עס. זיי האבן עס אין געסטאפא אנגענומען, איבערגעציילט און געזאגט, אז ס׳איז צו וויניק. מען האט די שליחים ארויסגעטריבן און לאנדערן אראפגעווארפן פון אלע טרעפ.

דער יודענראט פלעגט אלץ טאן, כדי צופרידנשטעלן די הערשער. איך געדענק די גרויסע אקציע ט"ז אלול 1942. די ס.ס. האבן ארויסגעשלעפט יידן פון די שטיבער און אויך פון די בונקערס; געהאלפן האט זיי דער יודענראט און דער ארדנונגסדינסט. מען האט געשאסן יידן אויף דער גאס. דעם טאג האט מען דערשאסן ביי א 150 יידן און ביי א 200 געכאפטע האט מען אוועקגעשיקט קיין בעלזעץ אין פארניכטונגס-לאגער. דער זאמלפלאץ איז געווען נעבן הויז פון מענדל פישער, אוו מ'האט די געכאפטע געהאלטן ביז אוונט, דערנאך פאר־לאדן זיי אויף אויטאס און געפירט קיין זבאראוו. דארט האט מען זיי אויפסניי פארלאדן אין וואגאנען, וואס זענען פאר זיי צוגעגרייט געווארן. ביי א 10 טויזנט יידן האט מען דעמאלס ארויסגעפירט. עס זענען געווען יידן פון זבאראוו, פון יעזיערנע, קאזאווע, קאזלאוו, אויך פון טארנאפאל און אנדערע מקומות. דאס האט מיר דערציילט מוניע טשאטשקעס פרוי; זי איז אליין געווען צווישן די געכאפטע, און וויל זי האט גישט אויסגעזען ווי א יידישקע, האט מען זי פרייגעלאזט.

יענעם טאג בין איך געווען ביי דער ארבעט און צוריקקומענדיק אוונט־צייט האב איך קיינעם פון מיין משפחה נישט געטראפן. די פארבליבענע ליידיקע דירות האט איבערגענומען דער יודענראט און איבערגעפירט די צוריקגעלאזטע זאכן אין זייער מאגאזין אריין. געזאגט האבן זיי, אז די ווערטפולע זאכן האבן זיי אפגעפירט צו דער דיספאזיציע פון דער געסטאפא און די שטוב־זאכן פאר־קויפט אדער אויסגעביטן אויף עסנווארג פאר די לאגער־יידן. אטייל ארבעטער, מענער, האט מען דעם טאג פארמאכט אין לאגער. וויניק יידן זענען געבליבן אין זייערע היימען.

דער גירוש

אין יולי 1942 איז אנגעקומען א באפעל ארויסצוטרייבן די יעזיערנער יידן קיין זבאראוו. אין די צוויי באזונדערע לאגערן, וואס זענען געווען אין יעזיערנע, זענען געבליבן 50 מענער און 50 פרויען; די פרויען האבן געוואשן ווש פאר די לאגער־יידן און די מענער פלעגן ארבעטן. אונזער בעקעריי האט דער יודענ־ראט איבערגענומען, דארט פלעגט מען באקן ברויט פאר די לאגער־יידן; יעדער האט באקומען צוויי מאל טעגלעך צו 100 גראם ברויט.

איין חודש בלויז בין איך געווען אין געטא זבאראוו, דערנאך, אויפן פארלאנג פון לאנדער, האט מען מיך איבערגעפירט צוריק קיין יעזיערנע, איך זאל איינפירן ארדענונג אין דער בעקעריי. אחוץ דאס אפיציעלע באקן פלעגט לאנדער מיר

ליפערן מעל און פלעג, אין געהיים ביינאכט, באקן ברויט פאר די יעזיערנער יידן, וואס זענען געווען אין די צווייי לאגערן. דאס איז אזוי אנגעגאנגען אפאר וואכן. דערנאך האב איך דאס געהיימע באקן איבערגעטראגן אין דער פריוואטער ווינונג פון מיין שכנהטע וואסילקאווסקי; אויך דא פלעגן מיר באקן ביינאכט.

ווינטער 43—1942. א שווערער ווינטער איז עס דאמאלס געווען. אין לאגער איז אויסגעבראכן א טיפוס-עפידעמיע. טאג־טעגלעך זענען געווען טויטע. דיגא האט באוויזן זיין אכזריותדיקן פרצוף. ער פלעגט ארויסשטעלן די קראנקע האלב-נאקעט אויפן פראסט און אזוי פלעגן זיי פאדפרוירן ווערן. אויב האט נאך ווער געאטעמט, פלעגט ער אים דערשלאגן.

אויך איך בין קראנק געווארן אויף טיפוס, האבן מיר איינגעשטעלט דאס באקן און די וואסילקאווסקי האט מיך ארויסגעטריבן ביינאכט מיט 40 גראד פיבער. האב איך זיך געלאזט גייען אין דער ריכטונג פון זבאראוו. אין דרויסן איז געווען א שטארקער פראסט. הונגערעריק און מיד האב איך זיך אנידערגעלייגט און בין געלעגן אזוי ביז אין דער פרי. און ווען ס׳איז אדורכגעפארן א וואגן פון יעזיערנע מיט היימישע גויים, האבן זיי מיך אויפגעהויבן, ארויפגעלייגט אויפן וואגן און מיך מיטגענומען ביז זבאראוו. דא בין איך אריינגעגאנגען אין געטא. נאך א וואך צייט איז דאס פיבער פאריבער, אבער כ׳האב זיך געפילט זייער שוואך. מ׳האט מיך אריינגעגעבן אין א שטוב איבערפולט מיט מענטשן; ס׳איז דארט נישט געווען קיין פלאץ אפילו זיך אוועקצולייגן, בין איך איבער־געזעסן די גאנצע נאכט. אין דערפרי האבן מיך די מיליציאנטן ארויסגעטריבן צו דער ארבעט. עסן האט מען אונז כמעט נישט געגעבן; ברויט בכלל נישט. בלויז צוויי מאל אין טאג געקריגן א זופ. זענען מיר אזוי געווארן פון־מאל צו־מאל שוואכער און שוואכער, איבערהויפט איך, וואס כ׳בין געווען נאך א קרענק.

און עס האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז עס קומט ווידער אן אקציע. א מאל, ווען מיר זענען אזוי געשטאנען ביי דער ארבעט, פלעגן דורכגייען גויים, און זעענדיק אונזערע שרעקלעכע לאגע, פלעגן זיי אונז ברענגען עפעס צו עסן, אביסל קארטאפל, אביסל גרויפן — נישט אומזיסט חלילה, פאר קליידער. מיר פלעגן פון זיך אראפווארפן דאס לעצטע בגד און זיי באצאלן פאר עסנווארג. נאך דער ארבעט פלעגן מיר כמעט נאקעט צוריק קומען אין געטא אריין.

דער דאזיקער מצב האט געדויערט ביז פעברואר 1943. די דערווארטעטע אקציע איז טאקע געקומען און אין איר זענען אומגעבראכט געווארן ביי א צוועלף טויזנט יידן; דאס זענען געווען די נאך איבערגעבליבענע ביז איצט פון

זבאראוו, יעזיערנע, קאולאוו, פאמאזשאני, זאלאזעץ און פון אנדערע מקומות.

אויפן פעלד, אונטער זבארוו, האבן די יידן אליין אויסגעגראבן עטלעכע גרויסע גריבער, וווהין מ׳האט געבראכט די געכאפטע יידן און זיי דערשאסן. א קליינע צאל יידן זענען נאך געבליבן לעבן; זיי האבן געהאט גוטע בונקערס אין געטא גופא. צופעליק בין איך געווען אין א בונקער צוזאמען מיט די משפחות פון די יידנראטלער און געבליבן לעבן.

ווי כ׳האב שוין דערציילט, זענען אין געטא געבליבן געציילטע משפחות. די פארבליבענע פלעגן יעדן טאג ארויסגייען צו דער ארבעט און זיך גוט צוקוקן און צוהערן וואס עס טוט זיך. יידן פלעגן ארומגייען און באווייזען זייערע ווייבער און קינדער, וואס זענען אומגעבראכט געווארן. הענאך טשאטשקעס, בעריש בראון און אנדערע זענען געווען פיזיש און גייסטיק צעבראכן. מ׳האט שוין געזעען, אז אט קומט די ליקווידאציע. אפילו פוקס, דער אבמאן פון זבאראוו, האט געזאגט, אז ווער ס׳קאן זיך ראטעווען, זאל זיך ראטעווען. אבער קוים בלייבט ווער ביים לעבן, איז זיין הייליקער חוב צו דערציילן אט די אלע שוידערלעכקייטן וואס האבן פאסירט.

א גרופע יעזיערנער, ביי א 15 מאן, און איך צווישן זיי, האט באשלאסן צו אנטלויפן. א טייל פון זיי איז געגאנגען אין וואלד אריין; איך האב באשלאסן צוריקצוגיין קיין יעזיערנע צו דער שכנטע מיינער, וואסילקאווסקי. אין דרויסן איז געווען א שניי, אביסל צוגעפרוירן, איז מיר לייכטער געווען צו גייען. איך בין געגאנגען מיט די לעצטע רעשטלעך כוחות און מיט גרויס פחד; כ׳האב געוואלט וואס שנעלער אנקומען קיין יעזיערנע. קלאנגען זענען ארומגעגאנגען, אז אין טארנאפאל איז פארגעקומען א גרויסע אקציע און טויזנטער יידן זענען פארשיקט געווארן קיין בעלזעץ. ס׳האט אויך פאסירט, אז יידן זענען ארויסגעשפרונגען פון די וואגאנעס און אנטלאפן, האב איך דערפאר מורא געהאט, אז זוכנדיק אזעלכע אונטערוועגס וועט מען מיך געפינען.

ביי א העלפט פון וועג, נעבן וועג-וויזער קיין יארטשאווצע, האב איך געהערט א רייטער פון ווייטנס. איך האב געטראכט, אז דאס פארט מן־הסתם דער געסטאפא־פירער, קאמענדאנט מילער. ער פלעגט רייטן אויף א פערד; באלד האב איך אים טאקע דערזעען. געווסט האב איך, אז ער איז א שרעקלעכער מערדער, וועט ער מיך באלד דערהרגענען. נישט ווייט פון מיר איז געשטאנען א גרויסער וועג-צלם און א פיגור פון דער "מאטקע באסקע"; בין איך צו צום צלם, אנידערגעקניט און געפאלן מיטן פנים צום שטיין. מילער איז דערווייל אנגעפארן, געזעען א פרוי קניט נעבן צלם, האט ער א קוק געטאן און ווייטער געפארן. נאך א ווייל האב איך פארגעזעצט מיין וועג קיין יעזיערנע.

טויט־מיד, כמעט אן כוחות, בין איך אנגעקומען אין שטעטל אריין. איך האב זיך געגנבעט דורך פעלדער און גערטנער ביז כ׳בין הערגאנגען צו וואסילקאווס־קיס פאדוועור. מיט חשק צי אן חשק פלעגט זי מיך דאך אריינעמען; איצט האט זי מיך נישט געוואלט אריינלאזן, האב איך זיך באהאלטן אין איר חזיר־שטעלעכל אן איר וויסן. יעדע פאר טאג פלעג איך צו איר אריינגייען און נישט זאגנדיק וווּ איך באהאלט זיך, בעטן ביי איר עפעס צו עסן. אזוי האב איך זיך אויפגעהאלטן א פאר חדשים. זי פלעגט מיר דערציילן וואס ס׳טוט זיך אין לאגער און בכלל אין שטעטל, אויך וועגן די שוידערלעכע מעשים פון דיגא.

די פרויען אין לאגער איז פארבאטן געווען מיטצונעמען קינדער; אדעלא כ״ץ האט אין געהיים געהאלטן דארט איר דריי־יעריק קינד. דיגא האט זיך וועגן דעם דערוווסט, האט ער אריסגענומען דאס קינד, עס דערהרגעט אין די אויגן פון דער מוטער, איר אפנעגעבן דאס טויטע קינד און געזאגט צו איר: ״איצט נעם זי!״

מיין ברודער מארקוס, וואס איז אויך געווען אין לאגער, פלעגט קומען איין מאל וועכנטלעך מיך באזוכן; אזוי איז עס געגאנגען ביי א דריי וואכן. ער האט מיר דערציילט, או די לאגע פארערגערט זיך פון טאג צו טאג; יעדע מינוט קאן קומען אן אקציע און מ׳וועט אלעמען אין לאגער אויסהרגענען.

סוף

און אזוי איז טאקע געווען: פרייטיק, דעם 23־טן מאי 1943, האבן די מערדער ארומגערינגלט דעם לאגער. דיגא האט געגעבן א באפעל, או אלע זאלן אריסגייען, אבער לאנדער האט זיך קעגנגעשטעלט און באפוילן, או קיינער זאל זיך נישט רירן פון ארט. די יידן האבן געמאכט א באריקאדע; דיגא מיט די פאליציאנטן האבן אריינגעווארפן האנט־גראנאטן און ס׳איז אויסגעבראכן א שריפה. די פאליציאנטן האבן אנגעהויבן ארויסשלעפן די יידן. אוקראינישע פאליציאנטן זענען געשטאנען פון ביידע זייטן, ווי א שפאלער, און מיט די קאלבעס געשלאגן די אריסגעשלעפטע יידן. דערשלאגענע און האלב־טויטע, באגאסענע מיט בלוט, האט מען זיי געפירט אויפן בית־עולם, דערשלאגן און אריינגעווארפן אין גרוב. אזוי איז דער יעזיערנער מענער־לאגער ליקווידירט געווארן. אויך דעם פרויען־לאגער האט מען דעם זעלבן טאג ליקווידירט. אלע פרויען פונם לאגער האט מען אריסגעפירט אויפן בית־עולם, דערשאסן און פארברענט זייערע קערפערס. יעזיערנע איז שוין אלזא געווארן יודניין. דיגא האט זיין ארבעט פארענדיקט און פארלאזט יעזיערנע.

ראובעלע, דער זון פון בעריש העליטשער, און לאנדערס זון האבן זיך באהאלטן, דערנאך זענען זיי אנטלאפן צו וואלאשינען — האט מען זיי אבער אויסגעגעבן און דערשאסן. רוזיע פאקעט, פנחסעס טאכטער, האט זיך באהאלטן ביי האניע בערעסטעצקי. מ׳האט זי אבער געמסרט און די אוקראינישע פאליציי האט זי דערשאסן. דעם פאל האב איך אליין געזעען, ווייל א פאר מעטער פון דעם ארט בין איך געלעגן באהאלטן אין גארטן. קודם האב איך געהערט איר געשריי און געווײַן און דערנאך דעם שאס. ליגנדיק אין טויט שרעק נישט ווייט פון דעם ארט האב איך נישט געגלויבט, אז איך וועל בלייבן לעבן, אבער צום גליק האבן זיי זיך אפגעטראגן פון דארט. אויך הענאכס פייערשטיינס פרוי האט זיך באהאלטן ביי אן אוקראינער; אויך זי האט מען געמסרט, געפירט קיין זבאראוו צו דער געסטאפא און דארט דערשאסן. געווען איז עס אומגעפער אין אויגוסט 1943.

איך האב זיך ווייטער אויסבאהאלטן אין חזיר-שטעלעכל אן דעם וויסן פון וואסילקאווסקי. ביי די שכנים פלעג איך בעטן עסן און אזוי געשלעפט ווייטער. פיל האט מיר די פרוי קאלאנאווסקי געהאלפן; זי האט מיר געברענגט עסן אין מיין שטעלעכל אריין, אביסל געקאכטע קארטאפל, פלעצלעך א.ד.ג. ״גוטע עצה-געבערס״ האבן מיר דערציילט, אז היטלער זיגט אויף אלע פראנטן, ער ברענגט־אום די יידן, און אויב ס׳וועט אזוי ווייטער גייען, וועל איך אויך נישט בלייבן בײַם לעבן... אבער דער ווילן מיינער האט זיך פארעקשנט — ליידן און אויסהאלטן! בייגאכט פלעג איך מיך אריינכאפן אין גארטן, אויסרייסן אביסל גרינוואַרג און אפרייסן פון די בוימער אביסל פרוכט. זומער איז געווען לייכטער, אבער אסיען און ווינטער איז געווען ערגער. ווען די רעגנס, די שנייען און די קעלטן האבן מיר געמוען דערקוטשען, און אין חזיר־שטעלעכל איז מיר אוממעגלעך געווען צו בלייבן, בין איך איבערגעגאנגען אין שטאל אריין און דארט איבערגעווינטערט.

דעצעמבר 1943 האט דער פויער, וואס האט אויסבאהאלטן מעשי אקין און אירע קינדער, זיי אויסגעגעבן. זיי זענען אוועקגעפירט געווארן קיין זבאראוו און דארט האט מען זיי נאך פארפיינונגען דערשאסן. ביי דער אויספארשונג האט זי דערציילט, אז זי האט דעם פויער באצאלט פארן האלטן זיי. דעם פויער האט געדראט טויט־שטראף, אבער באקומען האט ער בלויז א געלט־שטראף. ווען וואסילקאווסקי האט דערהערט, אז דער פויער האט באקומען בלויז געלט-שטראף, איז זי געווארן רואיקער און האט באשלאסן מיר צו העלפן. זי האט שוין מיר דערלויבט צו זיין ביי איר, אבער נישט ארויסצוגייען,

און אז קיינער האט נישט אויסגעגעבן, פלעגט מען נישט באזונדערס קומען זוכן. אויף אזא אופן זענען געווען באהאלטן נאך א פאר יידן. אבער ביטער איז געווען אונזער גורל און א שווער הינטיש לעבן האבן מיר געפירט.

●

דערווייל זענען געקומען ענדערונגען. דער מצב פון דער מלחמה האט זיך געענדערט — די דייטשן האבן זיך וואס אמאל אלץ מער צוריקגעצויגן און די רוסן האבן זיך וואס אמאל אלץ מער דערנענטערט. די דאזיקע לאגע האט געווירקט אויף דער באפעלקערונג. עס האט זיי געגומען באנק טאן, וואס זיי האבן נישט געהאלפן די יידן, און יענע, וואס האבן יא געהאלפן, האבן געהאט א סאטיספאקציע. איינע פון די דאזיקע איז געווען די אלטע קאלאנאווסקי. ווי כ׳האב שוין דערמאנט, פלעגט זי מיר ברענגען גאנץ אומזיסט דאס עסן. זי פלעגט זאגן: "איך טו פאר דיר און פאר גאט". די משפחה קאלאנאווסקי האט אויסבאהאלטן א יידן, א פליכטלינג; ער האט דערנאך חתונה געהאט מיט זייער טאכטער.

די מלחמה האט זיך צו אינז געענטערט; די דייטשן האבן זיך שוין געפאקט און זיך געקליבן צו פארלאזן דאס שטעטל. מיר האבן זיך אנגעהויבן פילן זיכערער, געגומען אביסל ארויסגייען פונעם באהעלטעניש. איך האב זיך באגעגנט מיט רויזע בלאושטיין (לעכאוויטש) און איר טאכטער דוזיע, מיט פעפי שארער און איר טאכטער פרידע. איצט האבן מיר זיך געהאלטן אלע צוזאמען. מיר זענען אויך צוזאמען געווען באהאלטן אין איין קעלער ביי דער וואסיל-קאווסקי ווען מען האט באמבאדירט יעזיערנע. אין א פאר טעג שפעטער האבי די דייטשן עוואקואירט די ציווילע באפעלקערונג פון שטעטל; יעדער האט מיט זיך גענומען זיין טלומעקל און אונטער וואך האט מען אונז געפירט קיין זבאראוו. איך, רויזע בלאושטיין און איר טאכטער, זענען געבליבן אין פאפלאווע. פון דארט זענען מיר באלד צוריקגעגאנגען קיין יעזיערנע און זיך פארשטעקט אין אונזער באהעלטעניש, און וואסילקאווסקיס קעלער. כמעט צוויי וואכן האבן מיר זיך דא אויפגעהאלטן. שווערע קאמפן זענען דא פארגעקומען. בדרך נס זענען מיר ניצל געווארן. די ווערמאכט, וואס איז אנגעקומען, האט אונז אויס-געוויזן קיין זבאראוו; געווען איז עס פרילינג 1944. דא האט מען אונז אייגקווארטירט ביי דער דארטיקער באפעלקערונג, זיי האבן באדארפן געבן אונז עסן. איך, די בלאושטיין מיט דער טאכטער און א פאר אנדערע יעזיערנער, צוזאמען אכט פערזאן, זענען מיר געווען ביי א פויער, וואס האט אונז נישט אויסגעגעבן. שמואל שארער, וואס איז געווען אין יעזיערנע ביי זיין געווענעם

דינסט-מיידל, איז אין זבאראוו אריינגעפאלן און מ'האט אים געשאסן. געשעען איז עס א פאר וואכן אריידער די דייטשן האבן פארלאזט זבאראוו. הערנדיק, אז שמואל שארער איז אריינגעפאלן, האט דעם פויער, ביי וועלכן מיר זענען געווען, באפאלן א פחד; ער האט געגעבן יעדן פון אונז א פלאש מילך און א שטיק ברויט, צידה לדרך, און געהייסן אונז פארלאזן די דירה. מיט א שווער הארץ האב איך זיך געזעגנט מיט די בלאושטיינס. איך האב צעריסן מיין שאל אויף צוויי־ען און געגעבן איין טייל זיי, ס'זאל זיי נישט זיין אזוי קאלט ביינאכט, ווייל זיי האבן נישט געהאט קיין ווארעמע מלבושים.

כ'בין געגאנגען קיין פאנאוויץ. שווער איז געווען מיין וועג, פול מיט פחד; בין איך געגאנגען דורך די פעלדער. די נאכט איז צוגעפאלן. זייענדיק שטארק מיד בין איך אריינגעגאנגען אין א גויאיש שטיבל און געבעטן מיך לאזן איבער־נעכטיקן. דער בעל־בית האט באלד דערקענט מיט וועמען ער האט דא צוטאן, האט ער מיר געהייסן ווארטן און זיין ווייב מיך צו היטן, כ'זאל נישט אנט־לויפן. באלד איז ער אריין מיט צוויי דייטשע זעלנער מיט רעוואלווערן אין די הענט. ער האט זיי געזאגט, אז איך בין א פארטיזאנקע, האבן זיי מיך רעווידירט און געפירט צום קאפיטאן. ער האט אבער געזעען, אז איך בין נישט קיין פאר־טיזאנקע, האט ער מיר געגעבן עסן און געהייסן געבן נאכטלעגער. אין דערפרי נאכן פרישטיקן האט ער געהייסן מיך צושטעלן צום פעלד־שפיטאל, א מהלך פון צוויי קילאמעטער. דער דאקטאר און שפיטאל-דירעקטאר איז געווען זיין חבר. דארט האב איך באקומען ארבעט אלס א געהילף-מיידל. דער שפיטאל איז געווען פול מיט פארוואונדעטע דייטשע זעלנער און דאס קרעכצן און יאמערן איז געווען זייער גרויס. דארט האב איך פיגורירט אלס פאלקע.

איינמאל, וועז די סאניטארן זענען נישט געווען, האב איך די פארוואונדעטע געגעבן וואסער צו טרינקען; דער דאקטאר האט דאס געזעען, איז עס אים געפעלן געווארן, האט ער מיך געלויבט פאר אלע ארבעטער פון שפיטאל. ער האט דערביי באטאנט, אז די פאלקן האבן א בעסערן כאראקטער פון די אוקראינער. דאס האט געהערט מיין באקאנטע סורעצקא פון יעזיערנע, אן אוקראינקע; ביז איצט פלעגט זי מיר העלפן, זי האט צוגעגעבן, אז איך בין א פאלקע. אבער איצט האט איר פארדראסן די מעשה און האט א געשריי געטאן צום דאקטאר, אז איך בין נישט קיין ריינע פאלקע, אז איך בין א מישלינג — מיין טאטע איז געווען א פאלאק אבער די מאמע א יידישקע. דער דאקטאר האט זי טאקע דערפאר געזידלט אבער מיך האט ער איבערגעשיקט קיין פאמערן אין א צווייטן שפיטאל, וואס איז געווען אין געווען אין געווענעם גראף פאטאצקיס פאלאץ.

אין א צוויי וואכן ארום האבן די דייטשן עוואקואירט דעם שפיטאל. נישט האבנדיק אין פאמערן ביי וועמען זיך אויפצוהאלטן בין איך אנטלאפן צוזאמען מיטן שפיטאל, מיינעגדיק, אז צווישן זיי וועל איך זיין זיכערער ווי צווישן די אוקראינער; און אזוי בין איך אנגעקומען קיין ווין. דא האבן זיי מיך באפרייט, געגעבן מיר דאקומענטן און איך האב זיך שוין געקענט פריי באוועגן.

ווין איז געווען פול מיט אנטלאפענע אוקראינישע פאשיסטן, האב איך זיך דערפאר איבערגעטראגן קיין ווינער נוישטאט. דארט האב איך באקומען ארבעט אין אן אמוניציע פאבריק. אלע ארבעטער זענען דארט געווען פארטיילט לויט נאציאנאליטעטן, געטראגן נאציאנאלע אפצייכנס און געווינט אין איין באראק; איך האב געווינט אין פוילישן באראק און געטראגן א פוילישן אפצייכן. געהייסן האב איך מאריא קריסקאוו.

אין עסטרייך בין איך געווען פון אויגוסט 1944 ביז מאי 1945, ביז צום אריינמארש פון דער רויטער ארמיי. מיט די פוילישע חברטעס אין באראק האב איך זיך נישט געפילט זיכער; זיי האבן זיך צו מיר גוט באצויגן, נאר האבן חושד געווען, אז איך בין א יידישקע. בייגאכט, אין שלאף, פלעג איך אמאל ארויסזאגן יידישע ווערטער עפעס געדעדט ווען אקציעס, רדיפות — אבער זיי האבן עס נישט דערציילט פאר קיינעם.

●

ראטנפארבאנד האט אונז באפרייט און דערלויבט אונז צו פארן ווואהין מיר ווילן. איך מיט א גרופע יידן זענען מיר געפארן קיין איטאליע; דא זענען מיר געווען אונטערן דזשוינטס אויפזיכט. ביי א דריי יאר בין איך געווען אין איטאליע און ווען ישראל איז געווארן א זעלבסטשטענדיקע יידישע מדינה, בין איך געקומען אין לאנד אריין.

●

אין דער שווערסטער צייט פון דער ליקווידאציע האבן זיך געווענדעט דער אבמאן פון יעזיערנע, לאנדנער און דער אבמאן פון זבאראוו, פוקס צו א גרופע יידן, אז אויב עמיצער וועט בלייבן ביים לעבן, זאל ער דערציילן די שפעטער-דיקע דורות די גאנצע שוידערלעכקייט פון דער תקופה, דאס אומברחמנותדיקע האנדלען פון די נאצי-מערדער; זאל די וועלט וויסן! און איצט, נאך 25 יאר פון די דאזיקע גרוילטאטן, דערציל איך עס און דערפיל דערמיט טיילווייז די צוואה פון אונזערע קדושים.

ש. ח.

חדרה

פון קראקע קיין יעזיערנע

(צוויי יאר אין יעזיערנע: אקטאבער 1939 ביז יולי 1941)

ס׳האט אויסגעבראכן די דייטש-פוילישע מלחמה. אסך יידן האבן פארלאזט די פוילישע מערב-גאליציע און זענען אנטלאפן קיין מזרח. די מזרח שטעט און שטעטלעך זענען פארפלייצט געווארן מיט פליטים. וועו די רויטע ארמיי האט פארנומען מזרח-גאליציע ביז צום סאן, האבן זיך אויף דעם שטח אויפגעהאלטן די דאזיקע פליכטלינגען. באלד אבער האט זיך אנגעהויבן די פאספארטיזאציע. יעדער פליכטלינג האט באקומען א פאספארט מיט א פאראגראף. לויט וועלכן מען האט זיי ארויסגעשיקט פון די גרעסערע שטעט; בלויז אין די קליינע שטעטלעך איז דערלויבט געווען זיי צו ווינען.

אויך אין יעזיערנע האבן זיך באזעצט עטלעכע הונדערט פליטים-משפחות. איך אליין האב זיך קודם באזעצט אין טארנאפאל, אבער וועו מ׳האט מיך פון דארט אויסגעווויזן, האב איך זיך איבערגעציגן קיין יעזיערנע, ווו עס האט געווינט מיינס א קרוב, ישראל האך. דא איז שטעטל איז שווער געווען צו באקומען א דירה; נאך שווערער — ארבעט. א גרויסער טייל פון די פליכטלינגען האט זיך אריינגעציגן אין די ליקווידירטע געוועלבלעך, וואס זענען געשטאנען ליידיק, ווייל מען האט ליקווידירט דעם פריוואט-האנדעל. דודיע פאקעט האט מיר איבערגעגעבן זיין געוועלבל, איז עס געווארן די "דירה" פאר מיר און מיין פרוי.

פאר דער מלחמה האב איך געווינט אין קראקע, פארמאגט דארט א שיינע מעבלירטע ווינונג און א דענטיסטן-קאבינעט. האב איך דאס אלץ פארלאזט און געקומען ווינען אין יעזיערנע, אין א קליין, שמאל געוועלבל, כדי זיך צו ראטעווען דאס לעבן. נאכן א־יסברוך פון דער דייטש-סאוויעטישער מלחמה האט זיך אבער די צאל פון די יידישע פליטים אין יעזיערנע פארמערט; זייער מצב איז געווארן שווערער און שווערער. מ׳האט טאקע ארגאניזירט הילף, אבער וואס האבן דעמאלט די יעזיערנער יידן געקאנט העלפן, אז דער אייגענער מצב איז נישט בעסער געווען נאכן ליקווידירן זייערע פרנסות. די לאגע פון די היימישע יידן האט אפיסעל געראטעוועט דאס, וואס כמעט יעדער יויד האט פארמאגט אן אייגענע קו — האט ער געהאט אביסל מילך פאר זיך און אמאל אויך א פאר ליטער פארקויפן.

נאכן אפמאך פון פּליטים־אויסטויש צווישן די סאוויעטן און די דייטשן, האבן אויך יידישע פּליטים געקאנט זיך אומקערן אין זייערע היימען אויף דער דייטשער זייט. עס זענען געווען מענער, וואס האבן דארט איבערגעלאזט ווייב אין קינד און אנטלאפן. און ווען דער מצב זייערער איז געווארן אומבעטרעגלעך און די פּרויען האבן נאך געגומען שרייבן, אז די לאגע דארט נארמאליזירט זיך, יידן לעבן אוו מאכן אפילו געשעפטן, האט עס זיי געגומען ציען צוריק: דא מיטשעט מען זיך, אָן ארבעט, מען ליידט הונגער און נויט, די משפּחה ווייט, נישט קיין פּריינד און נישט קיין גואל; דארט איז פּאראן פּרוי און קינדער, און דאס לעבן גייט ווייטער אן, שרייבט מען דאך, ווי זאל מען נישט גייען זיך רעגעסטרירן אויף פּארן צוריק אהיים אין דער דייטשער זייט? האט א טייל פון זיי עס טאקע געטאן.

און איצט האט זיך אנגעהויבן זייער אמתע טראגעדיע. די מאכט האט זיי באטראכט ווי שפּיאנען, שונאים פונעם רעזשים, וואס ווילן פּארלאזן זייער "גן עדן" און צוריקפּארן צו די פּאשיסטן, אינעם היטלער-גיהינום. די פּליטים האבן זיך געפּונען אין א ביטערער לאגע, נישט אהער אין נישט אהין; ווער האט עס געקאנט באנעמען? און דאך האבן די פּליטים געהאפט, אז די סאוויעטן וועלן זיי אהיימשיקן צו זייערע משפּחות.

אין איינעם א פּרייטיק-צונאכטס האט זיי באזוכט אין זייערע "דירות" די סאוויעטישע מיליץ, באגלייט פון אוקראינער, כלומרשט מאכן ביי זיי א רעוויזיע צו געפּינען געווער, געהייסן זיי אינפּאקן די וויכטיקסטע זאכן און זיי אוועק־געזומען. אונטער וואך האט מען זיי פּארלאדן אויף וועגענעס און אפּגעפּירט צו דער זבאראוער באן־סטאנציע. דא האט מען זיי אריינגעשטופּט אין לאסט־וואגנס און פּארשיקט קיין סיביר. די וועלכע האבן זיך נישט רעגיסטרירט אויף צו פּארן צוריק, זענען ממש גליקלעך געווען.

אבער דער גורל איז געווען גאר א אנדערער. די פּארשיקטע קיין סיביר זענען כמעט אלע געבליבן לעבן, און די איבערגעבליבענע זענען כמעט אלע אויסגעהרגעט געווארן דורך די פּאשיסטישע מערדער.

און ווען די מלחמה צווישן היטלער-דייטשלאנד און סאוויעטן-רוסלאנד איז אויסגעבראכן, זענען מיר געווען דאס כפּרה־הינדל. די צייט וואס איך האב פּארבראכט אין יעזיערנע, די איבערלעבענישן דארט, האבן זיך גוט פּארקריצט אין מיין זכרון.

●

סוף יוני 1941. די סאוויעטישע איינהייטן האבן זיך צוריקגעצויגן, די דייטשן האבן געהאלטן אין פּארגייען, ווען די ערשטע דייטשע מיליטער-איינהייטן האבן

דורכמארשירט און נאך זיי האבן זיך באוויזן די ס.ס.־טרופן, איז אין שטעטל געווארן א בהלה. ביז טיף אין דער נאכט האבן זיך געהערט די שיסעריין. ס׳איז ממש אנגעגאנגען אין שטעטל א שחיטה. איך וועל דאס קיינמאל נישט פארגעסן. אסך יידן האט מען דעם טאג דערשאסן, צווישן זיי דעם ד״ר ליטוואק, דעם אפטייקער מינץ, דעם פארוואלטער פון הויף קלינגער. די ס.ס. זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געכאפט יעדן, ווער ס׳איז זיי נאר אונטער־געקומען. מ׳האט געשמועסט, אז זיי האבן געהאט א רשימה, אויך די אוקראינער האבן זיי אנגעוויזן ווו עס ווויינען יידן און וויפל; אויך ווו עס באהאלטן זיך יידן.

ס׳איז ארומגעגאנגען א קלאנג אז אין יעדער שטאט און שטעטל האט דער אוקראינישער גלח אוו אפאר אנגעזעענע אוקראינער אונטערגעשריבן אן אקט, אז זיי פארלאנגען נקמה צו נעמען פון די יידן. א סיבה האט מען שוין געפונען.

זעענדיק די בהלה אין שטעטל, האב איך אוו מיין פרוי פארלאזט אונדזער ״דירה״ אוו אנטלאפן צו יחזקאל האך אויף דער זאבראמסקע אוליצע. געמיינט האבן מיר, אז אהין וועלן די רוצחים נישט קומען, ווייל דארט ווויינען בלויז איינצלנע יידן, אוו מיר האבן א טעות געהאט. דעם צווייטן טאג, באלד אין דער פרי, האבן זיך ווידער אנגעהויבן שיסעריין. די מערדער זענען געלאפן פון שטוב צו שטוב כאפן יידן. מ׳האט זיי אנגעוויזן ווו צו גייען אוו ווו צו זוכן. די שיסע־ריין זענען אלץ נענטער אוו נענטער געקומען צו אונז. אט זענען שוין די רוצחים אויף דער זאבראמסקער אוליצע. איך בין ארויס פון שטוב אוו איריין אין סטאדאלע זיך באהאלטן. באלד טאקע זענען די מערדער איריין אין יחזקאל האכס דירה, ארויסגעשלעפט אים אוו אין דרויסן, פאר דער שוועל, אים דערשאסן. די מערדער האבן בדעה געהאט שוין אוועקצוגייען, האבן זייערער אוקראינישע באגלייטערס זיי געזאגט, אז ס׳ווינט נאך דא א זון יחזקאלס, אוו געמיינט האבן זיי ישראל האך; האבן זיך די מערדער אומגעקערט אוו געפאדערט פון די פרויען זיי זאלן ארויסגעבן ישראלן. כאטש זיי האבן געדראט מיט דערשיסן, איז זיי נישט געלונגען. האבן זיי געזומען אליין דורכנישטערן די ווינונג אוו אים טאקע נישט געפונען.

א פאר טעג בין איך געלעגן באהאלטן אין סטאדאלע אוו מורא געהאט ארויסצוגייען, די שכנים זאלן מיך נישט מסרן. א טאג־צייט איז יחזקאל געלעגן טויט אין דרויסן פאר דער שטוב אוו מ׳האט אים מורא געהאט אריינצוגעמען. ווען די רוצחים האבן פארלאזט יעזיערנע, האט מען אלע געהרגעטע ארויפגעפירט אויפן בית עולם. דעמאלט ערשט האב איך פארלאזט די סטאדאלע.

א טרויער האט געהויערט איבערן שטעטל. ווייבער האבן באווויינט זייערע

געהרגעטע מענער און קינדער, טאטעס און זיידעס. אין גאס האט מען כמעט נישט געזעען קיין מענטש. ווער ס׳האט זיך יא באוויזן אין גאס, האט זיך דורכ־געשארט פול מיט פחד.

●

אין אייגעם א טאג קומט צו אונז א באקאנטער און גיט אונז איבער, אז די אוקראינער זוכן מיין פרוי, מן־הסתם ווילן זיי זי איבערגעבן די דייטשן, ווייל זי איז געווען א לערערין ביי די סאוויעטן אין דער אוקראיניישער שול. מיר האבן נישט געוווסט, אז פאר אזא זאך קומט טויט־שטראף און דאך האבן מיר באשלאסן צו פארלאזן יעזיערנע. עס איז נישט געווען אזוי לייכט. יידן איז פארבאטן געווען צו פארן אדער גייען פון שטאט צו שטאט, פארבאטן געווען צו זיין אין קאנטאקט מיט נישט יידן. פאר די אלע זאכן האט געדראט טויט־שטראף.

מיר האבן געפונען א פולישן פויער, גוט אים באצאלט, האט ער זיך אונטער־גענומען אונדז איבערצופירן קיין טארנאפאל. מיר זענען געפארן פארשטעלט אלס פויערן און ס׳איז אונדז געלינגען אנצוקומען קיין טארנאפאל. דא האבן מיר געזוכט אופנים ווי־אזוי זיך ארויסצוכאפן אוו צוריקקומען קיין קראקע. אויך דאס איז אונדז געלונגען.

אין קראקער געגנט האבן מיר זוכה געווען איבערצולעבן די גרויליקע צייטן און אזוי־ארום ניצל צו ווערן.

מעיר המוות

זעם מאוד, זעף החורף
ובתוגת בין החומות
הקשיבו ילדים קשי עורף
לאגדות קדומים.

הן שיחתם יום־יום אחרת :
מתי יקוץ הקץ, מתי ?
איך תא־החנק, שדה ההרג ?
ואל נקם — עודנו חי ? — — —

(הרמן אדלר)

מנחם דול

א יאר אין יעזיערנע און פיר חדשים אין זבאראוו מיט די דייטשן

ביז סעפטעמבער 1939 האב איך מיט מיין משפחה געווינט אין טארנאבזשעג, ווו כ׳בין געווען פראפעסאר פאר מאטעמאטיק אין דער מלוכהשער גימנאזיע. די מלחמה האט אונדז פון דארט פארטריבן; מיר זענען מיטן גרויסן שטראם פליכטלינגען געלאפן און אנגעקומען קיין יעזיערנע, ווו מיינע שוויגער-עלטערן האבן געווינט. 2—3 וואכן באכן אריינקומען פון דער רויטער ארמיי אין שטעטל אריין, האבן מיר אונדז אריבערגעטראגן קיין זלאטשאוו, ווו כ׳האב ווייטער געארבעט אלס מאטעמאטיקער אין די מיטלשולן ביז צום אויסברוך פון דער דייטש־סאוויעטישער מלחמה. דא האבן אונדז פארכאפט די היטלעריסטישע מערדער.

אין זלאטשאוו

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז אין זלאטשאוו געווארן א בהלה. די סאוויעטן האבן ארעסטירט אוקראינישע נאציאנאליסטן און דערביי איז אויך אריינגעפאלן א צאל יידן. די דייטשן האבן באמבארדירט זלאטשאוו, די הייזער אין צענטער שטאט האבן געברענט, מענטשן האבן פארלאזט זייערע דירות און זיך באהאלטן אין קעלערס. בעת דער באמבארדירונג בין איך נישט געווען אין דער היים, האב איך געזומען לויפן צו מיין פרוי און קינד. ארום זענען געפאלן קוילן, די הייזער האבן געברענט, און דאס פייער האט זיך אלץ מער פארשפרייט — און איך בין געלאפן. דורכלויפנדיק נעבן דער ווינונג פון ד״ר הרעטשאניק, האט מיר זייער דינסט-מיידל געזאגט, אז זיי זענען אנטלאפן און די ווינונג זייערע ברענט. אין אונזער שטוב האב איך נישט געטראפן מיין פרוי און קינד, בין איך ווייטער געלאפן זיי זוכן און האב צום סוף זיי געפונען אין קעלער פון א צוויי־שטאקיק הויז, וואס האט געהערט צו אן אוקראינער ד״ר וואניא. דארט האבן זיך באהאלטן ביי א 30 מענטשן, צווישן זיי ביי א צוואנציק יידן. די אוקראינער זענען ארומגעגאנגען מיט פריילעכע געמיטער און מיר מיט א טיפן טרויער אין הארץ.

דעם 1-טן יולי 1941, ביי אכט א זייגער אינדערפרי, זענען אריין אין אונדזער קעלער צוויי ס.ס.־מענער מיט אויטאמאטיש געווער און האנטגראנאטן אין די הענט. איך בין געווען דער ערשטער, וואס בין אריין אין זייערע הענט,

באלד אבער זענען נעבן מיר שוין געשטאנען אויך אנדערע יידן. מיר האבן באדארפט זיין די ערשטע קרבנות, די "בלוטגאבע" פארן פירער. פלוצים איז געווארן א רעש, די דייטשן האבן געמיינט, אז אין קעלער געפינען זיך אויך רוסן, האבן זיי א געשריי געאן "וועק יודן!" און געלאפן אין דער ריכטונג, פון וואנעט זיי האבן געהערט דעם רעש. אזא איז געווען מיין ערשטע באגעגעניש מיט די מערדער און בין ניצל געווארן. מיין פרוי און קינד, זענדיק מיך שטייען מיט די הענט ארויף, האבן אנגעהויבן וויינען און יאמערן, אויך אנדערע קינדער האבן זיך צעווייינט. מיט יאמער און געוויין האבן אונדזערע קינדער מקבל פנים געווען די דייטשן. דאס איז געווען א סימבאל פאר די צייטן, וואס האבן זיך אנגעהויבן פאר אונדז.

די דייטשן האבן געשאסן מיט ברענקוילן און אויף דער גאס זענען געלעגען פארברענטע קערפער פון זעלנער און אויך ווי לעבעדיקע פאקלען האבן זיך באוועגט ברענעדיקע מענטשן.

וועז איך האב געהערט דאס געשריי "וועק!", בין איך באלד אנטרונען און צוזאמען מיט מיין שכן, דעם דענטיסט מעסינג, בין איך אריין אין קלאזעט, איבערגעווארט אביסל און פון דארט אריבער אין א באהעלטעניש, וואס מ'האט מיר אין צווישנצייט אנגעגרייט.

די לאגע האט זיך פארערגערט, די ס.ס.-לייט האבן געגומען כאפן יידן אויף דער גאס, ארויסשלעפן פון די שטיבער, עס האט זיך אנגעהויבן דער פאגראם. די אוקראינער האבן פארשפרייט קלאנגען, אז די יידן זענען שולדיק אין אלעמען. אויפן הויף פונעם קרימינאל, אויפן זאמעק, האט מען עקסהומירט עטלעכע הונדערט געהרגעטע אוקראינער. דאס זענען געווען די ארעסטירטע אין די לעצטע טעג, וועלכע מען האט אומגעבראכט. צווישן די עקסהומירטע זענען אויך געווען געהרגעטע יידן, וועלכע זענען אויך דעמאלט ארעסטירט געווארן, אבער דאס האט נישט געהאט קיין השפעה — שולדיק זענען געווען נאר די יידן.

די ס.ס.-לייט מיט זייערע שרעקיקע פנימער, די מערדער, די ווילדע חיות, באוואפנט מיט אויטאמאטן און האנטגראנאטן, זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און יעדן יייד, וואס איז אריינגעפאלן אין זייערע הענט, האבן זיי געפירט צום זאמלפונקט אויפן זאמעק; דארט איז שוין געווען צוגעגרייט א גרוב פאר זיי. די געבראכטע האבן זיי געשאסן און אריינגעווארפן אין גרוב אריין.

א טייל פון דער אוקראינישער באפעלקערונג האט זיי צוגעהאלפן. פויערן זענען געקומען פון די דערפער, אויך שטעטישע, מיט זעק, אפילו מיט פערד־און־וואגן, געפלינדערט די געוועלבלעך און די יידישע ווינונגען, צוגענומען וואס זיי האבן נאר געקאנט. עס זענען אויך געווען אזעלכע, וואס האבן מיט לאפעטעס

און דראנגען געשלאגן יידן און דערביי געשריגן: "פאר אונדזערע דערמארדעטע מענער אין קינדער!" אזוי האבן זיי מיט די לאפעטעס און דראנגען א סך געהרגעט. טויטע זענען געלעגן אויף דער גאס, בלוט האט גערונען, די קולות זענען געגאנגען עד לב השמים. אלע מאל האט מען עפעס נייעס איבערגעגעבן, ווי פון א שלאכטפעלד... צוויי ברידער ראטנער, גימנאזיע־לערערס, האט מען מיט לאפעטעס געהרגעט, דעם לערער ליפשיץ האט מען געשלאגן ביז טויט. ריטשקעס בלוט אויף די גאסן. ווי כ׳האב שוין באצייכנט, האט מען די געכאפטע געפירט אויפן זאמעק און דארט געשאסן, און נישט־קוקנדיק צו זיי לעבן נאך אדער נישט, האט מען זיי אריינגעווארפן אין גרוב אריין. מענטשן, וואס האבן געווינט נישט ווייט פונעם זאמעק האבן געהערט ביי נאכט קרעכצן און יאמערן. דאס זענען געווען די קולות פון נישט דערשאסענע, וואס האבן געגוססעט אין גרוב. מ׳האט אויך געזאגט, אז צוויי כלומרשט־געהרגעטע האבן זיך ביינאכט ארויסבאקומען פונעם גרוב, זיך אוועקגעקאטשעט, און סוף... סוף... אנטלאפן. נאך דעם דאזיקן קלאנג זענען א גאנצע וואך ביי טאג און ביי נאכט געשטאנען צוויי אוקראיניש פאליציאנטן און געהיט דעם גרוב, עס זאל קיין איין מת נישט אנטלויפן...

איך מיט מיין משפחה זענען מיר געווען אינעם באהעלטעניש. אונדזער שכנה, פרייליין גלעלבער, א געשמדטע, מיט א גרויסן צלם אויפן האלז, איז די גאנצע צייט געשטאנען אין פעדערהויז און געזאגט יעדן דייטש, וואס האט זיך באוויזן, אז דא ווינען נישט קיין יידן. מיין פאך־קאלעגע, דער אלטיטשקער פראפעסאר סערוואנסקי, פלעגט אונדז אלע טאג אריינשיקן ברויט, מיר זאלן נישט פארהונגערן. אינעם באהעלטעניש איז אונדזער קינד קראנק געווארן. אהער איז אונדז אויך דערגאנגען די טרויריקע בשורה, אז דער שווער, ווילהעלם קלינגער, איז בעת דעם ערשטן פאגראם אין יעזיערנע געהרגעט געווארן.

די ערשטע וואך אין יעזיערנע

אין יעזיערנע, ווי אין אלע שטעט און שטעטלעך, זענען באלד נאכן דורכ־מארש פון די טרופן, אנגעקומען די ס.ס.־מערדער און אנגעהויבן זייערע מלאכה. ווילדע חיות, שרעקלעכע מערדערישע פנימער זענען גלאפן פון שטוב צו שטוב און יעדן געכאפטן יייד געפירט צום זאמלגרוב, נעבן קאזאוויקן, דערשאסן און אריינגעווארפן אין גרוב אריין. דעם טאג זענען אין יעזיערנע דערשאסן געווארן ביי א 200 יידן, ארטיקע און פליכטלינגען. צוויישן די דערשאסענע זענען געווען קלינגער און דער אפטייקער מינץ. צוויי געכאפטע זענען דעם טאג ניצל געווארן: מארקוס מארדער און לאנדער. מארדער האט אפגעלירט צום

יונגן מערדער און אים געזאגט: "אויב דו האסט א טאטן און מאמען, ברידער און שוועסטער, דערמאן זיך אן זיי און הרגע נישט א טאטן פון קינדער". דער מערדער האט אים אנגעקוקט און א זאג געטאן: "וועק דו זאו־יודע!" און מארדער איז טאקע פאמעלעך אוועקגעגאנגען. לאנדער ווידער האט דעם מערדער געוויזן א דאקומענט און פאטאגראפיע, אז ער איז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אן עסטערייכישער אונטעראפיציר, האט ער אים איך פרייגעלאזט. אבער היטלערס פסק־דין איז נישט געווען אפצורופן, זיי זענען שפעטער דער־מארדעט געווארן.

א שרעקלעכן טויט האבן די מערדער באשטימט פאר דעם כלל־טוער ד"ר ליטוואק. זיי האבן אים געפענט דעם בויך, ארויסגעצויגן די קישקעס, געשניטן לעבעדיקערהייט פון אים שטיקער ביז זיין לעצטן אטעמצוג. דערצו האבן זיי נאך געשריגן: "דו זאו־יודע, דו קאמוניסט, דו ביזט שולד אן דען קריג!"

איך האב שוין דערמאנט דעם אפטייקער מינץ. ער, דער הויכער, אלטער מאן, מיט אן אריסטאקראטישן אויסזען, איז געשטאנען אין דער אפטייק ביים טיש אין זיין ווייסן קיטל מיט א רויטן קרייץ אויף דעם ארבל און געגרייט רעצעפטן פאר קראנקע. אריינגעקומען זענען צוויי מערדער און אים ארויס־געפירט פון אפטייק, צוגעפירט צום גרוב, געשאסן אים אין רוקן, א בריקע געטאן מיטן פוס אין זיין אונטערטייל און אריינגעווארפן אין גרוב, אין וועלכן עס זענען שוין געלעגן די טויטע קערפערס פון קלינגערן, פאלקן און אנדערע. זיין פרוי איז אים נאכגעגאנגען. וען זי האט געזען, אז מ'האט אים שוין געשאסן, און אפילו דער רויטער קרייץ האט נישט געהאלפן, איז זי שנעל אהיימגעלאפן, אראפגעשלונגען א דאזע סם, און מיט די ווערטער: "נישטא קיין גאט" געש־טארבן. אין דער שטוב אריין, ווו זי איז געלעגן אויף דער סאפע, זענען באלד אריין שכנטעס, ארויסגעשלעפט פון אונטער איר די קאפע, אויף וועלכער זי איז געלעגן, אראפגעשלעפט פון אירע פינגער און אויערן דעם שמוק, א זייגער פון איר האנט און אוועק. דער דיכטער שמואל יעקב אימבער, מינצס איידעם, מיט זיין פרוי האבן זיך פארשטעקט און דאסמאל ניצל געווארן.

וען די שוויגער האט אונדז פארשטענדיקט, אז דער שוער איז געהרגעט געווארן, האט זי אונז געשיקט א וואגן און מיר האבן זלאטשאוו פארלאזט. צווישן די געוואלדיקע מיליטער־טראנספארטן, וואס זענען געפארן אין דער ריכטונג זלאטשאוו־יעזיערנע, זענען מיר געווען די איינציקע ציווייל־מענטשן. מיר האבן געהערט ווי די דייטשן האבן גערעדט צווישן זיך, אז דא פארן זיכער יידן, אבער קיינער האט אונז נישט געטשעפעט. אין יעזיערנע האבן מיר געווויינט אויפן פולווארק.

וועגן יודנראט האב איך שוין געשריבן. ער איז געווען די איינציקע אינ-סטאנץ, וואס האט רעפרעזענטירט די יידן פאר דער מאכט. ער האט געהאט דורך זיינע ארגאנען א קאנטראל אויפן גאנצן לעבן פון די יידן אין שטעטל, אפילו קאנטראלירט די קארעספאנדענץ. זיין הילף־ארגאן, די באוואפנטע האנט אן געווער, איז געווען דער ארדנונגסדינסט. פאר יעדער אקציע פלעגן די מער-דער, וואס האבן באדארפט דורכפירן די אקציע אונטער דער קאמאנדע פון געסטאפאוויץ מילער, באגלייט פין א מיטגליד פונעם קריין־יודנראט אין זבאראוו, זיך מעלדן ביים יודנראט, אנגעבן זייער באדארף, ס׳הייסט, וויפל קרבנות זיי דארפן. דאס פלעגט דויערן א פאר מינוט, און מיט הילף פון די צוויי יידישע אינסטיטוציעס (יודנראט און ארדנונגסדינסט) אנהויבן די ארבעט — כאפן יידן זיי דערשיסן. נאך דער אקציע, ווען זיי האבן דערגרייכט זייער קאנטינגענט, האט דער יודנראט באצאלט זיי שכר טרחה, געגעבן מתנות, באצאלט פאר די אויסגעשאסענע קוילן און זיי האבן צופריידן פארלאזט דאס שטעטל. די צאל יידן אין שטעטל האט זיך פארקלענערט. פון צייט צו צייט פלעגן זיי דורכפירן אזעלכע אקציעס און די צאל יידן אין יעזיערנע איז וואס א מאל געווארן קלענער און קלענער.

קאנטאקט מיט מיין ברודער אין פלוהאווער לאגער

פרילינג 1942 האב איך באקומען פון מיין ברודער, וואס איז געווען אין לאגער אין פלוהאוו, א בריוו דורכן יודנראט. דערביי איז זיך תיכף צעגאנגען דער קלאנג, אז דעם קראימערס ברודער געפינט זיך אין ארבעטלאגער אין פלוהאוו; איך האב זיך אין יעזיערנע אנגעגעבן אלס קראימער.

מיין ברודער איז געווען אדוואקאט אין טשארטקאוו, א כלל-טוער, פארזיי-צער פון דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע, געמען אנטייל אין די קריין-און לאנדס-קאנפערענצן. אין יאר 1942 האט ער מיט זיין משפחה געווויינט אין סטאניסלאוו אין יידישן פערטל. דא האט די געסטאפא אומגעבראכט זיין פרוי מיט די צוויי קינדער אין דער רודאלפמיל. ער אליין איז אנטלאפן און מען האט אים אויפן וועג קיין פאדהייצין געכאפט, מערדערלעך געשלאגן און אים אפגעפירט אין יידנלאגער קיין לעמבערג אויף יאנאווסקי גאס. דא האט מען אים ענגומען אויפסגיי שלאגן און ווען ער האט געחלישט, פלעגן זיי אים דערמינטערן און ווייטער שלאגן. צוויי וואכן האבן זיי אים דא געהאלטן און אים געשיקט אין לאגער קיין פלוהאוו אין א שרעקלעכען מצב — פול אייטערדיקע ווונדן, נישט ענלעך צו קיין מענטש.

אין פלוהאווער לאגער איז געווען א געהיימע ארגאניזאציע אונטער דער אנפירערשאפט פון די רעוויזיאניסטן; זיי האבן אים דערקענט און געשיצט.

באלד אבער איז ער קראנק געווארן אויף טיפוס, באקומען הויכן פיבער, און פון דער היץ האט ער געשרייען: "רוזיע, ריסיעק, ניוטקא (די נעמען פון זיין פרוי און קינדער) — ווו זייט איר?". עס האט זיך אים געדאכט, אז זיי רופן נאך הילף. זייער גורל האט אים נישט געלאזט רוען. נאכן קריזיס פון דער קרענק איז ער געווען זייער אפגעשוואכט און האט נישט געקאנט ארויסגיין צו דער ארבעט. די חברים האבן אים געשיצט, און ענדלעך האט ער באקומען א פונקציע אין לאגער — ער איז געווארן א נאכט־וועכטער.

ער האט זיך געוועלדעט צו ד"ר ריטערמאן אין סטאניסלאוו און אנגעפרעגט וועגן גורל פון זיין משפחה און קיין תשובה נישט באקומען. איצט האט ער זיך צו מיר געוועלדעט, איך זאל אנפרעגן ביי ד"ר ריטערמאן; האב איך עס געטאן און באקומען די טרויעריקע ידיעה, אז די געסטאפא האט זיי דערהרגעט. א שטיקעל צייט האבן מיר קארעספאנדירט פון יעזיערנע און אויך פון זבאראוו. איך האב אים געוואלט אריינציען אין מיינע פלענער, ער איז אבער נישט געקומען. די לאגע האט זיך פארשארפט, מיר האבן מער נישט געטארט ווארטן, האבן מיר פארלאזט זבאראוו און איבערגעריסן אלע קאנטאקטן; אונזער אומ־לעגאל לעבן אויף פאלשע פאפירן האט אונז נישט דערלויבט אנצוהאלטן קאנטאקטן. אין איינעם פון זיינע בריוו האט ער געשריבן, אז פעטרא וואנדז'ורא, א געוועזענער שול־חבר פון בארשטשאוו, וואס האט געווויינט אין סטאניסלאוו, האט זיי געמסרט. ער האט אפילו געבעטן איך זאל עס געדענקען.

(נאך דער מלחמה איז די צאל פון געראטעוועטע יידן געווען א קליינע און די צאל פון פארבליבענע א גרויסע. די ריכטער אין די געריכטן האבן פאר־לאנגט עדות און פון־וואנען האב איך זיי געקענט נעמען? די, וואס האבן געקאנט עדות זאגן, האבן שוין מער נישט געלעבט. אזוי האט א געוועזענער חבר, א שטעטישער, א מוסר, וואס האט דריי יידישע נפשות אויסגעליפערט אין די הענט פון געסטאפא, זיך געקאנט ארומדרייען אויף דער פריי).

אקציעס אין יעזיערנע

ווי איך האב שוין באצייכענט, האט דורך יעזיערנע דורכמאשירט א גרויסע ארמיי, ארטילעריע, טאנקן און לאסטמאשינען. דער שטראס איז געווען צעש־טערט, פול מיט גריבער און מ'האט אים באדארפט אויף שנעל פאריכטן; צו דעם האט זיך געפאדערט א גאר גרויסע צאל ארבעטער. אויך די באן האט באדארפט ארבעטער פאר א צווייטער ליניע — די אלע ארבעטן האבן יידן געדארפן אויספירן. זיי זענען געווען א גרויסע אומזיסטיקע ארבעט־קראפט. לענגאויס דעם וועג זלאטשאוו־סקאלאט האבן די דייטשן אויפגעשטעלט ארבעט־לאגערן פאר יידן, אין די שטעטלעך פלוהאוו, זבאראוו, יעזיערנע, בורקי

וויעלקע. יעדער לאגער האט געהאט א לאגער־שעף א געסטאפאוויעץ און זיינע צוהעלפער זענען געווען אוקראינישע פאליציאנטן.

דער לאגער אין יעזיערנע איז געווען אין "דאם פאלסקי". זיי האבן אים ארומגענומען מיט שטעכל־דראט, צוויי מעטער די הויך. דאס האט געהאט א כוונה, ווייל דערנעבן איז געווען דער פוילישער און אוקראינישער קלויסטער. ווען די נישט־יידישע באפעלקערונג וועט זונטיק גייען אין קלויסטער, זאלן זיי זען די אפגעריסענע, פארשווארצטע, ברודיקע יידן, וואס זענען שוין נישט געווען ענלעך צו לעבעדיקע מענטשן, און א הגאה האבן.

דער ערשטער שעף איז געווען מילער, דער צווייטער מינקוס און דריטער, ביז צום ליקווידירן די יידן — רישארד דיגא. געשטאמט האט ער פון ביטאם, אויבערשלעזיע, און געווען א שטיגאר אין קוילנגרוב. זיין משפחה האט געווווינט אויף דער פאלאטגאס נומער 2, א וואסערפאלאק, וואס האט גוט גערעדט פויליש. זיין ווייב פלעגט אים אפט באזוכן און אהיימפירן מתנות, וואס די יידן פלעגן געבן זייער "גוטן שעף דיגא" ווי אן אויסדרוק פון דאנקבארקייט. טייערע מתנות זענען עס געווען: בעסטע שטאפן, לעדער, גאלדענע זיגערלעך פון בעסטער מארקע, רינגלעך מיט איינגעפאסטע ברילאנטן און דימענטן, טייערע דאמענ־פעלצן א.ד.ג.

דעם לאגער האט מען געעפנט נאוועמבער 1941 און די ערשטע יידן אין לאגער זענען טאקע געווען יעזיערנער, אבער כמעט בלויז פליכטלינגען. דערנאך האט מען געבראכט אנדערע יידן פון לאגערס און שפעטער האט מען שוין באשטימט דעם גאנצן פארנעם. געווען זענען עס יידן פון קאזלאוו, קאזאוויע, בארשטשאוו, טשארטקאוו, מאנאסטרישטש, פאדהייץ, זאלישטשיק, טויסט, יעגאל־ניצע, קאפיטשינעץ. אדאנק דעם לאגער איז יעזיערנע מפורסם געווארן... די לעבנסבאדינגונגען אין לאגער, די שווערע ארבעט כמעט אן עסן, האבן שנעל ליקווידירט די לאגער־יידן; אקציעס און דאס פארשיקן אין די פארניכטונג־לאגערן האבן שנעל ליקווידירט יענע יידן, וואס האבן געווווינט מחוץ דעם לאגער. דיגא האט זיך ארומגעדרייט מיט זיין קאנטשיק און געשלאגן אן א סיבה, אויף רעכטס און אויף לינקס יידן, נישט איינמאל ביז טויט.

ד"ר ליבלינג גיט אן אין זיין בוך, אז אין יעזיערנער לאגער זענען אומ־געבראכט געווארן ביי א 20,000 יידן. א טיפישער מערדער איז געווען דער דיגא; ער פלעגט שלאגן און דערשיסן יידן מיט א פארביסנקייט, מיט א באזונדערע סאטיספאקציע. איך ברענג פאר א פאר פאקטן:

אין צענטער פון שטעטל, אין א שיין הייזל, האט געווווינט די משפחה משה העליטשער, א בכבודיקע משפחה, רייכע מענטשן. דאס הייזל איז געפעלן

געווארן דיגאן, האט ער עס רעקווויזירט פאר זיך. דער משפחה העליטשער האט ער דערלויבט צו ווינען אין קיך מיט דעם באדינג, או זיין קעכין דארף דארט קאכן. שטענדיק פלעגן ביי אים זיין פול געסטאפאווצעס, שטענדיק זענען דארט פארגעקומען הוליאנקעס, זויפערייען, געשרייען און נישט איינמאל, וועלנדיק געבן זיינע געסט אטראקציעס, פריילעך צו מאכן זיי, פלעגט ער ברענגן א יידישן־לאנג אים האלטן, שרעקן מיט שיסן, און זיינע געסט האבן געלאכט. נישט איינמאל פלעגט ער ביינאכט אריינרופן די פרוי העליטשער, אוועקשטעלן זי אונטער דער וואנט און שיסן א 10—20 צענטימעטער איבער איר קאפ, דראענדיק זי מיט טויט. דער דאזיקער ספעקטאקל פלעגט אזוי דויערן א 2—3 שעה. דערנאך פלעגט ער זי פריילאזן זאגנדיק: "וועק, דו לייזיקע יודין". טויט־דערשראקן, אויסגעמאטערט, ציטערנדיק פלעגט זי זיך אומקערן נאך אזעלכע סצענעס אין קיך אריין.

וועז דיגא איז ארויסגעגאנגען מיטן קנוט פון זיין שטוב, האבן אלע יידן געציטערט, איינער האט דעם אנדערן געגעבן צו וויסן אוז געווארנט. וועד ס'איז אריינגעפאלן אין זיינע הענט האט געכאפט קלעפ און נישט איינמאל פלעגט ער אים פארשפארן אויף א פאר טאג אין לאגער. וועז ער פלעגט זיך אנטרעפן אויף א גרופע לאגער־יידן, וואס מ'האט געפירט צו דער "ענטלייזונג", יידן שוואכע, אויסגעמאטערטע, קראנקע, שאטענס נישט קיין מענטשן, וואס האבן נאכגעשלעפט די פיס פלעגט ער שרייען: "שנעל, לאוז־יודן!" און געגומען שלאגן אז נישט אייגער איז געפאלן א טויטער. דעם טויטן פלעגט מען לאזן ליגן אויפן ארט און די גרופע איז וויטער געגאנגען.

דיגא פלעגט ווינטער, ביי א שטארקן פראסט, ארויסשטעלן נאקעט לאגער־יידן ביז זיי זענען פארפרוירן געווארן.

אן אומפאנגרייך בוך וואלט מען געקאנט שרייבן וועגן דיגאס רוצחישע טאטן, איך באגענוגן זיך בלויז מיט עטלעכע כאראקטעריסטישע פאקטן:

ביי א 200 יידן זענען טאג־טעגלעך ארויסגעגאנגען פונעם לאגער אונטער וואך צו שאסיי־ארבעט אין אזא צאל בערך צו באנ־ארבעט. קראנקע, ארבעט־אומפעאיקע פלעגט דיגא דערשיסן; בלויז ער אליין האט באקומען פונעם פירער דאס רעכט צו שיסן יידן — עס איז דאך געווען א גרויסער כבוד!

וועז מיין פרוי איז א מאל א פארנאכט דורכגעגאנגען נעבן לאגער אין דער צייט, וועז די ארבעטער זענען אנגעקומען פון דער ארבעט, האט זי דער־הערט א קול: "פרוי האניא, איר דערקענט מיך נישט? איך בין מאגיסטער טייבער פון טארנאפאל. זעט, וואס האט פון מיר געמאכט דער מערדער דיגא.

ער פארהונגערט מיך, שלאגט מיך, שיקט מיך אן עסן צו דער ארבעט".

ס'איז אים, דעם מאגיסטער טייבער פון טארנאפאל, נישט געווען צו דער־קענען: איינגעהויקערט, געשוואלן, די פיס געבונדן אין שמאטעס, קוים אויף זיי געשטאנען. דיגא האט אים פארשפארט אויפן בוידעם אן עסן און אן טרינקען; פלעגט ער שרייען, קלאפן אין דער טיר פון בוידעם און ס'האט נישט געהאלפן. אזוי האבן אים די מערדער געהאלטן ביז ער איז דארט אויסגעגאנגען. דעם קערפער זיינעם האט דיגא געהייסן אראפשלעפן פונעם בוידעם און איבער־געבן דעם יודנראט צו ברענגען צו קבר ישראל. אזוי איז דערמארדעט געווארן א גוטער יוריסט, א טאטע פון קינדער. דיגא האט אויף דער אינטענץ געטרונקען לחיים און פון דער ליסטע פון די לאגער-יידן איז אויסגעשטראכן געווארן נאך איין נאמען. ארדנונג מוז זיין!

פון א שטעטל ביי טשארטקאוו האט מען געברענגט א גרופע יידן, און צווישן זיי א "העכט". דיגא האט זיך געפרייט, מלא שמחה זענען אויך געווען דער אבמאן און פארבינדונגסמאן פונעם יודנראט: מ'וועט פאר אים באקומען א שיינע סומע אויסלייזגעלט; מ'האט אפילו געזאגט, אז 20,000 זלאטעס. דיגא האט געהאלטן, אז ס'איז נישט געווג, דער העכט איז ווערט מער. צו ארבעט האט מען אים נישט געשיקט, מען איז זיך מיט אים באגאנגען ווי מיט א ווייך איי. אבער פלוצים — אוי וויי! — דער פויגעל איז ארויס פון שטייג. מען האט אים געגלויבט; אין לאגער פלעגט ער בלויז שלאפן, א גאנצן טאג געזעסן אין יודנראט-קאנצעלאריע, געזעסן פריוואט, און דא האט ער גאר אפגעטאן אזא שטיקעל, ער איז אוועק! אנגעצינדן, בייט כעס, איז דיגא איריין אין לאגער, צונויפגערופן אלע די, וואס האבן געהאט אין לאגער פונקציעס און דעם יודנראט אין קאמפלעט. אויסגעקליבן פון לאגער 12 יינגלעך 18—20 יעריקע און זיי געהייסן אויפהענגען מיט די קעפ אראפ און מיט די פיס ארויף. איינער פון די יודנראטלער, וואס האט דאס דערציילט, האט געווייגט. "עס איז געווען א שרעקלעכע עקזעקוציע", האט ער געזאגט. 12 יונגע נפשות זענען אין שרעק־לעכע אומשטענדן אויסגעגאנגען און דיגא איז געשטאנען, הנאה געהאט און געשריגן: "זאו־יודן!".

דער יידישער דאקטאר, טענענבאום, אן אנגעזעענער מענטש אין שטעטל, איז געווען דיגאס הויז דאקטאר. נישט איינמאל פלעגט ער אים בייגאכט רופן — איז ער ביי אים געזעסן א גאנצע נאכט. וועז עס איז אבער געקומען די ליקווידאציע פון די לאגערס, האט דיגא צו אלער-ערשט געשאסן טענענבאומס טאכטער, און וועז טענענבאום האט אויף דעם רעאגירט, האט ער אויך אים

דערשאסן. ער איז דאך אים געווען שולדיק דאנק, ווייל ער האט אים נישט איינמאל געראטעוועט.

דער דאזיקער מערדער דיגא, וואס האט מיט אזא סאטיספאקציע געשאסן און געשלאגן יידן, איז פאר זיין משפחה געווען א גוטער און געטרייער פאטער. כדי זי צו פארזיכערן, האט ער צונויפגענומען א גרויס פארמעגן. ער האט דאך געמוזט זארגן, אז ער זאל האבן פון וואס צו לעבן, אויב היטלער וועט פארלירן די מלחמה. פונעם יודנראט פלעגט ער באקומען א וועכנטלעכען האראטש; רייכע יידן, וואס זענען אריינגעפאלן אין לאגער, פלעגן אים צאלן גרויסע סומעס געלט און זיך אויסקויפן. יעדע צוויי וואכן פלעגט ער פארלאנגען פונעם יודנראט, לויט א צעטל, גאלד־שמוק, ברילאנטן, טייערע שטאפן און אנדערע ווערט־זאכן. דאס אלץ פלעג ער איבערשיקן זיין משפחה קיין ביטאם. פון צייט צו צייט, ווען זיין ווייב מאגדא מיט דער טאכטער יאגא פלעגן קומען קיין יעזיערנע אויף באזוך, פלעגט דא גיין אלץ אויף רעדער. דיגא, דער גוטער מאן און פאטער, פלעגט פאר זיי ארגאניזירן א גוטן סוף־וואך פעריען. דער יודנראט האט אים געקויפט א פאר שיינע פערד און א בריטשקע אויף גומי־רעדער, זיי פלעגן יעדען טאג פארן שפאצירן און דער קוטשער איז געווען נישט קיין אנדערער, נאר דער קאמענדאנט פון יידישן ארדנונגס־דינסט בכבודו ובעצמו, דער אוני־ווערסיטעט-סטודענט וועקסלער. ער האט זוכה געווען צו זיין דער פורמאן פון פרוי מאגדא דיגא! מאגדא פלעגן קומען מיט ליידיקע ראנצן און אהיימפארן פול געפאקט מיט די מתנות פון די דאנקבארע יעזיערנער יידן.

דיגא פלעגט זיך חברן מיט דעם געווען בירגערמייסטער, דענטיסט קאוואלסקי. ער פלעג דעם פרייַנט דערציילן, וואס ער טוט מיט די "זשידקעס אין לאגער", ווי ער פיניקט זיי. איינמאל איז ער אריינגעקומען צו קאוואלסקין און אים דערציילט מיט שמחה: "די זשידקעס וועלן היינט האבן א גוטן מיטאג, איך האב פאר זיי באקומען א געפגרט פערד".

לייטער ביי דער פירמע, וואס האט געבויט די באן-ליניע, איז געווען א פאלאק, א געוויסער אינזש. יאנקאווסקי. איינמאל בין איך צו אים אריינגעגאנגען, זיך פארגעשטעלט ווי דער געווען פראפעסאר פון מלוכה-ליציי און געבעטן ארבעט; זיין תשובה איז געווען א קורצע: פאר יידן האט ער בלויז פיזישע ארבעט ביים בויען די באן-ליניע. יאנקאווסקי און זיין משפחה האבן געווינט נעבן באנהויף אין קאסנערס הייזל. זיין ווייב פלעגט גייען אין שטעטל אריין איינקויפן פראדוקטן אין באגלייטונג פון צוויי יידן, וועלכע האבן געטראגן אירע קישן; איינער פון זיי איז געווען טאקע קאסנער אליין.

צושטעל־לייטער ביי דער פירמע איז געווען קאזימיערזש ארגאסינסקי. ווען אין נאוועמבער 1941 האט די פירמע אויסמעבלירט אירע קאנצעלאריעס, איז ארגאסינסקי ארומגעגאנגען צווישן די יידישע ווינונגען און רעקוויזירט מעבל. ער איז אויך אריינגעקומען צו אונדז; מיט דעם קאנטשיק אין דער האנט האט ער אויסגעזען ווי א גענסטאפאוויעץ. ביי אונדז האט ער רעקוויזירט אטייל מעבל, טישן, בענקלעך און פאטעלן. ווען מיין פרוי האט געפרעגט, מיט וואסער רעכט טוט ער דאס, האט ער געענטפערט: "זיצט שטיל יידן, מיר וועלן אייך אויך ארויסווארפן פון דער ווינונג".

די ביי אונדז רעקוויזירטע מעבעל זענען געווען באשטימט פאר דער קאנצעלאריע פון אינזש. יאנקאווסקי אליין. א חודש שפעטער האט ארגאסינסקי מיך אייגענהאלטן, נישט ווייט פונעם פאלווארק, און געפרעגט, ווו איז מיין יידנבאנד. ארגאסינסקי פלעגט שלאגן און מְמיתן יידן. איך האב אליין געזען אזא פאל: עס איז געווען אויפן פלאץ נעבן באנהויף, ווו ער האט געשלאגן און געממיתט אן אלטן יד, א פליכטלינג פון טאמאשאוו לובעלסקי. די סיבה — א טאג פריער איז ער נישט געווען ביי דער ארבעט. א צווייט מאל האט ער געהייסן אן אלטן יד ארויפקריכן אויף א ווערבעבוים און אפרייסן צווייגן; און ווען דער יד האט אים געוואגט, אז ער איז אלט און קען דאס נישט טאן, האט ער אים געשלאגן ביז בלוט.

די לעצטע וואכן אין עזיערנע און דער גירוש

די לאגע איז אלץ ערגער און ערגער געווארן און איך האב געזעען, אז עס זענען נויטיק דאקומענטן, וואס איך וועל קענען זיי וויזן צו יעדער צייט אן מורא און פחד; ווייטער וועל איך זיך שוין נישט קאנען אזוי דרייען. פארשטארקט אין מיר דאס געפיל האט די אויבנדערמאנטע באגעגעניש מיט ארגאסינסקין. באלד גראדע האט זיך געשאפן א מעגלעכקייט. די דייטשן האבן נעבן דעם באנהויף געבויט א תבואה־מאגאזין; די בוי־ארבעט האט אויסגעפירט די פירמע סוקא־סילא־בוי. ביי זיי האב איך געארבעט צוואנג־ארבעט. מיין שעף איז געווען א דייטשער מייסטער, וואס איז געווען שטומפיק אין עברי. איינמאל אין דער וואך פלעגט קומען אן אינזשינער קאנטראלירן די ארבעט. מיין שעף האט געהאט א זיגעלע און ער פלעגט יעדע וואך מיט אן אויסווייז פארן קיין טארנאפאל, אויספאסן פראויאנט פאר די ארבעטער — אבער קיינער האט פון דעם נישט באקומען; א טייל האט ער אליין אויפגעגעסן, דאס איבעריקע פארקויפט. דער יודנראט האט אים צוגעטיילט חנה כ"ץ אלס קעכין און ער פלעגט זאגן: "די האנא קאכט גוט".

אין א שיינעם טאג איז ער מיך באפאלן און געשריגן: "דו זאו-יודע, בעטריגער, דיב!... דו האסט מיין זיגעל געשטאלען!". עס האט גאר נישט געהאלפן, ער האט געדראט מיט איבערגעבן מיך צו דער געסטאפא. אן דעם זיגל האט ער נישט געקאנט באקומען די פראדוקטן.

טרויעריק האב איך זיך ארומגעדרייט, אפילו מיין פרוי האב איך נישט געקאנט דערציילן וואס איז געשען. אין יעזיערנע האב איך נישט געקענט באשטעלן א נייעם זיגל; פארן קיין טארנאפאל האב איך נישט געקאנט — און דער שף האט געדראט. שטייענדיק אזוי באזארגט, האב איך געהערט ווי עמעץ רופט מיך: "הער פראפעסאר!" — דאס האט מיך געופן דער באן-קאסירער, א פאלאק, וואס פלעגט פון צייט צו צייט מיר איבערגעבן די נייעסן פונעם ענגלישן ראדיא און פון דער געהיימער פוילישער ראדיא-סטאציע. ער האט געזעגן, אז איך בין טרויעריק, האט ער געפרעגט די סיבה דערפון, און איך האב אים דערציילט די גאנצע געשיכטע און ווי אסער סכנה איך געפין זיך. ער האט מיר געזאגט, אז דריי קילאמעטער פון יעזיערנע, אין א דארף, ווינט א פויער, וואס קען מאכן זיגלען און ער האט אים מיר טאקע געשיקט. דער פויער האט מיר געמאכט דעם זיגל. אין צוויי טעג ארום האב איך מיין שף געגעבן א נייעם זיגל און צוגעגעבן א מתנה אים איבערצובעטן. ער האט זיך געלאזט איבערבעטן און איך בין ארויס פון דער סכנה.

דער דאזיקער פאל האט מיך געבראכט אויף א געדאנק, אז דער פויער קען מיר מאכן א רונדן זיגל פון א קראאימישן מעטריקע-אמט און אזוי וועל איך זיך קאנען מאכן א קראאימישע מעטריקע. צווישן די גויים אין יעזיערנע איז שוין לאנג ארומגעגאנגען א קלאנג, אז איך בין א קראאימער. זיי האבן אפילו נישט געווסט, וואס דאס באדייט; זיי פלעגן זאגן "אוקראאימער". דער געמיינדע-סעקרעטאר פעטרישין האט אפילו געזאגט, אז ער געדענקט דייטלעך ווי מ'פלעגט זאגן, אז קלינגערס איידעם איז נישט קיין ייד, כאטש אונדזער חתונה איז געווען אין יעזיערנע און חופה-וקדושין האט אינדז געגעבן דער יעזיערנער רב. איך האב דעם פויער געגעבן א פארעם און א טעקסט פארן זיגל, האט ער מיר אין דריי טעג ארום געבראכט דעם זיגל, באצאלט האב איך 25 זלאטעס. שווער איז מיר געווען צו רעדאגירן דעם טעקסט פון דער מעטריקע, אבער כ'האב זיך דאמיט אן עצה געגעבן. דער איינציקער, וועמען כ'האב געוויזן די מעטריקע, איז געווען מארקוס מארדער; ער איז דאך געווען א פאכמאן אויף מעטריקעס, האב איך געוואלט הערן זיין מיינונג. ער האט געהאלטן, אז זי איז אין ארדנונג, און דאס האט מיך טאקע געשטארקט. געווען איז עס יולי

1942. עס איז אנגעקומען א באפעל, אז די יידן פון יעזיערנע ווערן "איבער־געפירט" קיין זבאראוו. דער לעצטער טאג צום עוואקואירן איז געווען דער 15־טער יולי 1942, ביז דעם טערמין האט מען געקאנט פארן אליין אדער אין גרופן.

אין יעזיערנע האט דיגא פארלייגט צוויי לאגערן — א מענער און א דאמען לאגער, אין יעדן צו 50 מענטשן. ער אליין האט געוויילט די מענטשן, פארשטענדלעך, אוז יעדער איינער האט באצאלט א גרויסע סומע געלט. מ'האט דערציילט, אז פון יעדן קאפ האט ער באקומען 5,000 זלאטעס. דא איז אומגע־גאנגען, ווי אומעטום, א מעשה, אז דער פירער אליין וויל נישט אומברענגען אלע יידן; א צאל, די בעסטע פון זיי, וויל ער איבערלאזן. זיי, די דאזיקע 100 מענטשן, וועלן זיין פון די גליקלעכע, וואס דארפן בלייבן לעבן (אפשר ווי קערנער, דאס יידישע פאלק זאל נישט אונטערגיין).

אונדזער משפחה האט זיך איבערגעזידלט. דער יודנראט האט געפרווט נאך א טריק: מ'האט פארשפרייט א קלאנג, אז דער שעף דיגא וויל 100.000 זלאטעס אפצורופן די גזרה. דער יודנראט האט טאקע געזאמלט געלט; אומגליקלעכע, נאיווע יידן האבן געגעבן; מיר האבן אויך געגעבן 5,000 זלאטעס — ווי־אזוי גיט מען נישט, ווען אלע גיבן, פאר אפרופן אזא שרעקלעכע גזרה?! דאס געלט האט מען גענומען, און די יידן ארויסגעטריבן.

פארן פארלאזן יעזיערנע האב איך ערגענצט מיינע דאקומענטן. איך האב באדארפט אריגינעלע און אקטועלע פאפירן. דער געמיינדע־סעקרעטאר פעטרישין, וואס האט אליין געדענקט, אז בעת מיין חתונה האט מען געזאגט, אז איך בין אן "אוקראאימער", האט מיר געגעבן א פאפיר, געשריבן אויף דייטש, אין וועלכן ער האט באשטעטיקט, אז איך בין א קראאימער. די באשטעטיקונג האט געטראגן די דאטע פון 8-טן אפריל 1942, געזיגלט מיט א גרויסן זיגל אויף וועלכן ס'איז געווען א אוקראיניישער טעקסט: "אוקראינסקי רעוואלוציני קאמי־טעט אזירנא". אין דער מיט איז געווען א "טריזוב", דער עמבלעם פון דער אוקראיניישער "מלוכה" פון יאר 1918, וועו מזרח גאליציע איז געווען א "סאמא־סטיינע אוקראינע". דעם זיגל האבן די אוקראינער אין די יארן 44—1941 באנוצט אין אינערלעכן פארקער ווי א זכר פון די אמאליקע צייטן, און ווי א סימבאל פון זייער שטרעבן פאר דער צוקונפט. ער האט מיר אויך געגעבן צוויי נישט־אויסגעפילטע בלאנקעטן מיט א רונדן זיגל און א האקנקרייץ מיט א דייטשן טעקסט: "זאמעלגעמיינדע יעזיערנא, דיסטריקט גאליציען". אויף אין בלאנקעט האב איך מיט מאשינשריפט און מיט מיין פאטאגראפיע אויסגעשריבן א

אידענטיטעט־באשייניקונג פאר זיך און אויף דעם צווייטן פאר מיין פרוי. עס האט אויסגעזעען ווי אן אטענטישער דאקומענט, נאר וואס ארויסגעגעבן פון דעם געמיינדע־אמט. אזוי־ארום האב איך שוין געהאט דריי נייע דאקומענטן. נאך א יאר־זיין אונטער די נאציס אין יעזיערנע, האבן מיר פארלאזט דאס שטעטל.

פאקטן פון איבערלעבן אין יעזיערנע

שווער איז צו באשרייבן דאס אלעס, וואס מיר האבן דארט איבערגעלעבט; איך וועל בלויז איבערגעבן עטלעכע פראגמענטן:

עס איז געווען אויגוסט 1941, איך האב געהאקט האלץ אויפן הויף און פלוצים הער איך טריט פון סאלדאטן און דייטש רעדן; דאס זענען געווען דייטשן. די שרעק איז נאך גרויס געווען, א פאר וואכן נאך דער שחיטה. בין איך אריין אין שטוב און זיי נאך מיר. זעענדיק, אז ס'איז שמאל, בין איך ארויס דורכן פענסטער. זיי זענען אריין אין דער ווינונג. קודם האבן זיי נישט געווסט, אז זיי געפינען זיך אין א יידישער שטוב, אבער ווען זיי האבן זיך שוין אריינטירט ווו זיי געפינען זיך, האבן זיי געפרעגט אויפן יידיש, וואס האט נאר־ווען געהאקט האלץ אויפן הויף. זיי האבן רעווידירט די גאנצע ווינונג, געזוכט שנאפס און געגומען מאכן אוואנטורעס. איינער פון זיי, א פעלדוועבל, האט צוגעלייגט דעם רעוואלווער צו מיין פרויס קאפ, גערעדט זי מיט שיסן, אויב זי וועט נישט ארויסגעבן דעם יידן, וואס איז געווען אויפן הויף. די שוויגער מיינע איז אויך אנטלאפן און ס'זענען בלויז געבליבן מיין וויב מיטן קינד. דאס קינד האט זיך צעווויינט און זיי האבן געשריגן און געדראט. זוכנדיק אין אלע ווינקלען. האבן זיי געפונען א פלאש "באטשעווסקי" ליקער, אויסגעטרונקן און וווייטער געשריגן און געדראט. ס'איז געווען פשוט א גיהינום. עס האט אזוי געדויערט ארום צוויי שעה. אין צווישן בין איך געלאפן צום ארט־קאמענדאנט און צוריק געקומען מיט אן אונטעראפיציר מיטן נאמען הייניץ לעגע. דער אונטעראפיציר האט פארלאנגט זיי זאלן פארלאזן די דירה, און זיי האבן די ווינונג טאקע באלד פארלאזט.

האלב טויט איז געשטאנען מיין וויב מיט דעם קינד אויף די הענט. לעגע האט די צוויי פעלדוועבעלס ארויסגעפירט און אליין צוריקגעקומען צו בראויקן אונז. עור האט מיטלייד געהאט מיט אונז און אים האט וווייגעטאן אונזער גורל.

כמעט דריי שעה איז ער ביי אונז געזעסן, כדי אונז צו שיצן אין פאל, וועו זיי וועלן פארזוכן צוריקצוקומען. כמעט יעדן טאג פלעגט ער אונז באזוכן, עסן מיט אונז נאכטמאל און באשיצן אונז.

בעת די אוואנטורעס האט דער פעלדוועבל דערזעען דאס אמעגא־זייגערל, וואס איז פארבליבן פונעם גאטועליקן שוועד מיינעם, האט ער עס צוגענומען, אוועקגעלייגט צוויי מארקן און א זאג געטאן: "האסט געלד פיר די אוהר, וויר דויטשן נעהמען ניכטס אומזאנסט!". (וועגן דער געשיכטע מיטן זייגערל שרייב איך באזונדער).

א וואך שפעטער האב איך לעגען דערציילט, אז זיי האבן דאס זייגערל צוגענומען. ער האט זיך שטארק מצטער גענוגן, אבער נישט געקאנט העלפן, ווייל דער פעלדוועבל איז אוועקגעפארן אויף אורלויב. א פאר טעג שפעטער איז לעגע צו אונז געקומען וויי געוועלנלעך. נאכן נאכטמאל האט ער ארויסגע־נומען דאס זייגערל, עס אוועקגעלייגט אויפן טיש און דערציילט, אז צופעליק איז דער פעלדוועבל געקומען, ער האט עפעס פארגעסן, האט ער אויסגענוצט דעם צופאל און דאס זייגערל אפגענומען.

יארן זענען פארפלאסן, געוואלדיקע געשעענישן האבן געענדערט די וועלט מאפע, מיר האבן עטלעכע מאל געענדערט אונזער ווינארט, און נישט איין מאל פלעג איך קלערן וועגן לעגע — צו לעבט ער, אדער האט אים די מלחמה מיט־געשלעפט. אין חודש דעצעמבער 1959, שוין זייענדיק אין ישראל, האב איך אים געשריבן נישט האבנדיק קיין ענווייע אדרעס. בלויז איין זאך האב איך געדענקט, אז ער שטאמט פון האמעלן, אן דער וועזער, און אהינצו האב איך געשריבן. ער האט מיין בריוו דערהאלטן און מיר האבן אנגעקניפט א בריוו־אויסטוויש. ער האט געשריבן א סך, דערמאנט יענע שרעקלעכע צייטן און געשיקט מיר זיין פאטאגראפיע. די געשיכטע מיט די צוויי דייטשן און פראגמענטן פון אונזער קארעספאנדענץ גיב איך אויך איבער אין ארטיקל: "א גורל פון זייגערלעך און פאטאגראפיע".

אין ערשטן עטאפ פון דער סאוויעטיש־דייטשער מלחמה זענען א סך סאוויעטישע געפאנגענע אריינגעפאלן אין די הענט פון די דייטשן. סוף נאוועמבער 1941, האט מען קיין יעזיערנע געברענגט ביי א 500 רוסישע געפאנגענע אלס ארבעטער ביי דער באן־ליניע. אייגקוואטירט האט מען זיי אויפן פאלווארק, נישט ווייט פון אונזער ווינונג. יעדן טאג, וועו איך פלעג גייען צום ברונעם ברענגן וואסער, האב איך זיי באגעגענט — אפגעריסן, אפגעשליסן, האלב נאקעט,

אויסגעמאטערט, מיט שמאטעס געוויקלט די פיס. אויך זיי פלעגן קומען צום ברונעם נאך וואסער. זיי פלעגן בעטן א ביסל זאלץ. שווער און ביטער האבן זיי געארבעט. זייערע וועכטער, די ס.ס., פלעגן זיי אן א סיבה שלאגן אכזריותדיק ביז טויט און שיסן אן רחמנות. נישט איין מאל פלעג איך הערן ווי זיי בעטן זיך: גערמאניע! האב רחמנות, כ'האב א ווייב מיט קינדער, כ'וויל לעבן!". דער ס.ס.-מאן פלעגט שרייען: "שווין!" און אים דערשיסן. מען האט אויך געקענט זען, אז צווישן געפאנגענע אליין, וואס האבן געשטאמט פון פארשי־ דענע לענדער אין ראטנפארבאנד: רוסן, אוקראינער, גרוזינער, טאטארן, מאנגאלן א.א.א., האט אויך נישט געהערשט קיין הארמאניע און בריידערשאפט. טאג־ טעגלעך פלעגט מען פון דער ארבעט ברענגען 10—15 דערשאסענע, אנידערלייגן זיי אויפן הויף, טעלעפאנירן צום שעף פון לאגער ער זאל שיקן א פאר יידן; פלעגט ער שיקן 2—3 יידן, צו גראבן א גרוב פאר די דערשאסענע. דערנאך פלעגט מען אויך זיי דערשיסן און אריינווארפן אין דעם זעלבן גרוב. אזוי האבן זיך יעדן טאג אין א בשותפותדיקן קבר געפונען רוסן, אוקראינער, טאטארן, גרוזינער, זעלנער פון ראטנפארבאנד, און צוויי-דריי יידן — אן אמתע פעלקער־ אידיליע! מיט פרישער ערד האט מען פארשיט זייער בשותפותדיקן גרוב. יעדן טאג פלעגט זיך איבערחזרן דאס זעלבע. נאך א חודש זענען געבליבן פון די 500 ביי א 30, און זיי האט מען איבערגעפירט אין אן אנדערן לאגער.

אין שכנות האט געוווינט די משפחה פאלק, א מאמע מיט א טאכטער; פאלק אליין איז געווען פון די ערשטע קרבנות. פון צייט צו צייט פלעג איך אריינקומען צו זיי און כמעט תמיד דארט טרעפן א פאר ס.ס.־לייט, וואס זענען געווען וועכטער ביי די געפאנגענע; איך פלעג הערן די נעמען "פראנץ", "ווילי" און האב פארגעדענקט די פיזיאנאמיע פון די דייטשן און זייערע נעמען. דאס איז מיר צונוץ געקומען.

עס איז געווען דעצמבער 1941, דער שניי האט געהאלטן אין איין פאלן, אנגעשיט זיך איבער א מעטער הויך. אונזער שטוב איז כמעט געווען פארשיט איינגאנצן, איז דער קאנטאקט מיט די שכנים כמעט געווען אפגעריסן. קיגן האלבנאכט דערהערן מיר א שטארק געקלאפערייי אין אונזער פענסטער: "מאכט אויף!" הערן מיר א קול פון דייטשן. ארויסגעריסן פונעם שלאף, האבן מיר געעפנט די טיר פול מיט שרעק. צוויי ס.ס.־מענער פון דער וואך, אנגעטאן אין פעלצן, זענען אריין. "דא וואהנען יודן!" האבן זיי געזאגט און אנגעהויבן דעקלאמירן: "יודן פארבערעכער! איהר זייד שולד אן דער קריג!" איינעם האב איך דערקענט — דאס איז געווען פראנץ, איינער פון די שטאמגעסט ביי דער

משפחה פאלק. איך האב זיך אנגערופן צו אים: "הער פראנץ! וואס ווינשען זי?" האט פראנץ א זאג געטאן צו זיין חבר: "די לייטע קענען מיך" און באלד האבן זיי זיך ביידע פאר אונז פארגעשטעלט: פראנץ האט געזאגט: "איך בין פראנץ אונד דאס איזט מיין קאלעגע קרוליקאווסקי, ס.ס.־מענער, די עליטע דעס פירערס!", און פונסניי אנגעהויבן דאס באקאנטע לידל: "יודן!" געשריגן און געדראט. פלוצים האט קרוליקאווסקי דערזעען די פאטאגראפיע פון מיין גאטזע־ליקן שווער אין מונדור פון אן עסטרייכישן אפיציר מיט אסך אויסצייכענונגען אויף דער ברוסט. א ווייל האט ער באטראכט דאס בילד און געפרעגט וועמענס ס'איז. מיר האבן אים דערציילט, אז דאס איז האניעס פאטער, נאך פונעם ערשטן וועלט־קריג, 1914—1918; ער האט געקעמפט קעגן רוסלאנד און איטאליע צוזאמען מיט די דייטשן, באקומען אויסצייכענונגען און איז ביים אריינמארש פון ס.ס. דערמארדעט געווארן. קרוליקאווסקי איז טרויעריק געווארן, אוועק געשטעלט זיך אויף סאלוט פארן בילד, אנטשולדיקט זיך פאר דער פאטאגראפיע אין נאמען פון פירער, פאר דעם וואס מ'האט אים דערמארדעט, דערנאך אראפ־לאזנדיק די האנט, זיך ווידער צערשריגן: "אבער איהר זייד יודן!..." און ווידער דעם רעפערטואר. פראנץ האט אים געוואלט בארואיקן און ארויסגענומען פון דער קעשענע א פלאש בראנפן און ביידע האבן זיי גענומען טרינקען. נאך יעדן גלעזל האט קרוליקאווסקי סאלוטירט, געוענדעט זיך צו דער פאטאגראפיע, אפגעגעבן איר כבוד און צו אונז ווידער מיט געוואלדן און דראונגען. נאך יעדן גלעזל האט ער איבערגעחזרט די סצענע, אזוי ביז פיר א זייגער פארטאג.

ווער ווייסט צו וואס עס וואלט דערגאנגען וועו נישט איך וואלט יעדעס מאל אפעלירט צו אונזער באקאנטשאפט מיט פראנצן און ער האט געפרווט שטילן קרוליקאווסקין. די נאכט איז געווען א שרעקלעכע, ארום און ארום שניי, אפגע־שניטן פון שכנים און בכלל פון מענטשן, און אין שטוב ביי אונז צווי שיכורע ס.ס.־מענער, וואס דראען יעדע פאר מינוט מיט שיסן.

אין דער דאזיקער צייט בערך האבן גנבים (עס זענען מן־הסתם געווען שכנים) צוגעגנבעט ביי אונז דעם גאנצן זאפאס מעל און תבואה און מיר האבן באדארפט אנהויבן קויפן ברויט ביים יודנראט. דער אפראווויזאציע־רעפערענט נ.פ. האט געזאגט, אז ער האט אונז נישט אין זיין רשימה, דעריבער קאן ער אונז נישט פארקויפן קיין ברויט (200 גראם טעגלעך פאר דער גאנצער משפחה — 5 נפשות). מיין פרוי פלעגט יעדן טאג, ממש מיט טרערן, אויסבעטן ביי אים די 200 גראם ברויט.

פון צייט צו צייט האבן די דייטשן ארגאניזירט אקציעס. דער קרייזיודנראט

פלעגט קודם פארזארגן די ארומיקע קליינע שטעטלעך, צו ערשט פארקלענערן דארט די צאל יידן. זיי פלעגן באשטימען א קאנטינגענט. אין ערשטער ריי זענען געגאנגען קראנקע, אלטע, ארבעט־אומפעאיקע און קינדער. בעת די אקציעס פלעגן זיי אויך הרגענען אויף דער גאס. בלוט האט געריגען אין די גאסן. יונגערע פלעגט מען פארלאדן אויף מאשינען און "איבערזידלען" — אזוי האבן זיי אנגערופן דאס פארשיקן יידן אין פארניכטונג־לאגערן. צום ציניזם איז נישט געווען קיין גרעניץ. ווען איינער פון די מערדער האט געזעען ווי א טאכטער, וואס איר מאמע איז געווען אין טראנספארט, גיט איר אויפן וועג א פעקעלע און ווייניט, האט ער איר געזאגט: "גיב איר גאלדזאכן און בריללאנטן, דארט וועט איר דאס צונוץ קומען", וויסנדיק, אז מען שיקט די געכאפטע יידן אין פארניכטונג־לאגער; ער האט חזוק געמאכט פון דער טאכטער. נאיווע מענטשן האבן טאקע געגלויבט, פלעגן זיי מיטגעבן ווערטזאכן און די מערדער האבן אלץ אויפן וועג ביי זיי צוגענומען.

די שטענדיקע אקציעס, ארויספירן אין פארניכטונג־לאגער, האבן געשפענט די יידן די אויגן. מ'האט שוין אנגעהויבן קלאר פארשטיין, אז די "ענדלעזונג פון דער יודנפראגע" מיינט פולשטענדיקע ליקווידאציע. האבן טאקע אייניקע געזומען זוכן מיטלען זיך מיט די משפחות צו ראטעוון. א טייל האבן זיך אויסגעארבעט אריש פאפירן, געלאזט זיך אין וועג אריין, אבער כמעט קיינער פון זיי איז נישט געבליבן לעבן. אנדערע האבן זיך פארבונדן מיט "פארטרויילעכע" גויים, וואס האבן זיי באדארפט געבן זיכערע באהעלטענישן. אבער אסך פון יענע זענען געפאלן א קרבן פון מסירות, אדער פלעגן אויסגייען אין די באהעלטענישן פון הונגער, ווייל דער "זיכערער" גוי האט זיי נישט געגעבן אין באהעלטעניש קיין עסן. דער אפראויזאציע — רעפערענט פון יודנראט, נ. פ., וואס פלעגט די אומגליקלעכע צוטיילן צו 200 גראם ברויט פאר א משפחה, איז אליין מיט זיין משפחה געשטארבן פאר הונגער. דער "זיכערער" פויער האט ביי אים צוגענומען דאס געלד און קיין עסן אין בונקער אריין נישט געגעבן.

די געשאפענע לאגע, די באדינגונגן, דאס שטרעבן צו ראטעוון זיך, אפילו אויפן חשבון פון אנדערע אומגליקלעכע, האבן דעמאראליזירט און געבראכן די כאראקטערן פון מענטשן, וואס זענען געווען פריער באקאנט ווי אנשטענדיקע, סאלידע בירגער, גוטע יידן, עסקנים. זיי האבן געגלויבט, אז פארמעגן וועט זיי ראטעוון; דאס האט זיי געפירט צו אוממאראלישע טאטן. א רייכער ייד, א בכבודיקער "שישי" — ייד, געווען־זענער געמיינדע — ראטניק און קולטוס־ראטניק, און איצט א יודנראטניק, זענדיק בעת אן אקציע אויף דער גאס ליגן א טויטע

פרוי, האט ער פון איר אראפגענומען דאס צירונג, באהאלטן און ווייטער געגאנגען פון דעם האט זיך דערוווסט דער געהרגעטערס ברודער, האט ער פארלאנגט פון אים זיין שוועסטערס צירונג. דער שיינער יידּ האט קודם געלייקנט און ערשט ביים רב האט ער אפגעגעבן דאס צירונג און "יש אומרים", אז ער האט אפגעגעבן בלויז א טייל.

ווי שוין געשריבן, מ'האט אונז "איבערגעזידעלט" קיין זבאראוו. דאס איז געווען פאר אונז א שווער איבערלעבעניש און באזונדערס פאר דער שוויגער ע"ה. העכער 20 יאר האט זי געווויינט אין יעזיערנע, יעדעס ווינקעלע האט געהאט פאר איר זיין היסטאריע, יעדע זאך איז פאר איר געווען טייער, זי האט געדענקט מיט וואס פאר א מי זי האט אלץ דערווארבן, און איצט האט זי באדארפט אלץ איבערלאזן און גייען.

די לעצטע טעג זענען פשוט נישט געווען אויסצוהאלטן. פויער מיט זייערע משפחות זענען געגאנגען ווי אין א פראצעסיע, שפאצירט פון שטוב צו שטוב ארומקוקן זיך אין די דירות, זענען די מעבל, שאצן די ירושות. יעדער פון זיי האט שוין באשלאסן ווו ער וועט ווינען און וואס ער וועט נעמען. מיר זענען געשטאנען און דאס הארץ האט געפלאצט; מיר האבן כמעט געווויינט. די וויטיק איז געווען גרויס און דער צער אומדערטרעגלעך. עס זענען געווען מינוטן, ווען מיר האבן פאראדאקסאל געוואגט, אז די לעבעדיקע זענען מקנא די טויטע, וואס האבן נישט דערלעבט דאס צו זעען.

דאס לעבן אין זבאראוו

אין זבאראוו זענען מיר געווען ביז צום 20-טן נאוועמבער 1942, ביז צום פארשפארן די יידן אין געטא. פארטאג האבן מיר זבאראוו פארלאזט. עס איז דעמאלט אויסגעפאלן א טיפער שניי און מיר זענען געפארן מיט א שליטן. געפארן נישט וויסנדיק ווואהין — אויף קידוש השם. אונדזער באגער איז געווען וואס שנעלער פון דארט צו אנטלויפן, זיך נישט לאזן פארמאכן אין געטא. געווען איז עס א סכנהדיקע אונטערנעמונג. פארן אין אזעלכע צייטן, נישט וויסנדיק ווואהין און צו וועמען, דאס איז געווען זעלבסטמארד־פלאן, אבער אונדז האט זיך דעמאלט געדאכט, אז מיר ראטעווען זיך פון טויט.

קיין זבאראוו האט מען דעמאלט צונויפגעטריבן דעם רעשט יידן פון די שטעטלעך, פאר זיי ארגאניזירט א געטא און געמאכט א פלאן ווי-אזוי מ'קאן זיי שנעל ליקווידירן. אין יענער צייט זענען נישט פארגעקומען קיין אקציעס. די צייט האב איך אויסגענוצט אויף צו ערגענצן מיינע פאפירן (דאקומענטן) און אויך געוארגט צו באקומען דאקומענטן פאר מיין פרוי און קינד. איך האב

געווסט, אז איצט כוזן מיר האבן "גוטע" דאקומענטן, אויב נישט, וועלן מיר אין גיכן אריינפאלן אין די הענט פון מוסרים אין שמעלצעווניקעס. מיר האבן געווסט, אז מ'האט שוין א סך געכאפט אויף פאלשע ארישע פאפירן און קיינער ווייסט נישט ווי־אזוי און ווו מ'האט זיי אומגעבראכט.

די פארבליבענע אלמנה פון ד"ר ליטוואק מיט איר זון לעסיא האבן זיך באזעצט אין לעמבערג. איר האט מען געכאפט און דערשאסן און דעם זון האבן אוקראינישע שול־קאלעגן זיינע אויף דער גאס געשלאגן ביז טויט. דער אפטיי־קער מאגיסטער שפינדעל מיט זיין פרוי און טאכטער, וואס האבן אין געגענט פון לובלין געלעבט אויף אריש דאקומענטן, זענען אין אפריל 1944 אריינגע־פאלן אין די הענט פון געסטאפא און אלע זענען דערשאסן געווארן. פוילישע שמעלצעווניקעס האבן זיי געמסרט.

אין זבאראוו האב איך זיך באגעגנט מיט מיין קאלעגע ווראשינסקי, א געווען גימנאזיע־לערער אין זלאטשאוו. ער האט מיך פארגעשטעלט פאר דעם רוימיש־קאטולישן גלח, יאן פאוליצקי. ביי אים האב איך באקומען דאקו־מענטן פאר מיין פרוי און קינד. פון איצט אן האט מיין פרוי געהייסן מאריא קוניש און די טאכטער יאנינא קוניש. ביידע האבן געהאט קאטולישע מעטריקעס. מאריא קוניש איז געווען א ביסל עלטער פון אננא דול, אבער אזוי האט בעדארפט זיין. אויף דעם בלאנקעט, וואס כ'האב געהאט פון יעזיערנע, האב איך אויסגע־שטעלט א אידענטיטעט־באשיניגונג מיט א פאטאגראפיע פון מיין פרוי, אויפן נאמען פון מאריא קוניש. דאס צוזאמען מיט דער מעטריקע זענען געווען אירע אוטענטע דאקומענטן. מיין מעטריקע האב איך געמוזט איבערזעצן אויף דייטש און לעגאליזירן ביים נאטאר. דאס האב איך נישט געקענט טאן אין זבאראוו, ווייל דארט איז דער נאטאר געווען אן אוקראינער, מען האט עס בלויז געקאנט דורכפירן אין טארנאפאל ביי א נאטאר א פאלאק. דער גלח פאוליצקי האט געשיקט זיינעם א מענטש קיין טארנאפאל און ער האט מיר דאס דערלעדיקט. דעם אריגינאל האב איך פארברענט.

אין זבאראוו האט מיין פרוי געהאט א סך באקאנטע, זי האט אמאל געארבעט דארט צוויי יאר אין דער אפטייק. אויסער דעם האבן אלע דא געקענט דעם שווער ע"ה. זבאראוו און יעזיערנע זענען ווי א שטוב און אן אלקער. אויך דער אבמאן פונעם יודנראט, יאנעק פוקס, א געווען כלל־טוער, איז געווען א באקאנטער און זיין פרוי איז אפילו געווען א חברטע פון מיין פרוי. פארשטענדלעך אז מיר האבן געהאט פראטעקציע! דערפאר האבן מיר באקומען טאקע א לאקום נעבן דעם הויז פון משפחה פוקס אין א צימער אין וועלכן עס זענען געווען אייגקוואטירט פיר משפחות און מיר זענען געווען די פינפטע. אויף אונז,

פינף נפשות, איז אויסגעקומען ביי א זעקס קוואדראט מעטער. אזוי האט אויס־
געזעען די פראטעקציע. פוקס מיט זיין פרוי און איין קינד האבן געווינט אין
א שיין הייזל פון עטלעכע צימערן און שיין אייגעריכטעט; מיר, פינף נפשות
— אויף א שטח פון זעקס קוואדראט מעטער. זענען געשלאפן אויף דער דיל
(אבי נישט אין דרערד). אונזער גוטבאקאנטער סאניע אויערבאך, דער פארבינ־
דונגסמאן, האט געווינט אין זיין פריעריקער דירה, וואס איז געווען שיין
מעבלירט, געהאט אלץ, פון פויגלמילך. מיט וויטיק האבן מיר געקוקט אויף
די קאנטראסטן: אויף דער גאס גייען יידן טויט־בלייכע, הונגעריקע, אפגעריסן
און אפגעשליסן, מיט שרעק, אז יעדע מינוט קאן א מערדער זיי דערשיסן, געציטערט
פאר יעדן דורכגייענדיקן דייטש. זיי זענען אמאל געווען רייכע, בכבודיקע מענטשן
— און איצט? אין איר דירה שטייט די פרוי פוקס, פרעסט די וועש און באזונדערס
איר מאנס העמדער, לייגט עס צונויף אין שראנק, גרייט צו א גוטן מאלצייט
פאר איר מאן און טאכטער, פלייש, קאמפאט, בעסער ווי אין די פאר מלחמה־
צייטן, ווי עס וואלט אין שטעטל געווען אלץ נארמאל. די פרוי פון סאניע
אויערבאך שטייט אין קיך און פארפוצט מיט א פאלעווקע א גרויסן שאקאלאד־
טארט, אין מיטן א האקנקרייץ און די איניציאלן פונעם ס.ס.־מאנס נאמען, דעם
שעפס פונעם יידנלאגער אין זבאראוו. דעם טארט דארף ער באקומען אויף זיין
געבורטסטאג פון די דאנקבארע זבאראווער יידן. אין שטעטל, ביי אלע יידן —
א טרויער, אריסקייט, שרעק, טראגעדיעס, און דארט א לוקסוס־לעבן: מ׳פרעסט
וועש, מ׳מאכט א טארט פארן מערדער פון די יידן אין לאגער.

ביים פאריכטן דעם טראטואר האבן די דייטשן זיך באנוצט מיט די מצבות
פונעם יידישן בית עולם. איינמאל האבן זיי געכאפט יידן און צווישן זיי אויך
דעם רב, געפירט אויף דעם בית עולם און באפוילן צעשטערן די מצבות און
זיי פארלאדן אויף וואגענס. די גויים זענען געשטאנען און געווארט מיט זייערע
וועגעלעך. די אוקראיניש פאליציאנטן האבן געגעבן א בעפעל: ארבעטן,
ארויסשלעפן און פארלאדן די מצבות! קיין יד האט זיך נישט געריר פונעם
ארט. באלד איז דער רב שליט״א ארויסגעגאנגען פון דער רייע, אוועקגעשטעלט
זיך פאר א מצבה, די מצבה פונעם אלטן רב, זיין זיידע ע״ה, געזאגט קדיש
און אל מלא רחמים. די פעלדער און וועלדער האבן אפגעעכאט דעם ״יתגדל
ויתקדש...״ און וועו ער האט געענדיקט ״וינוחו בשלום על משכבם ונאמר אמן״
האט ער זיך צעווייגט און די יידן האבן געענפערט ״אמן״. ער האט געבעטן
מחילה ביי די טויטע פאר וואס ער רירט אן זייער רו, זיך אומגעדרייט צו די
יידן און געהייסן זיי אנהויבן די ארבעט. וועו דער רב האט געזאגט קדיש און
געמאכט א אל מלא רחמים, האבן די גויים געקניט און זיך געצלמט, און די

וועכטערס זענען געשטאנען ווי אויף סאלוט. באלד האבן זיי געזומען שרייען און דראען מיט קלעפ, אבער די ארבעט האט זיך שוין אנגעהויבן. א גאנצן טאג האט געדוירט די ארבעט. די מצבות האט מען פארלאדן און מיט זיי אויסגעפלא-סטערט דעם זבאראוועך טראטואר. יידן איז געווען בדרך כלל פארבאטן צו גיין מיטן טראטואר און די רעליגיעזע גויים פלעגן אויסמיידן דעם טראטואר, כדי נישט צו טרעטן אויף די מצבות. צווישן די גויים זענען ארומגעגאנגען קלאנגען, אז פון די קברים, וואס מ'האט אוועקגענומען די מצבות, הערט מען ביי נאכט קולות און יאמעריען און די דורכגייער באפאלט א פחד.

צוואנציק יאר בערך האבן זיי, די אפטייקערס לוסיע און מארעק רייס, געארבעט אין דער אפטייק אין זבאראוו. יונגע און אלטע, מענער און פרויען, יידן און נישט-יידן, אלע האבן זיי געקענט און געשעצט. נישט איין ארעמאן פלעגט ביי זיי באקומען אומזיסט דעם רעצעפט און א מאל נאך א פאר גראשן דערצו אויף ברויט פאר די קינדער. יידן און נישט-יידן האבן זיי געערט. די דייטשן האבן זיי ארויסגעטריבן פון דער אפטייק און פון דער דירה, אבער זיי האבן דעם מוט נישט פארלוירן. לוסיע פלעגן אונטערהאלטן די געמיטער, טרייסטן די ערוחדפטע. נאך יעדער אקציע פלעגט זי באזוכן די משפחות, וואס האבן געליטן, ברענגען זיי ברויט, א ביסל צוקער, טיילן זיך מיט זיי מיט דעם לעצטן ביסן. זי פלעגט ברענגען ידיעות, אז די גאולה איז נאענט. די ערודפטע האבן איר געגלויבט, געקוקט אויף איר ווי מען קוקט אויף א מלאך, וואס ברענגט גוטע בשורות. אירע טרייסט-ווערטער פלעגט מען איבערגעבן פון מויל צו מויל ביז... ביז זי אליין איז אריינגעפאלן אין די הענט פון די מערדער.

מ'האט זי מיט כוח אריינגעפאקט אין א לאסטמאשין, וואס איז שוין געווען פול מיט געכאפטע יידן. זיי אלע זענען געווען באשטימט פארן פארניכטונג-לאגער אין בעלזעץ. לוסיע האט געוווסט, אז דאס וועט זיין איר לעצטער וועג. צום לעצטן מאל זעט זי די אפטייק אין וועלכער זי האט געארבעט יארן לאנג, דאס הייזל אין וועלכן זי האט געווינט און די מענטשן מיט וועלכע זי האט זיך צוזאמענגעלעבט, אנטייל גענומען אין זייערע ליידן און פריידן. אינסטינקטיוו האט זי זיך א שטעל געטאן און אנגעהויבן שרייען מיט א שטארק קול צו די געסטאפא-לייט: "מערדער! די שאנדע פונעם צוואנציגסטן יארהונדערט. פאר אונזערע צרות, פאר אונזער ליידן, פאר אונזער אומשולדיק פארגאסן בלוט וועט איר נאך באקומען אייער לוין... פון אונזער בלוט, פון אונזערע ביינער וועט אויפשטיין דער נקמה נעמער!" דערנאך האט זי זיך געוועגדעט צו די ברידער און שוועסטער אויף דער מאשין און געזאגט: "הויבט אויף אייערע קעפ! האט קיין מורא נישט פאר די מערדער, מיר שטארבן אויף קידוש השם!" און וועז

זי האט אויסגערופן: "זאל לעבן דאס יידישע פאלק!", האט זי באקומען א שטארקען קלאפ איבערן קאפ פון א געסטאפאוויץ און איז געפאלן א טויטע. זי איז געבליבן אין זבאראוו, אין דעם שטעטל, וואס זי האט ליב געהאט, ווו זי האט פארבראכט אירע בעסטע יארן. איר מאן מארעק האט געהערט, אז לוסיע איז שוין אין מאשין, וואס פירט אין פארניכטונג-לאגער, האט ער געבעטן ביים יודנראט מ'זאל זי ראטעוון, און ווען ער האט זיך דערוווסט, אז ס'איז שוין צו שפעט, איז ער באגאנגען זעלבסטמארד. נאך דער אקציע האט מען דאס פארפאלק לוסיע און מארעק רייס, באהאלטן אין בשותפותדיקן קבר אויפן בית עולם.

באוועמבער 1942. שוין 17 חדשים זענען אוועק זייט די דייטשן האבן געפירט זייער מערדערישע ארבעט: אקציעס, איבערזידעלונגען, ארבעט-און-פארניכטונג-לאגערס האבן געבראכט רעזולטאטן. די צאל יידן איז וואס אמאל קלענער געווארן און די פארבליבענע האט מען איינגעפרעסט אין קליינע, ענגע דירות; אסך משפחות אין איין שטוב, זיי האבן זיך ממש געשטיקט. אט אזוי האט מען זיי פארמאכט אין געטא. זיי איז געווען פארבאטן צו באוועגן זיך אויסער דעם געטא, דאס אלץ איז געווען א צוגרייטונג צו דער ענדלייזונג, צו פולשטענדיקער ליקווידאציע. אין זבאראוו, ווי איך האב שוין דערמאנט, האט מען צונויפגעטריבן די יידן פון אלע שטעטלעך אין דער סביבה, און זייט יולי 1942 איז דער גורל פון דעם ביסל פארבליבענע יעזיערנער יידן געווען פארבונדן מיט דעם גורל פון די זבאראווער יידן, און פון די ארומיקע שטעטלעך.

●

האבן מיר, איך, מיין פרוי און קינד, דעם 20-טן נאוועמבער 1942, פארלאזט זבאראוו און געגומען וואנדערן אויף אריישע פאפירן. אויך איצט איז אונזער לעבן נישט געווען קיין לייכטס. אומעטום, אויסער דעם געטא, האט מען געזוכט יידן, שטענדיק באדראט, מ'האט נישט געהאט קיין רואיקע מינוט, נישט ביי טאג, נישט ביי נאכט. סתם געלעבט אין פחד, מורא געהאט פאר יעדן באקאנטן און אומבא־קאנטן, טאמער וועט ער אונז איבערגעבן אין די הענט פון געסטאפא; די סכנה האט געלויערט אויף שריט און טריט.

אין יעזיערנע, ביז אונזער גירוש, פלעג איך זיך טרעפן מיטן דיכטער ש. י. אימבער. מיר פלעגן מאכן פלענער, אבער ער האט נישט דערלעבט די גאולה. אין בוטשאטש איז געווען פאר דער מלחמה א ריכטער, א יידּ, מיטן נאמען צייטמער. זיין סעקרעטארין איז געווען א פוילישׂ מיידל. ער איז אין יאר 1940 אנטלאפן פון בוטשאטש און זיך באזעצט אין יעזיערנע. דא האבן אים פארכאפט די דייטשן.

זיין סעקרעטארין איז געווארן זיין פרוי און איז מיט אים אנטלאפן. דער יודנראט האט אים צוגעטיילט א פונקציע — ער איז געווען שמש און נאכטוועכטער. זיין נישט-יידיש ווייב פלעגט ביי נאכט האלטן מיט אים צוזאמען וואך אין יודנראט, זי האט אים טריי געהיט, געשיצט ביי יעדער אקציע. דיגא האט זי א סך מאל גערופן און געזאגט: "שמאטע! לאז איבער דעם פארשיוון זשיד... סוקא... דו וועסט אומגעבראכט ווערן צוזאמען מיט אים..." אלע זיינע דראאונגען האבן נישט געהאלפן; זי האט אים נישט פארלאזט. זי האט זיך געווענדעט צום רוימיש-קאטולישן גלח ביאלאוואנס, ער זאל איר העלפן, אבער ער האט זי פארטריבן פון זיך. אין זבאראוו האב איך זיי נאך א פאר מאל געטראפן און דערנאך זענען זיי מיר פארשוווונדן. שפעטער האב איך זיך דערוווסט, אז זיי זענען ביידע געבליבן לעבן און ווינען אין פוילן.

איך האב איבערגעלעבט דאס היטלער גיהינום אלס קראאימער, צוזאמען מיט מיין פרוי האניא קלינגער — מאריא קוניש — און מיין טאכטער יוליא — יאנינא קוניש. העכער דריי יאר געווען געוודפט, געלעבט אין שרעק, נישט געהאט קיין רו נישט ביי טאג און נישט ביי נאכט. יעדע מינוט ריזיקירט, יעדע מינוט באדראט, מיט נס זענען מיר ארויס לעבעדיק פון דער שחיטה. אין אזעלכע שרעקלעכע צייטן, וואס מיר האבן איבערגעלעבט, האבן מיר אנגעטראפן אויף גוטע מענטשן (ליידער, ווייניק), וואס דאס העכסטע ביי זיי איז געווען צו העלפן און ראטעווען א מענטשן, זיי האבן אונז אויסגעשטרעקט די האנט בעת צרה און געהאלפן. עס זענען אבער אויך געווען מוסרים, חיות אין מענטשלעכער געשטאלט, וואס פאר א פאר זלאטעס אדער א פלעשל בראנפן האבן זיי אויסגעליפערט אומשולדיקע מענטשן די מערדער. זייערע הענט זענען געווען פארשמוצט מיט בלוט פון די אומשולדיקע קרבנות.

יום עברה היום ההוא, יום צרה ומצוקה, יום שואה ומשואה, יום חושך ואפלה, יום ענן וערפל.

(צפניה, א')

מנחם דול

אונדזער וועג אין דער תפיסה אריין

(א פראגמענט פון מיינע זכרונות)

סך־הכול פון א משפחה

איך האב איבערגעלעבט דאס היטלעריש גיהינום אויף אריש פאפירן צוזאמען מיט מיין פרוי און טאכטער, וואס איז בעתן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען א קינד פון דריי יאר. וועג איך דערמאן זיך אין די שוידער־לעבע צייטן, שטעל איך זיך די פראגע: ווי־אזוי האט עס פאסירט, אז איך צוזאמען מיט מיין משפחה זענען מיר לעבעדיק ארויס פון דער שחיטה, וועלכע האט פאר־שלונגען מיליאנען פון אונזערע ברידער און שוועסטער און צווישן זיי מיין מאמע **בתיה**, מיין שוויגער און שוער **ארנעפטינא** און **ווילהעלם קלינגער**, מיין שוועסטער **עטיע נייבערגער** מיט איר מאן, קינדער און קינדסקינדער, מיין שוועסטער **שרה מאן** מיט איר מאן אין קינדער, מיין ברידער פייבוש מיט זיין פרוי און קינדער און א סך נענטערע און וויייטערע קרובים?

מיין שוואגער ישראל מאן איז אויסגעגאנגען אין יעזיערנער לאגער; איך בין דעמאלט דאדט געווען און דורכגייענדיק נעבן דעם יידן־לאגער, האב איך אים געזעען, ער איז געשטאנען אונטער דער וואנט און זיך אנגעשפארט אין איר. געשוואלן פון הונגער איז ער געווען, נישט געקענט שטיין אויף די פיס פון אויס־געמאטערטקייט, און פאמעלעך, פאמעלעך אייסגעגאנגען. די אויגן פארבלענצט, האלב פארמאכט, האט ער געמורמלט מיט די ליפן, שטיל עפעס געזאגט (אפשר איז דאס געווען וידוי?) און פלוצים האט ער געעפנט די אויגן, אויגן פול טרויער און טרערן, געווארפן א בליק צו מיר... און עס האט זיך מיר געדאכט, אז ער דערקענט מיך און זאגט: "מענדעלע, ראטעווע מיך... שרייב סאליען ווי־אזוי איך בין אויסגעגאנגען..." דאס זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער. דיגא, דער שוף פון לאגער, האט אים מיט זיין קאנטשיק געגעבן א פאר קלעפ און ער איז אנידערגעפאלן א טויטער.

איך האב נישט געקאנט אויספילן זיין לעצטן ווונש און שרייבן מיין שוועס־טער ווי־אזוי ער איז אויסגעגאנגען און זיינע לעצטע ווערטער אויף די ליפן זענען געווען אירס און זייערע קינדערס נעמען, ווייל אויך זי האט שוין נישט געלעבט. זי מיט איר טאכטער זענען אומגעבראכט געווארן אין קרעמאטאריום אין בעלזעץ. אויך מיין שוועסטער עטי איז אומגעבראכט געווארן אין בעלזעץ, איר

מאן אברהם מיט זייערע קינדער און קינדס־קינדער זענען געהרגעט געווארן אין די אקציעס, צוויי זייערע זין זענען געפאלן אין קאמף קעגן די נאצים. מיין ברודער איז אומגעבראכט געווארן אין ארבעט־לאגער אין בארקי ביי טארנאפאל און זיין פרוי מיט צוויי קינדער אין דער רודאלפמיל אין סטאניסלאוו.

שרייבנדיק די דאזיקע זכרונות ציטער איך, א ווייטיק צעריסט מיין הארץ און די טרערן פארגיסן דאס פאפיר.

מיר ווערן ארעסטירט

מיינע זכרונות פין יענע שוידערלעכע צייטן!... א פראגמענט פון זיי: געווען איז עס אין יאר 1943 אין בערעזשאן, ווו מיר האבן דעמאלט געווויינט אויף "אריש פאפירן", די צייט — צווישן פסח און שבועות. אין א פרייטיק, אזייגער 8 אין אוונט, האט דער באלעבאסטעס הונט געגומען האווקען, האבן מיר שוין געוווסט, אז פרעמדע מענטשן זענען אויפן הויף. מיר האבן געלעבט אין שטענדיקן פחד, מורא געהאט פאר דער אייגענער שיין — פלעגן מיר זיך טאקע גוט צוהערן ווער ס'קומט און צו וועמען. מיר הערן א קלאפ אין אונזער טיר און עמעץ פרעגט: "ווויינט דא דוהל?". דריי מענטשן זענען אריינגעקומען, צוויי פון זיי פאלאקן, געווענדט גראנאטפאליציאנטן און דער דריטער האט אויסגעווויזן צו זיין א דייטש. שוין ביים אריינגאנג האבן זיי געזאגט: "מיר האבן אן אנצייגע, אז איר זענט יידן, מיר ארעסטירן אייך און איר קומט מיט אונז". איך האב געפרווועט עפעס זאגן, דערקלערן, אבער זיי האבן אפילו נישט געוואלט אויס־הערן. "דאס אלץ וועט איר זאגן דארט, ביי דער געסטאפא", האבן זיי געזאגט, און אונז ארויסגעפירט פון שטוב, פארשלאסן די טיר און א וועקגענומען מיט זיך דעם שליסל.

ווען מ'האט אונז ארעסטירט און ארויסגעפירט פון שטוב, איז ביי אונזערע שכנים, די משפחה וואיציק, געווען א שמחה. זיי האבן געטרונקען יי"ש, געזונגען און געלאכט. דער פאטעפאן האט געשפילט טאנץ־מוזיק און זיי האבן טאקע געטאנצט. קולות פון שיכורים האבן אונז באגלייט ביז מיר האבן פארלאזט דעם הויף. אזוי האט עס אויסגעזעען אויף דער וועלט, וואס היטלער האט זי געבויט אויפן חורבן פון אונזער פאלק, פין אונזערע עקזיסטענצן. דא פירט מען דריי יידישע נפשות: א טאטן, א מאמען און א קליין קינד אין קרימינאל אריין און אפשר גאר צום טויט, צוליב דעם וואס זיי זענען יידן, און דארט, ביי די מוסרים איז א גרויסע שמחה. יא, מיר איז פארגעקומען, אז אויפן חשבון פון די 600 זלאטעס, וואס זיי וועלן פאר אונז באקומען פון די דייטשן, מאכן זיי אונז א "סטיפע".

דער וועג צו דער תפיסה איז געווען בערך א קילאמעטער. די פאליציאנטן האבן אונז געפירט "דיסקרעט". זיי זענען געגאנגען מיט אונז אזוי, אז מען זאל נישט דערקענען, אז זיי פירן ארעסטירטע. מיר זענען געגאנגען און געשוויגן, נאר דאס קינד האט פעסט געדריקט דער מאמעס האנט. איך בין זיכער געווען, אז דאס איז אונזער פארלעצטער וועג. דער לעצטער וועט זיין פון דער תפיסה צום זאמלפונקט אויפן בית עולם. אזוי וועט זיין א סוף צו אונזער לעבן אויף דער וועלט.

ס׳איז אבער באשערט געווען מיר זאלן נאך לעבן און איבערלעבן דעם גיהינום. גייענדיק אזוי בשתיקה, אן א שום האפענונג ארויסצוקומען פון דער תפיסה און נאך זוכה זיין צו לעבן א פריי לעבן, האב איך זיך פארקלערט און פאר מיינע אויגן האבן אנגעהויבן דורכגיין, ווי אין א קאליידאסקאפ, בילדער פון מיין לעבן. מענטשן זענען געגאנגען אויף דער גאס, אבער איך האב קיינעם נישט געזען... אט זע איך מיין מאמען, זי טראגט דעם קליינעם מענדעלע אויף די הענט צום ד״ר קיטנער... מענדעלע לערנט אין לייב יוספ׳ס חדר, ער גייט ביינאכט אהיים פון חדר מיטן לאמטערן אין דער האנט. אין דרויסן איז א שניי און פראסט, די קינדער זינגען: ״האט אונז א גוטע נאכט, מיר האבן אנגעהויבן צו גיין ביי נאכט״. ס׳איז לוסטיק און פריילעך... מענדעלע גייט מיט זיין טאטען צום קאפיטשינצער רבין; דער טאטע וויל פרעגן דעם צדיק צו קען ער מענדלען שיקן לערנען אין גימנאזיע. דער צדיק הייבט אויף זיין קאפ, קוקט מיט זייגע קלוגע אויגן אין מענדעלעס שווארצע אייגעלעך אריין און זאגט ״יא״, ער גיט מענדעלען א שמירה... מענדעלע שפאצירט שטאלץ אופן בארשטשאוער טראטואר, די סטודענצקע טשאפקע אויפן קאפ און אופן קראגן א זילבערנער פאסעק... זיין ברודער פישל, דער פרנסה-געבער פון דער משפחה, איז קראנק. פארן טויט לאזט ער איבער א צוואה: ״מענדעלע זאל ווייטער לערנען״. דאס זענען געווען זייגע לעצטע ווערטער. זיין חבר ד״ר פעלדשוה, דער ערשטער בארשטשאוער דאקטאר, שטייט ביי זיין בעט און ווייגט... דער טאטע טראגט שווער אריבער זיין זונס טויט, די ווייטיק איז גרויס, ער לערנט משניות און באווייגט די יונגע נשמה... דעצעמבער 1914. דער טאטע ליגט אויפן קראנקנבעט... ער שטארבט... מענדעלע בלייבט א יתום... די רוסישע אינוואזיע... מ׳כאפט צו צוואנגס־ארבעט... די שרעקלעכע נאכט פון 1917 — דער ריקצוג פון קאזאקן, זיי שלאגן יידן, פלינדערן זייערע הייזער... שענדן יידישע פרויען... די עסטרייכער זענען שוין צוריק — די גאולה, די ישועה; די ישועה מאביליזירט און שיקט אין מלחמה אריין... מענדעלע לערנט ווייטער אין גימנאזיע... עסטרייך צעפאלט זיך, אוקראינע... פעטלורע... פוילן...

די בילדער קומען שנעל און פארשווינדן: מענדעלע גיט־אפ מאטורע, לערנט אויף דער אוניווערזיטעט... שטודירט... שוועכע צייטן, שטודירן אז געלט... דאס אקאדעמישע הויז אויף טערעסע גאס אין לעמבערג... אנטיסעמיטישע עקסצעסן... מענדעלע איז לערער אין דער גימנאזיע אין זאלישטשיק... מ׳קוקט אויף אים, ער הערט ווי איין יונגל זאגט צום צווייטן ״דער פראפעסאר איז א בארשטשאוער יונגל, ער הייסט דול״... האראדענקע... שטאט־גימנאזיע פשעמישל... מענדעלע איז רעדוצירט, פארקירט דעם פאסטן... ווידער שוועכע צייטן אן פרנסה... דער אנטיסעמיטיזם פארשטארקט זיך... מענדעלע שטייט אין לעמבערגער קוראטאריום פאר דעם וויזיטאטאר שעדיווע, וואס האט אים רעדוצירט, און ער זאגט צו אים מיט א שמייכעל: ״איר הייסט מענדעל, איך גדענק אייך״... און ער האט טאקע געדענקט! ...נאך א יאר זיצן אן פרנסה, קערט ער זיך צוריק צו דער ארבעט... צוריק פשעמישל.... לעשיינסק... טארנאבזשעג...

די בילדער פארשווינדן און קומען ווידער: די חתונה אין יעזיערנע, אסך מענטשן, ס׳איז פריילעך... האניע שטייט בלאס אונטער דער חופה, שיינט ווי די זון, מענטשן שטופן זיך, ווילן זען די כלה אין שלייער, דער עולם וויל זען האניעס חתן, איך הער עמעץ זאגט: ״ווי שיין איז האניע אין שלייער״... דער רב זאגט און איך זאג נאך ״הרי את מקודשת...״ לעמבערג, אין סאנאטאריום ״סאלוס״ האט האניע געבוירן א טעכטערל... ווידער א שמחה... די באבע מיטן זיידן זענען איבערגליקלעך... און דער טאטע... נאך א שמחה, איך האב באקומען קביעות אין מלוכה-גימנאזיע... 1939, די מלחמה... מיר אנטלויפן פון טארנאבזשעג, געטריבן... מיר זענען נע־ונד... און ווידער אין יעזיערנע... זלאטשאוו... צרות און דאגות... די דייטש-רוסישע מלחמה, דער פאגראם אין זלאטשאוו... ווידער יעזיערנע... דער שוועכער... דער שוועכער דערמארדעט... מיר אנטלויפן... וואנדערן... יעזיערנע... זבאראוו... קאזאווע... בערע־זשאן...

ווידער ענדערן זיך די בילדער. פון מיין הארץ רייסט זיך ארויס א געשריי: ״כ׳האב געלעבט כשר וישר״! האניע נעמט מיך ארום און זאגט צו מיר: ״באראיק זיך מאנעק, מיר וועלן ניצל ווערן!״

די תפיסה

שוין שטייען מיר פארן טויער פון דער תפיסה. דער שוועכער אייזערנער טויער עפנט זיך, מ׳פירט אונז אריין און דער טויער פארמאכט זיך הונטער אונז. מען האט פאר אונז אפגעשניטן די אויסערלעכע וועלט. איך, מיין פרוי און אונזער

זיבניעריק קינד זענען מיר געווארן אייגווויגער פון דעם בערעזשאנער קרימינאל.

מיין ערשטע נאכט אין דער בערעזשאנער תפיסה. מ׳האט מיך אריינגעפירט אין א צעל ווו עס זענען געווען דריי פריטשן, יעדע איינע פאר צוויי אייגקוואטי־רטע. די פרוי מיט דער טאכטער האט מען אריינגעפירט אין א ווייבערישער צעל. די צעלן זענען געווען פאר נישט־יידן. אין מיין צעל האב איך געטראפן א באקאנ־טן, געווען איז ער א באאמטער פון דער קראנקן־קאסע אין בערעזשאן, געהייסן האט ער באצא. ער איז געווען איינגעשפארט פאר לקחנען געלט פון דער קאסע. געווען איז ער א פאלאק און זיין ווייב איז געווען אן אוקראינקע, א שאוויניסטקע און אנטיסעמיטקע. מיר האבן אונז געקענט פון דעם שיך געשעפט ״באטא״, ווו זיין ווייב האט געארבעט ווי א פארקויפערין. ער האט געוווסט, אז איך בין א קראאימער און ער האט זיך צו מיר גוט באציגן. פון די אנדערע פיר קאמפעלס איז איינער געווען אן אייגנטימער פון אן אוקראיניישער בוכהאנדלונג אין ראהא־טין; ער איז שוין געזעסן זעקס וואכן אין דער תפיסה נישט וויסנדיק פארוואס. ער איז געווען א רעליגיעזער מענטש און יעדן זונטיק צוגעטרעטן צו דער קאמוניע. דער צווייטער איז געווען א פאלאק, א באן־מאשיניסט; זיין ווייב איז געווען א רייכסדייטשקע. ער איז פארמשפט געווארן אויף צוויי יאר תפיסה, ווייל ער האט גורם געווען א צוזאמענשטויס פון צוויי באן־מאשינען. אדאנק זיין ווייב, דער דייטשקע, האט ער באקומען אזא קליינע שטראף. דער דריטער איז געווען א שוסטער, אן אוקראינער, ער איז געזעסן פאר גניבה און שמוגל. דער פערטער איז געווען א 14־יעריק שגצל, א רוימיש־קאטולישער, וואס פלעגט זיך אריינכאפן אין געטא און גנבענען זאכן ביי די ארעמע, גערודפטע יידן; האט מען אים געכאפט און אריינגעזעצט אין תפיסה. איך בין געווען דער זעקסטער. א קאמפלעט, א בכבודיקע חברה. איך האב זיך פארגעשטעלט פאר מיינע ״חברים״. דער צימער־קאמענדאנט האט מיר צוגעטיילט א פלאץ אויף דעם פריטש צוזאמען מיט דעם 14־יעריקן גנבל. ער אבער האט פראטעסטירט און נישט געוואלט מיט מיר שלאפן. עס האט אים נישט געפאסט, דערצו האט ער זיך ארדינער באנעמען. דעם שוסטער, וואס איז געווען צימער־קאמענדאנט, האט די זאך שטארק פאדראסן. ער האט דעם שגצל געזאגט א פאר הארטע ווערטער פאר זיין באנעמען, פארלאזט זיין פריטש און זיך איבערגעטראגן צו מיר. אזוי איז ליקווידירט געווארן דער אינצידענט און איך בין געבליבן אין דער צעל ביז מיר זענען באפרייט געווארן. דאס קרימינאל איז געווען אט אזוי צום דערלייידן. די וואנצן האבן געביסן, די פלייי האבן געשפרונגען, דער שטרויזאק איז געווען פול מיט לייז, און דאך צום ״אויסהאלטן״. א שטרענגער רעזשים האט דארט געהערשט: זעקס אזייגער אוונט האבן מיר ארויסגעשטעלט אונזערע שיך אין א ריי, דער סטראזשניק האט קאנט־

ראלירט צו אלע האבן ארויסגעשטעלט די שיך, כאראליש האבן מיר אים געווונטשן "א גוטע נאכט" און ער האט פארשלאסן די טיר. זעקס אזייגער אין דער פרי האט ער געעפנט די טיר פון צעל, מיר האבן אים אויפגענומען מיט "א גוטן מארגן". דער צימער־קאמענדאנט האט אריינגענומען די שיך, און דער טאג האט יך אנגעהויבן. דער רעזשים האט געזארגט פאר רעליגיעזן אויסלעבן זיך פון די ארעסטאנטן און אלע זונטיק פלעגט מען פראווען אין דער קאפליצע, וואס האט זיך געפונען אין הויף, א גאטעס־דינסט. אסך פון די ארעסטאנטן פלעגן יעדען זונטיק צוטרעטן צו דער קאמוניע. זיי זענען אין דער תפיסה געווארן רעליגיעז. איך און מיין משפחה פלעגן אויך יעדן זונטיק אנטייל נעמען אין דער מאדליטווע, אויסהערן מיט כוונה די "קאזאניע" פונעם גלח און זיין אפעל צו די ארעסטאנטן, זיי זאלן תשובה טאן, גלויבן אין גאט, אין יעזוסן און זיין מוטער מרים. איך בין געשטאנען אין א ווינקעל און געקוקט אויף מיין פרוי און אונזער קינד און זיי האבן געקוקט אויף מיר. דא איז דאך געווען די אינציקע מעגלעכקייט איין מאל אין דער וואך זיך צו זען כאטש פון ווייטן. די טרערן האבן מיר גערונען פון די אויגן קוקנדיק אויף זיי און מיינע שכנים האבן געמיינט, אז דעם גלחס "קאזאניע" האט מיך אזוי געריר.

דער „קאראאימער"

וועג איך בין "אייגקוואַרטירט" געווארן אין צעל, האט דער צימער־קאמענ־דאנט געמאלדן דעם סטראשניק דורך דעם פענסטער, אז מ'האט געבראכט א נייעם קאמעניק, א קאראימער, ער האט אים דאַרויף געענטפערט: וואס א קאראימער? ער וועט גייען אהין ווי יענע גייען. זאגנדיק דאס האט ער אנגעוויזן אויף דעם צעל, ווו עס זענען געזעסן "יענע", געמיינט האט יידן, וואס מ'האט זיי ארויסגעשלעפט פון בונקערס, געכאפט אין די וועלדער אדער פעלדער, געבראכט אהער־צו און דא ווארטן זיי אויפן טויט.

מיינע קאמפעלס, ווי אלטגעזעסענע, האבן שוין געהאט דאס רעכט צו זיין באשעפטיקט ביי פארשידענע ארבעטן און אזוי פלעגן זיי בייטאג פארלאזן דעם צעל, בלויז איך אליין בין איבערגעבליבן.

אין דער פרי און אין אוונט פלעגן די ארעסטאנטן דאוונען. קיינער האט עס נישט ארגאניזירט. עס האט זיך פון זיך אליין אנגעהויבן און איז געווארן א מנהג. די איניציאטיוו צו דעם האט געגעבן דער באן־מאשיניסט. דאס הערנדיק, האט מען געקאנט מיינען, אז די פארם פון דאוונען געהערט צום פראגראם פון טאג אין דער תפיסה. אלע ארעסטאנטן האבן אנטייל גענומען אין די תפילות. די איבערלעבענישן פון דעם מאשיניסט, די באן־קאטאסטראפע, די אונטער־זוכונגען, אויספארשונגען ביי דער געסטאפא, דאס ליידן אין שפיטאל (ער איז

ארויסגעשפרונגען בעת דער קאטאסטראפע פון דער מאשין און איז פארוווונדעט געווארן) — דאס אלץ האט אויף אים געלאזט א רושם; ער איז געווארן א רעליגיעזער פאנאטיקער. אין דערפרי און אין אוונט פלעגט ער קניען ביים פענסטער, ער פלעגט מיט א באזונדערן ניגון זינגען די תפילות פון דעם תפילה-ביכל. אלץ האט ער געלייענט און געזינגען אפילו דאס, וואס איז געווען אין ביכלע אין קלאמערן, טעקסטן און פירושים צום טעקסט, פון אנהייב ביזן סוף. קוקנדיק אויף אים האבן אלע ארעסטאנטן אין אלע צעלעס געקניעט און געדאוונט ווי אויף א באפעל. דאס האט געמאכט א שטארקן רושם. די תפילה האט פאראיניקט פאלקן און אוקראינער, מענער און פרויען, דעפרוידאנטן און סתם גנבים, באנדיטן, שמוגלרס און אזעלכע, וואס האבן איבערהויפט נישט געוווסט פארוואס זיי זיצן דא.

אין א באזונדערן צעל זענען געזעסן יידן. געכאפטע, וואס האבן געוווסט, אז זיי ווארטן אויפן טויט. טרויעריק זענען זיי געזעסן אין צעל און געווארט אויפן גסטאפא־מערדער הערמאן. אפשר אונטער דעם אייגדרוק פון די דאזיקע תפילות האבן זיי אויך געזאגט וידוי און מתפלל געווען מיט התלהבות צום רבונו של עולם, וואס האט זיי באשטימט אזא גורל, איבער־געגעבען אין די הענט פון רוצחים, באשטימט זיי א טויט "אויף קידוש השם".

טאג-טעגלעך האבן זיך די קולות פון זייער געזאנג און תפילות פאר-שפרייט איבערן הויף, אפגעשלאגן זיך אן די מויערן פון דער תפיסה און דערגרייכט ווייט, ווייט... אפשר האבן אויך די טערערן, וואס די יידן האבן פארגאסן אין זייער צעל, די בלוטיקע טערערן פון מענטשן, וואס ווארטן אויפן טויט, דערגאנגען דורך די שערי דמעות אהין ווייט... ווייט...

שטעלט אייך פאר מיין מצב, דער מצב פון א קראימער, וואס האט קיינמאל נישט געזעען א קראימישן טעמפל, קיינמאל נישט געהערט קראימישע תפילות, נישט געקענט זייער לשון און מנהגים. בערעזשאן איז געווען ניט ווייט פון האליטש ווו סׂהאט געלעבט א גרופע קראימער, אבער איך האב קיינמאל ביי זיי נישט באזוכט. אין אזא מאמענט, ווען אלע האבן געדאוונט, האב איך אויך באדארפט דאוונען צו "מיין גאט", צום "קראימישן גאט", נישט אויסצוזעען אין זייערע אויגן ווי א "בעזבאשניק". מיין פאנטאזיע האט מיך נישט פארלאזט און די זיכערקייט, אז קיינער פון זיי ווייסט נישט, וואס אזוינס איז א קראימער און ווי־אזוי זעט אויס זייערע "פאגאנסקי" תפילה, האט מיר דערלויבט צו אימפראוויזירן. איך האב אויפגעהויבן מיינע הענט און דענאך געפאלן מיטן פנים צו דרערד, צום שמוציקן דיל פון תפיסה־קאמער, און "געדאוונט". קיינער האט נישט געהערט די ווערטער פון דער תפילה, זיי האבן נישט געוווסט אויף

וואס פאר א לשון איך דאוון (און אפשר האבן זיי מורא געהאט פאר דער "פאגאנסקי" תפילה ?), אלע מאל האבן זיי געהערט מיין רוף "אללא", "אללא". דאס האבן זיי יא פארשטאנען. אזוי האט אויסגעזעען מיינע אייגענע, אימפרא-ווייזירטע קאראימישע תפילה. מיינע קאמפעלס האבן מיך אבסערווירט, זיי האבן געווווסט ווי-אזוי יידן דאוונען, אבער די דאזיקע פארם פון דאוונען איז פאר זיי געווען גיי, אומבאקאנט. זיי האבן געגומען קוקן אויף מיר מיט אנדערע אויגן און אפילו מיט א געוויסן דרך־ארץ — מיט זיי אין דער צעל איז דאך געזעסן אן "עגזאטיקער".

אינם צעל פון מיין פרוי

אין פרויען-צעל איז געזעסן מיין פרוי אונטער דעם נאמען מאריא קונעש און אונזער טעכטערל יאנינא קונעש. אויך זיי האבן זיך געפונען אין א בכבודי־קער געזעלשאפט, אפשר אפילו מער בכבודיק פון מיינע קומפעלס.

א פרוי, געכאפט אויף אריש פאפירן איז שוין געזעסן דא איבער א יאר צייט. געפירט האט מען קעגן איר א אויספארשונג. זי האט געווארט אויף א רעזולטאט. א פרוי, וואס איז געווען א קעכן ביי א יידישן פראפעסאר האאס. א רעסטאוראנטקע, א געווועזענע פרוצה, און צוויי ווייבער, וואס זענען געזעסן פשוט פאר גנבה. צימער־קאמענדאנטקע איז געווען די רעסטאוראנטקע. וועו זי האט קענענגעלערנט מיין פרוי, האט זי איר דערציילט א מעשה, אז דא זענען שוין געווען אזעלכע, וואס האבן א גאנצן טאג זיך געמאדלעט (געדאוונט און געקושט דעם צלם), זיי האבן געהאט אריש פאפירן, יעדעס צווייטע וואכט איז ביי זיי געווען "יעזוס" און "מאטקא באסקא". א צייט לאנג זענען זיי געווען און דערנאך האט מען זיי פארגעלעזן דעם רעזולטאט פון דער אויספארשונג: פון וואנען זיי שטאמען, ווי-אזוי זיי הייסן פון דער היים, פון וואנען זיי האבן געקריגן די פאלשע פאפירן, און צום סוף האט מען זיי געשאסן. א צווייטן טאג האט זי וויידער דערציילט א חלום, אז מ'האט אזעלכע מיט אריש פאפירן געשלעפט צו דער גענטאפא, א דריטן טאג אן אנדערע מעשה פון איר רעפער-טואר און אזוי יעדן טאג עפעס אנדערש, כדי זי זאל וויסן, וווּ זי שטייט־איין און אין וואסערע הענט.

וועו אלע זענען ארויסגעגאנגען פון דער צעל און מיין פרוי מיטן קינד זענען געבליבן אליין, פלעגט זי דאס קינד באלערנען, געבן איר אנווייזן. דעמאלט פלעגט זיך דאס קינד איינטוליען אין דער מאמעס ארעם און זאגן ווייענדיק "מאמעלע, מיר וועלן לעבן, מיר מוזן לעבן, מאמעלע". און די מאמע האט דאס צוגעהערט מיט א געבראכן הארץ, נישט געטארט אפילו לאזן א טרער. איין מאל איז די פרוי, וואס האט געהאט אריש פאפירן געבליבן אין

צעל און האט פאר מיין פרוי אביסל זיך אויסגערעדט דאס הארץ. איר מאן איז געווען א וועטערינער, זיי האבן געווינט פאר דער מלחמה אין ריישע. וועז די היטלעריסטן האבן איינמאשירט, האבן זיי פארלאזט ריישע, זיך באזעצט נישט וויים פון בערעזשאן און געלעבט אויף אריש פאפירן. איר מאן האט מען תיכף געכאפט און קעגן איר פירט מען אויספארשונגען.

שוין א יאר צייט זיצט זי דא אין דער תפיסה מיט פול שרעק, נישט זיכער, וואס ס׳וועט ברענגען די נאכט אדער דער טאג. אלע מאל פירט מען זי צו דער געסטאפא, נאך יעדער אויספארשונג איז זי פיזיש און גייסטיק צעבראכן. ״פארוואס האבן זיי מיך נישט דערשאסן צוזאמען מיט מיין מאן?״, פרעגט זי און ווייניט, ״עס וואלט שוין געווען א סוף, און אזוי בלויז פיזישע און זעלישע ליידן״.

בעת אן אקציע האט די סטראזשניצקע (דווקא א פאלקע) געעפענט די טיר פון צעל און אנגעוויזן די געסטאפאוועצע אויף איר זאגנדיק, אז זי איז א יידישקע. זיי האבן זי ארויסגעשלעפט פון צעל און אוועק געפירט צום בית עולם. וועז דער נאטשאלניק פון דער תפיסה (אויך א פאלאק) האט דאס דערערצט, איז ער שנעל געלאפן צום עקזעקוציע-פלאץ. דארט איז זי שוין געשטאנען נאקעט און געווארט אויף איר ריי. ער האט זי צוגעדעקט מיט זיין מאנטל און צוריק-געבראכט. נאך דעם איז זי נאך געזעסן א פאר חדשים, דערנאך האט מען איר באווידן פון וואנען זי שטאמט, ווי־אזוי זי הייסט פון ריישע און פון וואנען זי האט באקומען די פאפירן, און צום סוף זי דערשאסן. צוויי מאל איז זי געשטאנען אויפן טויט-פלאץ. דער גרעסטער פארווורף קעגן איר איז געווען, אז זי קען נישט די קאטולישע מאדליטוועס, פאר דעם האט מען זי חושד געווען און ארעסטירט.

אן אנדערן טאג איז געבליבן דעם פראפעסאר האאס׳ס קעכן. זי האט דערציילט, אז מיט אסך יארן צוריק, נאך פאר דער מלחמה, איז זי געווען א קעכן ביים פראפעסאר, נאך איידער ער איז געווארן אן אלמן. וועז די מלחמה האט אויסגעבראכן, און ער איז שוין דעמאלט געווען אן אלמן, איז ער מיט איר געגאנגען צום נאטאר און מיט א נאטאר־אקט איר פארשריבן נאך זיין טויט די דירה און אלע שטובזאכן, אויך די קליידער. וועז ס׳האבן זיך אנגעהויבן די אקציעס און רדיפות, האט זי אויסגעבויט אין דער דירה א באהעלטעניש און דארט באהאלטן דעם אלטן פראפעסאר, געגעבן אים עסן און געזארגט פאר אים. אין שכנות האט געווינט א פאלאק, א שניידער, ער האט צו ווייסן געגעבן דער גסטאפא, אז אין שכנות מיט אים געפינט זיך א יידּ. הערמאן, דער יידנמערדער, איז געקומען מיט צוויי אוקראיניש פאליציאנטן, געפונען דאס באהעלטעניש, ארויסגעשלעפט דעם אלטיטשקן און אים אויפן ארט געשאסן

און זי האט ער ארעסטירט. אזוי זיצט זי שוין א יאר צייט. אלע מאל רופט מען זי צו דער געסטאפא אויף אויספארשונגען. מ׳האט זי גינעקאלאגיש אונטערזוכט, כדי צו קאנסטאטירן צו דער אלטיטשקער איז חס וחלילה נישט עובר געווען אויפן ראסן־שאנד-געזעץ. מען זאגט איר צו, אז זי וועט אין קורצן באפרייט ווערן, דערווייל אבער זיצט זי אן האפנונג שנעל באפרייט צו ווערן. מיט טרערן אין די אויגן, מיט בלוטיקע טרערן, האט זי דערציילט, וואס זי איז איבער-געשטאנען.

(אין 1949 האב איך זי באגעגענט אין ווראצלאוו. זי האט זיך זייער געפרייט אז מיר זענען געבליבן ביים לעבן).

צוויי חלומות. נאך אונדזער ארעסטירן, האט מען געמאכט א רעוויזיע אין אונדזער ווינונג, מ׳האט קאנטראלירט אלע אונדזערע דאקומענטן. אלץ איז אין ארדנונג, קיין שום דאקומענט האט נישט געקאנט באווייזן, אז מיר זענען יידן. מיין פרוי און טאכטער האבן געהאט רומיש־קאטולישע מעטריקעס און איך קראאימישע דאקומענטן. האניע האט זיך אין דער תפיסה דערמאנט, אז איר לעגיטימאציע פון פאר דער מלחמה, אין וועלכער ס׳איז געווען געשריבן ״אננא דוהל, די פרוי פון מאקסימיליאן, גימנאזיע־פראפעסאר אין טארנאבזשעג״, האט זי נישט פארברענט, נאר אייגענעייט אין קליינעם קישעלע. איצט הייסט זי דאך מאריא קונעש און נישט אננא דוהל. דאס האט איר געמאכט עגמת נפש, וויל אויב מען וועט געפינען די דאזיקע לעגיטימאציע, זענען מיר פארלוירן. ס׳האט איר קיין רו נישט געגעבן. ענדלעך איז זי אייגעשלאפן, און ס׳איז איר אין חלום געקומען איר מאמע, ווי זי זאגט צו איר: ״האב נישט קיין עגמת-נפש, דאס ארט איז נישט געריכט״.

(ווען מיר זענען באפרייט געווארן און צוריקגעקומען אין אונדזער ווינונג, האבן מיר געטראפן דאס גאנצע בעטגעוואנט צעשניטן, אלץ אין תוהו ובוהו, בלויז דאס קליינע קישעלע איז געווען אומבארירט...).

דען 29-טן מאי אין דער פרי, האט די רעסטאוראטערקע דערציילט מיין פרוי אירס א חלום, אז ס׳איז געקומען אן אמט־אויספארשער פון הויכן ראנג, געפונען מיין פרוי און פריינטלעך מיט איר געשמועסט. זי האט איר פותר-חלום געווען, אז זי וועט באפרייט ווערן פון דער תפיסה.

באפרייט!

דעם זעלבן טאג איז געקומען דער קאמענדאנט פון קריפו, קאפיטאן קאוואלסקי. צו אלער ערשט האט ער מיך געפרופן און געזאגט, אז איך בין פריי; דערנאך געלאזט רופן מיין פרוי און קינד און זיי דאס זעלבע געזאגט. מיט טרערן אין די אויגן, אין זיין קעגנווארט, זענען מיר זיך געפאלן אין די ארעם און זיך צעקושט. מיר זענען געווען אויף דער פריי, צוריק געווונען דאס לעבן!

ווי קומט עס, אז מ׳האט אונדז באפרייט? — וועט נישט איינער פרעגן. דארויף ווילּ איך ענטפערן: נישט אלע קריסטן זענען געווען מוסרים ווי אונדזערע שכנים, וואס האבן בעת אונדזער ארעסט געשיכורט, געזונגען און געטאנצט. גוטע מענטשן האבן געגומען זיך באמיען ארויסצונעמען אונדז פון קרימינאל. דער ערשטער איז געווען ד״ר בילינסקי, דירעקטאר פון שפיטאל און פארזיצער פון פוילישן הילפס־קאמיטעט. דער צווייטער, קרייז־ריכטער קאראל בוגוצקי, מיין חבר פון קינדעריארן, וואס האט זיך איינגעשטעלט און געגאנגען זאגן, אז ער איז מיין חבר פון דער פאווישעכני שול און ווייסט, אז איך בין נישט קיין ייד. עס האבן זיך נאך געפונען פאלאקן און אוקראינער, וואס זענען געגאנגען עדות זאגן, כדי צו ראטעווען אונדז. א שכנטע אניעלא פאדוכאוויטש, די אלמנה פון אן אמט־ראט און אויך די טאכטער פון אונדזער באלעבאסטע פלעגן אונדז אלע טאג ברענגען מיטאג-עסן. דער קרייז־ריכטער ד״ר טורטל־טאבינסקי פון טשארטקאוו, וואס איז צו יענער צייט געווען אדוואקאט אין בערעזשאן, האט אונדז אלע טאג געשיקט ברויט און פוטער (אונדז האט מען דאס נישט איבערגעגעבן) — דאס אלץ האט געמאכט אן אייגדרוק אויף דער תפיסה-וואך און אויף אונדזערע קאמפעלס. זיי האבן געזען, אז די הויכע פוילישע אינטעליגענץ פאראינטערעסירט זיך מיט אונדז.

●

מיר האבן איבערגעלעבט דאס היטלעריש גיהינום. העכער דריי יאר זענען מיר געווען פארוואגעלט און געיאגט, געלעבט איז שטענדיקן פחד, אין מורא פאר יעדן באקאנטן און אומבאקאנטן מענטשן, נישט געווסט פון מנוחה, נישט געהאט קיין טאג און קיין נאכט. דער פחד פאר יעדן און פאר אלע; יעדע מינוט האט מען אונדז געקאנט אנטפלעקן און אומברענגען, יעדער האט אונדז געקאנט מסרן און באקומען פאר אונדז א פרעמיע.

דורך א נס זענען מיר ארויס לעבעדיק פון דער שחיטה.

אין פארלויף פון די דריי יאר רדיפות און שחיטות, האבן מיר געטראפן גוטע מענטשן, וואס האבן אונדז אויסגעשטרעקט א האנט, וואס ״ואהבת לרעך״ איז ביי זיי געווען נישט קיין פראזע. מיר האבן אויך געטראפן מוסרים, ווילדע חיות, וואס זייערע הענט זענען געווען פארשמוצט פון בלוט פון די אומשולדיקע יידישע קרבנות. און כאטש די צייטן זענען שוין לאנג פאריבער, האבן די איבערלעבנישן איבערגעלאזט א שטארקן רושם אויף אונדז. מיר זענען נישט מער דאס, וואס מיר זענען געווען פאר דער מלחמה. די איבערלעבנישן שטעקן טיף אין אונדזער נשמה, אין אונדזער באווווסטזיין, זיי לאזן אונדז נישט רואיק לעבן; אפילו נאך איצט שטייען אין חלום פאר מיינע אויגען די שרעקלעכע סצענעס.

ד״ר נחום קאלאפער
פראנקפורט

מיין גיהינום

איך בין א יעזיערנער, נאר פאר דער מלחמה האב איך געווינט אין בודזאנאוו. מיין פרוי איז געווען פון קאפיטשינעץ; אונזער טעכטערל איז ביים מלחמה אויסברוך אלט געווען קוים 5 יאר.

ביים אריינגאנג פון די דייטשן קיין בודזאנאוו, בין איך די ערשטע צייט אויסגעשטאנען אלע רדיפות און יודענאקציעס. און ווען מ׳האט ארויסגעטריבן די יידן פון בודזאנאוו און איר געמאכט יודנריין האב איך זיך מיט מיין משפחה איבערגעזידלט קיין קאפיטשינעץ, דארט האט געווינט מיין פרויס משפחה.

די לאגע האט זיך פון טאג צו טאג פארערגערט. ווען כ׳האב איינגעזעען, אז דא וועט זיין שווער אויסצוהאלטן און איבערלעבן, האב איך פאר א קילא גאלד באקומען די ערלויבניש פון דעם געסטאפא פירער איבערצוטראגן זיך קיין פראבאושנע. דאס שטעטל איז שוין געווען יודענריין און נאר 2 יידן זענען מיר דא געבליבן ווויינען: איך אלס צאן-דאקטאר און ד״ר בראנדוויין — אן אלגעמיינער דאקטאר. און ווען ס׳האט זיך שוין פארענדיקט די ענד אקציע און די ליקווידאציע פון די געטאס, האב איך אויך געמוזט אנטלויפן.

מיין פרוי סאלא, איר שוועסטער גוסטא און מיין טעכטערל ריטא האב איך איינגעארדנט אויף א פלאץ ביי א ״זיכערע פויערטע״, ווו זי האט זיי באהאלטן אין א בונקער; איך אליין בין אוועק אין וואלד אריין, בערך א 20 קילאמעטער פונם ארט. יעדע נאכט פלעג איך זיי באזוכן, גייענדיק צו־פוס. אבער דאס האט לאנג נישט אנגעדויערט. די שכנים פון דער פויערטע האבן אנגעצייגט און די אוקראיניש פאליציי האט זיי אנטדעקט. מען האט זיי ארויס־געפירט אין פעלד אריין און זיי דערשאסן. מיין טעכטערל, זייענדיקט פארשטעלט פון דער מאמען איז נאר פארוונדערט געווארן. ביי נאכט ווען זי איז געקומען צו־זיך האט זי זיך ארויסגעגראבן פון אונטער די טויטע קערפערס און א פארבלוטיקטע געמומען וואנדערן.

א גוט־הערציקע אלטע פויערטע, פון אוקראיניש אפשטאמונג, האט דאס קינד אריינגענומען צו זיך און עס געהאלטן אלס אריש קינד. פון צייט צו צייט פלעג איך קומען צום קינד פון וואלד; נאך דער באפרייאונג האב איך די פויערטע באלוינט.

●

דעם 23 מערץ 1944 האט די סאוויעטישע ארמיי אונז באפרייט. איך האב אנגעהויבן ארבעטן אלס דענטיסט אין א מיליטערישן שפיטאל. ווען דער פראנט האט זיך דערווייטערט, בין איך נאמינירט געווארן אלס ראיאן־ארצט; מיין פליכט איז אויך געוועזן צו אונטערזוכן די עטאפן פון די ארעסטירטע און צו באשטעטיקן צו זיי זענען טראנספארט פעהיק. צווישן די ארעסטירטע האב איך געפינען באקאנטע געוועזענע אוקראינישע פאליציאנטן; דעם מערדער פון מיין משפחה, דעם אוקראינישן פאליציאנט שטשעפיורקא, האב איך נישט געפונען. די נאצישע רוצחים האבן דערמארדעט מיין מוטער שיינדל, מיין שוועסטער מאלטשע, מיין ברודער יידל, אויך מיין זיידע סאניע ראזנפעלד, מיין אנקעל נתן ראזנפעלד מיט זיין פרוי און צוויי זייערע זין — נאציע און מאטיק.

ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט, בין איך אריבער קיין פוילן. פון די שווערע איבערלעבענישן בין איך איצט א קראנקער און צעבראכענער מענטש. פון מיין גרויסער משפחה איז כמעט קיינער נישט פארבליבן; אלע זענען אויסגעמארדעט געווארן.

גורל אחד בכל מקום

(מתוך מכתב לפרופ׳ מנחם דול)

רן, 23.7.1966

ידידי היקרים,

... ביום 5.1.1943, נאסרתי ע״י הגסטפו, בתור יהודי שאיננו מציית לחוקי נירנברג ואיננו עונד את אות הקלון. החזיקוני בבית־הסוהר המרכזי, אשר בעיר רן. כעבור 15 יום, הועברתי משם למחנה קומפיאן, ובמחצית חודש פברואר הגעתי יחד עם טרנספורט שלם לאושויץ-בירקנאו.

כסטודנט האוניברסיטה בכאין, מקום שם שמעתי קורס למתמטיקה גבוהה, מכניקה ראציונלית ואלקטרוניקה עדינה, הכרזתי על עצמי כעל מהנדס־חשמל והודות לכך ניצלתי.

בחודש ספטמבר, לאחר סלקציה, הועברתי למחנה ריכוז בוארשה, אשר הוקם בשטח הגיטו. הופקדנו בידי בריוני מחנה השמדה מאידנק, אשר בשל

התקדמותו של הצבא הרוסי התמקם כאן. התנאים היו פה חמורים פי שבע, מאשר באושויץ.

באוגוסט 1944 התמרדו הפולנים בוארשה. הלוחמים הקיפו את המחנה, בו נמצאנו כ-300 איש, ושיחררונו. כולם התפזרו, ואילו אני התייצבתי בתור מתנדב לשירות צבא-המורדים, תחת פיקודו של הגנרל בור־קומורבסקי. בינתיים הגיעו הרוסים עד לחוף השני של הויסלה ופסקו מלהתערב בקרבות; ואילו הגרמנים, בראותם זאת, הגבירו את התקפתם והתחילו לנפץ ולהבעיר בניין אחרי בניין. זה היה ממש גיהינום וכמעט דמה לתופת סטלינגרד.

בראותי, כי לא נותרו לנו כל סיכויים לעזרה ולמנוס, השגתי בשביל עצמי בגדים אזרחיים ופניתי לקצין הגרמני הראשון, בו נתקלתי. הצלחתי להערים עליו, בספרי לו, שאינני יוחם פולני, כי אם פועל צרפתי, אשר עזב את ארצו ובא בהתנדבות לכאן, ע״מ לעזור בעמלו לניצחון הקרוב של הרייך השלישי.

אולם, הקצין היה חשדני וליתר ביטחון הזמינני למחנה גרוס-רוזן, אשר בשלזיה. משם שלחוני למחנה מאוטהאוזן.

על שם ארי בדוי נשלחתי, יחד עם גדוד אסירים, לעבודות כפיה בווינה. באפריל 1945, בהתקרב הרוסים, בא הצו לחזור למאוטהאוזן. משך חודש ימים נדדנו מבלי לנוח ונזונונו בפגרי הסוסים, אותם עזבו על דרכם ההונגרים.

ביום 5.5.1945 שוחרר מחנה מאוטהאוזן ע״י הצבא האמריקני וביום 22.5.1945 חזרתי לאשתי, לילדי ולחרות.

לצערי הרב לא נזדמן לי להיפגש משך כל אותה תקופה אפילו ביהודי אחד, מתושבי יזירנה, טרנופול או לבוב.

זיאק כץ

פריז

לפנינו בקיצור נמרץ קורותיו של יליד יזירנה, אשר אחרי גמר בית־ספר תיכון יצא לצרפת, ע״מ להמשיך בלימודיו. עם כניסת הנאצים לעיר מגוריו, נעצר ע״י הגסטפו ועבר שבעה מדורי גיהנום במחנות ריכוז והשמדה. השתתף בקרבות בזמן פרוץ מרד לוחמי ורשה הפולני וסוף־סוף זכה להשתחרר ולחזור לבני משפחתו, אשר נשארו בצרפת.

עד סוף ימיו עבד בתור מנהל בי״ס מקצועי ולפני זמן מה נפטר.

מ.ד.

ליפא פישער

נע ונד אין דער פרעמד

צוויי מאל האב איך פארלאזט יעזיערנע און צוויי מאל זוכה געווען צוריקצוקומען; דאס צווייטע מאל בין איך צוריקגעקומען אין א שטעטל אן יידן...

מיטן אויסברוך פון דער דייטש-פוילישער מלחמה אין 1939, האט זיך אין יעזיערנע ארגאניזירט א פייערלעשער-גרופע פון פאלאקן, אוקראינער און יידן; אלע מיליטער-פליכטיקע, און איך צווישן זיי, זענען מאביליזירט געווארן צו דער דאזיקער גרופע. חוץ פון לעשן פייער, האבן מיר אויך געהאלטן דינסט ביי נאכט, ווייל פארשידענע עלעמענטן האבן זיך שוין דעמאלט ארומגעדרייט אין די שטעטלעך פון פוילן. מיר האבן באדארפט שיצן דאס הינטערלאנד און וויט אויפן פראנט האט געקעמפט די ארמיי. באלד אבער האט ענומען ווערן א פאניק, די ארמיי איז צעשלאגן געווארן, און אירע רעשטלעך האבן אפגעצויגן אויף מזרח. מענטשן האבן אנגעהויבן עוואקואירן און איך מיט משה ביק האבן באשלאסן אויך צו פארלאזן יעזיערנע, זיך צו דערנענטערן צו דער פויליש-סאוויעטישער גרענץ. איך האב געפרווט משפיע זיין אויך אויף אנדערע, ווי למשל אויפן ד"ר ליטוואק און אברהם חיים פאקעט (צירעל מעניע, ווי מען האט אים גערופן), אבער זיי האבן זיך נישט געלאזט איבערערעדן. אין יענער צייט, וועו איך האב געפאקט מיינע זאכן, האט מיין שוועסטער פארברענט די צייטונגען און ביכער פון אנטי-פאשיסטישן און אנטי-היטלעריזשן אינהאלט, און דערביי געווויינט.

געווען איז עס ערב ראש-השנה. אבער ווינציק מענטשן האבן געטראכט וועגן יום-טוב, מ'האט געטראכט וועגן דער גרויסער סכנה, וואס לויערט אויף די יידן. פלוצים קומט צו אונדז אריין מיכאל פוקס מיט א געשריי "לאמיר ראטעוון די קינדער!"; זיינע פערד-און-וואגן זענען געווען גרייט און ער האט אונדז פארגעשלאגן צו פארן מיט אים קיין פאדוואלאטשיסק. מיר זענען באשטאנען, אויפגעוועצט זיך און געפארן. צוזאמען זענען מיר געווען זעקס מענטשן. מיר זענען געפארן דורך צעבראוו און הלאבאטשעק; מיט פעלד-וועגן זענען מיר געפארן, ווייל מיטן קייזערשטראס איז נישט מעגלעך געווען צו פארן. קיין פאדוואלאטשיסק זענען מיר אנגעקומען שוין נאכן דאוועגען. אסך פליכטלינגען זענען שוין דארט געווען. די ארטיקע האבן אונדז פארבעטן אויף

מיטאג און מיר האבן טאקע דערנאך ביי זיי געגעכטיקט. ערשט צוריק מיט א פאר טעג זענען ביי אונדז געווען פליכטלינגען און איצט זענען מיר אליין געווארן פליכטלינגען...

ביי אונדז אין יעזיערנע האט געגעכטיקט א פרוי, זי און איר מאן האבן געפליכטעט פון מערב־פוילן. אונטערוועגס האט זיי אן עראפלאן באשאסן, איר מאן איז געהרגעט געווארן, זי האט אים באגראבן אין פעלד הינטער זלאטשאוו, און אליין איז זי וויייטערגעגאנגען. מיד און צעבראכן איז זי אנגעקומען ביי נאכט קיין יעזיערנע. איך האב איר אפגעטרעטן מיין געלעגער. און יעצט זענען מיר די פליטים. צוויי נעכט האבן מיר געגעכטיקט ביי אן עלטערער פרוי, איר באציאונג צו אונדז איז געווען א מוטערלעכע. דעם צווייטן טאג האט געריגענט און ביי נאכט האט זיך אונדז גדאכט, אז ס׳דינערט און בליצט, אבער אין דערפרי האבן מיר זיך דערוווסט, אז דאס איז געווען איבערשיסערי צווישן דער פוילישער און סאוויעטישער גרענץ־וואך. ס׳האבן זיך ארומגעדרייט פארוווונדעטע און אויף פורלעך זענען געווען שוער פארוווונדעטע פוילישע זעלנער. איז דער לופט האט זיך ארומגעדרייט א פוילישער עראפלאן, דאס איז געווען דער אייניציקער עראפלאן, וואס מיר האבן אין דער מלחמה געזעען. א פאר טעג שפעטער האט מען זיך דערוווסט, אז סטאלין האט געמאכט אז אפמאך מיט היטלערן און זיך צעטיילט מיט דעם געווען פוילן. ביז צום סאן האבן באדארפט צוגעמען די סאוויעטן און דעם רעשט די דייטשן. מיר זענען צופריידן געווען, וואס מיר וועלן קאנען צוריקפארן א היים קיין יעזיערנע.

●

די רויטע ארמיי האט אנגעהויבן איר אריינמארש. יידן זענען ארויסגעגאנגען פריי און מורא אויף דער גאס, מיר זענען אויך פריילעך געווען. די דורכ־גייענדיקע זעלנער האבן צו אונדז געשמייכעלט, מיר האבן געגומען טראכטן ווי אמשנעלסטן צוריקצופארן קיין יעזיערנע. א געוואלטיקער מיליטער־כוח האט אריינמארשירט, אלץ מאטארייזירט, גרויסע טאנקן, שוערע ארטילעריע. איך מיט משה ביק זענען מיר געגאנגען צו דער פאדוואלאטשיסקער באן-סטאציע. דא זענען געווען צעשאסענע און באמבארדירטע באן-וואגענען. אין די וואגענען האבן עוואקואירט פרויען און קינדער; די דייטשע לופט־פיראטן האבן זיי באשאסן בעת דער נסיעה. דאס בילד האט געמאכט אויף אונדז א שרעקלעכן אייндרוק.

דערווייל האט מען אין שטעטל געעפנט די געוועלבן, די סוחרים האבן אנגעהויבן פארקויפן זייערע סחורות, און קיין קונים האבן נישט געפעלט... מיינסטנס זענען עס געווען מענטשן פון יענער זייט גרענץ. אויפן וועג צו

אונדזער אכסניה האבן מיר געזען פֿירן ארעסטירטע. איך און משה האבן אזוי גייענדיק אנאליזירט די פאליטישע לאגע. איך האב ביי זיך געהאט דעם זיגל פונם יעזיערנער התאחדות-פועלי-ציון פאריין. אונטערוועגס האב איך דעם זיגל צוויקגעווארפן.

דעם צווייטן טאג האט פוקס איינגעשפאנט זיינע פערד און מיר זענען צוריקגעפארן. אין מיטן וועג, ביי א 25 ק״מ פון טראנאפאל, בין איך אראפ-געגאנגען פון וואגן און ממשיך געווען צופוס. מיר האט זיך געדאכט, אז אזוי וועט מיר זיין היימלעכער; ס׳איז טאקע געווען פריילעכער. עס איז געגאנגען מיליטער, געפארן מאשינען, כ׳האב געזעען מענטשן. דא און דארט האט מען טאקע געהערט שיסן און מיר האט זיך געדאכט, אז מ׳שיסט איבער מיין קאפ; דאס האבן א פאר פארבליבענע פוילישע סטשעלצעס געשאסן און די סאוויעטישע זעלנער האבן זיי געענטפערט. לענגס־אויס דעם וועג זענען געלעגן געהרגעטע פוילישע פאליציאנטן, מ׳האט געפירט פוילישע געפאנגענע און אויך ארעסטירטע ציווילסטן.

א פאר קילאמעטער בין איך אזוי געגאנגען ביס צום סוף מיד געווארן. ווען כ׳האב דערזעען אנקומען פערד־און־וועגעלעך פון רויטן־קרייץ, בין איך צוגע-גאנגען און געבעטן, זיי זאלן מיך מיטנעמען קיין יעזיערנע. זיי האבן מיך גענוי אויסגעפרעגט, פארלאנגט דאקומענטן, האב איך זיך לעגיטימירט און סוף כל סוף האבן זיי מיר נישט דערלויבט מיטצופארן. איך האב נישט געהאט קיין ברירה און בין וויטער געגאנגען צופוס. שפעטער איז אנגעפארן א וועגעלע, איך האב געבעטן דעם זעלנער און ער האט מיר דערלויבט אויפצוזעצן זיך, ער איז געווען א ייד און מיר האבן אונטערוועגס גערעדט יידיש. ער האט מיר געהייסן אראפנעמען דאס זייגערל פון דער האנט און עס באהאלטן; א זייגערל איז א סכנה, האט ער געזאגט. מיט אים בין איך געפארן ביז טארנאפאל. דא בין איך שוין געווען ווי אין דער היים. טארנאפאל איז שוין געווען סאוויעטיש. אויף דער גאס האבן זיך ארומגעדרייט באוואפנעטע מיליציאנטן, אנגעטאן ציווייל, מיט א רויטן באנד אויפן ארבל; דער רוב זענען עס געווען יידן. דער פוילישער קלויסטער אויפן דאמיניקאנער-פלאץ איז געווען באשעדיקט; מ׳האט געזאגט, אז פון דארט האט מען געשאסן אויף די סאוויעטישע זעלנער. עס זענען אויך געווען צעשטערטע הייזלער, מ׳האט זיי צעשטערט צוזאמען מיט די איינווינער. א סך פאליציאנטן האט מען ארויסגעשלעפט פון זייערע דירות און געשאסן אן א געריכט.

●

איך האב זיך געלאזט גייען צופוס קיין יעזיערנע. עס איז שוין געווען

נאכמיטאג. איך בין אבער געפארן — א זעלנער האט מיך מיטגענומען ביז יעזיערנע. וועו איך בין אנגעקומען אהיים איז שוין געווען פינצטער. אין דער היים האט מען שוין געווסט, אז איך בין אונטערוועגס, ווייל דאס מיליטער־ שפיטאל, וואס איך האב אונטערוועגס באגעגנט און זיי האבן מיך נישט געוואלט מיטנעמען, האט שוין געהאט אנגעקומען קיין יעזיערנע, זיך אייגקווארטירט ביי אונדז אין שטוב און דערציילט, אז איך בין אונטערוועגס. מיר האבן זיך באגעגנט ווי אלטע באקאנטע.

אויך אין יעזיערנע האט מען ארגאניזירט א מיליץ און קאמענדאנט איז געווארן אן אוקראינישער נאציאנאליסט מיטן נאמען טערענטשוק. זייער זיצפלאץ איז געווען אין הויז פון דודיע בלאושטיין, דארט וווּ ס׳איז געווען די פוילישע פאליציי־סטאציע. דעם צווייטן טאג האב איך זיך געטראפן מיט משה ביק, מיט ד״ר ליטוואק, מיט אברהם חיים פאקעט און מיר האבן באשלאסן זיך צו וועגדן צום מיליטער־קאמענדאנט ארומצושמועסן מיט אים פארשידענע פראב־ לעמען בנוגע דער יידישער באפעלקערונג. צווישן אנדערן האבן מיר פארלאנגט אריינצוציען אין דער מיליץ א פאר יידישע בחורים. ער האט מסכים געווען און צווישן זיי בין איך געווען, שמואל בין, מוניע שטייגער, יעקלס זון, נפתלי חראפ, נחום יעקלס זון. מיר האבן דינסט געהאלטן אין שטעטל ביי טאג און ביי נאכט. עס האבן אויך פאסירט איבערפאלן אויף יידן. אין דארף פלאווושטש האבן די היימישע פויערן געהרגעט א יד מיט זיין ווייב אין קעגנווארט פון זייערע קינדער און באגראבן זיי ביים אריינגאנג פון זייער שטוב. די מערדער זענען פארמשפט געווארן דורך דעם סאוויעטישן געריכט.

צו דער מיליץ האב איך געהערט בלויז אייניקע טעג. איך האב באלד באקומען ארבעט אויף דער פאסט.

●

א שווערע צייט איז דאס געווען פאר מיין טאטן ווי אויך פאר אנדערע יידן פון זיין שטאנד. אים האט מען פארעכנט צו דער קאטעגאריע פון רייכע פויערן (קולאקעס) און פון דער דאזיקער קאטעגאריע האט מען געצויגן די נשמה. דאס הארץ האט מיר געווייטיקט. סטייטש, מיין טאטע, וואס איז געווען א הארי־ פאשנער יד; וואס האט זיין גאנץ לעבן געארבעט שווער אין פעלד, ווי א לאנדווירט, וואס איז געווען געבונדן מיט דער ערד־ארבעט — איז פלוצים געווארן אן עקספלואטאטאר, א פאראזיט?!

א פרייטיק אויף דער נאכט, וועו ער האט זיך געקליבן צו גייען דאווענען, האט מען אים געריפן אין דער געמיינדע. דארט זענען געזעסן צוויי פארטיילייט.

פון נאענט האט מען געפילט דעם ריח פון בראנפן. זיי האבן פון מיין פאטער פארלאנגט אסך געלט, געשריגן און געדראט. מיין טאטע האט זיך נישט דער־שראקן, אבער די מורא איז געווען, מען זאל אים נישט שיקן קיין סיביר, און דאס האבן זיי געקאנט טאן. זיי האבן שוין אסך יעזיערנער געהאט אוועקגעשיקט קיין סיביר. איך האב געזען וואס זיי האבן געטאן מיט די פוילישע קאלאניסטן, דאס איז געווען א שרעקלעכע סצענע. מ׳האט זיי אויפגעווועקט בייגאכט, ארויס־געשלעפט פון די בעטן, געהייסן איינפאקן א פאר שמאטעס און זיי ארויסגעפירט. מיט זיי האבן זיי ארויסגעפירט אן אלטן שמיד מיט זיין משפחה. זיין גאנץ פארמעגן איז באשטאנען פון צוויי העקטאר באדן, א קו און עטלעכע הינער. ער האט דאס אלץ איבערגעלאזט און אויף דער עלטער מיט זיינע קינדער און אייניקלעך געפארן קיין סיביר.

דער אייזיקער פרנסה־געבער פון אונדזער גאנצער משפחה בין איך געווען. ביי אונדז האט דעמאלט געווויינט א קוזען פייוול אוירבאך. געשטאמט האט ער פון סאסאוו, ער איז געווען לערער אין דער יעזיערנער שול; ער האט אונדז אויך אביסל צוגעהאלפן און אזוי האט זיך אונדזער משפחה דערנערט. וועז די דייטשן זענען געקומען, איז פייוול צוריקגעפארן קיין סאסאוו, דארט איז ער אריינגעפאלן צו די דייטשן אין לאגער, ביי דער ליקווידאציע פונם לאגער האט ער מיט א פאר חברים געשטעלט א ווידערשטאנד, א פאר פון זיי זענען אנטלאפן אין די וועלדער אריין און אזוי-ארום געבליבן ביים לעבן. א״ן יאר 1958 האב איך אים געפונען, ער איז אין אמעריקע.

אין יעזיערנע איז געווארן אלץ ערגער און ערגער. איך האב פארלאזט מיין פאסטן און אנגעהויבן ארבעטן אין הלובאטשעק און דערנאך אין טארנאפאל. די לעצטע צייט, ביז צום אויסברוך פון דער סאוויעטיש־דייטשער מלחמה, בין איך ארומגעגאנגען אן ארבעט.

●

דער קריג האט אויסגעבראכן, די דייטשן האבן באמבארדירט די גרויסע שטעט, אויך די קליינע שטעטלעך האבן נישט געהאט קיין מנוחה. די סאוויעטן האבן מאביליזירט די יוגנט. דער ריקצוג האט זיך אנגעהויבן. נאך צוויי טעג פארן אריינקום פון די דייטשן קיין יעזיערנע בין איך געווען מיט מיין טאטע־מאמע און שוועסטער, אבער איך האב באשלאסן צו פארלאזן יעזיערנע און עוואקואירן. מיר איז נישט געלונגען משפיע צו זיין אויף אנדערע חברים; זיי האבן נישט געוואלט אוועקפארן. די דייטשן האבן שוין געהאט באמבארדירט יעזיערנע און איך בין נאך אלץ געווען אין שטעטל. ס׳איז נישט געווען לייכט

צו פארלאזן די היים און צו פארן, אויף די וועגן האט געהערשט א פאניק, די דייטשע עראפלאנען האבן באמבארדירט די וועגן, די שטראסן און די באן-ליניעס. צו מיין מזל איז אריינגעפארן אויף אונדזער הויף א זבאראוער ייד — איך געדענק נישט ווי-אזוי ער האט געהייסן — ער איז געווען א נאטשאלניק פון דעם באזאר. ער האט איבערגעפאקט זיינע פעקלעך און מיט אים בין איך געפארן. מיר זענען געפארן לויט מיין פלאן, ס׳איז דאך געווען סעפטעמבער, דורך צעבראוו, הלובאטשעק, אויסגעמיטן דעם הויפטשטראס, און קיין טארנאפאל זענען מיר אריינגעקומען דורך אן אונטערגאס. פון טארנאפאל זענען מיר געפארן קיין פאדוואלאטשיסק. דעם צווייטן טאג אין דער פרי זענען מיר שוין געווען ביי דער אלטער גרענעץ. דא האט מען קאנטראלירט אונדזערע דאקומענטן און דערלויבט ווייטער צו פארן. בעת דער נסיעה בין איך אביסל געגאנגען צו פוס, ווייל ס׳איז שווער געווען די פערד. אין וואלאטשיסק האט דער אייגנטימער פונם געשפאן געהייסן מיר נעמען מיין פעקל און ווייטער גייען צו פוס; אליין איז ער מיט א גאלאפ אנטלאפן.

דער וועג קיין פראסקוראוו איז נישט געווען קיין לייכטער, אבער אונטער-וועגס האבן מיך זעלנער ארויפגענומען אויף זייער אויטא, דערנאך האט מיך מיטגענומען א פויער. די טראנספארטן זענען באשאסן געווארן דורך דער דייטשער אוויאציע. די שרעק איז געווען גרויס. אזוי האב איך זיך א גאנצע נאכט געשלעפט. מיד האב איך זיך אוועקגעלייגט אונטער א קאלכאזנע כאטע און בין אנטשלאפן געווארן. איך האב זיך אויפגעכאפט ווען ס׳איז נאך געווען פינצטער, אבער ארום איז געווען א שטארקער רעש, עקספלאזיעס און שרפות. איך האב זיך שנעל געשטעלט אויף די פיס און געגאנגען מיט אלע; מיליטער און ציווילע האבן זיך אויסגעמישט, מיליציאנטן, נ.ק.וו.ד.-ניקעס, — אלע זענען געגאנגען צו־פוס. די מיליטער־מאשינען האבן זיי נישט געוואלט ארויפנעמען, מ׳האט צו קיינעם נישט געהאט קיין צוטרוי, מ׳האט חושד געווען יעדן איינעם, ווייל ס׳האבן זיך אומעטום ארומגעדרייט שפיאנען און דיווערסאנטן, דער פחד איז געווען גרויס.

איך האב זיך דערשלאגן קיין פראסקוראוו. דארט איז מיר געלונגען צו באקומען א לאסטאויטא קיין קיעוו. פון דאנען קיין דניעפראפיעטראווסק בין איך געפארן מיט א שיפל איבער דעם דניעפער. אונדזער שיפל איז געווען קאמאפלאזשירט און ווען ס׳פלעגן זיך דערנענטערן דייטשע עראפלאנען, פלעגן מיר שטייען ביים ברעג. מיר האבן געליטן פון זמאנגל אין עסן. אנגענעם איז טאקע צו פארן מיט א שיפל אויפן דניעפער, אבער נישט ווי מיר זענען דעמאלט געפארן. אזוי בין איך אנגעקומען קיין דניעפראפיעטראווסק. א גרויסע אינ־

דוסטרייע שטאט, שיינע, גרויסע הייזער, גרויסע האנדעלס-לאקאלן, אבער דאס אלץ איז נישט געווען פאר מיר, איך האב געמוזט לויפן ווייטער. איך האב געגעכטיקט אויפן וואקזאל, עס זענען געווען קרבנות און שאדנס, טויזנטער פליכטלינגען האבן דא געווארט, יעדער האט געוואלט אנטלויפן וואס שנעלער. א רעגן האט געגאסן, מענטשן זענען אייגעשטיגן אין אפענע וואגאנען, אבי צו פארן ווייטער. מיר איז געלונגען אייצושטייגן אין א פארמאכטן וואגאן. אזוי פארנדיק בין איך געקומען קיין קובאן, צפון־קאווקאז, קראסנאדארסקי קראי. פון דאנען האט מען אונדז געפירט קיין סטאנציא קרילאווסקאיא; דא בין איך מיט אנדערע פליכטלינגען אויסגעשטיגן און פארבליבן.

●

דאס ערשטע מאל נאך אזא לאנגן שלעפן זיך, נאכן פארלאזן מיין היים, האב איך אויסגעטאן מיינע קליידער און זיך ארומגעוואשן. דא זענען געווען קאלכאזן און אונדז האט מען פארטיילט צווישן זיי. איך בין צוגעטיילט געווארן צום קאלכאז "אוקראינא". מען האט פארזאמעלט אלע פליכטלינגן אין קלוב, קאלכאזניקעס זענען געקומען און האבן זיך געזומען ארבעטער. איך בין צוגע־טיילט געווארן צו א קאזאק, וואס איז געווען בריגאדיר. אין דעם קאלכאז איז געווען א קליינע צאל קאזאקן, די איבריקע זענען געווען "אינאראדניע", דאס איז געווען א נידריקע קאסטע אין די צייטן פון צאר. זיי האבן געארבעט ביי די קאזאקן, וועלכע זענען געווען פריווילעגירטע. איך בין געווארן א פעלד־ארבעטער, באקומען פאר מיין ארבעט עסן, א ביסל תבואה און א ביסל געלט. א חודש צייט האב איך דא געארבעט.

די דייטשן זענען געגאנגען וואס א מאל ווייטער. ראסטאוו איז שוין געווען אין זייערע הענט, און איך האב געקלערט צו פארן ווייטער. מ'האט אייגעפירט פארטונקלונג, די צוגן זענען געקומען איבערפולט מיט פארוונדעטע און פליכטלינגען.

אין קאלכאז האט מען געזומען זיך צוגרייטן צו פארטיזאנען־קריג. איך האב באקומען א דערלויבעניש ווייטער צו פארן, האב איך איבערגעלאזט מיין פארדינסט און בין געפארן ווייטער. דער צוג איז געווען פול מיט פליכטלינגען, מיינסטענס יידן. מיר זענען געפארן טיף אריין אין קאווקאז. די ערשטע גרעסערע באן־סטאציע, ווו מיר האבן זיך אפגעשטעלט, איז געווען ארמאוויר, ביי א 75 ק"מ פון קרילאווסקאיא. אויף אלע וועגט האבן געהאנגען פלאקאטן מיט לאזונגען: "דער שונא וועט אומגעבראכט ווערן, דער זיג איז אונדזערער", "די היטלעריש בעסטיע וועט צעשמעטערט ווערן אין זיין בארלאג" (נארע, גלעזגער).

דער צוג האט אונדז ווייטער געטראגן איבער די קאווקאזער ישובים, און כאטש איך בין געווען אין א שווערער לאגע, האב איך אין אלץ פארגעסן, און געקוקט אויף דער קאווקאזער לאנדשאפט, פשוט זיך פארקוקט; איך בין געווען געירט פון איר שיינקייט. א פאר טעג זענען מיר אזוי געפארן. עסן צו באקומען איז שווער געווען און באזונדערס ברויט. געפארן איז מען אומזיסט.

איך בין אנגעקומען קיין דעריבענט, א שטאט אין דאגיסטאן, דרום קאווקאז. דא איז געווען אנטוויקלט די שפייז-אינדוסטריע, אסך קאנסערוו־פאבריקן. דא האבן אזיך געווינט יידן. ס׳איז געווען א שול און שבת בין איך געגאנגען דאוונענען. פון דאנען בין איך געקומען אין דער פארט־שטאט מאכאטשקאלא אויף דעם קאספישן ים. אין שטאט איז געווען פול מיט פליכטלינגען. מיר איז געלונגען ארויפצוכאפן זיך אויף א שיף און פארן קיין קראסנאוואצק, מיטל־אזיע. פון דאנען איז אפן געווען דער וועג קיין טורקעסטאן און אוזבעקיסטאן. צוגן זענען דא געגאנגען אייגער נאך דעם צווייטן, אלע פול מיט פליכטלינגען קיין טאשקענט. דער וועג האט געפירט קיין טורקמעניע; איר הויפטשטאט אשכאבאד געפינט זיך נישט וויים פון דער פערסישער גרענעץ, ביי א 18 ק״מ. דער צוג האט זיך דא אפגעהאלטן ביי א שעה צייט. איך האב דא געטראפן אויפן וואקזאל א סך פוילישע יידן און איך האב באשלאסן דארט צו פארבלייבן.

●

דער פונקט פאר פליכטלינגען איז דא געווען אויף קארל מארקס גאס 7. די נ.ק.וו.ד. האט דא געהאט אגענטן, וואס האבן כלומרש געשמוגעלט איבער דער גרענעץ קיין פערסיע, באקומען פאר דעם געלט און די אגענטן האבן די מענטשן איבערגעגעבן דער נ.ק.וו.ד. אזוי בין איך אויך אריינגעפאלן און מיט מיר א גרויסער עזריאל דינער פון טרעמבאוולע. מיר זענען ארעסטירט געווארן און געשטעלט געווארן פאר א קריגס-געריכט.

און אזוי איז פארגעקומען מיין ארעסט אין אשכאבאד: דאס איז געווען א שטאט, וואס נאך יעדן נייגעקומענעם מענטשן האט מען נאכגעשיקט אגענטן, וואס האבן פראפאנירט דורכצופירן איבער דער גרענעץ אומלעגאל קיין פערסיע. די אגענטן זענען געווען טורקמענער. צו מיר זענען א פאר מאל צוגעקומען אזעלכע פראוואקאטארן, פראפאנירט איבערצופירן מיך, אבער איך האב אפגע־זאגט. איין מאל האב איך באקומען א באפעל צו פארלאזן ביז 24 שעה אשכאבאד. איצט, ווען ס׳האט זיך אונטערגערוקט צו מיר אזא פראוואקאטאר, פראפאנירט מיר צו שווארצן די גרענעץ פאר עטלעכע הונדערט רובל, בין איך מיט עזריאלן אייגעגאנגען אויף דעם. זיי האבן אונדז געפירט, און ווען מיר זענען שוין

געווען מחוץ דער שטאט, אויפן פעלד, האבן אונדז אפגעווארט די נ.ק.וו.ד., געעפענט אויף אונדז פייער און געשריגן "העגט אויף!". אונדזער פירער איז פלוצים נעלם געווארן, און אונדז האט מען ארעסטירט. דער קאמענדאנט פון דער נ.ק.וו.ד.-גרופע איז געווען מאיאר שעפער, ער האט אנגעהויבן זיין שמועס מיט אונדז אויף יידיש. ער האט צו אונדז געזאגט: "יידישע שוועגץ, איר האט געוואלט גייען צו דער כותל מערבי, איצט וועט מען אייך שיסן".

די געביידע פון נ.ק.וו.ד. האט זיך געפונען אין צענטער פון דער שטאט, נישט וויים פון טעאטער. וועז מען איז פארבייגעגאנגען דעם בנין האט מען געמיינט, אז דא געפינט זיך א ווילטעטיקע אינסטיטוציע. אין דעם הויז האבן זיך אפגעטאן שרעקלעכע טראגעדיעס. פון דאנען איז קיינער נישט אריס-געגאנגען פריי. אדער מ'האט אים געשאסן אדער פארשיקט אין צוואנגס-ארבעטלאגער קיין סיביר. די אויספארשונג האט געדויערט בערך א חודש צייט, כמעט טאג און נאכט מיט בלויז קורצע הפסקות. וועז איך בין אייגעשלאפן האט מען מיך אויפגעוועקט און ווייטער פארהערט. נאכן פארענדיקן די אויס-פארשונגען האט מען אונדז געבראכט פארן קריגס-געריכט. איך האב זיך אליין פארטיידיקט. דריי טעג האט געדויערט דער משפט און מיר האבן באקומען דעם אורטייל. עזריאל דינער פון טרעמבאוולע איז פארמשפט געווארן צום טויט און איך "נור" אויף צען יאר שווערע ארבעט אין א סיבירער לאגער. מ'האט מיר פארשיקט קיין צפון-אוראל. פריער בין איך ביי א דריי חדשים געזעסן אין אשכאבאדער ארעסט.

דעם 15-טן פעברואר 1942 בין איך אנגעקומען קיין טורינסק, דארט האט מען מיך אראפגעלאזט; דא איז געווען א גרויסער לאגער און די לאגערניקעס האט מען געזומען צו שווערע ארבעט מיט א 12-שעהדיקן ארבעט טאג. איך בין אהינצוגעקומען א קראנקער, געשוואלן און באדעקט מיט פארונקעלס, האט מען מיך א פאר חדשים נישט געשיקט צו דער ארבעט. וועז איך האב זיך שוין געפילט בעסער האט מען מיך געזומען ארויסשיקן צו דער ארבעט. די ארבעט איז געווען איבער מיינע כוחות. איך בין נאכאמאל קראנק געווארן און בין אנערקענט געווארן ווי אן אינוואליד. פון דער צייט אן האב איך אנגעהויבן ארבעטן אלס פריזער — איז מיר שוין לייכטער געווען. ביי דער דאזיקער ארבעט בין איך באשעפטיקט געווען ביז 1957.

אין 1943 האט מען מיך איבערגעשיקט קיין ווערכנאיא טאווודא; דא האב איך געענדיקט מיינע צען יאר תפיסה (ארבעטלאגער). וועז איך בין באפרייט געווארן, האב איך דארט פארגעזעצט נאך זעקס יאר מיין ארבעט ביז מערץ 1957, וועז איך בין ארויסגעפארן קיין פוילן.

ליפא פישר

השיבה ליזירנה
(המשך)

מכתב מהבית

כבר בשנת 1951, כאשר נפתחו לפני שערי המחנות ובתי־הכלא הסובייטיים בסיביר, בהם עברו עלי עשר שנות חיי סבל ויסורי גוף ונפש, ידעתי על גורלם של יהודי יזירנה. עוד בשנת 1944 כתבתי הביתה למשפחתי בתקווה, שמישהו מהם נותר בחיים, אך לצערי קיבלתי תשובה רק מדוז׳ה בלאושטיין, בתו של בן־ציון בלאושטיין; ממנה נודעה לי כל אותה אמת נוראה של השמדת יהודי עיירתנו. כאשר השתחררתי ניסיתי שוב להתקשר עם אנשי יזירנה ושלחתי מכתבים אחדים לאיכרים מכרים מאז. וכאשר איש מהם לא ענה לי, כמעט נתייאשתי. אולם כעבור זמן מסוים קיבלתי להפתעתי מכתב מעזריאל פולק, אשר נותר יהודי יחידי בעיירה.

כתבתי למיכל לשקוב ואשתו יאקטרינה. האוקראינים היחידים בעיירה, שעזרו בימי הכיבוש הנאצי ליהודים; הם שהסתירו גם את רוזה בלאושטיין ואת בתה דוז׳ה (דבורה). בשל כל זה לא היה אז בחיים עוד, אך אשתו היא שמסרה את מעני לעזריאל והוא שהשיב לי מיד. לא היה גבול לשמחתי בסיביר הרחוקה — מכתב מיז׳רנה! והכותב יהודי הוא, מן היהודים האחרונים, בזמן שכבר אבדה לי כל תקווה לקבל ידיעה כלשהי משם.

●

היה זה יום־חורף ב־1951. הכפור היה קשה ומחמת תשישותי מיום־עבודה ארוך, שכחתי הכול וכולם, אפילו עברי נמחק מזיכרוני. לאחר שנות־המחנות הקשות, מאחורי שלוש גדרות, הודיתי לאל, שאיפשר לי לנוע באופן חופשי. גמרתי איפוא עבודתי וחזרתי ל״אובשיז׳יטיה״ (בית מגורים לפועלים), בה התגוררתי בחדר עם עוד שני בחורים רוסים. המבוגר יותר, ניקולי רדיונוביץ׳ בארנוב, היה מוסקובאי; חברו סאשה הגיבן היה מקומי. זה הצעיר היה נוח יותר. התפתחו בינינו יחסים ידידותיים ובחדרנו שררו הבנה וסובלנות. בכל יום היינו לוגמים מעט משקה, לפעמים ספירט־עץ, לפעמים אודקולון. משום היחס החברי לא יכולתי לסרב להם ואף כיבדתים לפעמים גם אני במעט משקה. בשל הכפור העז הלכתי בצעד מזורז וכשהגעתי הביתה כבר החשיך בחוץ. שכני חיכו לי בחדר וכאשר פתחתי את הדלת, בישר לי סאשקה, שקיבלתי מכתב מ״מולדתי״. המכתב מונח היה על ארוני הקטן. הסתכלתי בו היטב. במקום

פולק השולח, היה כתוב פולקוב, במקום עזריאל — אדולף ובמקום שמואל — זיגמונט. אך מיד הבינותי, שעזריאל פולק הוא ששלח לי את המכתב. אסיר תודה הייתי לו. קראתיו ושוב קראתיו ונשטפתי בדמעותי — לאחר עשר שנים של ניתוק, שוב קשר עם עיירתי!

לאחר חודשים אחדים של התלפת מכתבים עמו החלטתי לבקר ביז'רנה. עשיתי הכנות לנסיעה. הדרך לא היתה קלה. שש יממות נסיעה בכיוון אחד. אני התגוררתי באורל, בויארכניה טאוודה, מחוז סוורדלובסק. שם המקום כשם הנהר "ויארכניה טאוודה", שחצה את העיר לשנים. רוחבו של הנהר כ־150 מטר, מהגדה האחת אל השנייה היו מגיעים בסירה. אורכו של הנהר מאות קילומטרים. עליו הילכו אניות בנפח קטן יחסית, אך הוא נתיב־מים חשוב, המשמש עסקי המדינה וגם אזרחים, המבקשים להגיע אל הצפון הרחוק, אל ישובי הטונדרה, שמשתמשים בו. בנתיב־מים זה היו גם משיטים עצים על רפסודות. הנהר היה עשיר בדגה והתושבים היו שואבים ממנו את מימיהם. כאן היתה גם תחנת־רכבת, התחנה האחרונה של הצפון, הקו היחידי, המקשר את המקום עם סוורדלובסק, העיר המרכזית. פעם ביום יצאה רכבת לסוורדלובסק וחזרה לוויארכניה טאוודה.

ממכתבו של עזריאל פולק נודע לי על הקורות את יז'רנה בתקופת היטלר. פאוול בנו נפל כחייל פולני בקרב עם הגרמנים על וארשה. רגינה בתו שירתה בצבא האדום. אשתו ושלוש בנותיו ניספו בגיטו זבורוב.

אני נוסע ליזירנה!

מכתביו עוררו בי געגועים וכאבים כאחד. החלטתי להגיע ליז'רנה היתה נחושה. פניתי למנהלי איוון אדרייאביץ' בוטורין, רוסי, שיחסו אלי היה אנושי מאוד, וביקשתיו חופשה. רוסי זה נלחם בנאצים ואחרי המלחמה עבד בקומבינאט למוצרי דיקטים — "פוניר קומבינאט" — בתור מנהל מחלקת האספקה. מיד עם שיחרורי, בשנת 1951, פניתי אליו. הוא שנתן לי עבודה עד שיצאתי לפולין ב־1957. עתה אישר לי את חופשתי ואף האריכה בעשרה ימים, משום שלנסיעה עצמה דרושים 12 יום. לאחר שנים שלא נסעתי ברכבת, אסע בה הפעם מהאורל עד יז'רנה עיירתי.

הרכבת טסה על־פני יערותיה, שדותיה והריה של אורל. מין רגש מוזר אחזני: הנה אני נוסע לעיירתי, בה השארתי אבא־אמא, אחות, קרובים, חברים וידידים לרוב. עתה איננה עוד, אפילו קבריה אינם עוד. אוכל רק לראות את המקום, בו עשו הם את דרכם האחרונה מובלים על־ידי הרוצחים הנאציים ועוזריהם האוקראינים.

בלב כבד נסעתי ואף־על־פי־כן הרגשתי, שהנני מקים שוב קשר עם העולם. אני נוסע באופן חופשי! הדרך לסוורדלובסק, שעברה בין עיירות וערים וישובים שונים היתה לי מעניינת, פרט לכפרי קולחוזים, שנראו מבחוץ מפגרים מאוד.

בסוורדלובסק היה עלי לעבור לרכבת היוצאת למוסקבה. גם ההעברה לרכבת אחרת לא היתה מן הדברים הקלים. צריך הייתי לאשר את הכרטיס מחדש ומיספר המקומות בה היה מוגבל. כאשר סידרתי כל הסידורים דאגתי לתור. חצי שעה לפני צאת הרכבת כבר הזדנב תור ארוך. כל אחד ביקש עד כמה שאפשר מהר יותר לעלות על הרכבת; אף אני כן. הרי חיכתה לי נסיעה של שלושה ימים עד מוסקבה ושם שוב אצטרך לעבור אותם סידורים עצמם, כדי לקבל מקום ברכבת לטרנופול. סוף־סוף תפסתי מקומי ברכבת. הכרטיסנית הביאה לי בעד תשלום כלי שינה. עיף מכל אותן טרדות נרדמתי. הרכבת הסיעתני מערבה. הרגשתי, כי הנה מתגשם והולך חלומי לראות את יזירנה עיירתי. תקווה חדשה פיעמתני.

עדיין נדמה היה לי, שהחופש שלי מוגבל... אותותיה של עשר שנות חיי־מחנה נחרתו בי עמוק, אף שכבר יכולתי לנוע באופן חופשי. משנתעוררתי מתרדמתי הראשונה, החשיך כבר בחוץ ונמנע ממני להשקיף על הסביבה. שכבתי בחזרה ומתוך הרהורי שעברו בי כסרט נזכרתי, כי לפני 11 שנה הובילוני תחת משמר כבד למקום, אותו עוזב אני עתה. זכרתי את חברי, שהיו עמי אז, וחלק מהם אינו עוד בחיים. כוחותיהם לא עמדו להם בתנאים הקשים ובהשפלות "במחנות־חינוך־ועבודה" של הנ.ק.וו.ד. אני עצמי לא יכולתי להאמין, שעברתי כל זה ועתה אני נוסע כאדם חופשי למוסקבה ומשם ליזירנה. לא יכולתי לתאר לעצמי, שאפשר כלל לעבור עשר שנים כאלה, כפי שעברתי. מין כוח־על החזיקני וחיזקני, הוסיף לי עידוד וכוח־עמידה להתגבר על כל אלה. קיוויתי, שעם סיום המלחמה ישחררו גם אותי, וטעיתי. המלחמה נסתיימה ואני עדיין נשארתי במחנה. רק כעבור שש שנים נפתחו לפני השערים!

וכך בהרהורים כבדים אלה עבר עלי הלילה. השמש הפציעה והרהורי נגוזו. משתען בחלון השקפתי על הסביבה החולפת ומשתנה מפעם לפעם. הרכבת היתה עוצרת רק בתחנות גדולות ובמרכזי תעשייה. ביום השלישי לנסיעה החזרנו לכרטיסנית את כלי השינה, משום שהוכרז ברמקול שאנו מתקרבים למוסקבה. משהגענו נעצרנו בתחנה הנקראת בשם רוסית־הלבנה. כאן נודע לי, כי הרכבת הנוסעת לטרנופול יוצאת מתחנת קיאב, שהיתה רחוקה מכאן למדי. נסעתי לשם ברכבת התחתית והגעתי לתחנה בזמן קצר יחסית. שם אישרתי לי שוב את כרטיסי וקיבלתי מקום ברכבת. כל סידורי העניינים האלה לא היו גם כאן מן

הדברים הקלים. יום וחצי חיכיתי, ומשראיתי כבר מקומי בתא־הרכבת לא היה גבול לאושרי. ושוב הביאה כרטיסנית אחת כלי שנה ושוב הצעתי לי מצעי ושכבתי ונרדמתי בהרגשה טובה, שהרי הרכבת טסה ומסיעה אותי ליזירנה.

●

מערבה ממוסקבה כבר אפשר היה להבחין בעקבותיה של המלחמה; שדות מלאי בורות ופגזים, בתים הרוסים, סימני קרבות עזים ועקשניים; אפשר היה גם לראות גדרי־תיל שנותרו, תחנות־רכבת גדולות, שעדיין עמדו בחורבנן. אנו התקרבנו הלוך וקרוב לאוקראינה. כאן רבו אותות המלחמה. ביום השקפתי על הסביבה, בלילה נחתי. הצפייה לראות את פודוליה, גבול פולין־רוסיה, היתה גדולה במיוחד, שהרי לאחר 11 שנה של נע־ונד שוב אהיה קרוב לעיירתי...

נזכרתי בבריחתי מיזירנה לפני אחת־עשרה שנה, שיחד עם פליטים אחרים הגעתי לפודוולוצ'יסק. כבר אז הרעישו הנאצים את יזירנה וכבר היו אפילו קרבנות. זכרתי את פרידתי מעל אבא־אמא ואחותי, ברכותיו של אבא, שבירכני לדרך. ושמא בזכותן זכיתי להישאר בחיים? אך הם עצמם אינם עוד בחיים... עתה אני נוסע, לאן? למי?...

ככל שנתקרבתי לאיזור ההוא, כן נתעורר בי צערי. אני נוסע על־פני אדמה ספוגה דמים כה רבים של יהודים חפים מכל פשע... והנה הגיעה הרכבת לפרוסקורוב. כאן הייתי בשעת ההעברה, ביולי 1941. הדרכים היו אז מלאות חיילים ואזרחים. בין החיילים היה מיספר גדול של טירונים, אשר באו מעריה ועיירותיה של גאליציה. כאן פגשתי יזירנאים. אז היה בטוח יותר ללכת ברגל, משום שתחנות־הרכבת וקווותיהן היו מטרות להפצצותיו של האויב; להולכי הרגל היתה אפשרות להסתתר בצמחיה שבשדות.

אזכור כיצד המסרשמידים הנאציים הפציצו נמל־תעופה רוסי על־יד טרנופול. הכדורים שרקו מעל ראשינו, מה גדולה היתה הסכנה! בדרך לפרוס־קורוב, כאשר ישבתי אחוז געגועים לפוש קמעה, שמעתי לפתע קוראים בשמי. היה זה קולו של הרופא, שעבד בבית־החולים ביזירנה; עתה נסע הוא בשיירה של הצלב האדום כרופא צבאי. לחצנו ידים בלבביות. שוחחנו על מצב־רוחנו המדוכא. שמתי צרורי על עגלתו ובעצמי הלכתי לצידה ברגל. קילומטרים אחדים הלכתי כך אחרי השיירה, אחר־כך נפרדו דרכינו.

בדרך זו פגשתי את יוסף בלאסר, הוא היה חייל. עלה בידי לעלות על משאית, לנסוע כברת־ארץ, ושוב המשכתי ברגל. ככל שהתקרבתי לפרוסקורוב כן קשה היה להפקיע את הדרך, שהמתה מכוניות, סוסים, עגלות והולכי־ברגל. בין החיילים ההולכים מצאתי את מוניה זמוירה, דוד פייארינג ואחרים. הפגישה שלי עם שמחה כ"ץ היתה לבבית ביותר. בתרמיל הצד שלו החזיק כמה צנימים

שחורים, היה זה כל שחייל קיבל צידה לדרך. לבשל למענם לא היה פנאי, הרי הם רק נסוגים ונסוגים. שמחה נתן לי חלק מצנימיו הדלים, נפרד מעלי בחמימות רבה ופנינו איש איש לדרכו.

כל זה קרה שנמלטתי מיזירנה. לפתע נתעוררתי מזכרונותי והבחנתי בפרבריה של פודוולוצ'יסק, אליה מתקרבת עתה הרכבת. כאן ראיתי כבר תמונה אחרת. במקום בו עמדו פעם בתים לא היו אלא מגרשים ריקים, והבקתות, שעדיין נותרו, עמדו בהזנחה איומה. מחזי נפלטה אנחה עמוקה ונשטפתי בדמעותי...

ושוב זזה הרכבת, הפעם בכיוון טרנופול. דרך החלון ראיתי את העיירות החרבות, אפילו את העצים כרתו הרוצחים; כעבור למעלה משעה הגעתי לטרנופול. הסתכלתי ולא האמנתי למראה עיני, האמנם מציאות היא זו? תחנת-הרכבת הרוסה לחלוטין! הסתובבו כאן איכרות בקופייקות ולרגליהן חותלות וערדלים. הכול הסתכלו בי כמי שאומר: מי הוא זה? מנין הגיע לכאן?

●

סידרתי לי כרטיס ליזירנה ויצאתי לראות את העיר. קשה היה להכיר את רחובותיה של טרנופול; חלק מהם נעלמו לגמרי ולא ידעת לאן אתה פונה. הפרצופים המוכרים שבעבר לא ראיתי עוד. הרובע היהודי, בו סאנו וגעשו פעם החיים היהודיים, הרחובות שמלאו תמיד מטיילים, כל זאת מפולת עיים אחת! ישבתי על מפולת אחת ובכיתי את בכיי הגדול: העיר, בה חיו עשרים אלף יהודים בערך, היתה עתה ל"יודנריין". ואני, ליפא פישר היזירנאי, הגעתי מהסיביר הקר לאחר עשר שנות חיי-מחנה קשות, כדי לשבת על חורבותיה של טרנופול ולבכות את חורבנה הגדול...

משהתקדמתי קמעה בין ההריסות פגשתי ביהודי, שסיפר לי, כי עתה נמצאים בטרנופול כשלושים משפחות יהודיות. מיד אחרי המלחמה, הוא אומר, היו יותר. הם הקימו על בית-העלמין מצבה לזכר הנרצחים, אך למחרת היום מצאוה הפוכה והרוסה... חזרו ותיקנוה והקימוה מחדש, אך למחרת שוב הרסוה. וכך נותרו קרבנותיה של טרנופול בלא מצבה. השלטונות הסובייטיים לא נקפו אצבע והפושעים הסתובבו באופן חופשי. רחוב מיצקוויצ'ה כבר היה בחלקו משוקם מחדש וממול הכנסייה הקימו אנדרטה לבוגדן חמילניצקי, הקוזק ה"מהפכן" הגדול, אליו אנו היהודים רוחשים "רגישות" מיוחדת ושמו רשום בדם בתולדות דברי ימינו.

משחזרתי לתחנה עמדה כבר הרכבת לצאת ליזירנה. כשפניתי לעלות ולתפוס את מקומי, שמעתי כמה ביטויים אנטישמיים על חשבוני מפי קומסומולים אוקראינים. עליתי על הרכבת ולא יכולתי לסלוח לעצמי על שלא הגבתי על כך.

משירדתי מהרכבת ביז'רנה והתקדמתי אל תוך העיירה, נראה לי הכול שונה. עמדתי והתבוננתי כזר. נדמה היה עלי, כי החווה וחצרה הידועות קרבו יותר לתחנת הרכבת, גנו הגדול על עצי הפרי שבו נעלם, נכרת כולו.

השעה היתה עשר בבוקר. בוסס ברפש הגעתי לרחוב זאברמסקה, למעונו של עזריאל פולק. הוא התגורר בביתו של הירש לויפר. משראה אותי, שמח מאוד לקראתי. דירתו היתה במצב איום, אין לתאר את הענויות והדלות ששררו בה. בחדר אחד היו גרים הוא, אשתו הנוצריה ושבעת ילדיה. בשני החזיק עיזה. הקירות היו מלאי איקוניות. לחם לא היה להשיג. יז'רנה נחשבה לכפר קולחוזי לכן היה עליה ליצר את לחמה בעצמה. לא היו שם מאפיות מסחריות. העיזה בלבד החזיקה את כל אותה המשפחה בחיים. הם היו מבשלים מרק חלב עם גלוסקאות מקמח שחור.

ממראות החורבן וממוראותיו

העיקר היתה לי הפגישה עם גויים מכרים, כדי להיוודע על הקורות את העיירה בתקופת הכיבוש הנאצי. החלטתי לצאת על־פני סמטאותיה של העיירה, שמא אמצא שכנים שבעבר ולשוחח עמם. קודם לכול הלכתי בכיוון בית־אבי. ועד הכפר תפס את ביתו ובמקומו הקים אנדרטה לטארס שיווצ'נקו. כאן עמדתי מלכת ונדמה היה לי, כי הנה אני רואה את אבא־אמא בביתם. נסתחרר לי בעיני וכמעט שלא ראיתי עוד... בתוך כך עובר איכר מכר, והוא רואה היטב בעמידתי הדאובה, ופונה אלי:

"אין אתה שבע־רצון על שכאן עומדת אנדרטו של שיווצ'נקו? היית מבכר אנדרטה של "רבין" אחד!"

לא עניתי לו. זהו ה"שלום־עליכם" הראשון, שתקע לי גוי מכר בעיירתי. האוקראיני הראשון, שקיבל את פני בידידות, היה פדקו יאוורובסקי מהזארודקה. משהתחלנו להעלות כל מה שאירע כאן באותה תקופה ישבנו כולנו ובכינו. שעות על שעות שוחחנו בעניין. הוא הוציא בקבוק י"ש מתוצרת עצמית ושתינו לחיים. האווירה היתה כולה דיכאון. הם הדגישו, שהגרמנים הרגו גם לא יהודים. משהחשיך היה עלי לחזור אל פולק. אילו צריך הייתי ללכת לבדי על־פני הבקתות היהודיות, שנותרו בחורבנן, לא הייתי יכול להיפרד מהן; למזלי ליווני אחד המכרים הם. בדרך המשיך לספר כיצד רצחו הגרמנים בלא רחם ובלא הבחנה (הוא התכוון גם ללא יהודים). גלמודות ומשוממות נראו מעט הבקתות של היהודים שנותרו. הכל מסביב אמר עצבות, ולי נדמה היה, שאני שומע בכיות...

למחרת יצאתי עם פולק לשוטט מעט על־פני העיירה. במקום בית־הכנסת הגדול — ערימת עיים. במקום הבתים מסביב — מגרש ריק. במי שאך פגשתי,

הביע בפני צערו. כל אחד סיפר על האופן בו חוסלו יהודי המקום. תוך כדי הליכה הגענו לבית־העלמין. אף מצבה אחת לא נותרה. פה ופה נתגוללו אבני המצבות ההרוסות. בין האבנים הללו הרגשתי טוב יותר משהרגשתי בין גויי העיירה... כאן נשרפו אחרוני היהודים בעת חיסולם האחרון. עמדנו ואמרנו קדיש...

זה היה בספטמבר 1952. אי־אפשר לי למסור כל מה שסיפרו לי אנשי המקום. ביקשתי להיוודע על גורלם של אבי לייב ואמי רחל ואחותי רייזל. פניתי לשכניהם הגויים, שהיו אצלנו, כפי שאומרים "בני־בית". באתי לגויה אחת, שהיתה יוצאת ונכנסת אצלנו. היא רצתה לכבדני בארוחה שלימה, הגישה יין וסיפרה, שפעם בא אבי בריצה אליה וביקש להסתתר אצלה. היא לא אספה אותו לביתה, אפילו לא לאסמה. כל אותו לילה רבץ בחוץ בקור. רק בבוקר ריחמה עליו והניחה לו לשהות באסמה ל"התחמם" קמעה ואף נתנה לו פרוסת לחם. הנה כך היא תיארה לפני את ה"טובה" הגדולה, שגמלה לאבי ע"ה. המסופר על־ידה כל־כך השפיע עלינו, שוויתרנו על המשקה שלה ועל הארוחה, שטרחה להגיש לנו, ועזבנו את ביתה ה"ידידותי".

●

פרטים מיספר ששמעתי מפי גויים מקומיים אנסה למסור כאן:

בשנת 1957, בהיותי כבר בפולין (וורוצלב), פגשתי את סטפה צ'רדה, פולניה מיז'רנה, מורה לשעבר, והיא סיפרה לי על הוועד האנטי־יהודי, שהגרמנים הקימו בהיכנסם לעיירה. כל חברי הוועד באו מה"אינטליגנציה" האוקראינית ובראשה המורה אנטוניאקובה ובתה (אשתו של אנטוניאק, מנהל בית־הספר לפנים), שהצטיינו באנטישמיותם צמאת־הדם. הם דרשו מהגרמנים, כך סיפרה לי, להרשות להם לעשות את יז'רנה ל"יודנריין". לוועד השתייך גם הכומר. רק פריהודה, המורה האוקראיני, נמנע מלהשתייך לוועד זה.

כפי שסיפרה לי סטפקה, כך היה הדבר: לאחר שהגרמנים נכנסו ליז'רנה הוציאו צו, שעל כל יהודי העיירה להתאסף בבית־הכנסת. הכוונה היתה להצית את בית־הכנסת על יהודיו הנאספים. היהודים נתאספו והדבר לא יצא לפועל תודות המהומה, שהקימו גויים, שבאו מהרחובות הסמוכים בצעקות: "היהודים שוחטים!" ודרשו לנקום בהם. כנראה, מספרת היא, שהיתה זאת מתקפת הצבא הרוסי. הגרמנים עזבו בבהלה את העיירה והיהודים נתפזרו הביתה. כעבור זמן קצר חזרו הגרמנים ומי שנפל אז בידיהם היה לקרבנם. הראשון היה ד"ר חנא ליטוואק, איש מתקדם ועסקן; האוקראינים הלשינו עליו. הרוצחים דקרוהו בסכינים ורוצצו את ראשו בגרזינים. כאשר אמר להם שהוא רופא, ענו לו, שאין להם צורך ברופאים והמשיכו לענותו עד יציאת נשמתו. באותו יום נרצחו כ־200

יהודים ונקברו בקבר אחים בטבור העיירה.

ראש מחנה היהודים היה רישארד דיגה. לו ייחסו רציחות אכזריות ביותר. רבות סיפרו לי על המפקד של ה"אורדנונגס־דינסט" (שרות הסדר) בשם שנקלבך. הרוסים גירשו את הוריו מטרנופול והם באו לגור ביזירנה. כלתו התגוררה בעיירה. הוא "זכה" שדיגה בעצמו ירצח אותו ואת כלתו. כפי שסיפרו לי היה זה בחור ישר, עדין ומשכיל. כולם כמעט בלי יוצא מהכלל סיפרו על אכזריותו של רוצח זה, דיגה. בהיותי כבר בפולין (1957), סיפר לי ראש העיירה, הדנטיסט קובלסקי, אצלו דיגה זה היה בן־בית, על מעלליו. הוא לא שכח לציין, שדיגה לא היה אורח רצוי אצלו. ברור שלכל זה היה "אגוס". הוא היה עורך לו קבלת פנים נאה מתוך "אונס", שתה עמו במשתה־ריעים מתוך "אונס", שיחק עמו בקלפים מתוך "אונס". אשתו היהודייה ושלוש בנותיו של עזריאל פולק הסתתרו אצלו, ומפחד מפני דיגה גירשן מתוך "אונס" ונרצחו כולן.

●

בהסתובבי כך על־פני העיירה פגשתי את סוביץ' הצעיר. אותו הכירו היטב יהודי יזירנה. אביו היה ה"גוי של שבת" בעיירה. הוא היה מכבה בערב שבת אחרי התפילה את הנרות בבית־הכנסת, לו היו מוכרים את החמץ בערב פסח, ביום הכיפורים היה משגיח על נרות הנשמה שלא יתנטפו מרוב חום. ובנו זה סיפר לי בזו הלשון: "ה"נימקים" (כך קראו הם את הגרמנים), ימח שמם, אילצו את אבי להעביר לבית־העלמין את היהודים שרצחו. שלושה ימים ושלושה לילות שפך שם אבי, זה ה"גוי של שבת", זפת בוערת עליהם עד שנשרפו כליל, שישרפו ה"נימקים" עצמם! אבי חזר כל עוד רוחו בו וריח הגופות השרופות שנתפשט היה איום!".

הדבר קרה בעת חיסולם הסופי של יהודי יזירנה, שהיו כלואים עד אז בשני מתגות, האחד בשביל גברים והאחר בשביל נשים. ביום החיסול נתאספו גויים מקומיים עם הכומר האוקראיני, דודיק, בראשם, לחזות בחיסולם של יהודי העיירה. הפעם, סיפרה לי סטפה צ'רדה (ווירוצלב 1957), ידעו האומללים מה צפוי להם והראו התנגדות. הם החליטו שלא לצאת מהמחנה, ששכן ב"דום פולסקי", והתבצרו שם. דיגה ציווה להטיל לתוך המחנה רימוני־יד. פרצה שריפה. הנאצים כיבו את האש וגררו משם את היהודים בכוח כשרק התחתונים בלבד לגופם. שני שוטרים אוקראיניים עמדו בפתח וכל יהודי שעבר ביניהם ספג מהלומות פטיש בראשו ותוך פרפורי גסיסה השליכום על משאיות והביאום לבית־העלמין ושרפום שם. גם סוביץ' ואחרים אישרו את הדבר.

שונה היה חיסולו של מחנה הנשים. אותן העלו על עגלות כאילו מובילים אותן לזבורוב. עמן היה גם הרופא וילהלם טננבוים, שעבד שנים רבות כרופא

ביז'רנה. גויי העיירה נאספו לחזות בשמחה, כיצד מוציאים את אחרוני היהודים מהעיירה. הם נסעו לאיטם על-פני הסמטאות, כדי שהגויים ישביעו היטב את עיניהם במחזה הזה. על עגלה אחת ישב גם ד"ר טננבוים. הוא הוריד את כובעו ונפרד מלקוחותיו. עד ליומו האחרון ריפא את חולים, הוא היה גם רופאו של דיגה. בתמורה הבטיח לו דיגה להשאירו בחיים. העגלות יצאו בכיוון בית־העלמין. עתה כבר ידעו כולם להיכן מסיעים אותם, ידעו כבר, שזאת היא דרכם האחרונה. בבית־העלמין נעצרו העגלות, את הנשים סידרו ערומות בשורה, שפכו עליהן חומר דליק ושרפון. כאשר טננבוים חזר עוד להיפרד מעל הנותרים, פרץ דיגה בצעקות: "יהודי ארור, רוץ!" טננבוים התחיל לרוץ והרוצח הסאדיסטי ירה בו מאחור. כך קיים דיגה את הבטחתו לרופאו.

יז'רנה הוכרזה באופן רשמי ל"יודנריין". דיגה השלים מלאכתו.

●

אחת המשפחות האחרונות שנרצחו בעיירה היתה משפחתו של משה ברנ־שטיין. בהיותו חייט, היה תופר בשביל דיגה כל צורכו, לכן הרשה הוא לו לגור באופן פרטי, אצל אוקראיני אחד, ברחוב דלוגה. כבר לאחר החיסול הסופי פגש אותו מפקד המשטרה האוקראינית המקומית, שאלו ברשות מי נמצא הוא כאן, הזכיר לו ברנשטיין את דיגה. הלך המפקד והלשין עליו ודיגה עצמו ירה בו, באשתו ובילדו בביתם. זה היה שכרו בעד כל השנים שעבד בשבילו.

ידעתי שמשפחת לשקיב החביאה את רוזה בלאושטיין ואת דוז'ה בתה. הלכתי לבקרה. אשתו יאקטרינה ובתה עבדו בקולחוז. היא התאוננה לפני, שאין לה כוח לעבוד ולכן אין לה ממה לחיות. היא אף סיפרה לי כיצד החביאה את שתי הנשים הללו. היה בזה משום גבורה ומסירות נפש. מן הדין שבספר הזיכרון שלנו תצויין מסירותם של מיכל ויאקטרינה לשקיב ליהודי יז'רנה ובכך לצרפם לחסידי אומות העולם.

גם שמואל שארר ביקש להינצל. אניאלה קוטנה, העוזרת שלו, החביאתהו. כאשר תושבי יז'רנה הועברו לזבורוב, בשל הקרבות שנתחוללו באיזור, תיכננה אניאלה להעבירו בארון וכך קיווה להינצל. אך ימים ספורים לפני בריחתם הלשין עליו גוי יז'רנאי בפני הגסטאפו והם ירו בו.

כך נספתה משפחתי

בפרעות הראשונות ניצל אבי לייב והוא נשאר בחיים עם משפחתו עד שנת 1942. בעת האקציה הגדולה, כשחטפו כמה מאות יהודים לגרשם לבלזיץ וביניהם גם את אבי, זינקו אמי רחל ואחותי רייזל מתוך הבית, התחילו להיידיין עם הרוצח, לשכנעו שיעזוב אותם, ובתוך כך נמלט אבי. הרוצח ירה אחריו וכמאתים

מטר מביתנו קרס נפל תחתיו. אמי ואחותי נשלחו לבלזיץ. דמו של אבי הטוב והישר נספג באדמת גן אחד שברחוב דלוגה. הראו לי את המקום בו נפל אבי וזכיתי במקום הזה לומר קדיש אחריו.

הגרמנים היו משלמים בכסף בעד כל יהודי שהסגירו להם. דיגה היה נותן בקבוק י״ש. סלובקה לובצ׳בסקי, שהיה ״יורשו״ של מסבאת יוקל צ׳אצ׳קס, היה מצטיין בחיפושיו אחר יהודים ובחטיפתם והיה אמנם מקבל את בקבוקי הי״ש שהובטחו על-ידי דיגה. לובצ׳בסקי זה היה ״באנדרוביץ״ (ארגון הפשיסטים האוקראינים).

מקרים נוספים

שני נערים, בנו הצעיר של ברצ׳י הליצ׳ר ובנו של לאנדר, נמלטו ובמשך זמן מסוים עלה בידיהם להסתתר. אוקראיני בשם וולושין, בנו של המכונאי בטחנת-הקמח של פישר, הלשין עליהם. אף וולושין זה השתייך ל״באנדרוביצים״, שהיו עורכים מעשה טרור, במיוחד נגד הפולנים, זמן מסוים לאחר כניסתם של הרוסים. את מיכל פיבובאר ואחרים הם תלו על חוטי־תיל. הסובייטים חיסלו את הכנופיה הזאת וביניהם גם את וולושין.

אחד העוזרים הנאמנים של הנאצים היה הנגר טרנצ׳וק, חתנו של הסנדלר ניץ׳. הוא קיבל 25 שנים מחנה בסיביר. רבים היו הפאשיסטים האוקראינים, שהשתתפו באופן פעיל באקציות החיסול של יהודי יז׳רנה. עד היום מסתובבים הם בכל מיני ארצות ואף ברוסיה. תקוותנו, שיד הצדק תשיגם בכל מקום, כדי שיבואו על עונשם.

בין מקרים אחרים של הלשנה על-ידי הגויים ה״טובים״ והסגרת יהודים לידי הגסטאפו, סיפרו לי על משפחת מושצ׳יסקר; מושצ׳יסקר היה חתנו של דוד בלאושטיין. הוא היה יהודי עשיר והתגורר בלבוב. הם עברו בזמנו ליז׳רנה. כאן נשארו גם לאחר שהגרמנים נכנסו. הרופא מושצ׳יסקר עבד בפוליקליניקה ביז׳רנה ולמשפחתו מצא מחבוא אצל גוי ״בטוח״. הדבר עלה לו בכסף רב. בכל יום היו מעבירים לו עם גוי מכר דרישת שלום ממשפחתו. פעם אחת הביא לו הקשר את הבשורה, שהגוי ה״בטוח״ הזה הסגיר את משפחתו (אביו ואמו, אשתו וילדו) לידי הגסטאפו והם רצחום. מזועזע ושבור מהאסון שקרה לו, איבד מושצ׳יסקר, הרופא הצעיר, עצמו לדעת בחתכו את גידיו.

גנו של פוזנחובסקי

באחד ממכתביו כתב לי עזריאל פולק, כשאבוא ליז׳רנה ניסע לזבורוב להיפגש עם מוטל הורנשטיין, אולי יעלה בידינו להקיף בגדר את גנו של

פוזנחובסקי, בו נמצא קברם של 12,000 יהודים שנרצחו בידי הנאצים. כאשר כבר הייתי ביזירנה יום-יומים, החלטנו אמנם לנסוע לזבורוב ולהיפגש עם הורנשטיין. הוא היה מנהל קולחוז והיה בעבודה כשהגענו אליו. אשתו הרוסיה, מדיה איוונובנה, קיבלה אותנו בסבר פנים יפות. בינתיים הלכנו לראות את זבורוב עצמה. שבע שנים עברו מאז מאורעות המלחמה האיומים, אך הכול העיד כאילו עתה זה אירעו; אותה התמונה עצמה שאפשר היה לראות במקומות אחרים בסביבה; בית־הכנסת הגדול עמד עדיין שלם והאותיות העבריות שעליו לא היו מחוקות. האדמיניסטרציה השתמשה בבניין זה. הורנשטיין הגיע מאוחר בערב, היה עייף ולא היה לו פנאי. לכן החלטנו, אני ועזריאל, ללכת למחרת לבדנו. גנו של פוזנחובסקי היה במרחק של קילומטר מזבורוב בכיוון לזלוצ'וב.

כמו בכל האקציות נהגו הרוצחים הנאצים גם כאן להביא את היהודים לבור במערומיהם, ירו בהם ממכונות־יריה ורבים שנפלו לבור רק פצועים לא המיתו, אפילו לא בדקו אם מישהו מהם עדיין בחיים, ושפכו עליהם את העפר. כאשר התקרבנו לקבר, הבחנו בפס שדה ירוק של דשא. זה היה הקבר. בהמות רעו כאן, ריח גללי הבהמות והאנשים (הרועים עשו שם צורכיהם), כבר מורגש היה מרחוק. נצבנו על הקבר הגדול נכלמים ובירא‌ה של קדושה. הרי כאן טמונים 12,000 יהודים, שהנאצים רצחום; מסביב מוקמות מצבות ל"גיבורים" שונים וקברם של אלפי קרבנות מוזנח ומחולל, אפילו לא גדרוהו בגדר. והלא הם הנרדפים והנרצחים על־ידי הנאצים הרוצחים, שונאי הסוציאליזם והקידמה... האין זה פשע מצד השלטונות? רציתי לפנות לעירייה בזבורוב, אלא שפחדתי שלא יגלוני שוב לעשר שנים למקום ממנו באתי. בקבר זה היה גם טמון מרדכי מארדר. עליו מספרים, שאפשר היה לו להינצל, אלא שלא רצה לעזוב את אשתו ונספה יחד עמה.

עמדנו שנינו ואמרנו קדיש. לבותינו היו מאובנים ולא יכולנו להזיל אף דמעה. כשחזרנו לזבורוב חזרנו דוממים ובלבבות שבורים.

שבנו ליזירנה. כל אותו זמן היה עזריאל נאנח וממלמל: "אשתי, שלוש בנותי הזוהרות! ובני, בני, שנפלת בקרב על וארשה!"...

●

למחרת נסענו ללבוב, בה התגורר יוסף בלאסר, בנו החורג של הספר שוואַרץ. הוא סיפר לנו, שאביו החורג, יהושע שוואַרץ, התנגד לאנשי ה-ס.ס. כשבאו לקחתו, הם ירו בו במקום. הוא גם סיפר, שאוקראינים ביקשו להציל את ד"ר טננבוים, משום שהיה קצין בצבא האוקראיני בשנת 1919, כשאוקראינה היתה עצמאית, אלא הוא עצמו לא רצה. הוא האמין בהבטחתו של דיגה...

בלבוב גם נודע לנו, שנותר שם בית־כנסת והחלטנו לבקרו. היה זה ראש־השנה. לאחר הפסקה של 12 שנים שוב עמדתי בבית־כנסת שהיה מלא מתפללים. כאן שררה אווירת חג. עמדתי והסתכלתי בתמיהה, האמנם מציאות היא או שמא חלום? יהודים בעלי זקן ופיאות, בעל־תפילה, והתפילות — כאי־פעם בימים הטובים ההם... בית־הכנסת, היחידי שנותר, עמד בכיכר הקראקובאי. על קירותיו היו רשומים שלושה תאריכים, תאריכי האקציות האחרונות, בהן חיסלו הנאצים את יהודי לבוב. שם היו כמה מאות ספרי־תורה, שהחזירום איכרי הסביבה.

החגים עברו עלי בלבוב אצל בלאסר. מיד אחריהם חזרתי לאורל. אחר־כך הייתי נוסע כל שנה, בשנים 1952—1957, ליז׳רנה, כדי לבוא על קברי־אבות בבית־העלמין ההרוס ולומר קדיש. ושוב להיפגש עם אנשי המקום ושוב לשמוע אותם הסיפורים על הזוועות של הימים ההם. שש פעמים ביקרתי בעיירתי יז׳רנה ובמשך כל אותן השנים מאומה לא נשתנה שם, רק צללי הנרצחים והדי הזוועות סובבוני ולא עזבוני בכל מקום שפניתי שם. ואכן, אין לשכוח הדברים, יש לזכרם ולהזכירם תמיד.

(מיידיש: המשורר שלמה שנהוד)

פליטים ביער

זה היער מפלט לרבים, הוא לגזע, ללאום לא שואל,
המבקש כאן ימצא מחסה, מחמת מרדפיו יינצל.
והיו משפחות מאושרות שהקדימו לנוס עוד־מועד,
עם האות הראשון לשואה, צרור כל טוב בידם, ולצאת
אל היער הרחק. כאן מצאו מעין לרגלי ענקים
של אלות מצילות הדורות, סוככות בענפים משיקים
על עיגול מערה, בשיחי גרגרים מתוקים מבורך.

(אנדה פינקרפלד־עמיר)

דוזיע בלאושטיין
ניויארק

ש. י. אימבער אין יעזיערנע אונטער די נאצים

דאָרע בלאושטיין, די טאכטער פון צינע בלאושטיין, ווײַבט אײַצט אין אמעריקע. זי האט אײַבערגעלעבט די רדיפות און דעם היטלער־גיהינום אין יעזיערנע אדאנק אן אוקראינער, מיכאל לעסקאוו און זיין ווייב, וועלכע האבן זי אויסבאהאלטן. זי דערציילט דא אײַנעם פון די עפּיזאדן פון יענע שרעקלעכע צייטן: דאס לעבן אין אומבערגען פונעם דיכטער שמואל יעקב אימבער דורך די נאצי־ס און זיין השפּעה אויף די יעזיערנער יוגנט אין יענע צייטן.

הקדמה

שמואל יעקב אימבער ווערט פארעכנט אלס א יעזיערנער, כאטש ער איז געבוירן אין זלאטשאוו. זיין יוגנט האט ער פארברענגט אין שטעטל אין האט חתונה געהאט אין יעזיערנע מיט דער עלטערער טאכטער פונם אפטייקער מינץ, אויך אן אפטייקערין. פון צייט צו צייט פלעגן זיי קומען באזוכן זייערע עלטערן אין שטעטל.

זייענדיק אין יעזיערנע פלעגט מען אים זעען ארומשפאצירן אין די געסלעך, טרעפן זיך מיט היימישע מענטשן, מיט טעטיקע אין דער ארגאנאזיאציע איחוד־גורדוניה, שמועסן מיט זיי ווען זייער ארבעט און אנטוויקלונג פון די יוגנטלעכע ארגאניזאציעס. ער פלעגט אריינקומען אין ארגאניזאציע לאקאל זיך אינפארמירן וואס די יוגנט ליינט, וואסער ליטעראטור זי אינטערעסירט. עס איז אים געפעלן, אז אין אזא קליין שטעטל אינטערעסירט זיך די יוגנט מיט דער נייעסטער ליטעראטור.

די ביבליאטעק פירערין עטקע פולוואר פלעגט אים וויזן די ביכער. ער פלעגט דיסקוסירן מיט ליפע פישער און משה ביק און דאן זענען זיי געגאנגען אים באגלייטן ביז צו זיין ווינונג. גייענדיק אזוי פלעגן זיי אים שטעלן פראגן ווען זיין אייגענער שאפונג אויפן געביט פון ליטעראטור און פובליציסטיק, ווען זיינע ארטיקלען אין די יידישע צייטונגען, זיין קאמף מיט היטלעריזם און אנטיסעמיטיזם אין פוילן. ער האט זיי אריינגעבעטן צו זיך, געגעבן יעדן פון זיי אן עקזעמפלאר פון זיין בוך "Asy Czystej Rasy" און איין עקזעמפלאר

פאר דער ביבליאטעק. די השפעה זיינע איז געווען א גרויסע. דעם בוך האט מען געהאלטן טייער, אבער מיט אלץ און אלעמען איז דאס ביכל אומגעקומען.

די דייטשן זענען אריין קיין יעזיערנע. עס האבן זיך אנגעהויבן שווערע צייטן, רדיפות, אקציעס. אימבער פלעגט זיך, אזוי ווי אנדערע יידן בעת די אקציעס, באהאלטן. באזונדערס האט אויף אים און אויף זיין פרוי געווירקט דאס דערמארדן זיין שווער, דעם אפטייקער מינץ, און דער זעלבסטמארד פון זיין שוויגער. די אפטייק האט ווייטער געפירט אימבערס פרוי.

אימבער האט אפילו אין זיין בונקער, ווו ער איז געווען באהאלטן, געשריבן וועגן די געשעענישן, און כאטש ער האט געוווסט, אז די דייטשן זוכן אים, פלעגט ער מיט זיינע ארטיקלען, געשריבן אין געהיים, דערמוטיקן אונדז. ליינענדיק זיינע שריפטן האבן מיר געגלויבט, אז אונדזערע יסורים, אז אונדזערע קרבנות ווען נישט זיין אומזיסט.

אויך אימבער איז אריינגעפאלן אין די מערדערישע הענט. זיי האבן אים פארגרייט א שרעקלעכן טויט.

זיי האבן געקאנט הרגענען דעם מענטש, אבער דעם דיכטער אימבער האבן זיי נישט געקאנט אומברענגען. זיין שאפן ווען בלייבן אייביק, אויך זיין ליכט, וואס האט אין די טעג פון פינסטערניש געשיינט ביי אונז ווי א זון.

מנחם דול

דארא די קראנקנשוועסטער

דארא מאנטעל, וואס איז ניצל געוואָרן פונעם היטלעריזשן גיהינום, האט אסך דערציילט פון אירע איבערלעבענישן, אבער בעת מיין שמועס מיט איר האב איך מיך איבערצייגט, אז זי קען נאך אסך דערציילן און יעדעס מאל נייע פאקטן.

דארא האט אין זבאראוו אנגעטון א ווייסן קיטל און געוואָרן אין געטא א קראנקן-שוועסטער. די קינדער פלעגן זי רופן "פאני דארא!". און אויב מיר שרייבן וועגן יודנראט, ארדנונגס-דינסט, לאגער-פארבינדונגסמענער, קעמפער אין געטא, אין די פארטיזאנער, איז אויך כדאי צו דערציילן ווי-אזוי דארא האט געהאלפן קראנקע, פארלייזיקטע און אומגליקלעכע אין געטא, געבראכט זיי א ליימערונג אין זייער שרעקלעכן ליידן.

די משפחה ציפריס האט געווויינט אין א פינסטער קעמערל, א מאן מיט א ווייב און א פאר קינדער. ער איז אמאל געווען א שוסטער און איצט איז ער געלעגן געליימט (פאראליזירט); זיין ווייב איז געלעגן מיט הויכן פיבער און די קינדער, די פארלייזיקטע קינדער, זענען ארומגעלאפן שמוציק, נאקעט און הונגעריק. עלענד און נויט האט געהערשט אין דעם קעמערל. דארא האט אהין געטראפן; די קינדער האבן געווויינט אין געבעטן עסן, די מאמע קוקנדיק אויף די קינדער, האט זיך באגאסן מיט טרערן, און דער טאטע האט מיט זיינע אפענע אויגן געקוקט אויפן סופיט, אזוי ווי ער זאל פון דארט דערווארטן הילף. דארא האט פארקאשעט די ארבל, געגומען וואשן דעם טאטן און די קינדער, געבראכט זיי עפעס עסן, דער מאמע געבראכט פראשקעס. א טאג־טעגליכער גאסט פלעגט זי ביי זיי זיין.

די רביצן. געפליכטעט האט זי פון מערב־גאליציע און אנגעקומען קיין זבאראוו. איר מאן, דער רב, איז געשטארבן אונטערוועגס און די קינדער זענען אומגעבראכט געווארן ביי די אקציעס. זי איז געבליבן אליין. זי איז געלעגן אויף דער פאדלאגע, דער קאפ פול לייז; דער גאנצער גוף פול טשערעקעס. אין שטעלעכל, ווו זי איז געלעגן, האט געהערשט א פארפעסטעטע לופט ווי אין א טרופיארניע. איינזאם איז זי דא געלעגן; וויר ס׳האט געעפנט די טיר, איז אנטלאפן.

איר קאפ איז געווען גרוי־ווייס, דאס פנים בלאס, א מאיסטעטיש אויסזען; א גאנצן טאג האט זי אריינגעקוקט אין סידור אריין, געהאלטן אים אפן און געדאוונט. פארגעסן פון גאט און פון לייט, איז זי דא אזוי געלעגן. דארא האט אויך צו איר אין שטעלעכל געטראפן, זי איז אריינגעקומען. די אלטיטשקע האט אויפגעהויבן דעם קאפ און א בליק געטאן אויף איר, און דערנאך זי טאקע גוט אנגעקוקט און אנגעפיבן ווייגען. "ווער ביסטו טאכטערשי?" האט זי געפרעגט, זי האט וואכנלאנג שוין קיין מענטש נישט געזען.

דארא האט גענומען זי באהאנדלען, זי ארומוואשן, ברענגען איר רעצעפטן, געביטן איר וועש. די אלטיטשקע פלעגט זי בענטשן, איר זאגן, אז אין דעם זכות וועט זי בלייבן לעבן. אירע אבות, די רבנים און צדיקים, וועלן פאר איר זכות טראגן פארן רבונו של עולם און בעטן זי זאל לעבן און זיין געזונט; דאס פלעגט זי איר איבערחזרן יעדן טאג.

א וואך שפעטער, ביי אן אקציע, האט מען די אלטיטשקע רביצן געהרגעט. "פאר מיר שטייט ביז צום היינטיקן טאג די אלטיטשקע רביצן, וואס האט געבעטן פאר מיין געזונט און איך הער איר שוואך קול — די נביאה — אז איך וועל בלייבן לעבן" — זאגט דארא. "יעדעס יאר, אין טאג פון דער לעצטער אקציע,

צינד איך אן א לעמפל פאר איר נשמה; זי האט מיך געבענטשט, איך זאל בלייבן לעבן, און איך בין טאקע ניצל געווארן פון דער שחיטה" — זאגט ווייטער דארא.

אין זבאראוער געטא איז אויך געווען א "שפיטאל" פאר עפידימישע קראנקהייטן (טיפוס און כאלערע). דערצו האבן זיי באשטימט דעם בנין פונעם בית המדרש. ספרי תורה זענען דארט שוין נישט געווען, אויך די שטענדערס, טישן און בענק האט מען פון דארט אוועקגעפירט. אויף דער פאדלאגע, אויף א ביסל אויסגעשפרייט שטרוי, זענען געלעגן די קראנקע — מענער, ווייבער און קינדער, אייגס נעבן דעם אנדערן ווי הערינג אין פאס, אלע האלב נאקעט, אלע מיט הויכן פיבער. יעדן טאג פלעגט די חברה קדישה ארויסשלעפן פון דאנעט די טויטע, אבער אויף זייער פלאץ האבן זיי באלד אריינגעבראכט אנדערע קראנקע. א שרעק איז געווען צו קוקן דארויף. לייז האבן געביסן, פליי זענען געשפרונגען, וואנצן זענען געקראכן, און די אומבאהאלפענע, קראנקע מענטשן זענען געלעגען. איין מאל איז טאג פלעגט דא אריינקומען דער אייניציקער יידישער דאקטאר און אפאר מאל די שוועסטער דארא. מ'האט זי דא געקענט. וועז זי פלעגט אריינקומען פלעגן די קראנקע אויסשטרעקן צו איר די הענט און בעטן הילף. זי פלעגט פאר יעדן געפינען א טרייסטווארט, יעדן געוואלט העלפן, אבער וואס האט זי געקענט טאן? אין שמוץ, עלענד און נויט, אין פאר-פעסטעטער לופט, פול טויטן-גערוך, זענען דא הונדערטער אויסגעמאנגען. די געשאפענע באדינגונגען, עפידעמישע קראנקהייטן, האבן טיילוויז ליקווידירט די יידן אין געטא.

דארא האט אויך דערציילט, ווי דער לאגערשעף האט געהרגעט 19 יידן, וואס זענען באגאנגען א שטארק פארברעכן — זיי האבן געבראכט עסן אין געטא אריין, און זי, די 20-טע, איז על פי נס געבליבן לעבן. און זי האט אנגעהויבן גלויבן, אז די אלטע רביצן און אירע אבות, די רבנים און צדיקים, האבן זיך געמיעט.

מנחם דול

א גורל פון זייגערלעך און פאטאגראפיע

ס׳איז געווען אין א תמוז טאג 1941. כמעט א וואך איז אוועק זייט ס׳האט אויסגעבראכן די דייטש-רוסישע מלחמה. די גרויסע סאוויעטישע ארמיי איז געשטאנען אין ריקצוג. די שפיטעלער זענען געווען פול מיט פארוווונדעטע; די שולן האט מען פארוואנדלט אין שפיטעלער. אויף די גאסן פון שטעט און שטעטלעך זענען געלעגן טויטע, האלב פארברענטע קערפערס פון רוסישע זעלנער. מ׳האט אפילו געקאנט זען ברענעדיקע זעלנער ווי פאקלען. דער גאנצער וועג פון רוסישן ריקצוג און פונעם פארמארש פון די דייטשע איינזאצטרופן ס.ס. איז געווען געצייכנט מיט יידיש בלוט. אין יעדער שטאט און שטעטל האבן די דייטשן געכאפט יידן אויף דער גאס, געפירט זיי אויף א זאמעלפלאץ און דערשאסן. יא, בלוט און טרערן האבן באגלייט דעם אריינמארש פון די דייטשן אין אונזערע שטעט און שטעטלעך, אומעטום פאגראמען און שחיטות.

איך מיט מיין פרוי און קינד האבן איבערגעלעבט דעם ערשטן פאגראם אין זלאטשאוו. די שרעקלעכע ידיעה פון די גרוילטאטן און פלינדערייען זענען איבערגעגאבן געווארן פון שטאט צו שטאט, פון שטעטל צו שטעטל, פון מויל צו מויל. די אפקלאנגען האבן דערגרייכט אומעטום און ביז קיין יעזיערנע זענען זיי דערגאנגען. אויף די יידן איז געפאלן א פחד, און ווען די דייטשן זענען אריין קיין יעזיערנע, האט זיך אנגעהויבן אין שטעטל צו רודערן. די לופט איז פארפעסטעט געווארן. אויף דער טאליקע נעבן קאזאוויקן האט מען אויסגעגראבן א גרויסן און טיפן גרוב, קיינער האט נישט געוווסט צו וואס דארף ער נוצן... די מענער האבן זיך אנגעהויבן באהאלטן ווו נאר עמעץ האט געקאנט. די ס.ס. מיט זיירע מערדערישע פנימער, מיט האנטגראנאטן אין די הענט, זענען ארום־געלאפן ווי ווילדע חיות, געכאפט יידן אויף דער גאס און זיי געפירט. ס׳האט געהערשט א בהלה.

אויף דעם פאלווארק, אין זיין ווויינונג, איז געזעסן ווילהעלם קלינגער און איז געווען שטארק באזארגט. די ידיעה ווען זלאטשאוער פאגראם איז שוין דערגאנגען אויך קיין יעזיערנע; איז ער איבערדענקלעך געווען ווען אונזער גורל, ווען גורל פון זיין טאכטער איידעם און קינד — צו זענען מיר ניצל געווארן און צו האבן מיר וואס צו עסן. באזונדערס האט אים באאומרואיקט דער גורל פון זיין אייניקל יולא; ער האט זי ליב געהאט אהבת נפש. אים האט זיך

געדאכט, אז ער הערט זי ווייגען, זי ווייל עסן און מיר האבן איר נישט וואס צו געבן... די פרוי זיינע, מיין שוויגער, האט אים געבעטן ער זאל זיך באהאלטן, אבער ער האט אפגעווארפן איר עצה זאגנדיק: "איך קאן גוט די דייטשן, מיר האבן אין די שיצנגרובנס האנט אין האנט מלחמה געהאלטן מיט די רוסן און איטאליענער אין די יארן 1914—1917; דאס איז דאך דאס פאלק פון געטע און שילער. זיי זענען זעלנער און זעלנער זענען נישט קיין מערדער, זענען נישט קיין באנדיטן. איך אליין בין אויך געווען א זעלנער." ער האט געגלויבט אן די יסודות פון קולטור און מענטלעכקייט.

און דעמאלט זענען אריינגעקומען צוויי ס.ס.-מענער, ארויסגעפירט אים פון דער שטוב און געהייסן אים מיטגייען מיט זיי. ער איז געגאנגען שטילשווייגנדיק. ס'איז אים אפילו נישט אויפן געדאנק געקומען, אז מ'פירט אים הרגענען... ער האט קיינעם פאר זיך נישט געזעען, אפילו נישט דעם גרוב. מיט א געשריי האט איינער פון די מערדער געהייסן אים שטיין בלייבן. אטאמאטיש איז ער שטיין געבליבן. ער האט נאך אלץ נישט געגלויבט, אז דאס איז די מינוט פאר זיין טויט. ער האט דאך געגלויבט אין דער קולטור פון געטע-און שילער-פאלק, אינעם בונד, וואס בינדט אמאליקע פראנט-זעלנער (קאמבאטאנטן). און דעמאלט איז געקומען דער שאס אין אונטערשטן טייל פון קאפ און א בריקע מיטן פוס אין הינטערטייל. ער איז אריינגעפאלן אין פארגעבריטן גרוב אריין. די אמונה אין מענטשלעכקייט און קולטור און בונד, וואס בינדט די קאמבאטאנטן, האט ער מיט זיך מיטגענומען אין גרוב אריין.

אזוי איז דערמארדעט געווארן ווילהעלם קלינגער, א יעזיערנער יידד, וואס האט טיף געגלויבט אין מענטשלעכקייט און קולטור און האט אין זיין גאנץ לעבן טובות געטאן יידן און גויים; האבן טאקע יידן און גויים באווייזט זיין טויט.

מיט אים צוזאמען איז אראפ אין זאמלגרוב זיין זיגערל, אז אמעגא זילבערן זיגערל, געקויפט אויף דער יובל-אויסשטעלונג אין 1900. דאס זיגערל האט ער באקומען א מתנה פון זיין זיידן, וועז ער איז מאבילזירט געווארן אין מילימער, מיט א ברכה אפגעהיט צו ווערן פון אלדאס-בייז און פון יעדן פגע רע. האט ער טאקע געהאלטן דאס זיגערל ווי א שמירה פון א רבין און שטענדיק עס מיט זיך געטראגן, אויך ביי די בלוטיקע קאמפן מיט די רוסן אין די קארפאטן, וועז טויזנטער זענען געפאלן אדער פארוווונדעט געווארן. ער, דעמאלט לייכט פארוווונדעט, איז געבראכט געווארן אין שפיטאל און דאס זיגערל האט ער געהאט מיט זיך. אויך אין איטאליע בעת די בלוטיקע קאמפן ביי דער פיאווע און איסונצו — דאס זיגערל מיט אים.

עסטרייך איז זיך צעפאלן, די זעלנער זענען זיך צעפארן אהיים, דאס זייגערל האט ער גוט פארשטעקט, ווייל אונטערוועגס פלעגט מען די זעלנער-צוריקקערער בארויבן, אלץ ביי זיי צונעמן, אפילו די קליידער.

ער איז בשלום געקומען אהיים צו זיין פרוי און קינדער. בעתן דורכמארש פון די פעטלוראוצעס, די הערשאפט פון די אוקראינער, האט ער דאס זייגערל געהיט און גוט באהאלטן. און ווי שוין געזאגט, האט ער אויך דעמאלט, ווען די מערדער האבן אים דערשאסן און אריינגעווארפן אין מאסנגרוב געהאט דאס זייגערל מיט זיך; עס האט אויפגעהערט צו קלאפן אין ברודער־קבר צוזאמען מיטן הארץ פון זיין באזיצער.

אין א פאר טעג שפעטער, ווען מ׳האט די קדושים עקסהומירט אויפן יידישן בית עולם און אלע צוזאמען אריינגעלעגט אין איין גרוב, אין א קבר אחים, האט די שוויגער ע״ה ארויסבאקומען דאס זייגערל — די שמירה — פונעם קבר ארויס. אזוי ארום האט זיך דאס זייגערל ווידער געפינען אין די הענט פון דער משפחה. בלויז דער, פאר ווען דאס זייגערל איז געווען א טאליסמאן, האט זיך נישט אומגעקערט, ער איז געבליבן אין קבר!

●

איך נויג אפ פון דער דירעקטער טעמע צוליב געשעענישן, וואס זענען פארבינדן מיט איר.

איך האב שוין דערמאנט, אז דעם ערשטן פאגראם האבן מיר איבערגעלעבט אין זלאטשווו. מיר זענען געווען באהאלטן און האדט אין דער באהעלטעניש איז אונזער טעכטערל קראנק געווארן אויף בלינדארם. האניע, מיין פרוי, האט זי געבראכט צו א דאקטאר אין שפיטאל; די דאקטוירים דארט זענען אלע געווען היימישע. זיי האבן אבער געהאלטן, אז ס׳איז צו שפעט צו אפרירן זי; קאן מען שוין פארשטעלן אונזער וויייטיק. די דאקטוירים האבן זיך פראיזנטערעסירט מיט אונזער גורל און געפרעגט ווי-אזוי מיר זענען ניצל געווארן פון פאגראם.

אונזער שכן ד״ר אמבאס, וואס איז בעת דעם פאגראם אויך ניצל געווארן, און האט נאך מורא געהאט ארויסצוגייען, פלעגט זיך ארייזנכאפן בגניבה אין אונזער באהעלטעניש און באהאנדלן דאס קינד. נאך א פאר טעג איז דאס קינד אנטשלאפן געווארן און מיר אויך. מיר אלע זענען לאנג געשלאפן. די ערשטע האט זיך אויפגעכאפט האניע מיט א שרעק און געשריי: ״מיין טאטע, מיין טאטע לעבט נישט! מ׳האט אים געהרגעט!!״ אין שלאף האט זיך איר געתלומט, אז איר פאטער איז געשטאנען אנטקעגן איר, בלייך, קיין איין ווארט נישט ארויס־געזעדט. מיין טאטע לעבט נישט! מיין טאטע לעבט נישט!״ האט זי געשריגן און טרערן האבן זיך איר געגאסן פון די אויגן. ווי מיר האבן זיך דערנאך

דערוווסט איז עס טאקע אמת געווען. די נאצישע מערדער האבן אים דערמארדעט.

דאס קינד האט זיך אויך אויפגעכאפט פונעם שלאף. דער מצב אירער האט זיך פארבעסערט און זי איז פאמעלעך געוואכן. מיט א פאר טעג שפעטער האט די שוויגער ע"ה געשיקט נאך אונז א וואגן, האבן מיר פארלאזט זלאטשווו און אריבערגעפארן קיין יעזיערנע.

בערך צוויי וואכן נאכן פאגראם זענען מיר אנגעקומען קיין יעזיערנע. א פאר טעג נאך אונזער אנקומען, וועז איך האב אויפן הויף געהאקט האלץ, פלוצים האב איך דערהערט שוועכע שריט פון שטיוול אויף די טרעפ וואס פירן צו אונזער הויז און רעדן דייטש. עס זענען געווען צוויי דייטשן, א פעלדוועבל און א באן-פעלדוועבל. בין איך גלייך אריין אין שטוב און זיי נאך מיר. איך בין ארויס דורכן פענסטער און זיי זענען־צו צו מיין פרוי און קינד, וואס זענען פארבליבן אין שטוב: "וווּ איז דער ייד, וואס איז געווען אויפן הויף?" זיי האבן געזומען טערעריזירן, שרייען און דראען מיט שיסן. דאס קינד האט זיך יעמערלעך צעווייניט אופן קול. כמעט צוויי שעה האבן געדויערט די געשרייען. אינצווישן בין איך געלאפן צו דער ארט-קאמאנדע, דערציילט וואס ס'טוט זיך, און מיין אינטערוועניג האט מצליח געווען. אן אונטעראפיציר איז מיט מיר מיטגעגאנגען, בארואיקט די באנדיטן און זיי אוועקגעפירט. איך האב זיך נישט געגלויבט, אז אים וועט געלונגען אזוי שנעל זיי ארויסצופירן. בשעת די אוואנטורעס און טעראר האט דער פעלדוועבל דערזעען דאס זייגערל; איז עס אים געפעלן און ער האט עס טאקע צוגענומען, א נידערגעלייגט צוויי מארק זאגנדיק: "האסט, יודין, געלד פיר דיע אוהר, ווייר נעהמען ניכטס אומזאנסט".

דער אונטעראפיציר, וועלכער האט אונז גערעטעוועט, האט געהייסן היינץ לעגע און געשמאמט פון האמעלן, אן דער וועזער. כמעט צוויי וואכן פלעגט ער יעדן אוונט צו אונז אריינקומען, היטן און באשיצן אונז, וויייל מיר האבן געווויינט אויסער דער שטאט. א פאר טעג שפעטער האב איך אים דערציילט, אז די צוויי באנדיטן האבן צוגענומען דאס זייגערל, וואס האט פאר אונז א באזונדערן באדייט; מיר האבן עס ארויסבאקומען פונעם זאמעלגרוב. האט ער געגעבן א קרעכץ און געזאגט: "דער פעלדוועבל איז שוין אוועקגעפארן, פארוואס האט איר דאס נישט געזאגט פריער?" דער גורל פונעם זייגערל איז אבער געווען אן אנדערער. אפאר טעג שפעטער, אין איינעם אן אוונט, איז לעגע ווי געווייגלעך אריינגעקומען, זיך געזעצט, געשמועסט, און נעמט פלוצים ארויס דאס זייגערל, לעגט עס ארויף אויפן טיש זאגנדיק: "האבט איהר אייערע אוהר". דערשטוינט זענען מיר געבליבן זיצן, מיר האבן געדאנקט אים און צוריקגעגעבן די צוויי מארק און דאס זייגערל איז ווידער געבליבן אין אונזערע הענט.

נאך דער מלחמה, שוין זייענדיק אין ישראל, בישט וויסנדיק קיין געוויסן אדרעס, האב איך געשריבן צו היינץ לעגע קיין האמעלן און... ער האט דעם בריוו באקומען און באלד געענטפערט. אט זיינען א פאר אויסצוגן פון זיין בריוו:

האמעלן/וועזער. דען 4־טען יאנואר 1960. ליעבע פאמיליע דול! האכער־שטוינט אונד ערפרייט ערהיעלט איך הייטע פאן איהנען נאך באלד 18 יעהריגעם, ליידער טראוריגעם קענענלערנען, איין לעבענסצייכען אויס חיפה אין ישראל... אלס איך איהרע ליעבען ציילען געלעזען האטע, ערינענערטע איך מיך זאפארט אונזערעס קענענלערנענס אין יעזיערנא ביי טארנאפאל. זיע קאמען געגען מיט־טאג צו אונזערער קאממאנדאנטור אונד באטען שווייססגעבאדעט אונד באנגענד אום שוץ פיר איהרע פאמיליע. דא איך צופעלליג דארט צו טון האטע, בעקאם איך דען בעפעהל מיט איהנען מיטצוגעהען. איך גינג מיט איהנען, ווערטער הערר דול, איילענד צו איהרעם הויזע וועלכעס האך אם בערגע נור דורך שטיינטרעפפען צו עררייכען ווער. עס ווער דיע העכסטע צייט אלס וויר דארט אנקאמען, דענן וויע זיע שאן שריעבען, ווארען צוויי דייטשע סאלדאטען, איין פעלדוועבעל אונד איין אייזענבאהנפעלדוועבעל געגען איהרע עהעפראו הונדעסגעמיין פארגעגאנגען אונד האטטען איהר דיע קליידער פאם לייבע גערייסען אונד האטטען וויע שווייניע אין איהרער וואהנונג זיך בענאהמען. ביי מיינער אויפפארדערונג אונד בעדרא־הונג מיט מיינער וואפפע זאפארט איהר הויז פערלאססען, בעקאמען, דיע ביידען לומפען עס דאך מיט דער אנגסט, פערליעססען זיע איהר הויז. איך בליעב נאך אייניג קירצע צייט ביי איהנען אונד פערשפראך איהנען אבענדס נאכמאלס צו איהנען פארצוקאממען, דא זיע אויך פאן דער אייניהיימישען בעפעלקערונג געדראנגסהאלט אינד בעשטאלהען ווורדען, ווער עס מיינע פפליכט איהנען בייצו־שטעהען... אבוואהל איך פיעלעס געהאלפען האבע, דענן איך קאננטע דיעזעס מארדען אונד פערפאלגען מיר מיינעס געווויססענס ניכט פעראייניבארען. דאסס איך איהנען דיע הערענאוהר ווידער אנשאפפען קאננטע, די זיע איהרעס פאטער נאך זיינעם טאדע אבנעהמען קאננטע אונד פיר זיע איין אנדענקען ווער, ווער אויך מיינע פערדאממטע פפליכט...

קענען זיע מיר מיטטיילען אב דיע אפאטהעקענבעזיצער אין יעזיערנא (ער מיינט דא די פרוי אימבער, טאכטער פון דעם אפטייקער מינץ), ווא איך מיין קוואטיר האטטע אונד מיין קראנקענרעוויער, נאך אם לעבען זינד?... זינד נאך מעהרערע אויס איהרער היימאט דעם נאצי־טערראר עגטקאממען? וויע זיע זיך פיעללייכט נאך ערינענרן קענגן, ווארען ווער מיט 6 בריידער סאלדאט, אונד מיינע אייגע שוועסטער האטטע איינען זאגענאנגטען האלביודען געהייראטעט. דיעזער, מיין שוואגער איזט אויך מיט זיינער מוטטער, בריידערן אונד שוועסטערן

אין ק. צ.־לאגער הינינגעקאממען אונד האבען דארט שטארבען מיססען. מיין שוואגער האבערט קאלפ, וועלכער מיט זייגער מוטטער נאך טערעסיענשטאט געקאממען איזט, קאננטע אים לעצטען מאמענט פאן דען אמעריקאנערן גערעטעט ווערדען, זיין מוטטער איזט דארט אומגעקאממען, דעסגלייכען מעהרערע ברידער אונד שוועסטערן אין אנדערען לאגערס. פאן אונז 6 ברידער זינד 3 געפאללען אונד דיעזעס אללעס נור וועגען דיעזען פערדאממטען קריעג... אונד וואללען האפפען אונד ווינשען, דאסס וויר ניע וויעדער קריעג בעקאממען אונד דאסס פיר אללען דינגען דיע פעלקער אללער וועלט רוהע אונד פרייעדען פינדען וועדען ...״

נאכדעם ווא<u>ס</u> לעגע האט מיין ברייו באקומען, דעם 6 יאנואר 1960, איז אין דער ״דייסטער אונד וועזער צייטונג״ נומער 113/4 זיך באווייזן אן ארטיקל ״איין לופטבריף קאמם אויס חיפה״, אין וועלכן אויפן גרונט פון לעגעס דערציילן איז געווען פארגעשטעלט אונזער איבערלעבעניש בעת דער מלחמה 1941 און לעגעס הילף, וואס ער האט אונז געגעבן.

און זיין צווייטן ברייו פונעם 11 מערץ 1960, שרייבט לעגע:

״פערנער מעכטע איך מאל אנפראגען אב זיע זיך גוט אין חיפה אייניגעלעבט האבען אונד איך ווייל האפפען אונד ווינשען, דאסס עס איהנען דארט ווירט שאפטליך אונד געזונדהייטליך גוט געהט אונד דאסס זיע דארט אללע שרעקניססע, שטאפאצען אונד זארגע פערגעססען האבען אונד מעגע אונזער הערר גאטט עס גיבען, דאסס דאס פאלק ישראל דאך ענדליך מאל פאן אללען אנפייגדונגען דער אראבער פערשאנט ווערדען מעגע. וויע זיע וואהל אין צייטונגען אונד אין ראדיא געהערט האבען, זינד אויך היער אין דייטשלאנד ווידער אייניגע שמיערפינקען צום פארשיין געקאממען אונד האבען האקענקרייצע אונד אנדערע שמיערריין אן הייזער אונד סינאגאגען אנגעבראכט, אבער זיע ברויכען זיך קיינערליי געדאנ־קען מאכען. עס זינד זאגענאננטע האלבשטארקע, דיע פערהאפטעט ווורדען אונד איהרע שטראפען באקאממען האבען. ניע ווידער ווירד עס אין דייטשלאנד איין היטלעררייך געבען. דאס קעננען זיע גלויבען. יעדער יודע ווירד היער געאכ־טעט...״

איך האב דא ציטירט א פאר כאראקטעריסטישע זאצן פון לעגעס בריוו. ער שרייבט אויך:

״מיר האפפען דאסס זיע דארט אללע שרעקניססע, שטאפאצען אונד זארגע פערגעססען האבען. ״צו קען מען דאס אלץ פארגעסן? — די שרעקלעכע איבער־לעבענישן האבען איבערגעלאזט א שטעמפל אויף אונזער גאנץ לעבן, זיי לאזן אונדז נישט פארגעסן. מיר דאכט זיך נאך הייַנט, נאך 25 יאר, אז איך זע די שרעקלעכע פנימער פון די מערדער... איך זע זיי נאך הייַנט נישט איינמאל אין

מיינע חלומות, די ס.ס.־מערדער און זייערע בייהילפער. מיר חלומט זיך נישט איינמאל אקציעס, מען כאפט יידן אויף די גאסן, איך אנטלויף... זיי האבן מיך געכאפט... פירן אויף דעם זאמלפלאץ... דער גרוב איז פול טויטע... עס שטייט א גרויסע רייע נאקעטע מענער, ווייבער און קינדער... באלד... באלד... קום איך אין דער רייע... איך כאפ זיך אויף מיט שרעק. ס׳איז געווען א חלום. צו קאן מען דאס אלץ פארגעסן?

●

געווען איז חודש יוני 1942. אין יעזיערנער לאגער האט מען געבראכט דעם אינזשינער איזידאר שטיינבערג פון בארשטשווו, און ער האט געלאזט וויסן, אז ער וויל מיך זעהן. דער יודענראט האט מיר דערמעגליכט די באגעגעניש, האט ער מיר דערציילט ווי אזוי ער איז אריינגעפאלן אין לאגער. ער האט ארויסגענומען א זייגערל, און מיר עס געגעבן צו באהאלטן, ווייל ער האט מורא געהאט, אז אין לאגער וועט מען ביי אים דאס זייגערל צונעמען און דאס וואלט ער נישט געקאנט אריבערטראגן. דאס זייגערל איז ביי אים ווי א שמירה, א טאליסמאן. ער האט עס באקומען אין יאר 1914, ווען ער איז ווי אן עסטעררייכישער אפיציר איינגערופן געווארן און געשיקט געווארן אין דער מלחמה. ווען ער איז געלעגן אין די אקאפעס, געגאנגען אין שטורם אין ארום זענען געפלויגן קוילן, געפאלן טויטע און פארוונדעטע, האט ער דאס זייגערל פעסט צו זיך צוגעטולעט און איז געבליבן לעבן. ער איז אריינגעפאלן אין דער רוסישער געפאנגנשאפט, מען האט אים געפירט קיין סיביר מיט נאך אסך געפאנגענע עסטרייכישע זעלנער. זומער און ווינטער, דורך טאלן און בערג, דורך וועלדער און פעלדער, שאסייען, דערפער און שטעטלעך זענען זיי געגאנגען צופוס, צעריסענע קליידער, מיט שמאטעס געבונדן די פיס, נישט איין מאל געהונגערט, אבער דאס זייגערל האט ער געהאלטן פעסט ביי זיך. ער האט געגלויבט, אז ער וועט געזונט און לעבעדיק צוריקקומען צו זיין פרוי און קינד. די רעוואלוציע איז אויסגעבראכן אין רוסלאנד, די געפאנגענע זענען באפרייט געווארן און ער האט געמוזט גייען... אהיים צו זיין פרוי און קינד, קיין בארשטשאוו.

ווידער איז ער געגאנגען דורך פעלדער און וועלדער, שאסייען און פוילישע וועגן, דורך שטעט און שטעטלעך, נישט איין מאל געמוזט זיך אונטערוועגס באהאלטן, און ענדלעך געקומען אהיים. ער האט איבערגעלעבט דעם דורכמארש פון די פעטלוראוויצעס, די מערב-אוקראינע, חתונה־געמאכט די טאכטער, דערלעבט אן אייניקל. און איצט איז ער אריינגעפאלן אין ארבעטסלאגער. ווער וויסט וואס ס׳וועט מיט אים געשען, ער וועט זיכער דא אויסגייען ווי אלע לאגער־יידן. האט

ער מיך געבעטן איך זאל אפהיטן זיין זייגערל און נאך זיין טויט עס אפשיקן זיין משפחה. דאס זייגערל האב איך ביי אים געזומען און עס אפגעגעבן פארן ארויסטרייבן אונז פון יעזיערנע.

דער יודענראט, האפנדיק צו באקומען פאר שטיינבערגן א גוטן פדיון, האט ער אים צוגעטיילט א בכבודע פונקציע — ער איז געווארן א משרת ביים יודענ ראט, צו דער פערזענלעכער דיספאזיציע פונעם אבמאן לאנדער.

נאך דער מלחמה האבן מיר זיך געטראפן אין גלייוויץ (אבערשלעזיע). זיין פרוי האט אים אויסגעקויפט פונעם לאגער. א פוילישע משפחה האט זיי אויסבא-האלטן און ער מיט זיין פרוי זענען געבליבן לעבן. אבער די טאכטער זיינע מיטן איידעם און מיט דעם אייניקל האבן די היטלעריש מערדער געהרגעט און די ווייטיק נאך די קינדער און נאכן אייניקל האבן זיי געטראגן מיט זיך. אין אמע-ריקע, ווואהין זיי האבן אויסגעוואנדערט, האבן זיי אפגעלייגט עדותשאפט קעגן דעם שף פונעם יעזיערנער לאגער רישארד דיגא. צוריק מיט אפאר יאר איז ער דארט געשטארבן, איבערגעלאזט דאס זייגערל און זיין פרוי, וועלכע איז עולה געווען קיין ישראל, לעבט יעצט אין בית-אבות אין נתניה. דאס זייגערל האלט זי בכבודיק. א זייגערל, וואס וואלט אונז געקאנט אסך דערציילן וועגן לעבן, שטרעבן און ליידן פון זיין אייגנטימער.

●

און איצט ווידער א גורל פון א בילד.

איך האב שטודירט מאטעמאטיק אויף דער לעמבערגער אוניווערזיטעט און פון סעפטעמבער 1923 בין איך געווען א גימנאזיע-לערער א יאר אין דאלעשטשיקי און 5 יאר אין הארדענקא. דאס זענען געווען די ערשטע יארן ארבעט אין מיין פראפעסיע. איך האב זיך איינגעלעבט מיט די שילער און זייערע עלטערן, אנטייל גענומען אין זייערע ליידן און פרעידן; די שטעטלעך זענען מיר נאענט געווען. און יארן שפעטער, אז איך פלעג באגעגענען א געווענענעם שילער אדער סתם א באקאנטן פון די שטעטלעך, פלעג איך זיך פרייען ווי איינער, וואס טרעפט נאך יארן לאנג אן אלטן גוטן פריינט.

ווען איך האב אנגעהויבן זיי אונטערריכטן אין הארדענקא זענען עס געווען צען, צוועלף און פופצן יעריקע קינדער. במשך די פאר יאר, וואס כ'האב זיי געלערנט, זענען זיי געוואקסן, זיך פיזיש און גייסטיק אנטוויקלט. פון די קליינע יונגעלעך און מיידעלעך זענען געווארן מאטוריסטן מיט א בריטער וועלטאנשויאונג און מיט בריטע האריזאנטן. אסך פון זיי האבן וויטער שטודירט, געענדיקט הויכשולן, צעשפרייט זיך אין אלע פיר עקן פון וועלט. אסך פון זיי געפינען זיך אויך אין ישראל, פארנעמען פאראנטווארטלעכע פאסטענס און

זענען נוצלעכע בירגער. די קליינע קינדער פון יענע יארן זענען געווארן טאטעס און מאמעס און אפשר אויך זיידעס און באבעס, זיי האבן דאגות, נחת פון זיירע קינדער און אפשר אויך פון קינדס קינדער.

אין יאר 1929 איז פארגעקומען אין האראדענקע די ערשטע מאטורע. אין וויטרינע פון סטעפאנאוויטשעס בוכהאנדלונג איז געהאנגען א בילד (א טאבלא) פון אלע לערער און שילער פון דער אכטער קלאס, אביטוריענטן פונעם ערשטן יארגאנג 1929, דאס ערשטע טאבלא. א גאנצע וואך זענען עלטערן, קרובים און באקאנטע פון די שילער, אויך סתם יידן און נישט־יידן, געגאנגען אנקוקן דאס דאזיקע בילד. עס איז דאך געווען דאס ערשטע טאבלא אין שטעטל און ס׳האט געמאכט גרויס סענסאציע. ״קוק אן״ — האט געזאגט איין יונגל צום צווייטן, אנווייזנדיק אויפן בילד — ״אט דער אינעם סלאוואצקי־העמד איז אימעק, און יענער מיטן שטייפן קראגן און קראוואט איז סאלא״. זאגט דער צווייטער: אין יענע דארט אין מיטן איז מישקע (מינא)״. ״אונזער טאבלא איבער א יאר״ — האבן געזאגט די זיבעטע־קלאסניקעס — ווען זיין שענער״.

יאר 1943, פערצן יאר שפעטער, אין בערעזשאן. די יידן, וואס זענען נאך פארבליבן, זענען פארשפארט געווען אין די געטאס אדער אין די ארבעט־לאגערן; עפידעמיעס, אקציעס, הונגער און נויט האבן יעדן טאג פארשלונגען קרבנות און יענע, וואס האבן געלעבט אויף ארישע פאפירן, האבן געלעבט אין פחד טאמער וועט מען זיי אנטפלעקן. מיר האבן דעמאלט געלעבט אויף ארישע פאפירן. פון אונזער משפחה האט דעמאלט שוין קיינער נישט געלעבט.

נאך א שווערן ווינטער, איז געקומען פרילינג, די זון האט גענומען וואַרעמען, די נאטור האט זיך געווענט צום לעבן, מענטשן זענען ארויסגעגאנגען שפּאַן פּרישע לופט און א ביסל זיך אנווארעמען. בלויז דאס ביסל יידן, וואס האט דעמאלט נאך גע׳לעבט, איז געלעגן אין די בונקערס, טיף אייגעגראבן אין דערד, אדער פארשפארט אין די געטאס.

אין בערעזשאן, אין א צווייטאקיקן הויז פון דעם אוקראיניש קאאפערא־טיוו (סאיוז), אין דעם סטאטיסטישן אפטייל, האט געארבעט א באאמטער מיטן נאמען מאקסימיליאן דול, א קאראימער. זיין שוף, מאגיסטער פאסלאווסקי, איז געווען צופריידן פון זיין ארבעט. אלע דריי דירעקטארן פונעם סאיוז האבן געוווסט, אז דול ארבעט אין ארדענונג; זיי האבן זיך מיט אים פאראינטערע־סירט, געוואלט אנטפלעקן דעם סוד. געוווסט האבן זיי, אז ער איז פון פאך א גימנאזיע־לערער פאר מאטעמאטיק, און זיך איינגעקוקט צו איז ער טאקע א קאראימער אדער חס וחלילה א ייד... זיין באס, דער מאגיסטער פ. פלעגט אים דערציילן אלע מאל עפעס אנדערש. איינמאל האט ער אים דערציילט, אז

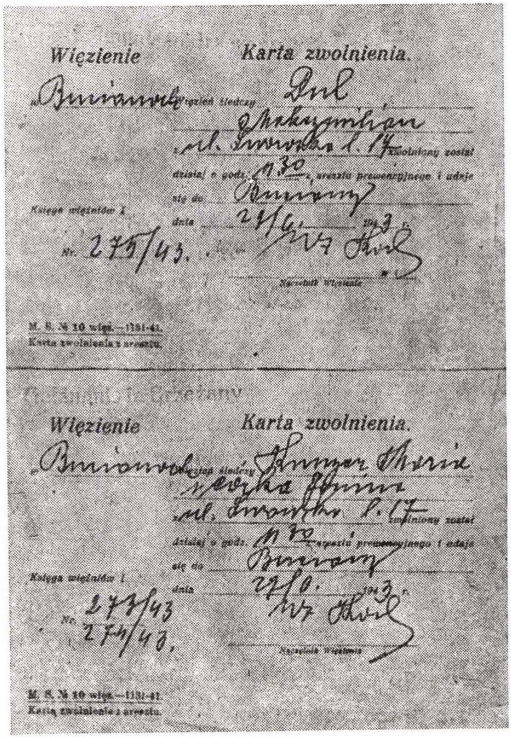
זיין ווייב איז א לערערין און שטאמט פון הראדענקע — נאך אביסל וואלט ער געוואגט, אז זי געדענקט א לערער פון דארט, וואס הייסט אזוי ווי איך. א צווייטמאל האט ער מיר דערציילט, אז ביים דייטשן קריין־הויפטמאן אין בערעזאן איז געווען א הויכער באאמטער, א "נאטשאלניק", א פאלאק, ד"ר גרובין. ער האט געפירט א פראנטווארטלעכן אפטייל, געשפילט א גרויסע ראלע אין אמט, און ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז ער איז געווען א "זוויטשאיני זשידוק" (סתם א ייד) און האט געהייסן ד"ר רובין. ער איז אנטלאפן.

פארשטענדלעך, אז דאס זענען געווען פראווא־קאטיוות מעשיות. בשעת ער פלעגט דערציילן פלעגט ער מיך גוט אבסערווירן, כדי צו זען דעם רושם, וואס די מעשיות מאכן אויף מיר. כמעט אלע טאג פלעגט ער מיר דערציילן וועגן פארשידענע געשעענישן בעת עס זענען געווען אקציעס; אין דער צייט וען אויף מיר האט געציטערט די הויט, וועז אויף דער גאס זענען געלעגן דערשאסענע יידן און יידיש בלוט האט געריגען ווי וואסער. איך האב אפילו נישט געהערט און נישט געווסט, וואס ער דערציילט מיר. מיין הארץ איז געווען פארווייטיקט, מיין קאפ איז געווען ביי מיין פרוי און קינד, איבער־געקלערט צו ס'איז זיי חס־וחלילה עפעס נישט געשען, צו וועל איך זיי טרעפן וען כ'וועל אהיימקומען. אין אזא אטמאספער האב איך געארבעט.

אין הראדענקע האט צו יענער צייט געלערנט לאטיין א יידישער לערער מיטן נאמען דוד באומגארטן; ער האט געשטאמט פון בערעזאן. אויף דעם טאבלא פון 1929 האט ער אויך פיגורירט. א פאר טעג נאך דער גרעסטער אקציע, קומט מיין שוף צו דער ארבעט פריילעך און לוסטיק און דערציילט מיר, אז ער האט געביטן זיין ווינונג. ער האט באקומען א ניי, איין־משפחדיק הייזל מיט אן אויפסטגארטן. דער אייגנטיימער פון דער ווינונג איז א ייד, א געריכט־סעקרעטאר, באומגארטן. אים האט מען מיט זיין משפחה ליקווידירט ביי דער לעצטער אקציע און מיין שוף האט באקומען זיין ווינונג. באומגארטן האט געהאט צווי זין, דערציילט ער מיר ווייטער, און איינער פון זיי איז געווען פראפעסאר אין הראדענקער גימנאזיע. אין דער ווינונג האט ער געפונען א "ספראוואדאניע (דין וחשבון) פונעם פוילישן גימנאזיום אין הראדענקע", און דארט האט ער געפונען, אז איין לערער האט געהייסן "דוהל", אבער, האט ער צוגעגעבן, "דו הייסט מאקסימיליאן און יענער האט געהייסן מענדל; דו ביסט א קאראימער און יענער איז געווען א זשידאק; דו ביסט געווען א לערער פון מאטעמאטיק און ער א לערער פון יידישע רעליגיע". אויף דאס טאבלא האט ער דארט געפונען, "אבער דער רעליגיע לערער אויף דעם בילד איז נישט ענלעך צו דיר", האט ער געזאגט.

נאך 14 יאר בערך איז דאס בילד אריין אין די הענט פון אן אנטיסעמיט און האט געקאנט דינען ווי א באווייז צו אנטפלעקן מיך.

די מלחמה האט זיך געענדיקט. איך, מיין פרוי און טאכטער זענען ניצל געווארן, אבער דאס טאבלא פון ערשטן יארגאנג אביטוריענטן, 1929, פונעם פוילישן גימנאזיום אין הראדענקע איז געבליבן ביי מאגיסטער פאסלאווסקי אין בערעזשאן, אינעם שטעטל ווו דאד באומגארטן רוט אין מאסן־קבר.

Więzienie
Karta zwolnienia.
Księga więźniów I.
Nr. 275/43.
M. S. № 10 więz. —1781-41.
Karta zwolnienia z aresztu.
Więzienie
Karta zwolnienia.
Księga więźniów I.
Nr. 274/43
M. S. № 10 więz. —1781-41.
Karta zwolnienia z aresztu.

לוח זכרון שהוקם ב־מרתף השואה בהר־ציון בירושלים.

יזכור אלוהים את נשמות אחינו בני ישראל, חללי השואה וגיבוריה, נשמות שש מאות רבבות אלפי ישראל, שהומתו ושנהרגו ושנחנקו ושנקברו חיים, ואת קהילות הקודש שנחרבו על קדושת השם.

יזכור אלוהים את עקדתם עם עקדת שאר קדושי ישראל וגיבוריו מימי עולם ויצרור בצרור החיים את נשמתם. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, ינוחו בשלום על משכבותם ונאמר אמן.

●

אנו זוכרים ביראת כבוד

את עוז רוחם של אחינו שמסרו נפשם על עמם בקדושה ובטהרה;

את מסכת הגבורה של נצורי גיטאות ולוחמים שקמו והציתו את אש המרד להצלת כבוד עמם;

את מאבקם הנשגב והמתמיד של המוני בית־ישראל על דמותם האנושית ותרבותם היהודית;

את חסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים.

פונעם לעבן פון די יעזיערנער יידן אין אמעריקע

אויפגענומען דורך **ליפא פישער**

דערציילט חוה פוקס־פיירינג:

די ערשטע וועלט־מלחמה האט מיט זיך געברענגט פאליטישע, דעמאגראפישע און ווירטשאפטלעכע ענדערונגען. פאר די יידן איז געווארן ענג אין די גאליציש שטעטלעך און די יינגערע האבן אנגעהויבן עמיגרירן קיין אמעריקע. אויך יעזיערנער יידן, די וועלכע האבן געהאט משפחה אין אמעריקע, האבן זיך מיט זיי פארבינדען און עמיגרירט.

שווער איז געווען דאס לעבן פון די עמיגראנטן. אסך האבן געמוזט טוישן זייערע פראפעסיעס און זיך צופאסן צום לעבנס סיסטעם פון די גרויסע שטעט א.א.ו.ו. דעמאלסט האט שוין עקזיסטירט די חברה "בני שלמה" (אויפן באמען פון רב שלמהלע ז"ל) און זי האט אסך געהאלפן די נייע עמיגראנטן.

כדאי צו דערמאנען אייניקע אקטיוע מענטשן: **איציאלע־יצחק פוקס**, וואס איז געווען פינאנסיעלער לייטער פונם יידיש־אמעריקאנישן קאנגרעס און איז געווען באפרייענדעט מיט סטיפן ווייז; פרוי **ראזע ל. ליפמאן**, פארזיצנדערין פונם יעזיערנעם פרויען־פאריין, וועלכער האט געווירקט גלייכצייטיק מיט חברת "בית שלמה". מיט זאמלען געלט און הילף אויף פסח פאר די יעזיערנער יידן האבן זיך פארנומען: **איציאלע פוקס, אסתר פיירינג, שמחה פיירינג, יצחק לעבאוויץ**.

דערציילט נתן איידל:

די חברה "בני שלמה" האט אנטוויקלט א בריטע טעטיקייט אויפן עקאנא־מישן, רעליגיעזן און חברישן געביט. ס'איז דא א קראנקנקאסע און אן אייגן היליק ארט — "הר ציון" (Mont Zion) און "הר חרמון" (Mont Hermon).

פון די אקטיוע געדענק איך: **בן טייכהאלץ, יצחק שענהויט**, זון פון ר' נחום, **איציע לעבאוויץ, פרוי ראזע ליפמאן**.

דערציילט יוסף חרפ:

איך האב פארלאזט יעזיערנע אין יאר 1922, אבער פאר מיינע אויגן שטייט נאך דאס שטעטל מיט זיינע גאסן, הייזלעך, געוועלבן און יארידים.

אין אמעריקע האב איך געטראפן א גרויסע הילף מצד די "בני שלמה". איך ווויז אין ניו־יארק און באשעפטיק מיך מיט האנדל. מיינע נאנטסטע אין שטעטל זענען אומגעראכט געווארן דורך די נאצישע רוצחים.

דפֿרציילט משה פוקס:

איך האב פארלאזט יעזיערנע אינם יאר 1937. קומענדיק קיין ניו־יארק בין איך צוגעטרעטן אלס חבר צו "בני שלמה". דאמאלסט איז דאס געווען א בליענדיקע ארגאניזאציע מיט א גרויסע צאל חברים און אין א שיינעם לאקאל. ס'איז אויך געווען אן אייגענער דאקטאר. דא זענען אויך געווען ספרי־תורה; מען פלעגט דא דאוונען, ספעציעל אין די ימים טובים. דא פלעגן זיך טרעפן די יעזיערנער משפחות; ס'איז געווען פריילעך, מ'האט געזינגען און געטאנצט.

אין די לעצטע יארן האט זיך דער מצב געענדערט. ווי דער שטייגער איז: דור הולך ודור בא — די עלטערע "טראגן זיך אפ" און די יינגערע דערווייטערן זיך. אטייל פון זיי זענען אויך ווייט פון יידישער טראדיציע. צעפארן זיך אין פארשידענע געגנטן און ארבעטן אין אנדערע פראפעסיעס, מייסטנס אינטעליגענץ־בארופן און וויסנשאפט. די ביזנעס זענען שוין נישט מער די שטרעבונג פון דער יוגנט.

די עקאנאמישע לאגע פון די אמאליקע יעזיערנער איז פאלגנדע: אטייל זענען אייגנעשטעלט אין רעגירונגס־פאסטנס אדער אין פריוואטע פירמעס און אינסטיטוציעס. ביזנעס מענטשן פון גרויסן פארנעם זענען צווישן די יעזיערנער יידן אין אמעריקע כמעט נישטא; זעלבסשטענדיקע סוחרים זענען פאראן נאר אין א קליינעם פארנעם. די עטלעכע גרעסערע געשעפטן ליקווידירן זיך, וויל די אייגנטימער זענען נישט מער בכוח זיי צו פירן. אזוי־ארום גייט לאנגזאם די איבערשיכטונג פונם יינגן דור.

דער יינגער דור שטרעבט צו וויסן און די עלטערע שטיצן זיי. זיי באזוכן הויכשולן, דערוועלבן פרייע פראפעסיעס, ווערן דאקטוירים, אינזשינערן, לעהרער, עקאנאמיסטן און סתם גלעלערנטע.

איך ווייל דא אויסרעכענען אייניקע פון זיי: נחום פוקסים אייניקלעך זענען אינזשינערן, דאקטוירים און אדוואקאטן; איציע זילבערבערגס זענען גלעלערנטע; דוד בלאושטיינס אייניקל איז א באקאנטער קינדער־ארצט. מאטל פישערס אייניקל איז א לעקטאר פון אטאם־פיזיק, אין א אטאם־פארשונג הויכשול; משה לאכמאנס אן אייניקל, א מיידל, שטודירט הומאניסטיק און ווען פארבלייבן ביי פארשונגס־ארבעטן אין דער הויכשול. בערל פיירינגס אייניקל איז לעקטאר אין א קאלעדזש. נאר א טייל האב איך אויסגערעכנט.

אסתר פיירינג — דערציילט וועגן יעזיערנער יידן אין דער אמעריקאנישער ארמיי אין ביידע וועלט־מלחמות.

אין אלע ארמייען, וואס האבן געפירט מלחמה אין די יארן 1914—1918, האבן געקעמפט יידן. בנימין פיירינג, אן אמעריקאנער בירגער (א יעזיערנער) איז געווען אן אמעריקאנער זעלנער און געקעמפט אין פראנקרייך. זיין ברודער, שמחה פיירינג, אן עסטרייכישער בירגער, האט געקעמפט אין דער עסטרייכישער ארמיי קעגן פראנקרייך. הייסט עס, אז בנימין פיירינג האט געקעמפט קעגן שמחה פיירינג — א ברודער קעגן א ברודער; דאס איז נישט געווען דער איינצלנער פאל.

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, 1939—1945, האבן געקעמפט יעזיערנער יידן אין דער אמעריקאנישער ארמיי קעגן יאפאן און קעגן די נאציס. נאר עטלעכע וועל איך דערמאנען: יוסי פוקס, אן אמעריקאנער זעלנער, געקעמפט קעגן יאפאן — אריינגעפאלן אין געפאנגנשאפט. פיר יאר האט ער געליטן און זוכה געווען אהיים־צוקומען. אין אייראפע, קעגן די נאציס, האבן געקעמפט: חנא פוקס, אנשל לאכמאן, מאטל הערצאג און אנדערע. פנים־אל־פנים האבן זיי געקעמפט קעגן די נאצישע מערדער, נקמה געגומען פאר די יידישע קרבנות, זוכה געווען צו באפרייען די יידישע שארית הפליטה פון די לאגערס.

יוסף פוקס
פאר. שטאטן

אין אמעריקע

אין דער צייט וועז איך בין געקומען קיין אמעריקע, האבן כמעט אלע נייע עמיגראנטן — ספעציעל פון גאליציען, און צווישן זיי אויך די יעזיערנער יידן — געווינט אין אן אנטוויקלטער געגנט; דארט איז אויך געווען דער יעזיערנער פאריין, וואס האט אלע געהאלפן מאטעריעל. מיט דער צייט האבן די נעגער אנגעהויבן אריינדרינגען אין די יידישע פירטלען, דאס צוזאמענלעבן איז געווען נישט קיין אידעאלעס — און אסך ווייסע, צווישן זיי אויך יידן, אויך יעזיערנער יידן, האבן זיך איבערגעטראגן אין אנדערע געגנטן, ווייט פון דעם ביזאיצטיקן צענטר. דאס האט אויך געשטערט דער ביז־דאמאלסדיקער ארבעט פון פאריין

און אפגעשוואכט זיין טעטיקייט. אויף די פארזאמלונגען פלעגן יעדעס מאל קומען וואס וויניקער מיטגלידער און שווער איז געווארן די טעטיקייט פונם סעקרעטאר יוסף זילבערבערג ז"ל. אויך דער איצטיקער סעקרעטאר בין קעמפט מיט די שווריקייטן און איז נישט מצליח צו ברענגען דעם פאריין צו דער אמאליקער שטופע. נאר דאס בית־הקברות איז געבליבן — און ווען א יעזיערנער ווערט נפטר ברענגט מען אים דא צו קבר ישראל.

איך אליין בין אויך א חבר אין "בני ברית". איך בין דארט טעטיק אלס חבר פון העכערער קלאס. אלס קעמפער אין דער וועלט־מלחמה בין איך אויך חבר פון דער "יידישער קאמבאטאנטן ארגאניזאציע פון די פארייניקטע שטאטן".

●

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה קעגן דייטשלאנד און יאפאן, בין איך מאביליזירט געווארן און געשיקט אויפן יאפאנישן פראנט, פון יאר 1941 ביזן סוף פון דער מלחמה. שווערע צייטן האב איך איבערגעלעבט. קוים דריי יאר זענען פארפלאסן זינט איך האב פארלאזט יעזיערנע. איך האב נאך געאטעמט מיט דער יעזיערנער לופט, פאר מיינע אויגן איז נאך געשטאנען דאס הויז, וווּ מיר האבן געווווינט, די משפחה מיינע, חברים מיט וועלכע איך בין אויפ־געוואקסן און דערצויגן געווארן — און די שרעקלעכע תקופה האט זיך שוין דארט אנגעהויבן: יאפאן, די פארבינדעטע פון נאצי־דייטשלאנד איז באפאלן די פארייניקטע שטאטן.

און איך — א יעזיערנער ייד, אן אמעריקאנישער זעלנער, אויפן ווייטן מזרח אין קאמף קעגן די יאפאנער. צו האבן אמאל אונדזערע אבות־אבותינו געקלערט, אז אזא זאך קאן פארקומען? ...

איך בין געווען סטאציאנירט אויף די פיליפינען. דעם 7טן דעצעמבער 1941 האבן אונדז די יאפאנער איבערפאלן און אטאקירט אונדזער באזע, מיר זענען אריינגעטרעטן אין קאמף, וועלכער האט אנגעדויערט ביזן 8טן אפריל 1942, ד.ה. פולע 4 חדשים!

שווערע אטאקען פון מזרח, מערב, צפון און דרום — מיר זענען געווען אין קלעם. אן שפייז און אן אמוניציע — אבער מיר האבן באשלאסן צו קעמפן. טאג־טעגלעכע קרבנות, כמעט 80 פראצענט, אבער די איבערגעבליבענע, אויך איך צווישן זיי, האבן זיך נישט אונטערגעגעבן. אונדזערע שלאכטן און העלדן־קאמפן זענען באצייכנט אין דער היסטאריע אונטערן נאמען "באטאן ענד קערעגידאר" — נעמען פון האלב־אינזל באטאן און אינזל קערעגידאר אויפן שטילן אקעאן. אין די דאזיקע שלאכטן בין איך אריינגעפאלן אין דער יאפא־נישער געפאנגענשאפט.

●

די באציאונג צו די קריגסגעפאנגענע אין יאפאן איז געווען א נישט־מענטשלעכע: שווערע פיזישע ארבעט, וויניק עסן — געליטן הונגער. אזוי האבן זיך אסך געפאנגענע שנעל אויסגעענדיקט. אומעטום דארף מען האבן אביסל מזל. מיט מיר צוזאמען איז אריינגעפאלן אין געפאנגנשאפט אן ארצט, ד״ר בילסקי, וואס האט אויך דא געארבעט ביי זיין פאך. אדאנק אים בין איך געבליבן אין לאגער אלס שניידער. מ׳האט מיך אריינגעגעבן אין א שניידער־ווערקשטאט אלס שניידער־געהילף. דער הויפט־שניידער, געשטאמט פון טעקסאס, האט מיך אויסגעלערנט שטעפן אויף דער מאשין און אזוי בין איך פארבליבן ארבעטן אין שניידער־פאך.

ווען די אמעריקאנער האבן אונדז אנגעהויבן צו באמבארדירן, האט מען באשלאסן אונדזו איבערפירן אין א לאגער קיין יאפאן. ביים טראנספארטירן בין איך אראפגעפאלן פון א לאסט־אויטא און זיך שווער צוקלאפט; האט מען מיך איבערגעפירט אין אן ארטיקן שפיטאל. די שיפן מיט וועלכע מען האט איבער־געפירט די געפאנגענע זענען באמבארדירט געווארן דורך די אמעריקאנער — די יאפאנער האבן נישט באצייכנט, אז דאס פירט מען געפאנגענע — און פון צוויי טויזנט זענען אנגעקומען קוים זיבעציג.

ווען מיין געזונטצושטאנד האט זיך פארבעסערט האט מען מיך איבער־געשיקט אין א לאגער אויף די יאפאנישע אינזלען. שווערע באדינגונגען זענען דארט געווען. די יאפאנישע וועכטער זענען געווען דענערווירט, דער עיקר צוליב די אמעריקאנישע לופט־באמבארדירונגען; די אמעריקאנישע עראפלאנען זענען געפלויגן פריי. זיי פלעגן אונדז טאקע אויך ארונטערווארפן בריוו, מעדי־קאמענטן און אויך שפייז. קיין צייטונגען האבן מיר נישט געהאט, נאר מיר האבן באמערקט, אז די וועכטער ווערן צו אונדז פריינדלעכער און אז זיי דיסקוסירן אפט צווישן זיך.

פון די פאראשוטן וואס מ׳האט ארונטערגעווארפן האב איך אויפגענייט אן אמעריקאנישן פאן, און ווען מ׳האט אונדז באפרייט האבן מיר מארשירט אונטער דער פאן. די פאן געפינט זיך אין אמעריקאנישן קריגס־מוזעאום. איך בין ניצול געווארן, געבליבן לעבן און באקומען פון דער אמעריקאנישער רעגירונג אן אויסצייכנונג.

DAVID BLAUSTEIN

The family Blaustein is one of the oldest settlers in Yeserna. They were always landowners. Jews who lived according to tradition : honest and respectable people.

My father, David Blaustein, was a landowner ; he possessed great stretches of fields. He was also the owner and director of the "Bank Zaliatchkave". He was a philanthropist alms to the poor and aiding them in their troubles ; he was active in the social life of the town, at one time as the head of the community and also as councillor.

When the population of Yesierna returned from their flight, after the first world war, and found their synagogue burned down — he helped financially in rebuilding it and donated a Holy Ark. He also donated a lot for the building of a Yeshiva.

We were five sisters and one brother. I live in Israel and so does my brother in law Teomim and his son ; the engineer (architect) ; my son, who is a physician, lives in the United States, and so does my bother's daughter — Dusie. All other members of the family lost their lives during the great holocaust of the second world war.

REBEKAH BLAUSTEIN-SHWALB
Tel-Aviv

יד ושם

אין אנדענק און טרויער

רשימת הקדושים

איידעל שלום ומשפ׳.
אפטער מאיר ומשפ׳.
אסט יעקב ומשפ׳.
אלעקסינצער ישראל ומשפ׳.
אלעקסינצער ארוש.
אלטמאן פרומע.
אלטמאן משה ומשפ׳.
אימבער שמואל יעקב,
ד״ר, סופר ומשפ׳.
ארדרייך משה ומשפ׳.
אלטמאן משה ומשפ׳ (דאנילאוועץ).
אדלער אברהם ומשפ׳ (קראסנע).

גוטפריד מרדכי (סערעוווארע),
בן אליהו, ואשתו מלכה ומשפ׳.
גוטפריד בינִיע, בן יוסף.
גוטפריד מרדכי, בן אהרן.
גולדבערג זיסל.
גלאס ארוש (אהרן).
גלאס מאניא.
גלייט מאיר.
גלייט ישראל.
גלייט, אחיות.
גוטפריד מלציה בת יוסף.
גוטפריד יואל בן אלי.

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

בין מאיר ומשפ׳.
בין משה ומשפ׳.
בין זעליג ומשפ׳.
בין יחיאל ומשפ׳.
בין שמואל.
ביק יעקב, בן לייזער, ומשפ׳.
ביק בינִיע, בן לייזער, ומשפ׳.
בירגער עזריאל ומשפ׳.
בלייך לייב ומשפ׳.
ברוין נטע ומשפ׳.
גלאס שלמה ומשפ׳.
גלאס אברהם.
גוטפריד אלי ומשפ׳.
גולדבערג יעקב ואשתו יטי ומשפ׳.
גלאזער מאיר (שמש) ומשפ׳.
גינסבורג אברהם (חתנו של
וולף פישר).

דיאמאנט מענדל ומשפ׳.
דאנצער יעקב ומשפ׳.
ברוין יעקב ומשפ׳.
בערנשטיין בערל ומשפ׳.
בערנשטיין ניסן, ד״ר מעד. ומשפ׳.
בערנשטיין משה ומשפ׳.
בערנשטיין מיכאל.
בארען שבח.
בלוישטיין בן־ציון ומשפ׳.
בלוישטיין מוניע.
בלוישטיין מוניע ומשפ׳.
ביק מאטל ומשפ׳.
ביק נפתלי ומשפ׳.
ביק יעקב ומשפ׳.
ביק מאטל, בן בינִיע, ומשפ׳.
ביק משה, בן בינִיע.
בלוישטיין אהרן.

בלייך שלום ומשפ׳.
בילער שמעון ומשפ׳.
ברוין מרדכי־הערש ומשפ׳.
ברוין בערי שומשפ׳.
בלאסער משה (מוניע).
בלאסער אהרן (טוניע) ומשפ׳.
בלאסער דבורה ומשפ׳.
בלאט שלמה ומניה
(חותן של מאיר זאמוירע).
בראן איסר.
בלוישטיין דוד.
בראן יטה ומשפ׳.
ביק ברייגע ומשפ׳.
בלוישטיין יעקב ומשפח׳
בראן רויזע.
ביק יוסף ומשפ׳
בראער הערש.
בלייך אהרן.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
גוטפריד יוסף, בן אהרון,
ואשתו פיגה ומשפ׳.
גוטפריד יקעב ומשפ׳.
גוטפריד וואלקע.
גוטפריד מאטל.
דאנצער אברהם ומשפ׳.
דאנציגער ומשפ׳.
דאנצער יעקב.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

האזעלנוס מאניא ואימא.
העכט מרדכי.
האלפערן יצחק ומשפ׳.
הירשהארן אהרן ומשפ׳.
הירשהארן אברהם.
הירשהארן רבקה.
הירשהארן נטע ומשפ׳.
העלרייך ומשפ׳.
העליצער בערציע ומשפ׳.
העליצער ריקעלע.
האכבערג אברהם ומשפ׳.
הירשהארן לייזער ומשפ׳.
הירשהארן מאטיע, בן לייזער,
ומשפ׳.
העליצער משה, בן יוסף ומשפ׳.
העליצער יוסף, בן משה.
העליצער חיים, בן משה.
העליצער משה, בן שמעון.
האך יחזקאל ומשפ׳.
האך ישראל ומשפ׳.
הירשהארן מאטיע ומשפ׳.
האלפערן חיה.
האפענבערג שמואל, חתנה של
חיה־גיטל, ומשפ׳.
האכבערג משה ומשפ׳.
הירשהארן שלום ומשפ׳.
הרצוג אברהם ורוזיע ובניהם.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
ווילנער שלמה ומשפ׳.
ווילנער ראובן ומשפ׳.
ווילנער פנחס (פינער).

ווילנער מאיר.	טאוב מלאך (חתנה של
ווילנער סאשע.	חיה־גיטל) ומשפ׳.
ווינטער ישראל ומשפ׳.	כ״ץחרפ נפתלי, בן שלום, ומשפ׳.
ווינטער מוניע ומשפ׳.	חרפ שמחה ומשפ׳.
וויזעלטיר משה ומשפ׳.	חרפ בעריש ומשפ׳.
וויזעלטיר זיסיע ומשפ׳.	חרפ אברהם ומשפ׳.
וואהאפטיג משה ומשפ׳.	חרפ יוסף.
וואסערמאן יצחק ובילה.	חרפ חוה.
— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —
זאנדבערג חנה ומשפ׳.	יאפע שלום ומשפ׳.
זאמוירע מאיר ומשפ׳.	יאפע יוסף ומשפ׳.
זאמוירע יעקב ומשפ׳.	יאפע שבע ומלכה.
זילפע יוסף.	יאפע נחום.
זילבערבערג מאיר ומשפ׳.	— — — — — — — — — — — —
זאמוירע חנה, זאמורע אברהם	— — — — — — — — — — — —
ומשפ׳, (וואלף פישער).	— — — — — — — — — — — —
זאמוירע ישראל (בן אברהם).	כ״ץ הערש.
זאמוירע אידא.	כ״ץ יעקב ומשפ׳.
זיידמאן נפתלי ומשפ׳.	כ״ץ מאטיע ומשפ׳.
זאמוירע מארכוס (מרדכי) ומשפ׳.	כ״ץ הערש ומשפ׳.
זילבערבערג קריינע.	כ״ץ אבא, בן מרים, ומשפ׳.
זאלץ ומשפ׳.	כ״ץ סומער ומשפ׳.
זילבערבערג איציו.	כ״ץ הערש ומשפ׳.
חארטינער שרה.	כ״ץ יידל ומשפ׳.
חרפ נחום ומשפ׳.	כ״ץ שמעון
חרפ נפתלי, בן נחום.	כ״ץ שמחה.
חרפ שלום ומשפ׳.	כ״ץ יעקב ומשפ׳ (קראסנע).
טענענבוי סווילהעלם,	כ״ץ קלארא.
ד״ר מעד. ומשפ׳.	כ״ץ אינדעל בת סומער.
טירקעל גרשון ומשפ׳.	— — — — — — — — — — — —
טירקעל נתן ומשפ׳.	— — — — — — — — — — — —

לאנדער ומשפ׳. סיגאל לייב ולאנע.
ליטוואק חנא, ד״ר מעד. ומשפ׳. סיגאל בן־ציון ומשפ׳.
ליטוואק אלעס, בנו של חנא. סוקולסקי ומשפ׳.
לאופער הערש ומשפ׳. — — — — — — — — — — — —
לאופער וואלקע. — — — — — — — — — — — —
לאכער יחזקאל (קראסנע) ומשפ׳. — — — — — — — — — — — —
לייטנער זאב. — — — — — — — — — — — —
לייטנער באבאלע. פוקס בעריש ומשפ׳.
לייטנער בתיה. פוקס שמואל ומשפ׳.
לאכמאן שלום. פוקס נחום ומשפ׳.
לאכמאן מלכה. פוקס לייביש ומשפ׳.
לאכמאן רחל. פוקס יוסף
לאכמאן פייגע. פוקס מיכאל ומשפ׳.
לאכמאן נתן בן שלום. פוקס אברהם, בן אייזיק, ומשפ׳.
לאכמאן לייצי בת שלום. פוקס גיטל.
— — — — — — — — — — — — פוקס קרעסל.
— — — — — — — — — — — — פוקס שולע ומשפ׳.
מאנטעל חיה־גיטל ומשפ׳. פוקס לושיע.
מאנטעל מאטיע ומשפ׳. פוקס אבא ומשפ׳.
מאנטעל יעקב. פוקס מאירל.
מאסציסקער זלמן ומשפ׳. פוקס וויקטאר, בן דוד, ומשפ׳.
מאסציסקער יוסף, ד״ר מעד. פוקס יוסף, בן יידל, ומשפ׳.
ומשפ׳. פוקס סאניע ומשפ׳.
מארדער מרדכי ורעייתו רוזה פוקס זיסיע.
מינץ לודוויג, אפטייקער, ומשפ׳. פוקס שלמה ומשפ׳.
מארגוליעס ומשפ׳. פוקס יצחק, בן פנחס, ומשפ׳.
מיגדאן משה (דאלזאנקא) ומשפ׳. פוקס שמואליק, בן יצחק.
— — — — — — — — — — — — פוקס מאטע, בן דוד, ומשפ׳.
— — — — — — — — — — — — פוקס מאניק, בן מאטיע, ומשפ׳.
— — — — — — — — — — — — פוקס לייב, בן אביגדור, ומשפ׳.
— — — — — — — — — — — — פוקס מיכאל, בן דוד, ומשפ׳.
נארמאן. פוקס ברוך ומשפ׳.
— — — — — — — — — — — — פוקס משה ומשפ׳.
— — — — — — — — — — — — פוקס גיטל בת ברוך.

פערלמוטער זיסיע ומשפ׳.
פעלמוטער מענדל ומשפ׳.
פאלאק פייגע ומשפ׳.
פאלאק יידל ומשפ׳.
פרידפעלד (דאנילאוויץ).
פונדיק משה (דאנילאוויץ).
פרייליעך הערש ומשפ׳.
פרייליעך יעקב ומשפ׳.
פינק אברהם (חתנו של י. כ״ץ) ומשפ׳.
פוקס העניע, אשת שלמה.
פוקס חיה, אשת דוד.
פוקס סאלקע, בת מאטיע.
פוקס משה־גדליה ומשפ׳.
פאלק יצחק ומשפ׳.
פוקס הערש, בן חיים, ומשפ׳.
פוקס סאניע ומשפ׳.
פוקס בוניע, בן מיכאל, ומשפ׳.
פוקס הערש (צעבראוו), ומשפ׳.
פוקס יעקב (צעבראוו) ומשפ׳.
פישער לייב, רחל, רייזל.
פישער מענדל ומשפ׳.
פישער חיים, בן מענדל, ומשפ׳.
פישער ראובן, בן מענדל, ומשפ׳.
פישער משה, בן מענדל, ומשפ׳.
פישער נוניע, בן מענדל, ומשפ׳.
פישער צילע, בת מענדל.
פישער שלום, בן וואלף, ומשפ׳.
פישער לייביש, בן וואלף, ומשפ׳.
פישער מאטל, בן וואלף, ומשפ׳.
פישער יוסף, בן וואלף, ומשפ׳.
פישער רבקה ומשפ׳.
פישער שלום, בן משה, ומשפ׳.
פישער חיים, בן משה.

פרענקעל חיים ומשפ׳.
פאקעט אברהם ומשפ׳.
פאקעט נוניע ומשפ׳.
פישער יוסף, בן אביגדור.
פישער משה, בן אביגדור.
פישער מלכה, בת אביגדור.
פייערשטיין העניך ומשפ׳.
פינק פנחס ומשפ׳.
פינק שרה.
פינק ציפא.
פאקעט נאשקע ומשפ׳.
פאקעט יצחק ומשפ׳.
פאקעט ומשפ׳.
פאקעט דוד ומשפ׳.
פאקעט יצחק ומשפ׳.
פולוואר יעקב ומשפ׳.
פולוואר העשיע.
פולוואר עטעלע ורוזיע.
פאקעט נטע, בן משה, ומשפ׳.
פאקעט מוניע ומשפ׳.
פאקעט פיניע ומשפ׳.
פאקעט ראזא, בת פיניע.
פאקעט יעקב, בן פיניע.
פיירינג ישראל ומשפ׳.
פיירינג יוסף ומשפ׳.
פיירינג שלמה ומשפ׳.
פאקעט אלי־ברוך ומשפ׳.
פאקעט אברהם חיים.
פישער וואלף.
פוקס וואלקע.
פלאם יהושע.
פייערשטיין חנוך ורבקה.
פייערשטיין דוד.
פייערשטיין מוניק.

פייערשטיין אברהם. קאלאפער יידעלע.
פרייליך שלמה. קאסער הערש־לוזער ומשפ׳.
פרייליך זלמן יוסף. קאמינקער זכריה ומשפ׳.
פוקס איציע בן אביגדור. קורצער אירע ומשפ׳.
פוקס אביגדור בן איציע. קורצער בנימין.
פוקס שמעון בן אביגדור. קורצראק אברהם, בן משה, ומשפ׳.
— — — — — — — — — — קארן שמואל ומשפ׳.
— — — — — — — — — — קורצראק שמעון ומשפ׳.
— — — — — — — — — — קורצראק אברהם, בן שמעון.
צאצקעס מאטל ומשפ׳. קאסער אברהם ומשפ׳.
צאצקעס יוקל ומשפ׳. קאסער פישל.
צאצקעס דוזיע ומשפ׳. קורצראק רייזל וחנה,
צאצקעס אברהם ומשפ׳. בנות מרדכי.
צאצקעס מוניע ומשפ׳. קורצראק משה ומשפ׳.
צאטנבערג חיים ומשפ׳. קורצראק אברהם, בן מרדכי,
צאצקעס שמעון ומשפ׳. ומשפ׳.
צאצקעס העניך, בן שמעון, ומשפ׳. קורצראק שלמה, בן מרדכי, ומשפ׳.
צאצקעס איצע, בן שמעון, ומשפ׳. קורצראק אשר, בן גרשון, ומשפ׳.
צאצקעס דוד, בן שמעון, ומשפ׳. קליין בריל ורחל, חתנו של
צאצקעס טיניע. לאזער שטייגער.
צאצקעס זיסל. קלינגער ווילהעלם ורעייתו.
צאצקעס עדיע. קאסער חיים
צאצקעס העניך. קאמינער.
צאצקעס עלקע. קאסטנער ומשפ׳.
צאצקעס זיסיע. — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — ראזנפעלד בתיה ובערל.
— — — — — — — — — — ראזנפעלד אייזיק ומשפ׳.
קלמן משה ומשפ׳. ראזנפעלד מאטיע ומשפ׳.
קלמן יוסף ומשפ׳. ראזנפעלד רייזע.
קלמן חנה ובעלה. ראזנפעלד נתן ומשפ׳.
קאלאפער שיינדל. ראזנפעלד נאציע.
קאלאפער מאלציע. ראזנפעלד סאניע ומשפ׳.

רייס שמואל־משה והעניע.
ראזנפעלד משה, בן אברהם, ומשפ׳.
ראזנפעלד יהודה־הערש ומשפ׳.
ראזען יעקב ומשפ׳.
ראזען אברהם.
ראזען אברהם ומשפ׳.
ראפאפארט אפרים ודוד (נעסטערעוויץ) ומשפ׳.
רייס יוסף ומשפ׳.
ראפאפארט משה ומשפ׳.
ראזנפעלד יצחק ומשפ׳.
ראזנפעלד וועלוועל.
ראפאפארט הערש (מאוסטישוביץ)
ראזנפעלד ברוך.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
הרב שליטא ליפא, אשתו ובנותיו.
שליטא גיטעלע.
שפינדל יצחק ומשפ׳.
שארער שלמה ומשפ׳.
שארער שמואל ומשפ׳.
שארף יעקל ומשפ׳.
שפירא ברנע, בת ביניע, ובתה אסתר.
שטייגער הענזל ומשפ׳.
שוואַרץ יהושע ומשפ׳.
שטאקהאמער הערש־לייב ומשפ׳.

שוואגער שלמה ומשפ׳.
שוואגער מאלציע מגר׳.
שטייגער חיים ומשפ׳.
שארער זלמן.
שוואם אייזיק ומשפ׳.
שווא סיעקב ומשפ׳.
שפינדעל דוד ומשפ׳.
שפינדעל מאטל מגר׳ ומשפ׳.
שפינדעל בומה ומשפ׳.
שענהויט שמעון ומשפ׳.
שענהויט שמואל־דוד ומשפ׳.
שענהויט סענדער.
שענהויט נחום.
שענהויט חיים (ציפרעס) ומשפ׳.
שענהויט יעקב.
שענהויט יוסף, בן חיים, ומשפ׳.
שטייגער יעקל ומשפ׳.
שטייגער לוזער ומשפ׳.
שור נחום ומשפ׳.
שאפירא משה (סערעווארע).
שאפירא פערל (פלאווויטשע).
שאפירא מלכה (פלאווויטשע)
שאפירא בלה (פלאווויטשע).
שווארץ פרץ.
שורמאן משה (שמש) ומשפ׳.
שור יצחק (אחיו של נחום).
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

ה כ י ן : ליפא פישר.
ה ש ל י מ ו : פסח אלטמן, עזריאל זמורה, יצחק חרפ, שמעון קרוץ.

דפי הנצחה

ליקט: מ. ד.

על אלה יכאב הלב שנכרתו בידי זדים!

לזכר עולם הננו מנציחים את שמותיהם.

אחותנו היקרה פייגה לבית אלטמן, בעלה וולקה, אחינו משה אלטמן שנספו בשואה
יהא זכרם שמור לעד.

המנציחים:

פסח אלטמן

מיכאל אלטמן

שמואל אלטמן

חיפה

נשמתם עדן

הורינו:

אסתר מלכה ברר לבית חרפ

הערש ברר

אבינו הערש ברר, אחד מנכבדי העיירה, תלמיד חכם, מלומד בתורה ובספרות וידע כללי, איש ישר, שומר מצוות, איש מאמין, מסור ונאמן למסורת, הלך תמיד בדרך האמת והיושר, טוב לב, מסור למשפחה, רודף צדק, מקובל על כל הבריות, אהוד על כל מיודעיו, היה פעיל בעבודה ציבורית.

אמנו אסתר מלכה, אישה צנועה, נותנת צדקה לעניים, שומרת ונאמנה למסורת.

יהא זכרונם שמור לנצח.

בנותיהם:

לאה קורנגולד לבית ברר

רייזל ברר

חיפה — תל־אביב

צום אייביקן אנדענק פון מיינע עלטערן **אסתר** און **זולף פישער**, וואס זענען נפטר געווארן אין יעזיערנע. מיין פאטער זולף איז געווען א כלל־טוער, לאנגע יארן געווען ראש קהילה, א בעל צדקה, געהאלפן ארימע און נויט־באדערפטיקע, פלעגט זיי געבן קארטאפעל אויף פסח און האלץ אויף ווינטער; געווען א תלמיד חכם.

מיין מוטער **אסתר** איז געווען א פרוי, וואס האט געהאלפן נויטבאדערפטיקע פרויען, יעדן שבת איז זי געגאנגען דאוונען, אבגעהיט כשרות און די טראדיציע פון די אבות.

פון די 7 געשוויסטער בין איך איינע פארבליבן ביים לעבן נאך דער אומקום־תקופה. פיר ברידער מיט זייערע משפחות און צוויי שוועסטער מיט די משפחות זענען אומגעבראכט געווארן.

צום אייביקן אנדענק פון זיי:
לייביש פישער מיט זיין משפחה,
יוסף פישער און זיין משפחה,
שלום פישער און זיין משפחה,
מאשעל פישער און זיין משפחה,
יוסף קעלמאן, מיין שוואגער, און זיין משפחה.
מיינע שוועסטער חנה מיט איר מאן אברהם זאמורה און זייער זון ישראליק,
מיין ברודער שלום פישער

זכרם לא ימוש מאתנו לעד!

המנציחה:
רעניא גינסבורג לבית פישער תל־אביב

גלעד, לזכר הורינו היקרים שנספו בשואה
שרה פוקס בת גרשון ואסתר טירקעל.
ליב פוקס בן יוסף ויוכבד.
לזכר עולמים של אחינו
יעקב פוקס בן ליב ושרה פוקס
שעבר את מדורי הגיהינום בתקופת השואה. ניצל ומת מהתקפת לב והוא רק בן 59.
יהא זכרם ברוך!

המנציחות: הבנות והאחיות:
דבורה גלעד — אלישבע יפה לבית פוקס — חדרה

לזכרון עולמים

הורינו: אליהו גוטפריד — סערל גוטפריד

אחותנו: דבורה פוקס לבית גוטפריד

גיסנו: אברהם פוקס

אבינו היה איש נכבד, שומר מצוות, ישר, רודף צדק, פילנטרופ, ציוני מסור, איש טוב לב, מסור למשפחה.

יהא זכרם ברוך!

המנציחים:

דבורה גוטפריד לבית זמורה — שלמה גוטפריד — חדרה

לזכר עולמים:

הורינו:

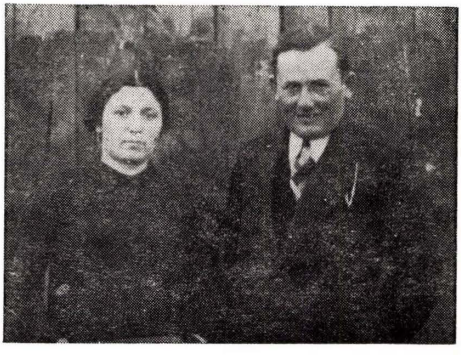
מאיר זמורה
אטל זמורה לבית פיירינג

אחיותינו:

אידה
טינציה וכעלה יעקב זמורה
וילדיהם: עזריאל (דזיונעק) ורוניה
מניה עם בעלה שלמה בלאט.

על אלה יכאב הלב, שנכרתו בידי זדים.

יהא זכרם שמור לעד.

המציחים:

דבורה גוטפריד לבית זמורה
עזריאל זמורה
חיים זמורה
חדרה — חיפה

צום אייביקן אנדענק פון אונדזערע ליבע און טייערע

עלטערן און געשוויסטער

מיין מאמע מרים אוידעל

מיין טאטע שלום אוידעל

מיין שוועסטער לייצי און איר מאן יחיאל בין

מיין שוועסטער אסתר און איר משפחה

מיין ברודער בוני וואס איז געפאלן אלס העלד אין ערשטן וועלט־קריג 1916

כבוד זייער אנדענק!

ת.נ.צ.ב.ה.

המנציח:

אוידעל נתן ומשפחתו

ארצות־הברית

לזכרון נצח

סבי דוד בלאושטיין

סבתי טאובע

אמי שושנה (רוזה)

אבי בן־ציון בלאושטיין

אחי משה

נשמתם עדן.

המנציחה:

דוזיע (דבורה) איזאוער לבית בלאושטיין

ארצות־הברית

נשמתם עדן.

לזכר הורינו היקרים.

אבי דוד בלאושטיין

אמי טאובע

אחי בן־ציון בלאושטיין

ואשתו שושנה לבית לחוביץ

ובנם משה

יהא זכרם שמור לעד.

המנציחה:

רגינה שוואלב לבית בלאושטיין
תל־אביב

נשמתם עדן.

לזכר אחיותי היקרות ומשפ.

שושנה (רוזה) מוסציסקר לבית בלאושטין
בעלה שלמה מוסציסקר
בנם ד"ר יוסף מוסציסקר, רופא, ובנו משה

שרלוטה בלאושטין ובניה בן־ציון ודוד

פרידה קרפ לבית בלאושטין
בעלה אפיו קרפ
בתם טוסיה

יוהאניא נוסבאום לבית בלאושטין
בעלה ברונעק נוסבאום
בתם טוסיה ובנם דוד

יהא זכרם שמור לעד

המנציחה:

רגינה שוואלב לבית בלאושטיין
תל־אביב

מצבת עד לזכר חברינו — בן עירנו היקר והנכבד

יוסף זילברברג בן יעקב

שנפטר בניו־יורק ארה"ב

שנים רבות היה מזכיר החברה היזירנאית בארה"ב **"בני שלמה"**. איש תורה וידע, נאמן למסורת, רודף צדק, שומר מצוות, ישר ואהוד על כל מכריו, מקובל על הבריות, השתתף בחיי הציבור, עזר לנזקקים, טוב לב, ביתו היה פתוח לידידיו ולמכריו. ציוני מובהק.

יהא זכרו שמור לעד.

המנציחים :

ועד אירגון יוצאי יזירנה בישראל :

אלטמן פסח, דול מנחם, חרפ יצחק, זמורה עזריאל, חנה ירדני, גוטפריד דבורה ושלמה, קריץ שמעון, סגל יעקב, פישר ליפא.

☆

צום אייביקן אנדענק פון אונדזערע טייערע און ליבע

עלטערן און געשוויסטער

מיין מאמע בלומה חרפ

מיין טאטע אברהם חרפ

מיין שוועסטער פופע און איר מאן יעקב ביק

און זייערע קינדער

מיין שוועסטער רחל און איר מאן

כבוד זייער אנדענק !

יהיו שמותיהם חרותים לנצח.

זכרם לא ימוש מאתנו לעד !

המנציח : יוסף חרפ ארצות־הברית

על אלה יכאב הלב שנכרתו בידי זדים.

חיים צוטנברג

סבי. הוא היה אדם ישר, הגון, תלמיד חכם, אינטליגנטי, עסקן צבורי שלא־על־מנת־לקבל־פרס, ציוני. שמר על מצוות קלות כבחמורות, כל חייו היו קודש לעזרה לזולת. התווכח עם חילוניים, כדי להוכיחם, שתורת ישראל אמת ושיחזרו בתשובה שלמה. איש מתון היה, מסור ונאמן למסורת, לא דיבר לשון הרע ולא רכילות כל ימי חייו. הלך בדרך האמת והיושר, אפשר להגיד עליו, שהיה צדיק. חינך את שתי בנותיו בדרך הישר והצדק: את אמי רבקה ודודתי מרים.

אמי רבקה

היתה אשה כשרה, טובת לב, פקחית ואינטליגנטית.
היתה מסורה אלי בכל לבה כאהבת אם לבנה.

דודתי מרים ודודי יעקב אסט הי"ד
ושתי בנות שפרה ואסתר

דודתי **מרים** היתה תמיד מוכנה לעזור לזולת
ת.נ.צ.ב.ה.

המנציח:
יהושע גליקמן — גבעתיים

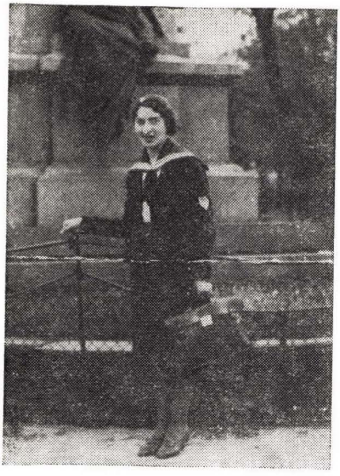
נר נשמה. מצבת־עד לנספים בשואה

צום אייביקן אנדענק פאר אונדזערע טייערע זיידע, מימע און אומפארגעסענע שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס, וואס זענען אומגעבראכט געווארן פון די נאצישע מערדער און זייערע געהילפן ימ"ש.

דער זיידע עזריאל שוואב,
די מומע באשע מיט איר מאן בערעל רוזענפעלד־בלייך,
די שוועסטער פרומה מיט איר מאן שמחה
און טאכטער מלכה,
די שוועסטער מעניע מיט איר מאן יצחק
און קינדער מונעק און פייגעלע,
די שוועסטער פערעל מיט איר קינד פייגעלע.

זאלן די הייליקע נשמות האבן רו אין גן עדן
והמקום ינקם דמם!

המנציחים:
די שוועסטער סימה און איר מאן שלמה
משפ. וואהאפטיג (אמיתאי),
עפולה

לזכר הורינו ואחותנו היקרים

אמי היקרה רייזעל כ"ץ

אבינו היקר יודעל כ"ץ

אחותנו היקרה סלובה כ"ץ

זכרם לא ימוש מאתנו לעד

לא נשכחם לנצח.

המנציחים:

חנה ריכמן לבית **כ"ץ**

מאקס ריכמאן

קנדה

לזכרון נצח.

בעלי ואבי

יוסף כספי (זילברמן)

יליד יזירנה, עלה ארצה בשנת 1936. תרם את תרומתו לבניית הארץ. בטיולנו ברחובותיה של חיפה, בעיקר על הר הכרמל, היה מוצא ומצביע בגאווה על גדרות מעשה ידיו — ידי אמן.
חבר ה"הגנה", פקיד בכיר במשרד האוצר, התמסר בכל מאודו ונפשו לעבודתו, כי למען מולדתו היקרה פעל.

יהי זכרו מבורך לעד.

המנציחים:

אלמנתו: עליזה

בתו: נורית

חיפה

על אלה יכאב הלב שנכרתו
בידי זדים.
נשמתם עדן.
הורינו היקרים:
ארנסטינה קלינגר
לבית **רוזנשטוק**
ווילהעלם (זאב) **קלינגר**
בת דודה
סאלקא חרטינר
שנספו בידי הנאצים ימ"ש
ועוזריהם בתקופת השואה
יהי זכרם ברוך לעד.

המנציחים:
אנה דול לבית **קלינגר**
הנכדה ד"ר **יהודית שרף**
לבית **דול**
מנחם דול
חיפה

☆

לזכר משפחתי שניספתה בשואה

היקרים:
אשתי **סאלא קאלאפער** לבית **דרעסלער**
אמי **זשאנעטא קאלאפער**
אחותי **אמאליא קאלאפער**
אחי **יהודה קאלאפער**
סבי **סאניע רוזענפעלד**
דודי, דודתי ומשפ.
נתן רוזנפעלד, מאטעל רוזענפעלד
נאציו רוזענפעלד, משה רוזענפעלד
בן דודי **נתן רוזענפעלד** ומשפ.
יהיו שמותיהם חרותים לנצח.

המנציח:
ד"ר **נורברט קאלאפער**
גרמניה

לזכר עולמים

בעלי ואבי
משה (מוניע) שטייגר
שנקטף בדמי ימיו.

קשה להשלים עם הרעיון, כי **משה** איננו. כל חייו השתדל לעזור לחולים, לנחם את הסובל.
יליד יזירנה, סיים בית ספר תיכון בטרנופול, למד רפואה באיטליה, המשיך בלבוב, אולם לא סיים. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, התגייס לצבא ונלחם בנאצים. אחרי המלחמה חזר לפולין אולם לא יכול היה להישאר בארץ, בה ניספו מיליוני יהודים. עלה לישראל, נכנס לעבודה בבית חולים רמב"ם בשנת 1951. היה חבר ועד העובדים. עבד במסירות.

יהא זכרו שמור לעד!
זכרו לא ימוש מאתנו לנצח!

המנציחים:
אלמנתו: ברוניה
בנו: דורון־חיים
חיפה

☆

על אלה יכאב הלב שנכרתו בידי זדים
לזכר הורי ואחותי היקרים שנספו בשואה
אמי רחל פישר לבית שפס
אבי לייב פישר בן יחיאל
אחותי רייזעל בת לייב ורחל פישר
מצבת עד לזכרם
זכרם לא ימוש מאתי לנצח ת.נ.צ.ב.ה.

המנציח:
ליפא פישר
בת־ים

גלעד לזכרון נצח.

נ ש מ ת ו ע ד ן

בעלי היקר באנשים, אבינו היקר, סבי היקר

משה בן שמעון הליצ'ר

היה אחד מנכבדי העיירה, חבר המועצה המקומית, חבר מועצת הקהילה היהודית, יושב ראש איגוד הסוחרים הסיטונאים, איש מאמין, מסור ונאמן למסורת, ישר ואהוד על כל מכריו, טוב לב ומסור למשפחה, מקובל על הבריות, מלומד, ציוני פעיל, פילנטרופ. ביתו היה פתוח לידידיו ולמתן עזרה לנזקקים.

זכרון לא ימוש מאתנו לעד

ה מ נ צ י ח י ם :

זופיה אנדרמן לבית הליצ'ר, צילה

צ יימר לבית הליצ'ר, זלוג אנדרמן,

יאן צ יימר, מיכאל אנדרמן

א ש ק ל ו ן

לזכר עולם.

לוסיה פוקס בתם של נוסיה ושאולו

ניספה בשואה בזבורוב

יהא זכרה קדוש.

ה מ נ צ י ח :

ועד ארגון יוצאי יזירנה

ח י פ ה

צום אייביקן אנדענק פון מיינע טייערע
און ליבע טאטע־מאמע, אנקל, זיידע,
באבע און קרובים:

אנקעל משה קורצראק און באבע
פייגע קורצראק

זיידע יוסף, באבע העניע שעכטער
לבית גוטפריד

מיין שוועסטער חנה קורצראק

מיין מאמע רייזעל קורצראק
מיין טאטע שמעון קורצראק
מיין ברודער אברהם־חיים
מיט זיין משפחה
מיין זיידע יוסף שעכטער
מיין באבע העניע לבית גוטפריד
מיין באבעס ברודער נחמן גוטפריד
מיין ברודער העניק
מיין שוועסטער חנה
מיין אנקעל משה קורצראק
מיין באבע פייגע קורצראק
מיין שוועסטער לאה
מיט זייערע משפחות

כבוד זייער אנדענק !
יהיו שמותיהם חרותים לנצח !
זכרם לא ימוש מאתנו

המנציח :

דוד קורצראק ומשפ.
רעייתו ובתו
קנדה

צום אייביקן אנדענק
פון מיין פרוי
סאניא פוקס
וואס איז אומגעקומען
אין הדר יוסף (ישראל).
אין גן־עדן זאל זיין איר נשמה.

המנציח :

א. מ. פוקס

אברהם רוזה ז"ל
ברכה רוזה ז"ל

על אלה יכאב הלב שנכרתו בידי זדים

הרוצחים הנאצים ועוזריהם ימ"ש!

צום אייביקן אנדענק

פון מיין טייערן טאטע

אברהם רוזה

וואס איז אומגעבראכט געווארן דורך די נאצישע מערדער ביי דער ערשטער אקציע, דעם צווייטן יולי 1941 איניינעם מיט דעם אפטייקער מינץ, דירעקטאר קלינגער און אנדערע, געבראכט צו קבר ישראל אויפן יעזיערנער בית הקברות אין קבר אחים.

מיין טאטע איז געווען א פרומער, איידעלער ייד, א למדן, א הוסיאטענער חסיד. זיינע תלמידים, וואס האבן ביי אים באקומען די יסודות פון תורה און חכמה, פון יידישקייט און ליבשאפט צום פאלק און ארץ ישראל, זענען צעשפרייט אין פארשידענע לענדער, אויך אין ישראל.

מיינע ליבע מוטער **ברכה רוזה לבית שענהויט**

איז געשטארבן ה' תמוז 1940.

זי איז געווען א גוטע, פרומע פרוי, געבונדן מיט דער יידישער טראדיציע פון די אבות, פלעגט געבן צדקה, העלפן די נויטבאדערפטיקע, מקיים זיין די מצווה פון הכנסת כלה, ביקור חולים ואהבת הבורא.
זכרם לא ימוש מאתנו לנצח! יהא זכרם קדוש!

המנציח בנם: **צבי רוזה**, קרית חיים

לזכר **ד"ר חנא ליטוואק**

נולד בצברוב על־יד יזירנה. בוגר בית הספר לרפואה בקרקוב.
היה פעיל בתנועה הציונית; בשנת 1933 נבחר לוועד הארצי.
ניספה בשואה יחד עם אשתו ובנו.
יהי זכרם ברוך.

המנציח: **ליפא פישר**

לזכרון עולם

אמנו **חוה.** רעייתי וגיסתי **שרה** לבית מרדר.
אחינו ממשפחת חרפ: הערש, ליפא, יעקב ובני ביתם. אהרון.

המנציחים:
חיה הובר לבית חרפ, רמת גן. — יצחק חרפ, חיפה

LUSIA FUCHS Zborów, ghetto, luty 1943 r.

KRÓLESTWO JUDENRATU

W Zborowie, w żydowskiej dzielnicy,
W centrum miasteczka, przy głównej ulicy,
Stoi dość duży dom piętrowy,
Niezbyt stary, ale też nie nowy.

Drodzy moi, ten dom dobrze znacie,
Skrycie lub głośno właściciela przeklinacie.
Zbędne są tu moje wyjaśnienia,
Niewrażliwy on na jęki i cierpienia.

Kręte schody wiodą do jego rezydencji,
Prezesa Judenratu, jego ekscelencji,
Tego, co władczo nad nami panuje
I z łaski „szefa" w miasteczku króluje.

On nas wszędzie reprezentuje,
Biedzie i nędzy nie współczuje,
Kosztowności, daniny, on nas zamęcza,
Skórę z nas zdziera; szefowi prezenty wręcza.

Myślimy: władca piorunów milczy,
Patrzy na to gniazdo wilcze;
Może także niebiosa go bronią
I przed przekleństwami ludzi chronią?!

„DUCE" nasz. My własnością jego,
Namaszczenie dostał od samego
„szefa". On mu rzekł: Die Juden sind Deine
Und Du Judenaeltester bist meiner.

Jeśli ktoś zainteresowany zapyta:
To wódz, a gdzie jego dostojna świta?
Będzie miał rację. Opowiem oczywiście,
O każdym zosobna, sypnę rzęsiście.

Opiszę tę osławioną instytucję,
Która ściąga od nas kontrybucję,
JUDENRATU nosi ona miano,
I jest bardzo przez nas „kochana".

Judenrat, a zwłaszcza judenratników
Porównać można do gniazda szkodników,
Jak szkodnicy na cudzy koszt żyją,
Tak oni na krzywdzie swe gniazdo wiją.

Jest ich trzynastu, o tym wiedz,
A każdego z nich należy się strzec.
OBMAN w swej roli czuje się doskonale,
Energiczny, prezentuje się wspaniale.

Ze słów obmana, jego ekscelencji,
Widać, że łyknął coś z inteligencji,
On doprawdy godny tego stanowiska,
Idzie na wprost, choć droga śliska.

Gdy opuszcza Judenratu kamienicę
I wyprostowany idzie przez ulicę,
Ku niemu kierują wszyscy spojrzenia,
A za nim lecą ... życzenia.

Życzymy mu wszyscy to samo codziennie,
Za nasze cierpienia, nieodmiennie,
To jednak do niego nie dochodzi,
On stale w miasteczku rej wodzi.

Porządek w mieście utrzymuje doskonały,
Respekt mają przed nim - wielki i mały.
Obowiązki swoje wykonuje w sposób chwalebny,
Wyrasta nawet tam, gdzie niepotrzebny.

Z władzą hitlerowską bardzo dobrze żyje,
Gdy wezwany na gestapo, serce mu nie bije,
Każdy byłby taki odważny, to nie czary,
Przecież on przynosi im cenne dary.

Gdy chodzi z nimi ulicą ma się wrażenie
Że idzie równy z równymi, ale to złudzenie.
Ma postawę, tupet, przyzna to nawet wróg,
A przecież nie każdy by tak mógł.

Dosyć trudu kosztowało, sztuczek, krętactwa, znoju,
By zborowianie długo bez akcji siedzieli w spokoju;
Jak długo dookoła Zborowa miasteczka istniały,
W tych miasteczkach najpierw akcje się odbywały.

On sam kierował kolejnością. Powiem wam skrycie -
Chodziło mu o własne i jego rodziny życie;
Gdyby po zborowianach pozostał pył,
Nad kim onby obmanem był.

Posiada jedną największą wadę,
Na to człowieku nie masz rady,
Cierpi na swędzenie rąk,
Doznaje piekielnych mąk,

Uspokaja się dopiero, upaja, żyje,
Gdy Żydowi lub Żydówce mordę zbije.
Każdy żydowski przechodzień się boi,
Gdy da mu bicia, obman się uspokoi.

Największą satysfakcję on czuje,
Gdy kobiecie buzię zamaluje,
Gdy ofiarą mordobicia jest kobieta,
To jego największa podnieta.

On tego wcale się nie wstydzi,
A może zaletą mu się to widzi,
Każdy czymś wyżywa się w życiu,
On wyżywa się w mordobiciu!

Czyście go ludzie dobrzy widzieli
Jak pewnej środy lub pewnej niedzieli
Z rajtpajczą uganiał jak szalony,
Wrzeszczał i wywijał na wszystkie strony,

Po głowie, po plecach, kobiety, dzieci,
Zbierać krzyczał, zbierać śmiecie!
Pokazać chciał przełożonemu gestapowcowi,
Że czysto w miasteczku, zaimponować szefowi.

Wszystko razem, panująca kreatura,
Bijący obman; ta karykatura,
Przysłana widocznie przez samego Boga,
W służbie gestapowca, naszego wroga.

Dosyć miejsca poświęciłam tobie obmanie,
Ja piszę w rozpaczy, a ty zajadasz śniadanie
Sute, dobry obiad i smaczną kolację -
Gdy inni głodują; ale ty masz rację.

Za nim muszę powiedzieć z patosem
Idzie Hersz Szapira, ten z długim nosem;
Nie chcąc być na jego gniew narażana
Dodaję - on jest zastępcą obmana.

Twarz pucołowata, oczy zaczerwienione,
Poznać, że od kieliszka nie stroni.
A kto chce coś więcej wiedzieć, nie żarty,
On miłośnik „sztuki", namiętnie grywa w karty.

Kto wie jak on przed wojną żył,
Wie też, że maszynistą był,
Nie róbcie zdziwionej miny,
Siedział tam, gdzie były maszyny.

Trzeba mu złożyć gratulacje
Za jego zręczne machinacje,
Bo on z żywością rtęci
Przy firmie „Ungler" się kręci.

My o tym wszyscy dobrze wiemy,
Rozgłaszać tego nie chcemy.
Wiadomo również powszechnie o tym,
Że z obmanem żyje jak pies z kotem.

O Schwabie pisać nie mam chęci,
Do wszystkiego się wtrąca, wierci kręci,
A w gruncie rzeczy to wcale nie „wic",
On robi ruch, szum, a jest wielkie „NIC".

Wysoki, przystojny, nawet morowy,
Jest Hauptverbindungsmann lagrowy.
Pan Bóg siłą rąk go obdarzył,
Któżby na to się nie poskarżył?

Z czego jesteś dumny Suniu kochany,
Lagrowiec pości, głoduje, a ty jesz śmietanę!
Że jesteś po szefie drugą osobą lagru,
Że masz takich przedumnych szwagrów.

Mało miejsca na papierze
Zajmiesz ty, Pilsnerze.
Wiem,że do kuchni zaglądasz,
Czy czegoś nie ukradli, spoglądasz.

Oznajmiam, niech wiedzą po wsze czasy,
Że dysponujesz pieniądzmi, masz tajne kasy.

Na Rosenberga narzekać nie możemy,
Oby wszyscy tacy byli - chcemy,
Znacie go, on towary w sklepie sprzedaje,
Szefem aprowizacji jest mnie się zdaje.

Jest uprzejmy; czy ta uprzejmość jest wrodzona,
Czy też wpływa na niego jego narzeczona?
Może to ona za cenę „kochania"
Wymogła na nim uprzejmość - panna Mania?

Lejbale Kronisch, referent mieszkaniowy,
Ma ważną funkcję, zawsze urzędowy,
Jest rozrywany; marny ten człowieczek
Zawsze nachmurzony, nigdy uśmieszek

Nie zdobi jego lica. Pędzą za nim ludzie,
Niejeden z poobiedniej drzemki go budzi.
Tu jeden z pakunkami stoi na dworze,
Dookoła dzieciaki; dłużej wytrzymać nie może.

Temu jest mokro, zacieka, a ten jest suchy,
Innemu znów nie dają zgotować juchy,
Temu jest ciasno, duszony jak śledź,
Przenieś go i na inne miejsce wiedź.

Temu jest ciemno, on za życia w grobie
I życzy - daj to Boże Kronischu, tobie.
Ów narzeka, sąsiedzi wszy mają,
Nietylko mają, ale i jemu udzielają.

Jednemu w kuchni pękła rura,
U drugiego dymi, w kuchni dziura.
Tu się kłócą, a tam młócą,
Temu, bo kradnie, grożą że wyrzucą.

Wszyscy do niego. Wszyscy życzą ci Lejbale serdecznie,
Byś był na ich miejscu nietylko teraz, lecz wiecznie.
Referentem zdrowia jest adwokat Bund,
Jakżeż można tu być „gesund"?

Jego najtajniejsze żądze
Biegną tam, gdzie pieniądze.
Od początku nieodmiennie
Zbiera Kopfsteuer sumiennie.

Wysokiego staruszka wszyscy znacie,
On codziennie urzęduje w sekretariacie,
Chorym recepty wydaje, o tym wiecie,
Da receptę, a chory już na tamtym świecie.

Słuchaj drogi nasz felczerze,
Niech pan jedną z recept bierze,
Wówczas w bólach pan się zegnie
I co chwila do u..... pobiegnie.

Kasjer Judenratu, on to zapomogi daje,
Stary, w okularach, Rubinstein mi się zdaje,
On nie zborowski, do swoich dusza rada,
Swojemu przedewszystkim zapomogę da.

Czapka kiep trochę na oczy,
To naczelnik naszej poczty kroczy.
Czy wiesz z kim przyjemność masz?
To Dawid Herman nasz.

Chociaż czapka zsunięta na oczy,
Młodą dziewczynkę zawsze zoczy,
Bo on lubi takie rzeczy,
Od młodej dziewuszki nie uciecze.

Jeszcze oczko zrobić umie,
I choć stary gość, rozumie,
Że najlepsze jest na świecie
To, o czym wszyscy wiecie.

Z teczką się nie rozstaje,
To mu powagi urzędowej dodaje,
By samemu nie siedzieć w urzędzie,
Zaangażował pomocnicę, tak mu będzie

Lepiej. Człek spokojny, cichy, bierny,
Jest nasz Marder z Jezierny.
Czuje się wśród nich obcy,
Nie rozumieją go ci karciani chłopcy.

Nie posiada w sobie chucpy Schwaba,
Ni ręki, czy gęby innego draba,
Musi ich słuchać, co oni chcą - chcieć,
By tę nieszczęsną opaskę mieć.

Spośród wszystkich należy osądzić
Tego,co umiał tak się urządzić,
Że jest jak gdyby słomianym wdowcem,
Takiego zwykli nazwać „morowcem".

Żonę i córkę zostawił w Jeziernie w lagrze
Sam zaś do Zborowa wyjechał wszakże.
Tu gra kawalera. Przejść przez ulicę swobodnie
Nie da dziewczynce, uszczypnie gdzie mu wygodnie,

Pogłaska; dziewczynki lecą na niego,
By w razie potrzeby dowiedzieć się czego,
W oczach mu się przymilają,
Poza oczyma jego wyśmiewają,

Mówią - stary. On wierzy, że go kochają,
A one z nim dowcipnie igrają.
Nunio Paket ten donżuan się nazywa,
Który wobec dziewczynek kawalera grywa.

Skończyłam was wszystkich opisywać,
Wystarczy - chcę odpoczywać.
Ile mogłam i wiedziałam,
O was wszystkich napisałam.

Ale to nie wszystko jeszcze,
Gdy wspomnę, przechodzą mnie dreszcze.
Gdybym tylko dla zabawki
Chciała opisać wasze sprawki,

Wasze biby, pijatyki, zabawy, te hurra!
Te codzienne imieniny, okrzyki, brawura,
Wasze wrzaski, mordobicie,
Całe wasze hulaszcze życie,

Zabrakłoby miejsca. W tym rozgardiaszu
Zapomnieliście jakie przeznaczenie nasze
I wasze. Zapomnieliście, że niema rady,
Żaden z nas nie uniknie przeznaczenia, zagłady.

Jakkolwiek uważacie się za lepszych od nas,
Gestapowiec zamorduje nas i was,
Nie patrzcie za daleko, lecz prosto przed siebie,
Bo nim się oglądniecie, będziemy razem w niebie.

Może użyłam tu słów za wiele,
To przecież nasi przedstawiciele.
Gdy z rozpaczy i bólu serce pęka,
Rozpacz dyktuje, a pisze ręka.

די דאזיקע שורות האט געשריבן לוסיע פוקס, די מאכטער פון שאולע פוקס און נוסיע פון דער היים העליסשער אין געטא זבאראוו. דאס יינגע קינד איז אויך געווען צווישן די פארטריבענע יידן פון יעזיערנע. פופצן יאר איז זי אלט געווען ווען זי האט געשריבן די דאזיקע שורות. זי האט מיט אירע קינדישע אויגן געזעהן די גרעסערע און די דעמאלסדיקע ווירקלעכקייט, צוזאמען מיט אלע דערכגעמאכט די טראגעדיע פון איר פאלק, וואס איז פארורטיילט געווען אויף פארניכטונג, בעזעהן אויך די פאר יידן, וואס אויף חשבון פון די ערודפטע, די אומגליקלעכע, האבן בעלעבט א גוטן טאג. דאס האט נאך מער פארוונדעט איר יינגע נשמה. איר באגער איז געווען, אז די יידן פונעם געווענעם יעזיערנע, וואס ווילן בלייבן ביים לעבן, זאלן וויסן וואסערע צייטן עס זענען געווען. זאל די גאנצע וועלט וויסן וויאזוי די יידן האבן געלעבט, גערודפט געווען און פארטיליקט געווארן אין געטא. די דאזיקע שורות זענען דאס קול פון איינער פון אונדזערע קדושים, וואס רופן צו אונדז פונעם קבר ארויס:

פ א ר ג ע ס ט נ י ש ט !

דאזיע בלאושטיין, וואס איז דרך נס ניצל גע - וואכן, האט אונדז איבערגעגעבן די דאזיקע פאטמע צום פארפענטלעכן, און מיר זענען מקיים די צוואה פון דער פארפא-סערין און דריקן זי אין פויליש, אין דער שפראך, אויף וועלכער זי האט דאס געשריבן.

אפשר, ליינענדיק די שורות, וועט נישט איינער לאזן א טרער פון זיין אויג, און דערמאנען די פארפאסערין. דאס וועט זיין איר שכר.

זאל עס זיין צו איר אייביקן אנדענק!

מ.ד.

ליקס מ.ד.

מכתבים ומסמכים.

כתבנו על המאמצים להביא את ריכארד דיגה, מפקד המחנה ביזירנה, הרוצח, שרצח אלפי יהודים במו ידיו, למשפט, - כעת אנו מביאים מכתבים ומסמכים בענין זה.

יד ושם רשות־הזכרון לשואה ולגבורה

ירושלים • ת.ד. 84 • טלפון 61518 02-69 4847 • טלגרפית: יד/שם

יס' בכסליו תש"ך
20 בדצמבר 1959

לכבוד
מר מנדל דול
ח י פ ה
רח' הגיבורים 82

א.נ.,

הנדון: פושע־המלחמה Richard Dyga

התביעה הכללית שבעיר וואלדסהוט (Waldshut), גרמניה פנתה אלינו בבקשה לסייע בידיהם לאסוף עדים-ניצולים מסחבת יזירנה (Jezierna) ע"י סארנוהול, היבולים להעיד על פעולותיו של פושע־המלחמה, מפקד המחנה ריכארד דיגה.

נסמר לנו ע"י ידידנו נ. בלומנטל כיש בידך לעזור במצווה של הבאת רשעים לדין.

נודה לך אם תוכל למסור לנו רשות של אנשים שבידיהם ידיעות על הפושע הנ"ל.

בכבוד רב,

ד"ר י. קרמיש
סגנהל הארכיון

Staatsanwaltschaft
bei dem Landgericht
Waldshut
Der Oberstaatsanwalt
Bismarckstraße 23 · Fernspr. 336, 337, 673

Waldshut, den 5. Februar 1960.

1 Js 8658/59.

Durch Luftpost!

Herrn
Nachmann Blumenthal,

T e l - A v i v /Israel
Ben-Sa Kai Str.2

Betr.: Ermittlungsverfahren gegen
"ichard Dyga aus Königshütte,
wegen mehrfachen Mordes.

Sehr geehrter Herr Blumenthal!

Durch Herrn Landgerichtsrat Naumann als Untersuchungsrichter beim Landgericht Giessen erhalte ich die Mitteilung, daß Sie evtl. in einem hier anhängigen Ermittlungsverfahren als Zeuge Auskunft geben können.

Ich führe ein Ermittlungsverfahren gegen den früheren Lagerleiter des Zwangsarbeiterlagers Jezierna b.Tarnopol Richard Dyga, der aus Oberschlesien stammt.
Falls Sie irgendwelche Kenntnisse haben oder Unterlagen besitzen, wäre ich Ihnen dankbar, wenn Sie mir eine entsprechende Mitteilung machen würden. Sollten Ihnen Zeugen bekannt sein, bitte ich um Mitteilung der in Betracht kommenden Anschriften.

Mit vorzüglicher Hochachtung!

(Dr. Hagelberger).

3.1.1960

An die
Staatsanwaltschaft
bei dem Landgericht Waldshut
Der Oberstaatsanwalt
z. Hd. v. Dr. Angelberger
Bismarckstr. 23
Waldshut, Germany.

Sehr geehrter Herr Dr. Angelberger,

Wir bestätigen hiermit den Erhalt Ihres werten Schreibens, Ihres Zeichens 1 Js 8658/59, vom 2.12.1959, betr. Richard DYGA, ehem. Lagerleiter des ZAL Jezierna bei Tarnopol.

Auf Grund unserer Verbindungen konnten wir die Adressen folgender Augenzeugen der Verbrechen des Obgenannten eruieren:

1) Mendel Dol
Hagiborim Str. 82
Haifa, Israel.

2) Anna Dol
Hagiborim Str. 82
Haifa, Israel

3) Henia Heliczer c/o Mgr. Zelig Anderman
Afridar, Pharmacy
Aschkelon, Israel

4) Zila Zaimer, geb. Heliczer
Adresse bei ihrer Schwester Henia (Nr. 3) zu ermitteln

5) Ing. I. Steinberg
5116 St. Hamilton
O'ky, Brooklyn 19,
New-York, U.S.A.

6) Max Richman
184 College Str.
Toronto, Canada.

Weiters ist uns bekannt, dass sich in Australien die

2/..

Augenzeugin Pepi Scharer mit ihrer beiden Töchtern befindet, deren Adresse wir demnächst, ebenso wie die Adressen von den wichtigen Augenzeugen Zainer (seines Berufes: Richter) und Michal Rajski (Engel), die in Polen wohnhaft sind, ermitteln werden. Herr Rajski befindet sich derzeit auf Besuch in Israel und wir hoffen, mit ihm in Kontakt zu treten.

In unserem Archiv befindet sich eine Kurze Beschreibung über die Lebensbedingungen des ZAL -Jezierna und über die Ermordung Tausender von Juden zur Zeit des Lagerbestandes, geschrieben in Polnisch von Dr. Liblich für die Jüdische Historischen Kommission in München, Zweigstelle Struttgart, die in den Jahren 1946-48 arbeitete.

Im Gedenkbuch "Czortków", hrsg. von Kohen Israel, Tel-Aviv, 1956 wird in den Erinnerungen von Mendel Dol (s.Nr.1) der Kriegsverbrecher Richard DYGA genannt.

Die Zeugeneinvernahme durch den Zentralen Gerichtshof in Jerusalem erfolgt entweder über die Israelische Mission in Köln oder nach direkter Kontaktaufnahme mit dem Zentralen Gerichtshof in Israel, Jerusalem, Migrasch Harussim. Bezugnehmend auf Ihre Berreitschaftserklärung, uns weitere Unterlagen einzusenden, wäre dies zur Förderung der Sache wünschenswert, wobei auch eine Photographie DYGAS beigelegt werden möchte. Sollten wir weitere Unterlagen erreichen, werden wir sie Ihnen unverzüglich zustellen. Zu diesem Zwecke wäre es vonnöten, dass Sie uns über die Entwicklung der Untersuchungen auf dem Laufenden halten.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Dr. J. Kermisz
Leiter des Archivs

Kopie: Herrn Oberstaatsanwalt
Schüle

Jerusalem, 14.2.1960

An die
Staatsanwaltschaft
bei dem Landgericht
Waldshut
z.Hd. Dr. Angelberger
Oberstaatsanwalt
Waldshut
Bismarckstr. 23

Einschreiben

Sehr geehrter Herr Dr. Angelberger,

Betr.: Kriegsverbrecher Richard D Y G A.

Wir bestätigen mit Dank den Erhalt Ihres werten Schreibens vom 27.1.1960 und der beigelgegten Photograhpien des Kriegsverbrechers Richard D Y G A. Ebenso danken wir Ihnen für die Mitteilung über die Konfrontierung DYGAS mit Herrn Dipl.-Ing. Simon Wiesenthal.

Wir bemühen uns, weiteres Belastungsmaterial gegen Dyga zu ermitteln und werden Ihnen solches unverzüglich weiterleiten.

Bezüglich derzeit in Polen wohnhaften Augenzeugen, deren Anschriften wir Ihnen in unserem Schreiben vom 24.1.1960 mitteilten, möchten wir hinzufügen dass die Kontaktaufnahme auf direktem Wege oder über das Jüdische Historische Institut, Al. Gen.Swierczewskiego 79 Warszawa/Polen, möglich ist.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Dr. J. Kermisz
Leiter des Archivs

Abschrift:
Dipl.-Ing. Simon Wiesenthal
Linz

M. Dol
Haifa

Jerusalem, den 25. Maerz 1960.

An die
Staatsanwaltschaft
bei der Landgericht Waldabut
z.Hd. Herrn Oberstaatsanwalt
Dr. Angelberger
Bismarckstrasse 23.
Waldanut , Germany

LUFTPOST - EINSCHREIBEN

Betr.: Kriegsverbrecher RICHARD DYGA

Sehr geehrter Herr Dr. Angelberger,

In Fortsetzung unserer Briefe vom 3.1. 1960 und 14.2.1960 moechten wir Ihnen mitteilen, dass wir ausser den in den genannten Briefen erwaehnten Personen noch die folgenden wichtigen Augenzeugen haben erwitteln koennen:

1) Frida Herszfeld
9, Huntley Rd.
Melbourne, Australia

2) Pepi Scharer
c/o Herszfeld
wie oben

3) Bronia Feuer - Torski
c/o Herszfeld
wie oben

4) Mrs.Doris Ozover O'Farrill
630 dtos. Vibra
Habana , Cuba

In Bezug auf die letztgenannte Zeugin , moechten wir erwaehnen,dass DYGA ihren Vater ermordert hat.

Mit vorzueglicher Hochachtung

Dr. J. K e r n e i s z
Leiter des Archivs.

Abschrift:Herrn Oberstaatsanwalt Schüle
Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen
Schorndorfer Str.28, Ludwigsburg/Germany

Herrn Dipl.-Ing. Simon Wiesenthal
Raimundstrasse 39/III
L i n z , Austria

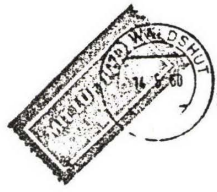
Lager w Jeziernie został utworzony w lutym 1942 roku wyłącznie jako arbeitslager dla mężczyzn-Żydów,który został zamieniony w vernichtungslager.Do lagru wysyłano początkowo Arbeitsamt a potem gestapo.
Rodzaj pracy - budowa dróg.Warunki pracy i życia były nie do zniesienia. Lager był strzeżony przez posterunki milicji ukraińskiej - otoczony wysokim płotem z drutu kolczastego.Warunki sanitarne - niżej wszelkiej krytyki.Długi czas nie było izby chorych a ludzie chorzy leżeli razem na jednej pryczy ze zdrowymi i jeszcze po śmierci leżeli przez parę dni.Duża umieralność na tyfus.Umierali często z wycieńczenia i pod razami,które otrzymywali od katów.
Ludność miejscowa,ukraińska pomagała katom obozowym.A wypadki denuncjacji z powodu wydalania się z lagru były na porządku dziennym.Często zdarzały się i mordy na Żydach,proszących o kawałek chleba,a popełnianych przez chłopów samej wsi.Gdy komuś z lagerinsasów udało się zbiec,wieszano za to publicznie dziesięciu niewinnych,dla postrachu.-
Za drobne przewinienia strzelano,,bito,a często i wieszano publicznie.-
W lagrze zginęło około 20 tys.Żydów bądź-to z głodu,chorób i rozstrzeliania..-
Lager został spalony w sierpniu 1943 roku.

/Dr.Liblich/

Histor.Kommiss.
Stuttgart

/J.Eiger/

דבורה למפרס קיבלה הזמנה למסור עדות במשפט נגד פושע המלחמה ריכארד דיגה.

Luftpost !
Justizbehörden
in
Frau Waldshut

Dwora L e m p e r t

Nordaustr.18

N e s - C y j o n a /Israel

- - - - - - - - - - -

Staatsanwaltschaft
bei dem Landgericht
Waldshut
Fernruf 336, 337, 673

חנה ריכטמאן פון דער היים כ"ץ
איצט אין סאראנסא.

26. 1. 1960

געהרטער הער דול.

אייער בריוו האבן מיר באקומען און מיט סרויער איז ג ע-
ליינט. דער מעדער פון אונדזערע סייערסטע, וואס זענען
אומגעבראכט געוואהרן דורך אס דעם באנדיט, לעבט נאך! ס'איז
שוין 17 יאר אוועק און דער טרעקליכער מעדער דרייט זיך
נאך אזוי פריי אויף דער וועלט. וואס פאר א וועלט איז עס?
איר שרייבט מיר וועגן עדות אפגעבן, אוודאי וועל איך גיין
זיין אן עדות, איך וועל זיך דערמאנען אלץ וואס ער האט
געטאן. שרייבט מיר וואהין איך דארף גיין. מיר וועלן
דא אריינגעבן אין די צייטונגען. אפשר געפינט זיך אזעלכער
דא אין קאנאדא, וואס איז אויך געווען אין יעזיערנער לאגער.
דארט זענען געווען יידן פון א סך שטעט און שטעטלעך.
איך געדענק וויי דער מעדער דיגא, דער שוין פון דעם
לאגער פלעג שלאגן און הרגענען יידן אויף דער גאס.
מיט גרוסן אייך און אייער פאמיליע
חנה און מאקס ריכטמאן

מהנדס איזידור שטיינברג, ששהה כ- 5 חודשים במחנה יזירנה וניצל, מסר עדות בשגרירות גרמניה בארה"ב.

I. Steinberg
5116 Ft. Hamilton Pkwy
Brklyn 19, N.Y.

BROOKLYN, N.Y.
NOV 13
9-PM
1960

Mr. Maximilian Dul

Brooklyn, 13/XI/1960.

Kochany Panie Dul!

Sprawą Dygi zająłem się w tej chwili po otrzymaniu listu od Pana, w którym Pan doniósł mi o aresztowaniu Dygi. Żywno. cześnie adwokat mój dowiedział się o aresztowaniu i zajął się osobiście tą sprawą, której znał dobrze z moich zeznań w sprawie Wiedergutmachung. Wiem, że jako prawnik wiedział, jak to ująć. Przed kilkoma tygodniami otrzymałem wezwanie od Konsulatu niemieckiego na dzień 22. listopada, w celu złożenia zeznań w tej właśnie sprawie. Ten też adwokat zaofiarował się towarzyszyć mi do konsulatu. Będąc tam, nie omieszkam powiedzieć, że przed strzelaniem i wieszaniem żydów, zamraiał też, rozstawiając ich w zimie na dworze, rozebranych do naga. Jednym z tych to był teść aptekarza z Jeziorny

as his wife, Netka, and three children lost their lives in a concentration camp in Poland. Together with Mother, in a stretcher, we left Poland to go to Paris. After a few months in Paris, Mother died.

On January of 1947 my uncle Moris and I left France for the United States. Behind I left only graves and bad memories, but I had to forget all this, for I was going ahead to an unknown country in search of happiness and a better tomorrow.

hide two Jewish women, but we had nothing to lose; by staying in the Ghetto we knew what was coming, and by leaving we had a chance to survive.

At the end of April of 1943, with the help of a Gentile family from Zborow, we escaped. We were quite lucky, for we made it to Jezierna to the house of the Leskof family. As Kola had promised, they accepted us and made shelter for us in the attic. For a Gentile family to keep Jews the punishment was death. The Leskof family shared with us every piece of bread they had.

In May of 1943, the Zborow Ghetto was "liquidated" and in July of 1943 the Camp of Zborow, where my father was kept, met the same fate. The day my father and brother died Kola came to the attic to see us. His grief was profound and I remember, as if it were yesterday, his telling Mother, "Even if I have to give my life, I shall protect you and shelter you". I shall never forget Kola and his smiling face, for he too met his maker a year later.

We stayed at the Leskof home throughout the winter, until March of 1944. At that time the Russians were advancing and the battlefields were at the outskirts of Jezierna. The Leskof's house was burned by the Germans, for the simple reason that it obstructed the view of the battlefield. We had nowhere to go but into the woods. We wandered from place to place and it seemed that G-d was guiding us out of trouble.

In July of 1944 we were liberated by the Russians. After a short time in Jezierna we moved to Tornopol, where we lived with a few Jewish families.

In 1945, after the worst was over, we were allowed to leave the Ukraine and go to Poland. We settled in Byton and waited for a pass to leave for America, where my mother has brothers and a sister. Unfortunately, my mother's health was deteriorating and as soon as she was confined to bed, in 1946, her brother, Moris Lechowitz, came from Russia and joined us in Byton, for he was alone,

Life in the ghetto and the living conditions are well known to all of us today. My parents and I shared a three room apartment with four more families. From day to day hunger became more acute and the sanitary conditions worsened. This led to an outbreak of typhoid. People were dying daily by the dozen, but G-d was good to us and we escaped the epidemic. Once in a while the people of the ghetto had to pay a contribution toward The Party. In a short time all of the gold, silver, furs, and any valuables were collected and given to the Nazis.

While in the ghetto we were all assigned to forced labor. Some of us went to build roads, others to factories, and still others went to sew clothing for the Nazi soldiers. I was assigned, with another group of girls, to do the laundry and work in the gardens of the Gestapo Headquarters. A pass was issued to us and every morning we used to leave the ghetto for work and return at night. The work wasn't hard, but we were slapped without reason--but for being a Jew. The worst punishment we received from the Nazi officers was their harsh and sadistic statements about the Jews. Often they would give us their camouflage raincoats to be washed; these raincoats were splattered with blood and they reminded us that this was the blood from other Jews of other ghettos and this was what awaited us - the Jews of the Ghetto of Zborow.

Outside the Ghetto of Zborow a forced labor camp was created. In the early spring of 1943 my father was taken into the camp. My mother and I remained inside the Ghetto. I kept on working at the S.S. Headquarters.

Food was getting scarce. Some Gentile people, with heart, used to smuggle some food into the Ghetto. Between those bringing in food, there was a young man from my hometown by the name of Kola Leskof. His father was a good friend of my father and during one of his trips, Mother asked Kola if he could hide us. Without giving it a thought Kola agreed. It was hard to believe that without one word said or thought, this young man should sacrifice himself to

My name is Dozia Blaustein and I am one of the few survivors from my hometown, Jezierna.

I am the daughter of Ben-Zion Blaustein and Rosa Lechowitz. The names Blaustein-Lechowitz were well known in Jezierna, therefore there is no need for further explanation. We were two children, an older brother, Moishe, named Munio, and myself.

Before the days of the second war, Jezierna had a beautiful and intellectual Jewish community, in which my parents as well as my brother played a great part.

With the outbreak of the second war, and the Nazi occupation, the Jews of Jezierna shared the destiny of the other Jews of Poland. On a rainy Friday, a few days after the occupation, the Nazis did what they called "Aine-Accie" and a great percentage of the male population were shot and buried, half dead and half alive, at the outskirts of the town. In that particular massacre my father and brother survived. Since that day life became a constant fear, and survival a struggle.

Shortly after the massacre, the Nazis ordered the formation of a Judenrat (a Jewish committee, composed mostly of Jews). Their first law was that every Jew must wear a ten inch wide arm-band with a blue Star of David, and on our windows there had to be posted a ten inch Star of David.

We all had to do forced labor, and as young as I was I was assigned to the fields to cut the crops. Shortly after, the Nazis formed the first labor camp in Jezierna and the first to be thrown into the camp were the male youth, among them my brother Munio. At the time of the founding of the camp in Jezierna, the remaining Jewish families from Jezierna and the other neighboring towns were sent to a ghetto in the city of Zborow. Unfortunately, Munio never passed the barbed wire, except when working and in July of 1943 the camp was "liquidated". Among those few hundred Jews my brother Munio, age 20, met his death.

תוכן הספר — אינהאלט פון בוך

היתה עיירה — געווען א שטעטל

עם הספר — המערכת 7
מיטן בוך — די רעדאקציע 8
יהושע פוקס: יעזיערנער יידן 11
גבריאל הערמאן גרין: דער צדיק פון יעזיערנע 13
חנה מרדר־ירדני: מיזירנה לארץ־ישראל 15
מנחם דול: די צוואה פון אונדזערע קדושים 20

חיים והווי — אזוי האט זיך געלעבט

ש. י. אימבער: שאטן־טענץ 27
ד״ר נחמן בלומענטאל: יעזיערנע 28
ש. י. אימבער: זינט כ׳האב געזעגן... 64
שמעון קריץ: מיין שטעטל ווי איך געדענק עס 66
צבי זמורה: ווו מיר האבן אונדזערע קינדערישע יארן פארבראכט . 72
א. מ. פוקס: מיין שטעטל 77
י. א. ליסקי: דאס יידישע ליד 88
ליפא פישער: צו דער אנטוויקלונג פון שטעטל 89
גאדל פוקס: מלאכה און קלייניהאנדל אין יעזיערנע 91
ליפא פישער: מסחר אין יעזיערנע 98
ליפא פישער, פסח אלטמאן, עזריאל זמורה, יצחק חרפ, שמעון קריץ:
לאנדווירטן, סוחרים און אנדערע פראפעסיעס 100
יונה פוקס: ציוניסטישע טעטיקייט נאך דער ערשטער וועלט מלחמה . 108
ליפע פישער: יידישע ארגאניזאציעס אין יעזיערנע 111
עזריאל זמורה: ציוניסטישע שאטירונגען 117
עזריאל זמורה: חלוצישע באווגונג 124
יצחק חרפ: שולן אין יעזיערנע 126
דבורה גלעד: מקצת זיכרונותי מעיירתנו יזירנה 129
ליפא פישער: די יעזיערנער יידישע יוגנט שטרעבט צו בילדונג . 131
יצחק חרפ: אונדזער טעאטער 132
ליפא פישער: דער ווידעראויפבוי פון דער יעזיערנער שול . . . 134
מ.ד.: משוררים, סופרים, אנשי רוח ובמה 137
י. א. ליסקי: א עפיזאד 143
פסח אלטמאן: ראשי קהל און כלי קודש אין יעזיערנע 144
ש. י. אימבער: צו די קומענדיקע 145
לוטה פרנקל: דף מספר הזיכרונות על יזירנה 146
לאטע פרענקל: א בלעטל זכרונות פון יעזיערנע 148

מבית ומקרוב — אייגנס און נאענט

יואל שוואם: אביסל זכרונות 151
מ. ד.: פרץ מלמד 152
ישראל שפירא: אין די דערפער ארום 154
ליפא פישער, יצחק חרפ, עזריאל זמורה:
יעזיערנער אין פארשידענע ארמייען 155
דוד קורצראק: אין קאמף קעגן די נאצים 160
מ. ד.: עדוארד גרובר ז״ל 162
מ. ד.: א. יידישע משפחה 165
שלמה וואהאפטיג: אין שטעטעלע 167
שרה קליין: משפחת זילברמן (כספי) 169
מפי אנשל; ישכה: יעקב כספי הדייג 171
ליפא פישער: די משפחה פישער אין יעזיערנע 172
רבקה בלאושטיין־שוואלב: דוד בלאושטיין 173
יצחק חרפ: משפחת חרפ 174
עזריאל זמורה: כמיהה וגעגועים לעיירה 175
דינה כץ: משפחת כץ 178
משפחת חרפ וצאצאיה 179
אויסצוגן פונם אויפרוף 180

חורבן וכיליון — חורבן און אומקום

מנחם דול: מלחמת העולם השנייה 183
מנחם דול: די צווייטע וועלט־מלחמה 192
דורה מנטל־למפרט: שואת יזירנה 205
דארע מאנטל לעמפערט: א קאפיטל יעזיערנער אומקום 213
ש.ח.: פון קראקע קיין יעזיערנע 296
מנחם דול: א יאר אין יעזיערנע 230
מנחם דול: אונדזער וועג אין תפיסה אריין 254
ד״ר נחום קאלאפער: מיין גיהינום 265
זאק כץ: גורל אחד בכל מקום 266
ליפא פישער: נע ונד אין דער פרעמד 268
ליפא פישר: השיבה ליזירנה 277
דוזיע בלאושטיין: ש.י. אימבער אין יעזיערנע אונטער די נאצים 289
מנחם דול: דארא די קראנקנשווסטער 290
מנחם דול: א גורל פון זייגערלעך און פאטאגראפיע 293
ז ו כ ו ר 304
פונעם לעבן פון די יעזיערנער יידן אין אמעריקע 305
י ד ו ש ם 311
מיסמכים ופוטימה 337